اوکھا کم

پنجابی وِچ 20 ہندی کہانیاں

جاوید بُوٹا

اوکھا کم

پنجابی وِچ 20 ہندی کہانیاں

پنجابی کار

جاوید بُوٹا

سُچیت

جاوید بُوٹا

— اپنا (اکیڈمی آف دی پنجاب اِن نارتھ امریکہ) دے موڈھیاں وِچوں نیں۔
— پاش دی چونویں کوِتا ''اِنکار'' دے گورمُکھی توں شاہ مُکھی لپی اُتارے وِچ حصہ پایا۔
— وینا ورما دی ''منّل دی تیویں'' دا گورمُکھی توں شاہ مُکھی وِچ لپی اُتارا کیتا۔
— ہتھلی کتاب دیاں کہانیاں نُوں ہندی توں پنجابی وِچ اُلتھیا۔

JAVED BOOTA
25753 NORTHERN DANCER CT
CHANTILLY VA 20152 USA
E-mail JAWANBOOTA@HOTMAIL.COM
Tel 703-327-3497 Cell 703-887-5666

اکیڈمی آف دی پنجاب ان نارتھ امریکہ (اپنا) apnaorg.com دے نال
جیہدے موڈھیاں وچوں ہون دا مینوں وی مان اے
--- جاوید بُوٹا

AUKHA KAMM

Punjabi Translation of 20 Hindi Stories

By

JAVED BOOTA

First Editon February 2008
پہلی چھاپ : فروری 2008

Title: Pancham
ٹائٹل: پنچم

چھپوا کے ورتاوے
سُچیت کتاب گھر
11- شرف مینشن، چوک گنگا رام، بک سٹریٹ 1، لاہور

Publishers,Distributors

SUCHET KITAB GHAR
11-Sharaf Mansion, Chowk Ganga Ram, Book Street 1,Lahore. PAK
Ph: 92 42 6308265 E-mail: suchet2001@yahoo.com

Printing Press: Shirkat, Lahore چھاپے خانہ: شرکت پریس، لاہور

ایہناں وچوں یارھاں کہانیاں مہینہ وار پنچم لہور دے وکھ وکھ پراگیاں
وچ وی چھپ چکیاں نیں

وجے چوہان

شام ویلے

روز وانگن، مِتھے ہوئے ویلے میں چھپالی نمبر بس دی اُڈیک کر رہیا ں- برایف کیس سیمنٹ دے بنے ہوئے تھڑے اُتے رکھ سِگریٹ بالناں تے راہ ویکھدے دوجے لوکاں ول جھات پاؤناں- بس دے ایس اڈے توں چڑھن والے لوکاں دے مکھاں دی مینوں سیان ہوگئی اے- مکھاں دی سیان تاں مینوں ہے پر جانو میں کسے دا وی نہیں- ایتھوں تائیں کہ جد اُڈیکدیاں لوکاں نال میریاں نظراں مِلدیاں نیں، تاں نہ میریاں بُلاں اُتے مُسکان اُگدی اے اُتے نہ ای اوہناں دے مکھاں اُتے جان پچھان دی کوئی لِشک اُبھردی اے- تھکے مکھ، تھکیاں اکھاں، تھکے ہوئے شریر- سارا دن کماں کاراں وچ رُجھے، گھراں نوں پرتدے لوک- مکھاں نوں ویکھ کے جاپدا اے کہ میں وی ایہناں اَن گنت لوکاں دے نال بِھکی تے ڈھلی مٹھی نورے مُردی حیاتی دی ایس رُت وِچوں لنگھ رہیاں- ایس خیال نال گھڑی دی گھڑی تسلی مِلدی اے پر جدوں اسیں آپنے ٹھکانیاں تے اپڑاں گے تاں بھیڑ وچ سانجھے اِکلاپے دا احساس پچھے رہ جائے گا-

بس دی اُڈیک کردیاں میں آپنے ہمسفراں دے جیون بارے سوچناں، تے ہر روز اک دو خیالی وارتاواں اوہناں دے جیون نال ہور جوڑ دیناں- لُک چھُپ کے اوہناں دے جیون دی ان ڈِٹھی نُخیہ کوٹھڑی دے دُھر اندر جا وڑناں- میری سُنجھ مسان وچ کُجھ نویں لوک کُجھ نویاں وارتاواں آ جاندیاں نیں- ایہہ سارے چُپ تے صبر نال، ہولی ہولی ڈونگھی ہوندی شام ویلے سڑک دے کنڈھے کھلوتے نیں- میرا ایہناں نال ایہو

ای رشتہ اے۔

میں چور اکھیں ویکھناں۔ جاپانی کُڑی گُلاب دے پُھلاں دا گُلدستہ گھر لے کے جا رہی اے۔

اج جاپانی کُڑی دے ویاہ دی پہلی ورھے گنڈھ اے۔ ویاہ توں پہلاں جدوں اوہ آپنے ہون والے پتی نوں مِلی ہوئے گی تے اوہنے کہیا ہوئے گا۔

پُھل، ساڈی اج تے بھلک وچ خشبواں کھلیردے نیں۔ اوہ کسے کولوں کُجھ نہیں منگدے۔ کھڑدے نیں مُسکاندے نیں، اوویں ای، جیویں ہر روز سورج نِکلدا اے، ہوا چلدی اے، چڑیاں چُوکدیاں نیں۔ کیوں، ایس لئی کہ دُنیا وچ پیار اے۔ لوکاں دے جسماں تے روحاں دا میل ہوندا اے۔ نیانے جمدے نیں۔ دِل مُلدے وی نیں تے من چندرا جھلا وی ہو ہو جاندا اے۔ پُھل کھڑدا اے تے مُسکاندیاں ہویاں دُنیا دے دُکھ سُکھ نال سانجھ پالیندا اے۔

ایس لئی جاپانی کُڑی نے سوچیا ہووے گا کہ ویاہ دی ورھے گنڈھ تے پتی لئی پُھلاں دا تحفہ بُہت ودھیا رہے گا۔

دوبنی دے گھر اپڑن دے واہوا چر پچھوں اوہدا پتی گھر آوندا ہووے گا۔ گھر اپڑ کے، پُھلاں نوں سون والے کمرے وچ سجا، چھیتی نال نہا دھو کے آپنے پتی دی پسند دے کپڑے پا کے اوہدی اُڈیک کرن لئی اوہنوں چوکھا ویلا مِل جائے گا۔

اوہدا پتی جدوں گھر پرت کے اوہنوں سِکّ نال آپنے کلاوے وچ بھرے گا تے اوہ ہولی جیہی اوہدے کن وچ کہے گی۔

ویاہ دی ورھے گنڈھ مُبارک۔ تینوں پتہ اے ایس ورھے ساڈے گھر اِک نِکا جیہا پروہنا آوَن والا اے۔

بس اجے تائیں نہیں آئی سی۔

روز وانگ سپینش بندہ وی بس اُڈیک رہیا سی۔ چالیہیاں دے لگ بھگ، سنگھنی داڑھی مُچھ۔ گرمی ہووے جاں ٹھنڈ اوہ ہر رُتے اِک عام جیہی ٹوپی سِر اُتے پائی رکھدا۔ روز وانگ جوان سپینش بولی والی کُڑی نے اوہدے کول کھلو کے اوہدے ٹل چُم لئے۔ کُڑی اُنیاں ویہاں ورھیاں دی ہووے گی۔ سنگھنے کالے وال، موٹیاں موٹیاں کالیاں اکھاں، چوڑا مُکھ، قد مُناسب، بندے دے موڈھے تائیں۔ اوہنے تنگ سویٹر تے سکرٹ پایا ہویا سی۔

اوہ کیہ گلاں کردے نیں میرے پلے کُجھ وی نہ پیندا، پر بِنا لفظاں دے اوہناں دے شریراں دی ہل جُل آپنی کہانی سُنائی جاندی۔

کُڑی نے بندے دا ہتھ آپنے ہتھ وچ پھڑ لیا تے آپنا دوجا ہتھ اوہدے ہتھ اُتے پھیرن لگ پئی۔ چھوہ نال کُڑی دے اندر موہ کھڑ اُٹھیا تے اوہ بندے نال چمبڑ جاندی اے تے پھیر چانچک اوہدے ٹل چُم لیندی اے۔ بندہ پیار دے ایس کُھلے وکھاوے توں کُجھ کھاندا اے پر ظاہر کردا اے جو اوہنوں وی سواد آ رہیا اے۔

بندے دے ہتھ وچ کاغذ دا اِک لفافہ اے۔ کُڑی کھوہن دا جتن کردی اے۔ بندہ ذرا جیہا لفافہ کھول کے کُڑی نوں وکھاوندا اے۔ کُڑی دے مُکھ اُتے کُجھ ایہو جیہے بھاء کھڑوے، جیویں اوہ پیار نال اُلاہما دے رہی ہووے۔

"توں بڑا بدمعاش ایں، شراب پی کے ضرور کوئی چھیڑ خانی کریں گا۔"

بس نہیں آئی سی۔ اُڈیکدیاں میرے خیالاں نے اُڈاری ماری۔

ہُولیو، ارجنٹینا توں روٹی ٹُک دی بھال وچ امریکہ آیا ہووے گا۔ اوہدے اِتھے اپڑن مگروں اوہدے اِک وطنی بیلی نے اوہنوں لِکھیا ہووے گا جو اوہ آپنی دِھی ماریہ نوں امریکہ پڑھن لئی بھیجنا چاہوندا اے۔ کیوں جے اوہ امریکہ وچ اے۔ بیلی نے لِکھیا ہووے گا، اوہ اوہدی دِھی دا سرپرست بن جائے۔ اوہنے ایہہ ذمہ واری قبول کر

لئی ہووے گی۔

ٹکوی کسے مقامی کالج وچ داخل ہو گئی ہووے گی۔ خرچا بچاؤن لئی تے ٹکوی دی راکھی لئی دوہاں بیلیاں ایہہ متھیا ہووے گا جو ماریہ، بُولیو دے نال ای رہوے۔ ایس پربندھ نال ماریہ نوں بڑی محفوظ تھاں مِل گئی ہووے گی تے بُولیو نوں جیویں گھر والا سکھ۔

جدوں ماریہ آپنے ماپے، آپنے بھیناں بھرا چھڈ کے امریکہ آئی ہووے گی۔ اوہدا من بڑا اودریا رہندا ہووے گا۔ ہر ویلے اوہنوں گھر دی یاد ستاؤندی ہووے گی۔ ٹیلیویژن، سینما، ریسٹورانٹ تے کار دی سیل، کسے چیز وی اوہدا من نہیں پرچدا ہووے گا۔ اِک وار شام نوں بُولیو جدوں کم توں گھر پرتیا ہووے گا۔ اوہنے ماریہ نوں روندیاں ویکھیا ہووے گا۔ اوہ اوہدے کول بیٹھ کے اوہنوں تسلی دین لئی اوہدی کنڈ اُتے ہتھ پھیرن لگ پیا ہووے گا۔ اچن چیت جیویں بنھ ٹُٹ گیا ہووے، ماریہ دی بُھب نِکل گئی ہووے گی۔ اوہ اوہدے نال چمبڑ گئی ہووے گی۔ بُولیو نے ماریہ نوں آپنے شریر نال گُھٹ لیا ہووے گا۔ ماریہ دِیاں اُبھریاں نرم چھاتیاں بُولیو دی ہِک وچ بھکھدے کولیاں وانگ دھس گئیاں ہوون گیاں۔

ماریہ، جیہڑی بیلی دی امانت سی، ٹکوی توں زنانی دے روپ وچ ڈھل گئی ہووے گی۔

ہچکیاں تھممن تائیں اوہنے اوس نوں کلاوے وچ گُھٹی رکھیا ہووے گا۔ جدوں ماریہ نے ہر چُک کے اوہدے ول ویکھیا ہووے گا تے بُولیو نے آپنے بُلاں نال اوہدے اتھرو چٹ لے ہوون گے۔ پھیر جیویں اوہنہ تے متھی ہوئی اِک ہونی نے اوہناں دے بُل اِک دوجے نال جوڑ دِتے ہوون گے۔ من موہنے جیہے دو نیانیاں وانگ اوہ اِک دوجے دے جیون رس دا سواد مانن لگ پئے ہوون گے۔ ماریہ دا اودریواں تے بُولیو دا

اِکلاپا صحبت دے سواد نے ڈکار لیا ہووے گا۔ ماریہ دا من بڑ ول جھرنا تے بُولیو دے من وچ لُکیا ہنیر۔

چوراں وانگ میں آپنے خیالاں دی باری وچوں اوہناں دے گھر جھات ماراں......

گھر اپڑدیاں ای ماریہ شرم لحاظ دے سارے حد بنے ٹپ گئی، بُولیو نے آکھیا،

"لیڑے تے بدل لین دے۔"

"توں مینوں بنا لیڑیاں دے بُہتا چنگا لگنا ایں۔"

ماریہ نے اِک اِک کر کے اوہدے سارے لیڑے لاہ دِتے۔ تھوڑے چر وچ بُولیو ایس موہنہ زور نشے دے کارن چیک پیا۔ ماریہ نے موہنہ چُک کے اوہدے ول ویکھیا......

"کیا رکھے تیری شراب، ویکھاں تے سہی ایہدے وچ ایس نالوں بُہتا نشہ اے جاں نہیں۔"

بُولیو شراب لے کے صوفے اُتے لما پے گیا، ماریہ آپنا گلاس لے کے بُولیو دے نال لگ کے بہہ گئی۔ دوہاں نوں خواہش نے پھیر اُشکل کیتی۔

ماریہ نے آپنا گلاس میز اُتے رکھ کے انگڑائی لئی۔ اوہدا پنڈا کمان وانگوں تن گیا۔ اوہدیاں اُبھریاں چھاتیاں اوہدی ہِک وچ گُھر گئیاں تے اوہناں دوہاں چھاتیاں دے ندیدے موہنہ بے حیا، سُولاں وانگ بُولیو دِیاں اکھاں وچ چُبھن لگ پئے۔ بُولیو نے آکھیا......

"توں یار دی امانت سیں۔"

"توں پھیر شروع کر دِتا اے۔ میں ہُن وی امانت آں...... جیویں زنانی، مرد دی امانت ہوندی اے۔"

"پر توں میرے یار وی دھی ایں۔"

"ہر زنانی کسے نہ کسے دی دھی ہوندی اے۔"

"اندروں تینوں وی سارا چانن اے جو ایہہ تعلق ٹھیک نہیں۔"

"ٹھیک تے غلط دا سوال ای فضول اے، جو ہے بس اوہنوں قبول کرو۔ ہر اِک تعلق وچ اِخلاقی کجھ ڈھونڈنا بیکار اے"۔

بس آئی تے جاپانی کُڑی پُھلاں نوں بڑے موہ نال سنبھال کے بیٹھ گئی۔ اِک دوسری سیٹ اُتے سپینش کُڑی سپینش بندے نال جُڑ کے بیٹھ گئی۔ مینوں بیٹھن لئی کوئی تھاں نہ ملی۔ میں اوہناں لوکاں دے کول، خیالی دُنیا وچ، جیہناں دے میں بہت نیڑے ساں، کھلو گیا۔ بس وِچ مُسافر چڑھدے رہے۔ پھیر ڈرائیور نے "پچھے پچھے ہو جاؤ" دیاں ہاکاں ماریاں۔ میں بے منی نال بس دے پچھلے پاسے ہو گیا۔ میرے پاتر بھیڑ وِچ گواچ گئے۔

بس آپنی ٹورے سواریاں اُتاردی، چڑھاؤندی اگے ودھدی رہی۔ میرے موہرے اِک کُڑی بانہواں اُتانہہ چکی چھت والے ڈنڈے نوں پھڑی کھلوتی سی۔ اوہدیاں کچھاں وِچوں مُڑھکے دی آؤندی تکھی بو نال مینوں اُلٹی آون لگی۔ خیالی دُنیا وچوں میں حقیقی دُنیا وچ آ گیا۔ میں آپنا مونہہ دوجے پاسے کر کے سوچن لگ پیا جو اپارٹمنٹ اپڑ کے کیہ کراں گا۔

سبھ توں پہلاں ویکھاں گا، چٹھیاں آئیاں نیں؟ کسے خاص چٹھی دی اڈیک تاں نہیں سی پر مینوں چٹھیاں کھولنا چنگا لگدا اے۔ جیویں لُکے بھید۔ تسلی نال بیٹھ کے، اِک اِک کر کے چٹھیاں کھولاں گا تے پڑھاں گا۔ کئی دِن پہلاں اِک ریکارڈ خریدیا سی، ہُن تائیں کھول کے وی نہیں ویکھیا۔ چٹھیاں پڑھدیاں ہویاں اوہنوں سُناں گا۔ روٹی؟ کل دا جو کُجھ وی بچیا کُھچیا ہووے گا، کھا لواں گا۔ کمرے دی صفائی وی کراں

گا۔

اپارٹمنٹ اپڑدیاں ہنیرا اُتھ آیا سی تے اِک وی چٹھی نہیں سی آئی۔

لیسا دی باری کُھلی سی تے باری دے کول لیمپ دے چانن وچ اوہ کُجھ پڑھ رہی سی۔

لیسا اینی اداس کیوں وکھالی دیندی اے۔ میں کئی وار سوچیا سی۔ کدے گل بات ای نہیں کردی۔ جے کردی وی اے تاں تھوڑی جیہی، جاں پھیر ایسے مُدیاں اُتے جیہڑے آپنے آپ وچ ٹھکویں اُتے نکھرے ہوون۔

"اج بہت گرمی اے"،

"ویکھو مینہہ پے رہیا اے"،

"کِنی سوہنی رُت اے۔"

لیسا کُجھ مہینے پہلاں، آپنے کُتے سنے ایتھے آ کے رہن لگی سی۔ اوہدا اپارٹمنٹ ٹھیک میرے موہرے سی۔ اِک دن اوہ آپنا کُتا لئی سیل کر رہی سی۔ میں پُچھیا سی۔

"تیرے کُتے دی کیہ عمر اے؟"

"باراں ورھے، تے جدوں میں باراں ورھیاں دی ساں اودوں دا میرے کول اے۔"

"مطلب توں چوہیاں ورھیاں دی ہوئی۔"

"غلط، لگدی میں چوہیاں دی آں، پر ہاں میں ستائیاں ورھیاں دی۔"

مینوں لگیا جو اوہ مینوں سمجھا رہی ہووے، میں کوئی نکی جیہی بالڑی نہیں۔ میرے اندر اِک ہنڈی ورتی زنانی لُکی بیٹھی اے جیہڑی آپنا آپ وکھان لئی اُسل وٹ لے رہی اے۔

اندر جان توں پہلاں میں لیسا دی باری کول کھلو کے بڑی دھیمی جیہی آواز دِتی۔

''لیسا''

اوہ تربک گئی-

''پھیر انج کدے نہ کریں- توں تاں میرا تراہ کڈھ دِتا اے-''

''کیہڑی گل دا ڈر اے تینوں، لیسا؟''

اوہ کجھ نہ بولی- آپنے ٹُمے دے سر اُتے ہتھ پھیرن لگ پئی-

''کیہ تیرے ٹُمے نوں کوئی چُرا کے لے جائے گا؟''

''تینوں کیویں پتہ لگا اے؟''

''کیوں، جو میں لوکاں دے خیال پڑھ لیناں-''

''سچ-''

''سولاں آنے سچ، جیویں توں ہُن سوچ رہی ایں، توں مینوں آکھنا چاہونی ایں، اج توں بُہت تھکیا ہویا لگنا ایں- چھیتی نہا دھو کے آ جا- میرے کول بُہت ودھیا وائن اے- اسیں دوویں وائن پیاں گے- پھیر روٹی کھاواں گے...... ایہدے نال وی تیری تھکاوٹ نہ لتھی تے پھیر......''

''اگے دَسن دی کوئی لوڑ نہیں، میرے خیالات پڑھ رہیا ایں جاں آپنے- توں ایہہ سبھ کجھ ایس لئی آکھ رہیا ایں، کیوں جے میں اِک کُڑی آں، تیرے کمرے دے موہرے رہنی آں، ایس کارن توں ایہہ سمجھنا ایں تیرا میرا تعلق جُڑنا لازمی ای نہیں سگوں قدرتی وی اے- ہور کوئی وی کُڑی ایتھے رہندی ہوندی توں اوہدے توں وی ایہو ای آس کردا-''

میں چُپ اوہدے وَل ویکھدا رہیا-

''رل کے روٹی کھان دی صلاح اُتے ترس کھا کے وچار کیتا جا سکدا سی، جے میں ایس کتاب وچ کھُبی نہ ہوندی-''

میں آپنے کمرے وچ آ گیا- 'ویکیوم کلینر' کڈھ کے کمرے دے وچکار رکھ دِتا- ہفتیاں پہلاں خریدیا ریکارڈ کڈھ کے ریکارڈ پلیئر اُتے ٹِکا دِتا- کچن وچ جا کے شراب دی بوتل دا ڈھکن کھولیا- تھوڑی جیہی گلاس وچ پا، آپنی من بھاوی راکنگ چیئر تے بیٹھ اِک گھُٹ اندر سُٹیا- نکھریا ہیسہ سنگھ وِچوں لنگھ کے ڈھڈ تائیں اگ لاؤندا گیا- دوجا گھُٹ پہلے نالوں گھٹ کوڑا لگا- میرا تن من دووَیں نکھرن لگ پئے- ریکارڈ نے کمرہ سنگیت نال بھر دِتا- باری وِچوں ویکھیا، لیسا حالے تائیں پڑھ رہی سی- میں ٹیلیفون تے اوہدا نمبر گھُما دِتا- دو وار ٹلی وجی پھیر اوہدی آواز آئی،

''ہیلو-''

''میں آں لیسا-''

''پھیر میرا خیال پڑھنا چاہونا ایں؟''

''نہیں، توں کیہ پڑھ رہی ایں؟''

''جاسوسی ناول-''

''توں تے انج کہیا سی جیویں ایہہ کتاب اج ای ختم کرنا لازمی اے-''

''میرے لئی تے ہے-''

''اِمتحان لئی پڑھ رہی ہوندی تاں کوئی گل وی سی- اینویں بیکار جیہا جاسوسی ناول لئی بیٹھی ایں-''

''چھڑا امتحان لئی ای پڑھنا چاہیدا اے، ایہہ تاں کوئی گل نہ ہوئی- پھیر میں تے کوئی امتحان نہیں دینا، مینوں تے بُہت سواد آ رہیا اے- تھوڑے چر وچ پتہ لگ جائے گا جو قاتل کون اے......''

''لگدا اے تینوں کتاب دے خیالی پاتراں نال بُہت ہمدردی اے- جیہڑے تیرے آلے دوالے قتل ہو رہے نیں اوہناں دی تینوں کوئی پرواہ نہیں-''

''کیہدا قتل ہویا اے- پُلس آئی سی- تینوں کیویں پتہ لگا اے؟''

''توں سمجھی نہیں- میرا مطلب اے، میں، توں، سبھ لوک، ہولی ہولی مر رہے آں-'' آلا دوالا، حالات ساڈا سنگھ گھٹ رہے نیں- ہولی ہولی سانوں قتل کر رہے نیں-''

''توں شراب پی رہیا ایں؟''

''ہاں-''

''توں بُہت پی لئی اے-''

''بُہت کِنّی ہوندی اے؟''

''جدوں چین والا بے وتر ہو جائے-''

''بُہت وِنگا جیہا سوال اے- کیہڑا وتر اے تے کیہڑا بے وتر- آپنے بھاواں نوں دب کے، ہمیش ویلے موجب گل کرنا میری جاچے وتر رہنا نہیں- ایس لئی میری پیاری ہمسائی- آپنی کتاب بند کر، میرے بوہے نوں کھڑکا، میں بوہا کھول تینوں آپنے کلاوے وچ بھر لواں، تاں جو تیرا اِکلاپا تے میری سُنج اِک دوجے نوں مُکا دین- سانوں دوہاں نوں اکٹھیاں ایس گل دا چانن ہووے گا جو ساڈے جیون دا کارن کیہ اے-''

''توں بُہت اکلا ایں ایس ویلے، ہور کُجھ نہیں- توں میرے شریر دا چس مانا چاہوندا ایں- مینوں تیرے نال ہمدردی اے- پر میں تیرے لئی ''رَکنی پگ'' نہیں بن سکدی- میں پیار چاہوندی آں تے توں آپنے شریر دی آکڑ توں چھُٹکارا......''

''اصلوں کوڑ، لیسا، توں گُلاب دے پُھل نوں ویکھیا اے، جیہڑا سورج دِیاں رشماں موہرے آپنیاں پتیاں کھول مُسکاوندا رہندا اے- اوہ کسے توں کُجھ نہیں منگدا- اسیں دوویں اوس پُھل وانگ کیوں نہیں ہو سکدے-''

''نِکے ہوندیاں مینوں پُھلاں نال بڑا موہ سی- سکول دے جلسے وچ، ہتھاں وچ گُلدستے پھڑی، آپنیاں سہیلیاں نال رل کے نچنا، گانا، اوس ویلے آپنیاں سہیلیاں تے پُھلاں نال میرا انبھول رشتہ سی- میرے ماں پیو میرے وڈے بھیناں بھرا، سارے مینوں پیار کردے سن- اوہناں دا پیار میری حیاتی دا دُھرا سی- اج انج نہیں...... اج توں میتھوں کُجھ منگ رہیا ایں- بِنا پیار دے ایہہ تعلق ٹھیک نہیں-''

''جو ہے اوسے نوں قبول کر لیسا- ہر تعلق وچ اخلاقی مُل ڈھونڈن نال سُکھ نہیں مِلدا......''

تھوڑا چِر اوہ کُجھ نہ بولی-

''پھیر کدیں، اج رات میں ایہہ کتاب مُکاؤنی اے- بھلکے تڑکے اُٹھنا اے- پھیر کدیں، چنگا-''

اوہنے ٹیلی فون بند کر دِتا-

کمرہ سنگیت تے دُھوئیں نال بھر گیا- میں گلاس وچ ہور شراب لَد کے آپنی آرام کُرسی وچ ڈھے جاناں- بتی بُجھا دیناں- جاپانی کُروی دا مُکھ بُجھدا اے- اوہ دوہاں ہتھاں وچ گُلاب دے پُھل پھڑی مُسکا کے کہندی اے:

''میں تیرے لئی پُھل لیائی آں-''

اوہ میرے نیڑے آ کے مینوں پُھل دیندی اے- میں پُھل لے کے سنگھناں- بڑی نرمی نال اوہناں نوں چھُوناں- جاپانی کُروی کہندی اے:

''ساڈی اولاد ہون والی اے، جیہڑی پُھلاں نال پیار کرے گی-''

پُھلاں نوں میں آپنی ہِک تے رکھ لیناں-

اوہدے مگروں ماریہ آؤندی اے- اوہ الف ننگی اے- میں پُچھناں، ''تیرے لیڑیاں نوں کیہ ہویا اے؟''

اوہ کہندی اے، ''میں تیرے کول بِنا کسے پردے آئی آں- ایہہ میرا شریر اے،

ایہنوں قبول کر، میرے مالک-"

باریوں باہر جھات مارناں- رات حالے تائیں الہڑ اے- لیسا آپنے ناول وچ گواچی ہوئی اے- اکھاں بند کر لیناں- خبرے نیندر آ جاندی اے- پھیر ڈبہ جیہا ہوندا اے جیویں کوئی بُوہا کھڑکا رہیا اے-

□

1- سُور دی اک نسل- نیوگنی دے علاقے وچ عام لبھدا اسی تے سائنسداناں ایہدے اُتے بہت تجربے کیتے-

راکیش وتس

دِتے

بوہیوں اندر لنگھدیاں ہی اوہ افیم نال ڈکارے نشئی وانگ منجی اُتے ڈھے پیا تے آپنے شریر نوں ڈھلیاں چھڈدیاں ہی اوہنوں اِنج جاپیا جیویں اوہدا انگ انگ تندور وانگ بل رہیا اے-

سورج چڑھے توں اوہدے ڈھڈ وچ اک کپ چاء توں اڈ اِک دانہ وی نہیں گیا- چاء پی کے اوہ آپنے گھر دے چکر وچ کرائے دے ایس گھروں نکل پیا سی تے ہُن سورج ڈُبے پرتیا اے-

گھر کیہ سی، بس ڈیڈھ کو مرلے دی بھر لکاؤن دی تھاں، روٹی ٹُک پکاؤنا، سونا، بیٹھنا اُٹھنا، لکھنا پڑھنا سبھ وڈے کمرے وچ ہوندا- نِکا کمرہ سٹور دا کم دیندا، اوہدے نال نہان دھون لئی چھتیا گُھرا تے نال ہی اگلے پاسے نکی جیہی کُھڈی...... تے کرایہ پورے ڈیڈھ سو روپے مہینہ، جد کہ پانی وی باہروں سڑک توں ڈھونا پیندا- پھیر وی مالک مکان کڈھن لئی دھکے ماردا- ایس سبھ کاسے نے پورے ٹبر دا ساہ لینا اوکھا کیتا ہویا سی-

چِتّی نے پانی دا گلاس لیا پھڑایا، پی کے اوہنوں کجھ ٹھنڈ پئی- چِتّی دے ہتھ وچ پھڑے پکھے دی ہوا نے اوہنوں سُکھ دِتا تے نسل لمیاں پے کے اوہنے اکھاں میٹ لئیاں- چِتّی نے تھوڑا چر تے اوہنوں سُکھ لین دِتا تے پھیر نرم آواز وچ مٹھاس رلاؤندیاں پُچھیا، "کیوں جی، کُجھ ہویا؟"

آواز، کن دے کول سرکدے کیڑے وانگ اوہدے لوں لوں نوں چوکس کر گئی-

اوہنے اکھاں کھولیاں تے لمے پئے ہی کنبدی آواز وِچ جواب دِتا، ''اسیں لوک اِک خرانٹ تے بے غیرت بندے دے مِتھے چڑھ گئے آں کرِش دی ماں- اج تے مارکٹ دی نوبت وی آ گئی سی- کوئی اثر ہی نہیں ہویا اوس سور دے تخم تے-''

''کجھ تے کہندا ہووے گا؟''

''بس ایہو ہی بولیا، توں مینوں ماریں گا......! لے مار...... توں سمجھنا ایں میں ڈر جاواں گا...... لے مار!''

''تے پھیر مارنا سی اوس کمینے نوں-''

''توں کیویں دیاں گلاں کر رہی ایں اج؟ سمجھدی نہیں، ہتھوپائی ہون دا کیہ فیدا، اوہ تے پہلاں ہی مریا ہویا اے، اِک چپیڑ پے گئی تے بس......''

''اوہ مریا ہویا اے تے اسیں کیہڑے جیوندے آں! رات دِن اِنج جاپدا اے جیویں ننگے پنڈے تپدی ریت اُتے لمے پئے ہوئے آں- مارکٹ نال گل تاں کیسے بنے لگدی، اِنج سولی اُتے نہ ٹنگے رہندے جیویں پچھلے چھیاں مہینیاں توں ٹنگے ہوئے آں'' اوہ آپنا بُسکدا موُنہہ ساڑھی دے پلے وِچ لکاؤندی چلھے ول مُڑ گئی-

اوہ اُٹھ کے بہہ گیا، تھوڑا چِر خالی دماغ نال کندھ نوں ہٹ ہٹ تکدا رہیا پر کُجھ وی اوہدے پلے نہیں سی پے رہیا کہ کیہ کرے- اخیر ''آئے ہائے'' دیاں آوازاں دے نال جتن کر کے اوہ منجی توں اُٹھیا تے، پیراں وِچ جُتی اڑا کے گھروں باہر نِکل آیا- 'ہُن کِتھے ٹُر پئے او؟'' چنّی دی آواز نے پِچھا کیتا-

''پِتا جی نے شام دا آکھیا سی، پُچھ کے ویکھاں اوہ کیہ صلاح دیندے نیں؟''

''کُجھ کھا پی کے جاؤ، سویر دا اِک کپ چاء دا پیتا ہویا اے تُسیں''

''آ کے کھا پی لاں گا-''

ایہدے مگروں چنّی دی آواز نہیں آئی جد کہ اوہدی ہمیشاں دی ایس بک بک دا

جواب دین لئی اوہ تیار سی، 'گھر بار تے دھن دولت بندے دے سُکھ آرام لئی ہوندا اے، نہ کہ سُکھ آرام، دھن دولت تے گھر بار لئی'-

آپنی بھیڑی گلی وِچوں نِکل کے اوہ موکلی گلی وِچوں لنگھدا ہویا سِدھا بازار ول مُڑ پیا- راہ وِچ کچہری قنون نال تعلق واسطہ رکھن والی اک اک شکل اوہدیاں اکھاں موہرے مکھوٹے وٹا وٹا پیلاں پاؤن لگ پئی- مُنشی چمن لال نے تے کِنے ہی روپ وٹائے- اِک روپ اوہ جیہڑا مالک مکان نوں بیعانہ دیواؤن توں پہلا سی، رکنا آپنا، بھولا تے پیار وِچ گڑچ 'مکھوٹا'- پھیر رجسٹری لئی اشٹام پیپر خریدن تے آپنی دلالی وِچوں کُجھ رقم پیشگی لین ویلے دا، میرے کم وِچ رُجھیا کاما، کھچرا تے پکا پیڈا 'مکھوٹا'- تے اک ہُن، رجسٹری ہوون دی راہ وِچ اڑکاں تے اڑِچاں وکھالی دین ویلے، مکار، کھچیا تے بے وس 'مکھوٹا'-

کئی وار اوہ آپنی ناتجربہ کاری نوں پھٹکار بنیا اے تے ہُن وی لعنتاں پا رہیا سی- پچھلے چھیاں مہینیاں توں اوہ اِک گُتے کھسی کم وِچ اڑ نگیا ہویا اے تے اوہنوں اِنج جاپدا اے کہ سچا تے ایماندار ہوندیاں وی اوہ اِک بیکار تے بے وس بندہ اے- بیعانے دا پنج ہزار اوہنوں پرتاؤن دا کوئی وی پربندھ نہیں کر سکدا- قنون وی نہیں- ساری زندگی کچہریاں وِچ کھجل ہون مگروں جے بیعانہ پرتاؤن دا فیصلہ میرے حق وِچ ہو وی جائے تے پھیر وی اوہدے تے عمل کروانا کیہڑا سوکھا کم اے- ہور پیسیاں دی لوڑ پوے گی فیصلے تے عمل کراون والیاں دی مُٹھ گرم کرن لئی- نہیں نہیں، رقم تے ہن نہیں مُڑ سکدی، نہیں مُڑ سکدی-

کدیں کدیں اوہ ایہہ وی سوچدا کہ ایہہ سبھ لیکھاں دی کھیڈ اے، نہیں تے دس ہزار دے سودے وِچ پنج ہزار بیعانہ کون دیندا اے- بس ایہو دھیان آیا سی کہ جھیتی توں جھیتی کم مُکاؤ بختاں نال چنگا موقع آیا اے- اِنج جھیتی وی کیہ سی؟ جدوں انی

عُمر پرائے آلھنے وِچ لنگھا دِتی سی، باقی دی تھوڑی بُہت وی اوتھے ہی کٹ لیند ے- آپنے گھر دے لالچ وِچ ریڑھ دی ہڈی کڈھ کے ظالماں دے ہتھ پھڑا دِتی- زندگی بھر دی کمائی دھکو زوری سمندر وِچ سُٹ دِتی-

آپنیاں دلِیلاں دے گُجھل آپی تور نال کھولدیاں اوہدی نِگاہ کھبے پاسیوں تُرے آوندے پکھنڈی تے پئی- اوہنے ویکھیا ماڈل ٹاؤن ولوں بُڈھی سیکل ہتھ وِچ پھڑی گھسیٹدے ہوئے گپتا جی تُرے آرہے نیں-

نیڑے اپڑ کے اوہنے بڑے ہی آدر نال جُھک کے نمسکار کیتا تے ملو ملی اوہدے ہتھ گپتا جی دے گوڈیاں نوں چھو گئے-

''چنگا...... توں چل کے گھر بیٹھ! میں ہُنے آوناں- کِسے نوں ٹیم دِتا ہویا اے!''
کہہ کے گپتا جی بِنا ٹھہرے کولوں لنگھ کے اوس پاسے تُر گئے جدھروں اوہ آیا سی-

اوہ مُڑ کے گپتا جی نوں مٹھی تورے جاندیاں ویکھدا رہیا- اوہنوں اِنج جاپیا جیویں اوہ ہر نیوائی جگالی کردی تُری جاندی مجھ نوں ویکھ رہیا اے- جیہڑی دھون بھواں کے آپنے تھناں وِچوں آپ دُدھ پی جاندی اے-

اوہنوں آپنی تور وی گپتا جی ورگی ڈھلی مٹھی ہوندی جاپی- اوہنوں خیال آیا کہ چنگی دی گل من ہی لیندا، دو پُھلکے کھا آوندا تے چنگا سی- بُھکھ دِیاں سولاں دماغ وِچ جا چُبھیاں- چاء والی دوکان تے تلے جا رہے بجرے پکوڑیاں دی خشبو نے اوہنوں ہلون کے رکھ دِتا- چاء والی دوکان اگے کھلوندیاں ہی اوہدے اندروں کِسے نے پنجاہ سٹھ پیسیاں دا خرچا کرنوں ورج دِتا-

شُروع لا توں نوکری دے تیہاں ورھیاں وِچ ہُن تائیں آپنے دماغ دا آکھا من من اوہنے آپنے ہر چاء دی کپی مروڑی تے بال بچے نوں وی اِنج کرن تے مجبور کیتا- پر بِنا کیہ نِکلیا ایہہ سبھ کاسے دا؟ اوہنوں جاپیا، کِشن لال وکیل، دیس راج

مُنشی، دوویں گواہ تے پراپرٹی ڈیلر گپتا، ساریاں دی آپس وِچ سیٹی رلی ہوئی اے تے میری دساں نہواں دی کمائی آپس وِچ ونڈ کے کھا پی گئے نیں-

موہرے گپتا جی دا گھر وکھالی دِتا، ایہہ جاندیاں ہویاں کہ گپتا جی اجے گھر نہیں اپڑے، اوہنے بند بوہے نوں تھاپڑ دِتا- چر پِچھوں بوہا کُھلیا تے اِک بیار جیہا زنانہ مُکھ باہر آیا ''پِتا جی گھر نہیں، ہُنے ہُنے باہر گئے نیں'' کہہ کے اندر پرت گیا-

اوہ جان گیا کہ ایہہ گپتا جی دی وڈی دھی اے، چالیہاں ورھیاں دی ادھکڑ ہوندیاں وی گپتا جی ایہدا ویاہ کرن لئی راضی نہیں- دوجی نوں بھیڑے جیہے دورے پیندے نیں تے کُڑی توں نِکا مُنڈا دی ادھا پاگل تے لُو ہلا اے- بس ایہہ اِک کُڑی اے جیہڑی ساری گرہستی تے سارے ٹبر نوں سانبھدی اے، جے کُڑی نوں ویاہ دین تے گپتا جی موہرے اِک وڈا سیاپا کھڑ جائے-

قنون کچہری دا کم کرن والے ہر مُنشی جیہے بندے دی حیاتی دی کہانی ایہو جیہی لگدی اے- اوہدے موہرے سوال ایہہ آ کھڑدا اے، جے قنون کچہری دا پورا سنسار ہی ایڈا ڈراؤنا اے؟ اَن راکھا تے بے رحم اے، پھیر ایس بوہیوں نیاں کیویں لبھ سکدا اے؟ پُلس، حوالات، جیل، پھانسی، ایہہ سبھ قنون دی راکھی دے ناں اُتے ہی تے اُسارے گئے نیں- ''سوراں نوں پونیاں دے راکھی'' پٹھو، بندیائی دی راکھی دا ذمہ چُکی بیٹھے نیں-

اُڈیکدیاں جدوں اِک گھنٹے توں دی ودھ ہوگیا تاں اچن چیت سیکل دا جانیا پچھانیا کھڑاک سُنائی دِتا- اوہ اُٹھ کھلوتا، ایس توں پہلاں کہ اوہ کھڑاک ول پیر پُٹدا، گپتا جی گلی دی نکر توں مُڑے تے تُردے ہوئے اوہدے موہرے آ کے سیکل دی ٹیک لا کے کھلو گئے تے کِسے تبلیغی جماعت دے مولوی وانگ بولے:

''ویکھو دین دیال جی، قنون زرا ڈنڈ دیندا اے راکھی نہیں کردا- جدوں کوئی مُجرم

جُرم کر بیٹھدا اے اودوں قنون دا کم شُروع ہوندا اے، پہلاں نہیں۔ تُسیں اقرار نامے وچ لکھوایا اے کہ جے مالک مکان رجسٹری نہیں کردا تاں تُسیں عدالت کچہری دا بوہا کھڑکا کے رجسٹری کروا سکدے او پر ایہہ پینڈا بہُت لما اے، جے دوسری پارٹی وچ ساہ ست ہویا تے اوہ آپنی مرضی نال ایہہ پینڈا ہور وی لما کر سکدی اے۔ اینا لما کہ تُہاڈی زندگی وچ تے فیصلہ نہیں ہوندا۔ میں ایہو جہے کئی دیوانی مُقدمے ویکھے نیں جیہناں نوں تن تن پیڑھیاں بھُگتدیاں رہیاں۔ پیسا پاؤندے جاؤ تے قنون دی مشین چلدی رہے گی۔ ایس لئی میری صلاح تے ایہہ اے کہ ہور تھوڑی جیہی رقم بیعانے وچ رلا کے جاں مکان دا مُل ودھا کے مالک مکان نوں ہی رجسٹری لئی راضی کر لیئے۔“

”گُپتا جی مہربانی کر کے تُسیں میری رقم ہی واپس کروا دیو۔“

”اوہدے کول ہُن پیسے کِتھے، اوہ تے ننگا منگا بندہ اے۔ اوہنے تے ساری رقم لین داراں وچ ونڈ دِتی اے۔“

”پر میرے کول تے ہُن......“

”بھئی سودے دی رقم، باقی دا پنج ہزار تے ہوئے گا نا۔“

”جی، اوہ تے دینا ہی دینا اے۔“

”ب...... ا...... س، اوہدے وِچوں اوہ دو ہزار ہور دی منگ کر رہیا اے۔ مگروں وی تے دینا اے، جے اوہدی ضِد پوری ہو جائے تے میری صلاح اے......“

”نہیں گُپتا جی ہُن رجسٹری ہون توں پہلوں میں اِک دھیلا وی نہیں دے سکدا۔ میرا وی گھر باہر اے، اوہناں توں صلاح لئے بِنا میں......“

”تے پھیر سبھ کُجھ اوہناں دی صلاح نال کیوں نہیں کر دے، میرے کول کیہ لین آئے او؟“ آکھ کے، گُپتا جی نے سیکل کندھ نال ٹِکائی تے اوہدے ول ویکھے بِنا تھپ تھپ پوڑھیاں چڑھ گئے۔

اوہ تھوڑا چر اوتھے ہی کھلوتا دند کرِیچدا تے کچیچیاں وٹدا رہیا تے پھیر ہولی ہولی تُردا بازار ول آ گیا۔ موہرے لالہ خزانچی چند دی اُچی حویلی وکھالی دِتی۔ ہر وار الیکشناں دے دِناں وچ ہتھ جوڑی گھر گھر جاندے۔ آپنے لئی نہیں، آپنی پارٹی ولوں کھلہارے ہوئے اُمیدوار لئی۔ ہر وار اوہناں دی مدد نال ہی اُمیدوار جِتدا، ایس وار دی جِتیا۔ ہُن تے صِرف لالہ جی دی اُمید ہی رہ گئی سی۔ اوہنے جا حویلی دی ٹلی کھڑکائی۔

نیتا جی نے بڑے دھیان نال اوہدی پوری کہانی سُن کے صلاح دِتی...... ”ایہہ گھیو سِدھیاں اُنگلیاں نال نِکلن والا نہیں، توں اوس کمینے تے اِک فوجداری مُقدمہ ٹھوک دے پھیر ویکھ کیویں ہتھ بنھی تیرے پچھے پچھے پھردا اے رجسٹری لئی“

”پر فوجداری دا تے کوئی ٹک بندا وکھالی نہیں......“

”توں ایہدی فِکر نہ کر۔ میں وکیل بختاور سِنگھ نوں فون کر دیناں۔ جا کے میرا دسیں کہ خزانچی چند نے بھیجیا اے۔ باقی دا اوہ آپ سانبھ لئے گا۔“

اوہ ہتھ جوڑ کے اُٹھ کھلوتا تے بڑے آدر نال نیتا جی دے گوڈیاں نوں ہتھ لا کے باہر نِکل آیا۔

اجے اوہنے سُکھ دا ساہ وی نہیں لِتا سی کہ اندوں آؤندی مٹھی جیہی آواز اوہدے کنیں پئی...... ”کون...... بختاور سِنگھ جی...... ہاں ہاں میں ہی آں...... میں اِک مؤکل بھیج رہیاں تُہاڈے ول...... جی نہیں، بڑا ڈاڈھا پھسیا ہویا اے ٹِکا کے جھاڑنا...... تے اوہ میری پچھلی کمِشن دا کیہ کیتا جے؟ ...... چنگا ٹھیک اے...... میں پھیر ویٹ کر رہیاں...... جے ہند۔“

اوہ حویلی دے احاطے وِچوں نِکل کے بازار وِچوں ہوندا ہویا جدوں دُودھیا بتیاں والی وڈی سڑک تے اپڑیا تاں اسمان اُتے تاریاں آپنیاں اکھاں کھول لئیاں سن۔ اوہدے اگیرے چکرو چکر ہنیرا راہ سی جیہنوں لنگھ کے اوہنے گھر اپڑنا سی، ایس لئی اوہنے

آپنی ٹور ترِکھی کر لئی-' فوجداری مُقدمہ، لڑائی جھگڑے تے خون خرابے دا مُقدمہ ہوندا اے- ایہہ اوہنوں پتہ سی- پر ایس توں اڈ ہور ہو وی کیہ سکدا اے؟...... اوہ کُب گیا- سچ مُچ میں اِک گھُجل وِچ پھسیا بندہ آں جیہدے لئی ہور پیڈیاں گھُجلاں وچ پھسن توں اڈ کوئی راہ ہی نہیں بچیا- ایہہ سوچدیاں ہی اوہ رون ہکا ہو گیا کہ ساری زندگی شرافت نال لنگھا کے ہُن اَخیر ویلے کُجھ کیتے کترے بِنا فوجداری مُقدمے وِچ پھسنا پے رہیا اے-

اِک وار تے اوہدا من کیتا کہ اوہ ڈھائیں مار مار کے روئے پر دوجے پَل ہی اوہ سمبھل گیا...... نہیں، اوہ روئے گا نہیں، اجے تے اوہدے پلے پنج ہزار روپیہ بے اے- اوہ ایہہ پنج ہزار خرچ کے ایہناں ساریاں تے فوجداری دعویٰ کرے گا، چارسو ویہہ دا مُقدمہ- ایہناں ساریاں توں جیل دی چکی پسوا کے ہی ساہ لئے گا-

اوہ ایہناں سوچاں وِچ ڈُبا بڑے جوش نال ترِکھی ٹورے ٹُردا جا رہیا سی کہ پُلس دی سیٹی دی آواز اوہدے کنیں پئی، اوہ ٹھٹھمبر کے کھلو گیا- ہر چُک کے ویکھیا تے کیسے جِن بھوت وانگ بوتھا اڈی اِک ٹرک اوہدے موہرے کھلوتا سی تے پُلس والے دِیاں تندور وانگ بھکھدیاں اکھاں دا سیک اوہنوں لُوہ رہیا سی، "اوئے گھروں مرن دی صلاح کر کے نِکلیا ایں؟" سپاہی نے کچیچی وٹی-

اوہ سپاہی ول مونہہ کر کے چیکیا، "ہاں مرن دی صلاح کر کے نِکلیاں-"

سپاہی نے پہلے تے ٹرک نوں اگے لنگھایا تے پھیر چوک وِچ بنے تھڑے توں اُتر کے اوہنوں والاں توں پھڑ کے جھونیا، "کُتیا، آپ تے توں مرنا اے، مر، پر میرے گلے ایہہ مُصیبت کیوں پاؤن لگا ایں؟"

دین دیال نے سپاہی دیاں اکھاں وِچ اکھاں گڈ دِتیاں- اوہدے من اندر کانگ اُٹھی، اوہ آپنے دوہاں ہتھاں نال سپاہی دا مونہہ گھرچ لوے! فوج داری ہی ہوئے گی

نا- اِک نہیں دو صحیح- ایس کمینے نوں اوہدے وال پھڑن تے گاہلاں بکن دا کیہ حق اے-'

سپاہی نے اوہدیاں اکھاں راہیں اوہدے من اندے اُبلدے ہڑھ نوں جاچ لیا- ہُن سپاہی دا ہتھ دین دیال دے موڈھے نوں تھاپڑ رہیا سی، "بھرا جی میرا وی بال بچہ اے تُہاڈا وی ضرور ہووے گا- اوہ رات دی روٹی لئی تُہانوں بے صبری نال اُڈیکدے نہیں ہون گے؟"

سپاہی دی گل سُن کے اوہدے موہرے گھر دا نقشہ کھنڈ گیا- اوس گھر دا نہیں جیہڑا اوہدا ہون والا سی- سگواں اوس گھر دا جیہڑا بھاویں کرائے دا ہی سی پر اوس دے اندر وسن والی گرہستی تے اوہدی آپنی سی-

گھر گرہستی دی ایس جھلک نے اوہدیاں اکھاں تے من وچ ٹھنڈ پا دِتی- اوہنے سپاہی توں ہتھ جوڑ کے معافی منگی تے گھر نوں ٹُر پیا- ایہہ سمجھن سوچن اُتے اوہدا وس نہیں سی کہ اوہ ایس وار پھیر اِک دتے دے جال وِچ پھس گیا اے-

□

بھیم سین تیاگی

کِلّے

دھنو نوں نیندر نہیں سی آؤندی پئی- باپو رات دی واری وِچ ویلنا پھوکن گیا اے- ڈھلے وان دی بوکا جیہا بنی منجی وِچ ماں کمان وانگوں پئی اے- نِکا بھرا ماں دی ادھ ننگی چھاتی نوں دوہاں ہتھاں وِچ پھڑی چُسر چُسر کر رہیا اے- چھاتی وِچ خبرے دُدھ مُک گیا سی، ماں سُتیاں پیاں ہی اوہنوں چھنڈ دیندی اے- اوہ تھوڑا چِر چوں چوں کردا اے تے پھیر چھاتی پھڑ چُسر چُسر شُروع ہو جاندا اے-

ویڑھے دی پرلی نکرے ڈھارے وِچ بنھی ''پھلوا'' آپنے کُھراں نال زمین پُٹی جاندی اے- اوہ وار وار اڑِنگدی اے- پھلوا دے اڑِنگن نال ہر وار دھنو دے من اندر کوئی شے اُسل وٹ لیندیاں ٹُٹ بھج کے کِھلر جاندی اے......

برادری دے رواج موجب نِکے ہوندیاں ہی ویاہ ہو گیا پر ویاہ...... جیہنوں ویاہ کہندے نیں، اوہ کدوں ہویا؟ خبرے ہووے گا وی؟ باپو نے پیسہ ویکھیا...... بڑا پیسہ! جٹاں دے ویاہ دِتی- چماراں دی کُڑی جٹاں دی ڈولی پا دِتی...... پیسے بدلے- لما چوڑا کارخانہ سی چم کمان دا...... ویاہ کارخانے نال ہوندا اے؟ ویاہ تے ہوندا اے مرد نال...... پر مرد اوتھے کِتھے سی؟ چوہا...... مریا چوہا......

تے اوہ...... اوہدا پیو! دارو پی کے آیا سی دارو...... برگی پے تینوں، جٹا- پھولے چین اوہناں دیدیاں وِچ جیہڑے پُتر دی ووہٹی نوں تاڑن...... تاڑ، تاڑ آپنی ماں نوں، دھی نوں...... میں تاں مُڑ آئی ساں اگلے ہی دِن- آیا سی پھیر لین لئی کئی وار...... پر میری جاندی سی جُتی...... میں کیوں جاواں تیرے لئی؟ آیا وڈا کارخانے دار-

دھنو نوں لگا اوہدا متھا تپ رہیا اے- پوہ دے مہینے وِچ وی مگرمچھ دی کھل دے دانیاں ورگا مُڑھکا سِم آیا- اوہنے چُنی دے پلے نال متھا پونجھیا تے لمے لمے ساہ لیندیاں آپنے آپ نوں منجی تے ڈھلا چھڈ دِتا، پر متھا اوویں ہی بھکھدا رہیا-

اُٹھ کے پانی دی مٹی وِچوں گلاس بھریا تے ڈیک لا گئی- پورا گلاس سنگھ وِچ ہی سُک گیا...... دوسرا گلاس...... کُجھ ٹھنڈ پئی-

منجی تے چین نوں من نہیں سی مندا- چھپر دیاں وِرلاں وِچوں چاننی مُٹے ہوئے کچ وانگ کِھلری وکھالی دیندی- کُھڑکے نوں اِک پاسے سرکا کے اوہ باہر آ کھلوتی-

نشئی چاننی دا پورا خربوزہ اسمان دے وِچکار پیا سی- ٹھنڈیاں مست رشماں دیاں سُولاں دھرتی دی ہِک نوں گُٹکتا رہیاں نیں- کھیت تے رُکھ سُتے پئے نیں- جاگ رہے نیں...... ساہمنے ویلنے تے رات دی واری تے کم کرن والے لوک- باپو آگ دے پتر بھٹھی وِچ پھوکدیاں مُڑھکو مُڑھکی ہویا پیا اے- آگ دے پتراں نال ہتھاں نوں چیرے آؤندے نیں، لہو نِکلدا پیا اے- بھٹھی وِچوں کیہو جیہی ہواڑ نِکلدی پئی اے- ادھی رات نوں روہ چین نوں من گُھکدا اے-

کالا کمبل لھوئی مُٹھیا ٹھنڈا سیت کماد جیویں برف دیاں جڑاں، ویلنے دے مونہہ وِچ تُنی جاندا اے- کرڑ کرڑ ویلنی کماد دیاں پسلیاں بھن تروڑ رہی اے- وڈا ویلنا ٹُٹیاں بھجیاں پسلیاں دا رس نچوڑ رہیا اے...... چُسر چُسر! روہ دیاں چھٹاں اُڈدیاں نیں- ٹھنڈیاں مٹھیاں سوہیاں مُٹھیا دے ہتھاں نوں چُبھدیاں نیں- کھوئے دے ٹوٹے ویلنے دے پِچھے نِکل نِکل کے ڈِگی جاندے نیں...... چِٹے لہو نال کڑاہ بھردا جاندا اے-

گادھیا تگوری بلداں دی جوڑی نوں شُشکاردا اے، بلداں دے گل وِچ لمکدیاں ٹلیاں چلک چھیڑیاں نیں، بلداں دی ترِکھی ٹور، ویلنے دا مونہہ خالی ہو جاندا اے، پاٹ، پیڑتے گھسردی اے، گادھیا جتے ہوئے سپاہی وانگ چیکدا اے، ''کیہ کر رہیا ایں

اوئے مُنھیے!''

مُنھیا چھیتی چھیتی کماد دا مُنّھا ویلنے دے مونہہ وچ ٹھن دیندا اے- ''پکاوا کھیس دی بُکل ماری اِک منڈھ تے بیٹھا کڑاہ وچ ڈنڈا پھیر رہیا اے- بکے کڑاہ وچوں مٹھی مٹھی باس کھلر رہی اے، میل نتارن والا چھاننا گنڈے نال اڑایا ہویا اے، ٹپ ٹپ روہ ڈگدی پئی اے- وڈے کڑاہ وچ تار آرہی اے، پکاوا کاہلی کاہلی ڈنڈا پھیردا پیا اے، ڈنڈا روک کے راب دی تار ویکھدا اے......

''بھرا رام بھیجو!'' پکاوا اُچی جیہی آواز ماردا اے-

دھنو دے پیو دا ہتھ کھلو جاندا اے-

پکاوا پتلے جیہے گُو دی راب دے ڈونگے بھر بھر گنڈ اُتے اُلدی جاندا اے، گنڈ اُتے پئی تتی راب ہولی ہولی ٹھنڈی ہوندی پئی اے، بھجرے گُو دی باس دھنو دے نک راہیں لنگھ کے اوہدے دماغ وچ جا ٹکر ماردی اے- بھجرے گُو دی باس...... ایہہ باس کسے ہور باس نال میل کھاندی اے...... دھنو ڈول جاندی اے- نشے وچ وُھت جیہی ٹورے فُردی ڈھارے وچ پرت آوندی اے، کھڑکا کھسکا کے بوہا بند کردی اے تے آپنی منجی اُتے ڈھے پیندی اے......

بھجرے گُو دی باس مکھنے دے شریر وچوں پُھلدی سی- گھول کردا سی اوہ...... مرداں نال ہی نہیں، زنانیاں نال وی-

دیوی دے میلے دا دنگل- اِک توں اِک ودھ کے پہلوان آیا سی اوتھے- دھنو دی پنڈ دیاں زنانیاں نال رل کے نمبردار دے گھر دی کندھ اُتے جا بیٹھی سی......

ڈھمک ڈھمک...... ڈھم، ڈھم ڈھم ڈھم ڈھم...... ڈھمک...... بھرٹو ڈگا وجا رہیا سی، چرٹو نے سنکھ وچ پھوک ماری...... ہُو ہُو ؤ ؤ ؤ ؤ......

پہلوان پال بنا کے کھاڑے کول کھلو گئے، ہتھ جوڑی شروع ہو گئی- جیہڑے

جیہڑے پہلوان دا ہتھ مِلدا اوہ آپنیاں پٹاں تے ہتھ مار کے نعرہ ماردا 'جے بجرنگ بلی' تے چھال مار کے کھاڑے وچ آ جاندا......

کھاڑے دا اُستاد 'میڑ و خلیفہ' سیکل دے ہینڈل ورگیاں آپنیاں مُچھاں تے ہتھ پھیردا پہلواناں دی پال موہرے آ کے پھرن لگ پیا، اِک پہلوان نے سینت نال اوہنوں آپنے ول سدیا، گھسر مُسر ہوئی، پہلوان پال چھڈ کے اگے آ گیا- میڑو خلیفے نے اوہدا اِک ہتھ آپنے ہتھ وچ لے کے اُتانہہ چُکیا تے آپنے دوجے ہتھ نال لوکاں نوں چُپ کراندیاں آواز لائی ''سنو-''

ڈھمک ڈھمک...... ڈھم ڈھم! ڈگا بند ہو گیا- سارے پڑ دیاں نظراں خلیفے تے پہلوان اُتے جا ٹکیاں-

''سُنو بھئی سُنو'' میڑو خلیفے دی آواز گجی ''نور پور کھیڑیاں دا ایہہ پٹھا 'کھنا پہلوان' بھرے پڑ وچ مالی پھیردا اے ے ے ے!''

ڈھم ڈھم......

خلیفہ بولدا گیا، ''جیہڑے مائی دے لال نوں آپنے زور دا آپنے ہُنر دا مان اے، اوہ آئے تے مکھنے پہلوان نال ہتھ جوڑی کرے-''

ڈھم ڈھم...... ڈھم ڈھم ڈھم!

کوئی وی پہلوان مکھنے نال گھلن لئی اگے نہ ودھیا-

ہُن تے مُشتاق پہلوان نوں ہی اگے ہونا پے گا، سارا پنڈ اوہنوں پالدا اے، دس کنستر تے اوہ گھیو کھا گیا اے سردیاں وِچ، باہر دا کوئی وی پہلوان جدوں مالی پھیردا اے، مُشتاق نوں ہی اگے ہونا پیندا اے......

مُشتاق پہلوان آیا...... ہتھ جوڑی ہوئی...... یا علی......!

جے بجرنگ بلی!

کھنا پہلوان لال کچھا کس کے آیا تے اوہدا کالا سیاہ شریر کوہ طور دے پتھر وانگ چم چم کررہیا سی۔ کِسے خونی بھوترے سانھ دی پُٹھ ورگیاں مَوراں، آٹا پیہن والی چکی دے پُڑ جاپدے۔ دھنو ایس ہنیرے وِچ گواچ گئی۔

مکھنے نے پہلے داء وِچ ہی مُشتاق دی کنڈ لوا دِتی۔ اوہدا دِل ہِک وِچوں باہر آون لئی ٹپن لگ پیا۔ اوہ بھجے ہی اوتھوں اُٹھ آئی تے دارے دے راہ وِچ کھلو کے مکھنے نوں اُڈیکن لگ پئی۔

کھنا مِلیا......

تے پھیر مِلیا، پچھلی رات، مندر دے پچھواڑے، بگیچی وِچ۔ دھنو اوہدے شریر وِچوں پُھٹدی بجرے گُو دی باس وِچ ڈُب گئی۔

پُھلوا پھیر اڑنگن لگ پئی اے۔ سارے پنڈ وِچ اِک دی سانھ نہیں...... پنج کوہ دور رائے پور وِچ اِک خونی سانھ ہے۔ جیہنے مجھ لوانی ہوندی اے، رائے پور لے جاندا اے۔ پُھلوا اڑنگ رہی 'اے تے خونی سانھ پنج کوہ دور اے...... کھنا وی تے خونی سانھ ہی سی۔ اوہنے آکھیا سی، ''دھنو توں میرے نال چل، جیہڑا ڈکے گا میں اوہدیاں لتاں بھن دیاں گا۔''

دھنو نوں اعتبار نہیں سی آیا، کیہ بھروسہ، بھلکے کِسے دنگل وِچ کِسے ہور دیاں نظراں مکھنے دے شریر وِچ گواچ جاون...... بے اعتباری دا پنجاہ کوہ رڑا دوہاں وِچالے کھنڈ گیا۔

اگلے دِن کھنا ٹُر گیا...... تے پھیر بجرے گُو دی باس ورگی اوہدی یاد ہی آوندی رہی، اوہ آپ کدیں نہ آیا۔

دھنو نے اوازار ہو کے پاسا پرتیا! نِگاہ ڈھارے دے چھپر تے پئی، تھاؤں تھائیں وِرلاں، چاننی دیاں کرچاں ڈھارے وِچ کھلریاں پئیاں نیں۔ اِک تِکھی چھوی چھپر

پاڑ کے سِدھی دھنو دی ہِک وِچ آ کھبدی اے۔ اوہ دوہاں ہتھاں نال چھاتیاں نوں گھُٹ لیندی اے۔ پِیڑ نہیں گھٹدی۔ دھنو آپنے دوہاں ہتھاں دیاں اُنگلاں نوں آپس وِچ پھسا کے، پورے زور نال آپنے آپ نوں کس لیندی اے۔

اچن چیت اوہدا دھیان پیندا اے، میں تیئیاں 23 دی ہو گئی آں، پھیر وی میریاں چھاتیاں کِنیاں سخت نیں، پُھلوا دے تھناں وانگ سخت۔ پچھلے دِنیں نیادری آپنے دوجے کاکے نوں گُھروٹکی آئی سی، میرے توں کوئی دو کو ورھے تاں نِکی ہووے گی، پر اوہدیاں چھاتیاں کیویں ڈھلکیاں ہوئیاں نیں۔ کیہ میں ساری عُمر آپنیاں چھاتیاں نوں ایویں ہی لئی بیٹھی رہواں گی؟ ہمیشاں آپ ہی آپنے آپ نوں کس کس کے مُندی بھجدی رہواں گی؟ ایہہ زندگی ایسے طرحاں ہی بیت جائے گی؟ دھنو دی ہِک اندر، بند سوالاں دے کِنے ہی ڈڈو ٹپن لگ پے۔ ...... پُھلوا پھیر اَڑنگدی اے تے گل وِچ پے سنگل نال کھچ دھرو کر کے سنگل توڑن جاں کِلا پُٹن دا جتن کردی اے......

پُھلوا نوں دھنو دی ماں نے بڑے چا نال پالیا۔ پُھلوا جدوں تناں مہینیاں دی سی اوہدی ماں گل گھوٹو دے روگ نال مر گئی۔ چنگی نسل دی اصیل مجھ سی، پورے پندراں سیر دُدھ دیندی۔ اوہدے مرن نال تاں گھر دا جیویں لک ای ٹُٹ گیا۔ بنیئے توں پنج سو روپے اُدھار لے کے مُل لئی سی۔ اوہدا دُدھ ویچ کے تے نمبردار دے کھیتاں وِچ کم کر کے باپو مساں ساڈے لئی روٹی دی بُرکی پوری کردا۔ مجھ دے مرن نال ساڈیاں بُرکیاں ہی نہیں گُھسیاں، ساڈا تے ساہ لینا وی اوکھا ہوگیا۔

دھنو نوں چنگی طرحاں یاد اے۔ اوس دِن ماں پلہ لے کے بُہت روئی سی، گواہنڈھناں نے وی سمجھایا، باپو نے تسلی دیندیاں آکھیا، ''فِکر نہ کر دھنو دی ماں، مجھ، کٹی چھڈ کے مری اے، ایہنوں پال، بھگوان چنگیاں کرے گا۔''

کٹی دے متھے تے چِٹے جیڈا گول بگا نشان سی، سارے اوہنوں پُھلوا کہن لگ

پئے- ماں بڑے موہ نال ویسن دی روٹی بھور بھور کے اوہنوں کھواندی تے نال --
نال اوہنوں تیل پیاوندی- اِک وار تیل اوہدے مونہوں باہر ڈُلھ گیا تے اوتھوں
اوہدے سارے وال جھڑ گئے، ماں چر تائیں اوتھے کالکھ لاؤندی رہی-

بنیئے دا اُدھار ول نال لگے ہدوانے وانگ ودھدا پُھلدا جارہیا سی- نواں اُدھار لے کے ہور بجھ لینا وسوں باہر سی- بس ہُن تے بزی پُھلوا ہی آس تے اُمید دی ڈور سی-

دھنو دی ماں ہر وار آکھدی،''لے توں کاہدی چنتا کردیں، دھنو دے باپو! دو ڈھائی ورھیاں وِچ میری پُھلوا بول پئے گی- ساویں آپنی ماں تے گئی اے، وارے نیارے کر دے گی-''

''بھگوان سبھ چنگیاں کرے گا'' باپو یقین نال سُکھ دا ساہ لیندا-

ہُن پُھلوا دے ویہرن دا ویلا آگیا اے- اوہ تن دی ہو کے چوتھے وِچ لگ گئی اے، دوندی وی ہو گئی اے، وِٹھ دے وال لمے تے سنگھنے ہو کے نویں تے بجرے پِکھرے گھیو وانگ ڈلھکاں مار دے نیں، دھوَن تے پُٹھ اُتے ماس بھر گیا اے، ٹور وِچ اولی جیہی مستی آ گئی اے، اوہدے متھے دا پُھل وڈا وڈا لگدا اے تے اکھاں دی لِشک ودھ گئی اے-

جتاں دناں توں پُھلوا نے ات چکی ہوئی اے- پرسوں ڈنگراں نال باہر چرن گئی تے زوراں نال اَڑِنگدی ہوئی بھج اُٹھی، چھیڑو نے بڑا اوکھیاں ہو کے گھیری تے اِک وڈی مجھ نال نرڑ کر دِتا، تاں اوہدی اَت مٹھی ہوئی-

شامیں چھیڑو نے آ کے ساری وارتا سُنائی تے دھنو دی ماں نے چھیڑو نوں بھلکے توں وگ نال لیجانوں ورج دِتا، کِدھرے نس بھج ہی نہ جائے؟

اگلے دن پُھلوا کِلے نال بدھی رہی- دھنو تے اوہدی ماں ہِی روٹی کھا کے باہر

گھاہ کھوترن چلیاں گئیاں تے پُھلوا رسہ تڑوا کے نس گئی- پنڈ دیاں بندیاں گھیر کے قابو کیتی- ڈر سی کہ ایہہ پھیر نہ نس جائے، ایس لئی دھنو دے باپو نے ٹاہلی دا اِک پکا کِلا ٹھوک کے اِک موٹے سنگل نال اوہنوں بنھ دِتا-

اج وی اوہ سارا دن کِلا پُٹن دا ٹِل ماردی رہی، کِلے دوآلے وار وار بھوندیاں سنگل نوں وَل پے گئے تے اوہدی دھون دوآلیوں بھیڑا ہو گیا، پر پھیر وی اوہ کِلا پُٹن دا جتن کرنوں نہ مُڑی- پیشاب نال گِلی تے کُھراں نال پُٹی تھاں دا اِک تگار جیہا بن گیا- پُھلوا تگار وِچ مِدھی، بھوندی، کِلا پُٹن دا جتن کردی سارا دن اَڑِنگدی رہی-

دھنو دی ماں پچھلے کئی دناں توں اوہدے باپو نوں آکھ رہی سی کہ اوہ پُھلوا نوں رائے پور لے جائے- جانا تے اوہ وی چاہوندا سی پر ویلنے تے نمبردار دی واری سی- جد تائیں واری نہ مُکدی اوہ کیویں جاندا-

راتیں جدوں دھنو دا باپو روٹی کھان آیا تاں اودوں وی پُھلوا زوراں نال اَڑِنگدی پئی سی- دھنو دی ماں نے آکھیا،''ایہہ پُھلوا بول پئی اے، دھنو دے باپو، بھلکے ایہنوں رائے پور لے جا-''

''ایڈی وی کیہڑی آفت آ گئی اے'' باپو نے ٹالدیاں آکھیا،''واری مُک لین دے-''

''واری! تینوں واری دی پئی اے تے ایس تتی دا اِک اِک پل اوکھا لنگھ رہیا اے-''

''اوئے ہوئے ایڈی وی کیہ سوڑ پے گئی اے ایہنوں-''

''نہ تے تینوں کیہ پتہ ہووے سوڑ کیہ ہوندی اے-''

''شِیت'' چُپ کراندیاں دھنو دے باپو نے اکھ دی سینت نال سمجھایا،'باہر دھنو بیٹھی اے-'

باہر بیٹھی بھانڈے مانجدی دھنو دے موہرے سبزی پکان والی پتیلی مُودھی پئی سی، دھنو آپنے سجے ہتھ دی تلی پورے بَل نال اوہدے تھلے تے گھسائی جا رہی سی- ایس گھسر نال اِک سوادی جیہی جُھرجُھری اوہدے شریر وِچ کِھلردی جاندی، اوہ ہور زور نال پتیلی دے تھلے تے آپنی تلی گھساؤندی......

روٹی کھا کے باپو ویلنے دی واری تے ٹُر گیا-

پُھلوا نِگار بنی تھاں نوں لگاتار کُھرچدی تے پُٹدی آپنے گل وِچ پئے سنگل نوں ہُجکے مار مار کِلے نوں پُٹن دا بَل وی ماری جاندی- دھنو اوہدے کول آ کے اوہدے متھے تے ہتھ پھیرن لگ پئی- پیار دی چھو نال پُھلوا نے اوہدے اگے سر نیواں دِتا- متھے تے ہتھ پھیردی پھیردی دھنو، پُھلوا دی گُتھی ملائم دھون تے ہتھ پھیرن لگ پئی، گُتھیا ہویا لِشکدا جیوندا ماس چِر تائیں دھنو دے دماغ اندر بلدے تندور وِچ بھُجدا رہیا......

''دھنو'' اندروں ماں نے ہاک ماری، ''دھیئے کِتھے گئی ایں؟''

''ماں، آئی!'' بس دھنو دا دھیان پیا کہ اوہ چِر دی اِتھے کھلوتی اے-

جھبتی جھبتی پُھلوا دا سنگل کِلے نالوں کھولیا تے اوہنوں اندر ڈھارے وَل لے ٹُری-

پُھلوا دے دھونکنی ورگے ساہواں دی اواز دھنو دی منجی تائیں اپڑ رہی سی- اوہ کِلے دوآلے بھوندیاں اَڑِنگدی جا رہی اے- بھکھدے کولیاں ورگیاں اوہدیاں اکھاں کسے خونی سانھ دیاں اکھاں وانگ لِشک رہیاں سن......

دھنو منجی توں اُٹھ کے پُھلوا دے کول آ گئی تے بڑے موہ نال اوہدے متھے تے ہتھ پھیرن لگ پئی، پُھلوا نے اوہدے اگے پھیر آپنا سر نیواں دِتا، دھنو نے آپنی تپدی گلھ پُھلوا دی ٹھنڈی کنڈ نال لا دِتی......

پُھلوا پھیر زور نال اَڑِنگن لگ پئی تے چکو نال لبڑی آپنی پوچھل ایدھر اودھر بھوان

لگ پئی، بھوندی پوچھل دھنو دی بِنی تے آ وجی، لال ہریاں ونگاں اِک چھنکارے نال ٹُٹ کے کھلر گئیاں......

پُھلوا نے دھون لمی کر کے آپنا مونہہ دھنو دے نیڑے کر دِتا، دھنو نے اوہدے بوتھے تھلے آپنا ہتھ ٹِکا دِتا- پُھلوا آپنیاں ناساں چڑھا کے لمے لمے ساہ لین لگ پئی، اوہدے ہر ساہ نال اوہدیاں ناساں وِچوں ہواڑ دی پُھوہار نِکلدی-

رات کِنی کو بیت گئی اے، سوال دھنو دے من اندر اُگھڑدا اے، کِھڑکا بنا کے اوہ باہر آ گئی- نشئی چانن دا خربوزہ تھالی وِچ اِک لانبھے اُلریا پیا اے- دھنو سوچدی اے، 'کِنا پتہ نہیں ایس ویلے کِتھے ہوئے؟'

اندروں پھیر پُھلوا دے اَڑِنگن دی اواز آؤندی اے، دھنو بھج کے اِنج اندر جاندی اے جیویں روندے بال نوں چُپ کران چلی ہووے-

پُھلوا اَڑِنگی جاندی اے تے دھنو دا حوصلہ مُکدا جاندا اے، اوہ آپنی ماں دی منجی وَل جھات ماردی اے، نِکا بھرا اووِیں ہی پُھسر پُھسر کر رہیا اے تے ماں بے سُدھ سُتی پئی اے......

دھنو اِک سِک بھری نِگاہ پُھلوا وَل ماردیاں اگے ودھ کے اوہدے گل وِچ پئے سنگل دا گنڈا کھولن لئی ہتھ ودھاؤندی اے، ٹھنڈے سیت سنگل دی چھو نال اوہنوں اِک ہُجکا جیہا وجدا اے، پُھلوا ٹُر گئی تے...... تے بنیئے دے بیاج دا کیہ بنے گا؟ باپو دا کیہ بنے گا؟

باپو دا جُھریاں بھریا مُکھ ہنیرے وِچ ترن لگ پیا...... دھنو نوں لگا جیویں اوہنوں کسے زہر وِچ بجھی سول چبھو دِتی ہووے- اوہ ڈِکو ڈولے کھاندی آپنی منجی اُتے آ پئی-

اوہدا سر بھوانٹنیاں کھان لگ پیا، اکھاں ہی اکھاں، چِنگاں وانگ اوہدے ساہمنے نچن لگ پئیاں، پُھلوا دیاں اکھاں، خونی سانھ دیاں اکھاں، مکھنے دیاں اکھاں، بیاج

خور بنیئے دیاں اکھاں تے پھیر باپو دیاں نموجھان، ادھ مریاں اکھاں......

ایہناں ساریاں اکھاں دا سیک دھنو تو سہہ نہ ہویا...... اوہدا سارا شریر سنگون لگ پیا-

پُھلوا پھیر اَڑِنگن لگ پئی تے نِجکے مار مار سنگل نوں توڑن جاں رِکلا پُٹن دا ٹِل ماردی اے-

دھنو شُدائیاں وانگ آپنی منجی توں تڑپھ کے اُٹھدی اے، نس کے ڈھارے وِچ پئی ڈانگ چک کے پورے زور نال پُھلوا دی وِٹھ تے ماردی اے، ''لے !''

ڈانگ دی سٹ نال پُھلوا ہور زور نال اَڑِنگن لگ پئی تے رِکلا پُٹن لئی ایدھر اودھر میدی پاگلاں وانگ سنگل نوں نِجکے ماردی اے-

دھنو ہور وی زور نال ڈانگاں وگان لگ پئی تے ڈانگ دی ہر سٹ نال کُھج کے آکھی جاندی اے، ''لے،کرماں ماریئے! ہور لے!''

ڈانگاں مار مار دھنو ہَف جاندی اے پر پُھلوا اَڑِنگوں نہیں ہٹدی-

روَلا سُن کے دھنو دی ماں ہڑبڑا کے اُٹھدی اے، ''کیہ اے دھنو، ایہہ روَلا کاہدا اے؟''

''کُجھ نہیں ماں!'' دھنو ڈانگ اِک پاسے سُٹ کے ہنیری نال ڈِگے ٹاہن وانگ آپنی منجی تے ڈِھے پیندی اے تے آپنی ہِک اندر چھالاں ماردے ہڑھ نوں آپنیاں دوہاں مُٹھاں وِچ کس لیندی اے-

□

نرندر موڑے

گُروتا

مینہہ لگاتار وس رہیا سی، جتھوں تائیں میری نِگاہ جاندی، پانی ای پانی وکھائی دیندا- پانی ورھن دے نال جھلن والی ٹھنڈی سیت ہوا دُھر اندر ہڈاں نوں وی ٹھاری جاندی- میں آپنے آپ نوں لیف وِچ لھویٹی باری دے شیشیاں وِچوں باہر ویکھ رہیا ساں- پانی وِچ ڈُبے کھیت، پانی وِچوں باہر جھاکدے ہوئے جھاڑیاں دے سِر، پِنڈ ول پرتی آوندے ڈُبدے تردے ڈنگراں نوں ویکھ ویکھ کے میں اُک گیا- ہنیرا ہون والا سی- حویلی دے پچھواڑے، کھوہ توں پانی بھردیاں پِنڈ دیاں زنانیاں تے کُڑیاں بھجے لیڑیاں وِچ بڑیاں چنگیاں لگدیاں- میری چنچل سوچ کھوہ دے دوآلے ہی گُھمدی سی- میں اُٹھ کے تولیئے نال باری دے شیشے پونجھے تے تھوڑی جیہی باری وی کھول لئی- اُنج تے میرے کول کرن لئی کم بے سی- کلاس لئی نوٹس تیار کرنے سن، کالج دے رسالے وِچ چھپن والی گل بات ''ویلے دی صحیح ورتوں'' دا مُکھ بند لِکھنا سی-

ایدکیں راکھی دیاں چُھٹیاں گھٹ مِلیاں پر میں چار پنج 'سی ایل' وی نال جوڑ لئیاں- پتنی پہلاں ای پیکے تُر گئی سی- پھیر زمانے بھر دے ٹِل تے سفارشاں کارن بُنے گھر دے نیڑے بدلی ہوئی سی- پِتا جی دا حُکم وی اَپڑ گیا کہ تیری ماں برت رکھ رہی اے- جیہدے وِچ پوجا پاٹھ، کھانا پینا، سگواں اِک جشن جیہا سی-

پچھلے چار پنج دِناں توں لگاتار مینہہ پے رہیا سی، اج دوپہرے تے دریا نے وی آپنے کنڈھے چھڈ دِتے، لوڈے ویلے تے پِنڈوں بار وار جُھگیاں رُڑھن دی خبر وی بھنڈ گئی پر اسیں بڑے سُکھی ساں- ساڈی حویلی پِنڈ وِچ اُچی تھاں تے سی تے پھیر

گھر وچ پوجا پاٹھ وی تے ہو رہی سی-

میں آپنے کمرے وچوں نکل کے چوپال وچ آ گیا- ہڑھ نال علاقے وچ ہون والے نقصان بارے لوک آپنے ٹیوے لا رہے سن- کوئی جنا رسی وٹ رہیا اے، ساہمنے تخت پوش تے چوپڑ دی بازی پھسی ہوئی اے، باراں، چھ، اٹھاراں دے نعرے لگ رہے نیں- اک پاسے بیٹھے کجھ بزرگ فصلاں دی بربادی دا رونا رو رہے سن، تے اندروں پوجا دے کمریوں آون والی بجے دے نال ہتھ وی جوڑی جاندے سن- اک جنا ہور تھکیاں رڑھ جان دی خبر لے کے آیا، میرا بکا بھرا خبر نوں سچ من لئی اُتے کوٹھے ول دوڑ گیا- اوہ کوٹھے توں بڑے زور نال چیکیا"آہا بڑا مزا آ رہیا اے-" راما باہروں ڈنگر لے آیا- بھاء جی ڈنگراں دے پٹھے دتے لئی باہر آ گئے- میں وی چوپال وچوں اُٹھ کے ڈنگراں دے ڈھارے ول ٹر پیا- راما مجھاں گاواں نوں رکلیاں نال بنھ رہیا سی- بھاء جی نے ٹارچ نال ویکھیا، "اوئے بکی نہیں آئی؟" رامے نے ایدھر اودھر ویکھیا، بکی نہیں سی، بکی مجھ پار ہی رہ گئی سی- بھاء جی گجے"ماں نوں پار ای چھڈ آیا ایں، جا ہُنے لے کے آ، نہیں تے اج تیرا دُدھ چوآں گا-"

راما کھب رہیا سی، ایس مارؤ پالے وچ وی اوہنے چھتری بوری دی بکل ماری ہوئی سی- اوہ بھاء جی دا سبھاء چنگی طرحاں جاندا سی-"نہ" دا مطلب آپنا چم لہاونا سی- اوہ کسکیوں بنا ای پرت گیا- میں وی سارا دِن اندر بہہ بہہ کے اُک گیا ساں، چھتری لے کے چپ چپیتا اوہدے پچھے پچھے ٹر پیا-

میں کنڈھے تائیں اپڑ آیا، ہوا دا زور ہور ودھ گیا سی- رامے نے اک پل بھردیں نگاہ نال بھوترے پانی ول ویکھیا تے دھون بھواں کے نگاہ میرے اُتے ٹکا دِتی- میں اوہنوں آکھنا چاہوندا ساں"چل ہُن رہن دے کاکا"...... پر میرے موہنوں کجھ نہ نکلیا، کیوں جے میں ایس موقعے دی گمبھیرتا اُتے سوچ ہی نہیں رہیا ساں- مینوں لگا

خبرے رامے لئی پار جانا کوئی بہتا اوکھا نہیں- انج وی پار دیاں چھاڑیاں دے ہرے وکھائی پے دیندے سن- تھوڑا چر پہلاں تاں راما مجھ دی پوچھل پھڑ کے اوہدے آسرے تردا ہویا آیا سی، پر ہُن پار جان لئی اوہدے کول کوئی سہارا نہیں- اوہنے اسمان ول ویکھیا تے چھپ چھپ کردا پانی وچ وڑ گیا- تھوڑے چر وچ ای پانی دے زور اگے اوہدا زور ٹُٹن لگ پیا، پھیر وی اوہ پورے واہ نال پانی وچ ہتھ پیر مار دا رہیا، پر اوہ پار گھٹ تے پانی دے وہن نال تھلے نوں بہتا رڑھدا جارہیا سی- میں اوہدی سیدھ وچ رہن دا جتن کردا ہویا کنڈھے کنڈھے لگ بھگ ادھے کلومیٹر تائیں دوڑدا رہیا- ہُن اوہدے ہتھاں پیراں دا ہلنا اصلوں ای مٹھا پے گیا- اوہ ٹل لا کے چیکیا"نکے بھاء جی!"

میرے کلیجے دا رگ بھریا گیا- جان بچان دے جتن وچ ہتھ پیر ماردا، تڑفدا، ترلے پاؤندا بندہ میریاں اکھاں دے ساہمنے سی- مینوں انج لگا جے رامے دی مدد نہ کیتی تے اوہ نہیں بچے گا...... مینوں آپنے آپ تے وی کھج آئی کہ ایڈے گھمبیر موقعے تے میں ڈرپوک کیوں بنیا رہیا؟ مجھ پانی لہن مگروں وی آ سکدی سی؟ میں رامے نوں پانی وچ وڑن توں کیوں نہیں ورجیا؟ پر ہُن کیہ کراں؟ اوہ پرتن لئی مڑیا- مینوں جاپیا پارلا کنڈھا اوہدے نیڑے اے، اوہ ایدھر پرتن دی تھاں پار سوکھیاں اپڑ جائے گا- میں آپنی ہک دے پورے ٹل نال چیکیا"رامے پارلا کنڈھا تیرے نیڑے اے" خبرے اوہنے میری آواز سُنی جاں نہیں پر اوہدی اِک اخیرلی ڈراؤنی چیک میرے کن وچ ٹکر مار کے میری ہوند نوں بے ہوند کر گئی- پر پانی آپنی ہمیش رہن والی ہوند نوں مناؤن لئی ڈٹ کے روّلا پاؤندا رہیا- خبرے میں گھر کیویں اپڑیا؟ میں ڈردیاں ڈردیاں بھاء جی نوں دسیا کہ' راما ڈُب گیا اے' اوہ مینوں دھرو کے اِک پاسے لے گئے"پڑھ لکھ کے دی تینوں عقل نہیں آئی، اندر آرتی ہو رہی اے......- آجائے گی بکی وی-"

دو تن دِناں بعد دریا آپنے کینڈے وِچ پرتیا- کسے نے رامے دی لاش کاہنو دے رُکھ وِچ پھسی ہوئی ویکھی- رامے دی برادری دے بندے اوہنوں لین چلے تے میں وی نال ٹُر پیا- رامے دی وَہٹی وی نال سی- سانوں بَہتی دور نہیں جانا پیا- اسیں سارے چُپ ساں، پر اوہدی وَہٹی دِیاں چیکاں تے وین ایس چُپ نوں لیرو لیر کر رہے سن- دو بندے رُکھ تے چڑھے، اِک رسے نال بنھ کے اوہدی لاش تھلے لہائی- میں ویکھیا اوہدا مونہہ بُہت بھیڑا نوندھریا تے پچھیا ہویا سی- اوہدا شریر پانی دے جانوراں نے تھاں تھاں توں گُھسیا تے کھادا ہویا سی- ماس خور پکھیرو اوس رُکھ تے مل ماری بیٹھے سن- اِنج جاپدا سی اوہدیاں اکھاں بِنے کسے کاں جاں چیل نے ٹُھنگ کڈھیاں نیں- لاش ساڈے قبضے وِچ آون پِچھوں وی داء مارن لئی اوہ سانوں گھیرا پائی پھڑ پھڑاوندے رہے- رامے دی وَہٹی لاش نال جپھّہ کے وین پاؤنا چاہوندی سی پر لاش ایس قابل ای نہیں سی- لاش تے اِک دو بچیاں لیراں کارن ہی رامے دی پچھان ہوئی- بساہو نے اگے ہو کے آپنے موڈھے تے رکھیا کپڑا رامے دی لاش دے لک دوآلے ولھیٹ دِتا-

لاش ساڈی چوپال وِچ لیاندی گئی- مینوں اوہناں دے نال ویکھ کے پِتا جی نوں بُہت وٹ چڑھیا، سارے گھر وِچ ہڑبڑ مچ گئی کہ میں اچھوت دی لاش لین لئی اوہناں دے نال کیوں گیا- دادی گنگا جل لے آئی- بھترِیا پنڈت نوں بُلاوَن لئی دوڑ گیا- سارے جنے لاش نوں کسے گندکوڑے دے ڈھیر وانگوں ویکھ رہے سن- لاش دے کول ای لکڑ دا اِک شہتیر پیا سی جیہنوں رامے نے پر پرار پانی وِچوں پھڑیا سی- بھاء جی دا سارا دھیان اوس لکڑ ول سی کہ 'ایس لکڑ دا ہل بُہت ودھیا بن سکدا اے-'

مینوں پنڈت جی نے پوِتر کیتا تے میں اندر آ گیا- زنانیاں، مرداں نالوں ودھ نرم دِل ہوندیاں نیں، میں سوچیا، رامے دے ٹبر نال نرمی، پیار تے ہمدردی نال ورتن

گیاں- بھرجائی رسوئی وِچ پکا گُنھ رہی سی- دو ورھیاں دا کاکا گِھٹروں تِلک جاندا سی- اوہناں کاکا مُنی نوں پھڑاوندیاں آکھیا "باہر ویکھ کوئی تماشے والا آیا اے؟"

گھر والیاں دا ٹھنڈا تے رُکھا وِیہار رامے دی وَہٹی توں گُجھا نہیں سی- اوہ ہور اُچی وین پان لگ پئی، اوہدی آواز بُہت بے ڈھبی نِکلدی، ایہدا کارن وی سی، اوہ سارا راہ روندی تے وین پاوندی رہی سی- لاش دی حالت ویکھ کے اسیں سارے چُپ چپیتے ٹُردے رہے تے کسے دا دھیان وی اوہنوں حوصلہ دین تے چُپ کراؤن ول نہیں سی گیا-

اخیر پِتا جی باہر آئے، "ویکھ رجو (رامے دی وَہٹی) مرن جیون تے سارا بھگوان دے اِختیار وِچ اے، خیر توں ہُن آئی ایں تے دس پندراں کِلو اناج لے جا" اوہناں نے اِک کمی نوں ٹوکری بھرا اناج رجو نوں دین دا حُکم دِتا- رجو اِک ٹوکری اناج آپنے پتی دے جیون بدلے لے کے ٹُرن لگی تے بھاء جی نے اوہنوں ٹوکیا، "ٹوکری موڑ جائیں اج کل مہنگائی بڑی ودھ گئی اے-" اوہ لوگ لاش لے کے چلے گئے-

دوسرے دِن میں رامے دے گھر گیا- رجو دے تار تار لیڑے، بالاں دے پِنڈیاں تے لمکدیاں لیراں، پیو دے بدلے مِلیا انّ مینوں بُہت کھلیا- میں گھر آ کے ماں نوں اوہدا حال دسیا- میں ماں تے بالاں دے کُجھ پُرانے کپڑے اکٹھے کر کے رجو نوں دے آیا-

راما دا چھوٹا بھرا اٹھویں وِچ پڑھدا سی، ہُن اوہ رامے دی تھاں ساڈے ڈنگر چاردا- رامے نوں چاہ سی کہ اوہ آپنے نِکے بھرا نوں گھٹو گھٹ میٹرک ضرور کروائے گا- ایس لئی اوہ پچھلے کئیاں ورھیاں توں اوکھیاں ہو کے وی اوہنوں پِنڈوں باہر قصبے دے سکول بھیج رہیا سی- پر ایتھے سوال رامے دی سدھر دا نہیں سی، ساڈیاں ڈنگراں دا سی، رامے نوں دِتے ہوئے قرضے دا سی، رامے دے بالاں دی بھکھ دا سی-

میں کُجھ دِناں مگروں پھیر پِنڈ آیا- ماں نوں رامے دے بالاں بارے پُچھیا، اوہنوں کُجھ وی پتہ نہیں سی- میں ایویں ٹُردا پھِردا رامے دے گھر جا اپڑیا- رجو آپنے بالاں نال ویڑھے وِچ بیٹھی سی- شیام(رامے دا پُتر) مینوں ویکھ کے بولیا،''ماں اج وی دریا چڑھیا ہویا اے، جے اج کاکا(رامے دا بھرا) رُڑھ جائے تے بِکے بھاء جی مینوں وی گُوتا لیا دین گے-''

میں ہکا بکا رہ گیا، پہلاں اوہنوں کوئی لیڑا نہیں سی ہلیا-

رجو دِیاں اکھاں وِچ اتھرو ڈولن لگ پئے، میں نموجھانا جیہا ہو کے کُجھ کہے بِنا اوہدے گھروں باہر نِکل آیا- دیر تائیں شیام دی گل میرے دماغ وِچ شاں ماردی رہی- اوہدے لئی گُوتا کِنا مہنگا اے؟

مہیپ سنگھ

پانی تے پُل

گڈی نے لہور دا سٹیشن چھڈیا تے میں اندروں اِک وارگی کنب گیا- ہُن اسیں اوس دا جا رہے ساں جِتھے چوداں ورھے پہلاں ایہو جیہی اگ لگی سی جیہدے وِچ لکھاں سڑ گئے، لکھاں سڑے ہوئے گھراں دے نشان ہُن تائیں اکھاں وِچ سن- مینوں اِنج لگا جیویں ساڈی گڈی کسے ڈُونگھی ہنیری کھوہ وِچ دھسی جا رہی اے تے اسیں آپنا آپ ایس ہنیر دے وس وِچ دئی جا رہے آں-

اسیں لگ بھگ تِن سو یاتری ساں، ساڈے وِچ نیانیاں تے زنانیاں دی گِنتی وی چنگیری سی- اسیں لہور دے سارے گُردواریاں دے درشن کیتے- اتھے ساڈی جیہو جیہی آؤ بھگت ہوئی اوہدے کارن اگے پنجہ صاحب دی یاترا لئی ساڈے اندر کسے ہونی دے واپرن دا شک جاں ڈر گھٹ جاندا، ایہو جیہی تے کوئی گل نہیں سی- خبرے، بندے دے اندر دا پشو کدوں جاگ پوے تے سبھ کُجھ ڈکار جائے-

میں ایہناں سوچاں وِچ ڈُبدیاں تردیاں ماں ول تکیا- ویکھیا، اوہ باری وِچ آپنی ارک ٹِکائی تلی تے مُکھ رکھی اِک سار باہر ویکھدی پئی سی- واڈھی ہو ہٹی سی تے دور دور تائیں پدھری تے سکھنی دھرتی وکھالی دیندی- مینوں جاپیا جیویں ایہہ سکھنں ماں دیاں اکھاں وِچوں لنگھ کے اوہدے من تے وِچھ گئی ہووے- پھیر میں آپنے ڈبے وِچ بیٹھے یاتریاں تے جھات پائی، اوہناں اُتے وی اُداسی دے سنگھنے پرچھاویں مل ماری بیٹھے سن- اچن چیت ساریاں اُتے ایہناں پرچھاویاں دا کھنڈ جانا میری سمجھوں باہر سی-

''تینوں تے ایہہ راہ پکا چیتے ہووے گا؟'' میں ماں دی اِک سارتا توڑی۔ ''کوترسو وار لنگھی ہوویں گی ایتھوں؟''

اوہ میرے ول ویکھ کے مُسکائی، ایہہ سبھ گُجھ لُکا کے کھِلی ہوئی مُسکان سی۔ آکھن لگی، ''مینوں تے ایس راہ دا اِک اِک مُیشن چیتے وے، پر ہُن ایہہ آلا دوالا کِناں پرایا پرایا لگ رہیا اے۔ اج چوداں ورھیاں مگروں ایتھوں لنگھ رہی آں۔ پہلاں وی اِنجے ہی لنگھدی ساں۔ لہور مِیدیاں ہی اِک اُدِیل جیہی لوں لوں دے منڈھ پُھٹ کھلوندی۔ سرائی (ساڈا پِنڈ) جیویں جیویں نیڑے آوندا اوتھوں دا اِک اِک مُکھ میریاں اکھاں موہرے لِشکن لگ پیندا، مُیشن تے کِنے ہی جنے آئے ہوندے......''

ماں دیاں اکھاں وِچ چوداں ورھے پہلاں دا ڈُبیا چیتا ترن لگ پیا۔ پِتا جی نے آپنا روزگار اُتر پردیش وِچ ہی ٹِکا لیا سی۔ اسیں سارے بھین بھرا پنجابوں باہر ہی جمے۔ مینوں یاد پیندے، پِتاجی تے خبرے سال وِچ اِک ادھ وار پنجاب آوندے، پر ماں دے دو تِن گیڑے لگ ہی جاندے۔ ساڈے وِچوں جیہڑا نِکا ہوندا ماں دے نال جاندا۔ جِتھوں تائیں میرا چیتا کم کردا اے میری نِکی بھین ہی ماں دے نال جاندی آوندی سی۔

اوہنی دِنیں جدوں پنجاب دی ونڈ دا جُرم ہو بِتیا سی۔ پنجاب دیاں پنجاں دریاواں دا پانی جھجل دی تِکھی شراب بنیا ہویا سی۔ ماں نے پھیر پنجاب جان دا فیصلہ کیتا۔ ساریاں نے اِنج وَرْدھ کیتا جیویں اوہ بلدی اگ وِچ چھال مارن لگی ہووے۔ اِنجے اوہ ہے دی اگ وِچ چھال مارن جیہا سی۔ پر پِتاجی سمیت اسیں سارے جاندے ساں کہ ماں نوں آپنے اِرادے توں ہوڑنا سوکھا کم نہیں۔ ماں نے ساریاں دیاں گلاں ہس کے ٹال دِتیاں۔ ویہاں بائیاں دِناں مگروں اوہ پرت آئی۔ پِنڈ دے گھر دا بُہتا سمان اوہ ٹِک کردا آئی سی۔ آپنا چرخہ تے دُدھ رِڑکن والی مدھانی اوہ آپنے نال لے آئی۔

پھیر سارے پنجاب نوں اگ چمبڑ گئی۔ گھراں دے گھر، پِنڈاں دے پِنڈ تے شہراں دے شہر ایس اگ وِچ سڑن لگ پئے۔ اگ دا جِن لتھا تے جاپیا دُور تائیں کھنڈی ہوئی پدھری دھرتی امرتسر تے لہور دے وِچالیوں جیویں پاٹ گئی ہووے تے پاڑ دا پرلا پاسا وِچالے ڈونگھی کھڈ چھڈ کے خبرے کِنا کو پرانہہ سرک گیا اے۔ اسیں وسار بیٹھے ساں کہ کھڈ دے پار ساڈا آپنا پِنڈ وی سی، پکی سڑک دے کنڈھے، پچھے اِک پاسے نہر وگدی سی تے دوجے پاسے جہلم دریا، الہڑ کُڑی وانگ نچدا ٹپدا چھالاں ماردا۔

میں اج ماں دے نال کھڈ دے اُتے بنے ہوئے اوس پُل توں جیہڑا سرکار نے دُنیاداری نبھاؤن لئی اُساریا سی، لنگھ کے اوس پاسے جا رہیا ساں جیہڑا کل آپنا سی تے اج کِنا پرایا۔

میں اِک کِتاب دے پنے تُھل رہیا ساں کہ ماں نے پُچھیا، ''ایہہ گڈی سرائی مُیشن تے کھلووے گی؟''

میں جھٹ کو سوچ کے آکھیا، ''ہاں، خبرے کھلووے، پر اپڑے گی رات دے اِک دو وجے، اسیں تے ڈونگھی نیندرے سُتے پئے ہوواں گے، مُیشن دے لنگھن دا پتہ وی نہیں لگنا، تے نالے ہُن ساڈا اوتھے پیا وی کیہ اے؟''

ماں کھسیانی جیہی ہو کے آکھن لگی، ''تیرے لئی پہلے وی اوتھے کیہ پیا سی؟''

میری گل نے ماں نوں دُکھی کر دِتا سی۔ میں جواب دِتے بنا سِر نیواں کے آپنی کتاب دے پنیاں وِچ وڑ گیا۔

ہنیرے نے ہولی ہولی اسماناں توں لہہ کے دھرتی نوں آپنی بُکل وِچ ولھیٹ لیا۔ ماں نے روٹی والی پوٹلی کھول کے کھان لئی ساڈے ساہمنے رکھ دِتی۔ دُور پار دا میرا اِک ماما وی ساڈے نال سی۔ اسیں تِناں رل کے روٹی کھادی تے سون دے آہر وِچ رُجھ گئے۔ ماما جی تے جھٹ گھراڑے مارن لگ پئے۔ میں وی اِک پاسے کھسک گیا پر

ماں اودیں ہی بیٹھی رہی-

تھوڑے چر پچھوں اک دم میری اکھ کھلی تے میں ویکھیا ماں اودیں ہی بیٹھی باہر وجھے ہنیرے وچ اک سار ویکھی جا رہی اے- میں گھڑی ویکھی، دس وجے سن- میں کہیا،''ماں توں وی لک سِدھا کر لے نا-''

''چنگا'' تے اوہ ایویں زرا جیہا کھسک کے ادھ لمی جیہی پے گئی-

ادھ نیندرے نے خبرے کوئی سُفنا ویکھیا سی، چنگی طرحاں چیتے نہیں پر ایس جاگو میٹی وچ من کالھا جیہا ضرور پے رہیا سی- خبرے کیسے اَدھ پچدھے سُفنے دا ہی کارن ہووے- جیویں کوئی لال جیہی بھجی شئے میرے چارے دا کھلری ہوئی اے تے میں اوس لال لال بھجی تے سنگھنی شئے وچ چھپ چھپ پیر ماردا تُریا جا رہیاں- پھیر میں ہربڑا کے اُٹھ بیٹھا- ماں مینوں جھنجھون رہی سی- گھابری ہوئی دے ہتھ تھر تھر کنب رہے سن-

''کیہ اے؟''

''ویکھ، ایہہ باہر روَلا کاہدا اے؟''

میں باہر جھاکیا، ساڈی گڈی اِک نِکے جیہے سٹیشن تے کھلوتی سی، بجلی دے بلب دے پھکے جیہے چانن وچ پلیٹ فارم تے بھاجڑ ویکھ کے میرا لوں لوں کنب گیا- چوداں سال پہلے دیاں انیک سُنیاں سُنائیاں بجلی وانگ چمکارا مار گئیاں، جدوں ایسے طرحاں تھاں تھاں گڈیاں روک کے لوکاں نوں گاجر مولی وانگ وڈھ ٹُک چھڈیا سی- ماما جی وی جاگ پئے تے پچھوں میرا موڈھا ہلون رہے سن-

''اوئے، کیہ گل اے؟''

تاہیوں بھیڑ وچوں اک آواز میرے کنیں پئی، کوئی پُچھ رہیا سی......''ایس گڈی وچ کوئی سرائی دا ہے؟''

''ایہہ کیہڑا سٹیشن اے'' میں ماں نوں پُچھیا-

ماں نے آکھیا،''سرائی...... آپنے پنڈ دا سٹیشن-''

باہروں پھیر آواز آئی،''او ایس گڈی وچ کوئی سرائی دا بندہ ہے اے-''

میں ماں ول ویکھیا، اوہدے مُکھ تے سُکھ دی لِشک سی-

''ایہنوں پُچھ کیہ گل اے؟''

میں باری وچوں سر باہر کڈھیا، کنے ہی بندے ایدھر اودھر پھِردے پُچھ رہے سن،''او کوئی سرائی دا ہے؟''

نیڑیوں لنگھدے اِک بندے نوں کول بُلا کے میں پُچھیا،''کیوں کیہ گل اے جی؟''

''تُہاڈے وچ کوئی سرائی پنڈ دا ہے؟''

''ہاں، میں آں ایس پنڈ دی......'' ماں اگے ودھ کے بولی-

''توں سرائی دی ایں؟'' اوس بندے نے زور دے کے پُچھیا-

''ہاں جی-''

ماں دا جواب سُن کے پلیٹ فارم تے ایدھر اودھر بھوندے لوک ساڈے ڈبے ساہمنے اکٹھے ہون لگ پئے- بھیڑ وچوں ڈھیر سارے بندیاں دی اکٹھی آواز آئی-

''توں سرائی دی ایں؟''

''جی ہاں میں سرائی دی آں......'' ماں نے تھوڑا زور دے کے آکھیا-''ایسے پنڈ دی-''

جواب سُنن لئی ٹھرہے نال کھلوتی بھیڑ وچ ڈہائی پے گئی، بھیڑ وچوں کسے پُچھیا، ''توں کیہدے گھروں ایں؟''

ماں نے میرے ول ویکھیا، میں آکھیا،''میرے پتا جی دا ناں سردار مُولا سنگھ

اے- ایہہ میری ماں اے-''

''توں مُولا سنگھ دا پُتر ایں؟'' کِنے ہی بندے اکٹھے بول پے-''توں مُولا سنگھ دی ووہٹی ایں...... رویل سنگھ دی بھرجائی؟'' ''کیویں نیں اوہ سارے؟'' کِنے ہی ہتھ ساڈے ول ودھن لگ پے- لوک ساڈا تے دوجیاں دا سکھ شانت پُچھدے آپنے ہتھاں وِچ پھڑیاں پوٹلیاں مینوں تے ماں نوں پھڑان لگ پے- اوہناں وچ بدام، اخروٹ، میوہ، جیہے سکے پھل بنھے ہوئے جاپدے سَن- میں تے ماں ڈور بھورے جیہے اوہناں نوں پھڑ پھڑ آپنی سیٹ تے رکھی گئے- تھوڑے چِر وِچ ساڈی سیٹ کپڑے دیاں بنکیاں بنکیاں پوٹلیاں نال بھر گئی-

میں بکا بکا جیہا ایہہ سبھ کُجھ ویکھی جا رہیا ساں- ماں آپنے سِر دی چدر وار وار سنواردی سمبھالدی ہتھ جوڑی جا رہی سی- بے وسے ٹُل خوشی نال کمبی جاندے پر مونہوں کُجھ نہیں سی نِکلدا، لگدا سی اکھاں ہُنے چو پین گیاں-

اوتھے کول ہی کھلوتے گارڈ نے ہتھ وِچ پھڑی ہری بتی اُتانہہ چُکی تے دوجے ہتھ نال کوٹ دے کھیسے وچوں سیٹی باہر کڈھی- میں ویکھیا، تن چار بندیاں دوڑ کے اوہنوں جا پھڑیا-

''باؤ جی دو چار مِنٹ ہور کھلوتی رہن دے گڈی، ویکھدا نہیں ایہہ بی بی ایسے ہی پنڈ دی اے......'' تے اِک جنے اوہدا بتی والا ہتھ پھڑ کے نیواں کر دِتا-

''بھرجائی، سردار جی کیویں نیں؟ اوہ نال کیوں نہیں آئے پنجہ صاحب دے درشن کرن؟'' اِک بڈھے مُسلمان نے پُچھیا-

دوہاں ہتھاں نال سِر دی چدر ہور اگے کھسکاؤندیاں ماں دے ٹُل کنبے،''سردار جی ہُن ساڈے وِچ نہیں رہے......''

''کیہ......؟ مُولا سنگھ گُزر گیا اے؟ کیہ ہویا سی اوہنوں؟''

ماں چُپ رہی تے میں جواب دِتا،''اوہناں دے ڈھِڈ وچ رسولی بن گئی سی، اچن چیت ہی اِک دِن پھس گئی تے اگلے دِن اوہ پُورے ہو گئے-''

''بڑا ہی نیک بندہ سی اوہ، رب اوہنوں آپنی جناب وچ تھاں دے'' اِک جنے افسوس کردیا آکھیا تے کُجھ پل لئی اوتھے چُپ ورت گئی-

''بھرجائی تیرے بال کیویں نیں؟''

''واہگورو دی کِرپا اے، سبھ چنگے بھلے نیں'' ماں نے ہولی جیہی آکھیا-

''رب اوہناں نوں لمی عُمر دے'' بھیڑ وِچوں کِنیاں ہی آوازاں آئیاں-

''بھرجائی توں آپنے بالاں نوں لے کے ایتھے آ جا'' کِسے نے آکھیا تے پھیر بھیڑ وِچوں کئی آوازاں آئیاں،''بھرجائی تُسیں لوک پرت آؤ...... مُڑ آؤ......'' پلیٹ فارم تے جیویں رولا جیہا پے گیا-

''پرت آؤ''

''مُڑ آؤ''

''میرے پچھے کھلوتے ماما جی دی بُڑ بُڑ میرے کنیں پئی،''ہونہہ...... بدمعاش، پہلے سانوں مار مار کے ایتھوں کڈھیا تے ہُن کہندے نیں پرت آؤ...... لُچے''

پر پلیٹ فارم تے کھلوتے کِسے وی بندے ایہہ گل نہ سُنی- اوہ آپنی گل وگائی جا رہے سَن-

''بھرجائی توں آپنے بالاں نوں لے کے پرت آ- دس بھرجائی کدوں آویں گی؟ آپنا پنڈ تے تینوں چیتے آؤندا ہووے گا، پرت آ بھرجائی پرت آ......''

ماں دے مونہوں کُجھ وی نہیں سی نِکل رہیا- اوہ سِر دی چدر سنبھالدی ہتھ جوڑی جاندی-

پرے کھلوتا گارڈ، ہتھ وِچ اُچی چُکی ہری بتی ہلاؤندیاں دوجے ہتھ نال پھڑی مونہہ

وچ نپی سیٹی وجا رہیا سی۔

اِنجن نے چیک ماری تے چھِک چھِک کردا گڈی نوں لے ٹُریا۔ ہیٹر دی ہیٹر ڈبے دے نال نال ٹُرن لگ پئی۔

"چنگا، بھرجائی، سلام...... چنگا پُتر سلام...... رویل سنگھ نوں میرا سلام آکھیں...... ساریاں نوں میرا سلام کہیں۔"

ماں دے ہتھ جُڑے ہوئے سن تے کنبدے بُلاں وچوں مٹھی جیہی آواز وچ مٹھے مٹھے بول ہولی ہولی کر رہے سن۔ گڈی دی چال ترِکھی ہوئی جا رہی سی تے اسیں دوویں ہتھ جوڑی باری وچوں سر باہر کڈھی لوکاں نوں پلیٹ فارم تے کھلو کے اڈیاں چُک چُک ہتھ ہلاؤندیاں، سلاماں کردیاں تے دُعاواں دیندیاں ویکھدے رہے۔

گڈی، سٹیشن پچھے چھڈ آئی سی، میں سیٹ توں پوٹلیاں چُکدیاں ماں نوں کُجھ آکھن لئی اوہدے وَل ویکھیا۔ ماں دیاں اکھاں وچ ساوَن دی جھڑی لگی ہوئی سی، ماں آپنی چدر نال وار وار اکھاں پُونجھدی پر مُٹھے ہوئے ہنجھ دا پانی ٹھلن وچ نہیں سی پیا آؤندا۔

ساڈی گڈی جہلم دے پُل توں لنگھ رہی سی، گُھپ رات وچ کھڑر کھڑر دیاں تکھیاں چیکاں دی گونج دور دور تائیں کھلر رہی سی۔ میں باری وچوں باہر جھاکدا جہلم دا پُل ویکھن لگ پیا۔ میں سُنیا سی کہ جہلم دا پُل بُہت پکا اے۔ پتھر تے لوہے دے بنے ہوئے ایس پکے پُل نوں میں ہنیرے وچ ویکھ رہیا ساں۔ خبرے کُجھ ہور ویکھن لئی میری نگاہ ہور تھلے جا رہی سی، اوتھے گُھپ ہنیرا سی، پر مینوں پک سی کہ اوتھے پانی ہے، جہلم دریا دا گُربل گُربل کردا بزدل پانی، جیہڑا ایس پتھر تے لوہے دے بنے ہوئے پُل دے تھلے ویہہ رہیا اے۔

□

قوم

اودوں تائیں ایہہ ٹیوا پکا ہو گیا سی کہ میں غلط ہی پھس گیاں۔

"جے تُسیں وی انج ہی سوچو گے" ساہمنے بیٹھی فریدہ چُنی دے پلے نوں آپنی اُنگلی دوالے ولھیٹدی ہوئی دُکھ تے مایوسی وچ ڈُبی آواز نال بول رہی سی، "تے پھیر کسے توں کیہ اُمید رکھی جا سکدی اے، ماں، پیو تے باقی سارے گھر والے......" اوہنے آپنی گل ادھ وانٹے ہی چھڈ دِتی۔

چُپ بڑ کھلوتی تے میرے اندر' کیہ آکھاں تے کیہ نہ آکھاں' وچ پھیر توں کُجھ دھرو ہوون لگ پئی۔ ایہہ تاں مینوں جاپن سی کہ اوہ پکا یقین تے وڈی آس لے کے میرے کول آئی اے تے میں اوہنوں لارے لپے لا رہیاں۔ اوہدے آوَن توں کُجھ پل پہلاں جے مینوں ایس مسئلے دی بھورا کو بھنکھ وی پے جاندی تے گھنوگھٹ میں آپنے آپ نوں کُجھ سواہرا کر لیندا۔ ہویا اِنج کہ میں اچن چیت ہی پھڑیا گیا، جے ایمانداری نال دساں تے اجے تائیں میں ایہہ متھ ہی نہیں سکیا کہ بچوایشن فِکشن دی کسے شاہکار کلا توں لئی گئی اے جاں ایہدا واہ سچّل تے جیوندے جاگدے بندیاں نال اے۔ ایس بھمبل بھوسے وچ پھسیا میں فریدہ ساہمنے ایویں مونہہ بنائی بیٹھا ساں۔

"کیہ ایہہ ہو سکدا اے؟" میں آپنے آپ وچ بُڑبُڑایا۔

"سلیم بھاء جی، مینوں معاف کرنا" فریدہ دی آواز وچ مایوسی تھاں بنائی بیٹھی سی۔ "کیہ تُہاڈے سوچن تے جیون وچ اینی وِتھ اے؟ میں تے تُہانوں دوجے لوکاں توں بِکے وَدھ ایماندار تے کُھلے دِل دماغ دا سمجھدی ساں۔"

''میں کیہ آکھ دِتا اے جے تیری رائے بدل جائے؟''

''آکھدے تے خبرے صبر آجاندا-'' فریدہ دی آواز وِچ رج کے کوڑ بھری ہوئی سی-''تہاڈی حیرانی تے نرکاون، ہُتی پیڑ والی گل اے-''

''نہ تے میں حیران آں، تے نہ ہی گل نوں نرکا رہیاں'' اوہنوں دِسن دی تھاں خبرے میں آپنے لئی کُجھ ہور ویلا لینا چاہوندا ساں، میں اُباسی لیندیاں بُڑبڑایا-''دراصل مینوں دو ہی دِن پہلاں اِک بیلی نال ہویا میل چیتے آ گیا، جیہدی کُوتن اجے تائیں نہیں مُکی-''

میں چُپ ہوگیا پر اوہ کُجھ ہور سُنن لئی میرے موہنہ ول ویکھدی رہی-''توں وی میرے راہیں جاں کسے ہور ویلے اوہنوں جاں اوہدی ووہٹی نوں جاندی ہوویں گی-'' رومال نال آپنی عینک دے شیشے صاف کردیاں میں آکھیا-''دو دِن پہلاں مُسلمان مُنڈیاں دی سفارش لے کے اوہ میرے کول آیا سی، اِک پیڑ تے اُلاہمہ لے کے کہ اج کل مُلک وِچ مُسلماناں نوں پُچھدا ہی کوئی نہیں- میں مُسلمان ہون دے ناطے کُجھ کراں-''

فریدہ دی بکی توں میں ٹیوا لایا کہ خبرے اوہ میرے اوس بیلی نوں سیان نہیں سکی-''میں''، تھوڑا ٹھہر کے آکھیا،''باسط دی گل کر رہیا...... پچھانیا؟''

اوہ پچھان گئی، اوہنے جھٹڑا سر ہلایا تے بیٹھی اوتی جیہی نِگاہ نال مینوں گھوردی رہی-

''اِنج وی ہوندا اے'' سِدھے سُبھاء آپنا مطلب دسن دی تھاں میں آپنے آپ نوں سینت دے حد بنے وِچ ہی رکھیا،''کُجھ سال پہلاں دی گل اے کہ ایہہ باسط ہی سی جنہے آپنے گھر والیاں نال تعلق واسطہ توڑ لیا سی- اِنج وی ہوندا اے-''

''آخر تُسیں کیہ ثابت کرنا چاہوندے او؟'' ایس سارے مُدے نال میری بے

پرواہی تے اوازاری ویکھ کے فریدہ دی آواز وِچ تھکیواں جیہا اُبھر آیا سی-

''سمجھدار، کُھلے دل دماغ دا تے میں باسط تے پدما نوں وی سمجھدا ساں- ویاہ کرن ویلے آپنی آپنی برادری نال دُشمنی لیندیاں کوئی اُدھارن کوئی ایہہ اوہناں دے آپنے موہرے وی تے ہووے گی- پھیر چھ ورھیاں تے دو بالاں دے جمن مگروں اجہی چیت دوہاں وچالے اِسلام کتھوں آ گیا-''

''پُچھیا نہیں تُسیں؟'' دلیر بن دا جتن کردیاں ہویاں وی فریدہ دی آواز وِچ ڈر بھریا ہویا سی-

''پُچھیا سی؟'' میں کِھجھ کے آکھیا-''دسن لئی کُجھ وی نواں نہیں'' کسے یار بجن نے پُچھ لیا تے جھٹ گنڈھڑی کھول کے بہہ گئے- اوہو لیراں تے گند، ویاہ توں پہلاں جیہدے اُتے تھکدے سن- لگدا اے چھ ورھیاں وِچ ایہو کُجھ اکٹھا کردے رہے نیں- بالاں نوں کلمہ یاد کران، قُران پڑھان توں لیکے قبر تے موت توں بعد دی زندگی...... سبھ ستاون لگ پئے- ایہو جیہاں توں کیہ پُچھنا-''

''شکر اے'' فریدہ نے اِک لما ساہ لیندیاں آکھیا،''تُسیں کُجھ تے میرا حوصلہ ودھایا- ایہو جیہے بُزدِل تے کم عقلاں دی گل ہی نہیں کرنی چاہیدی- مینوں تے تُسیں بُزدِل نہیں سمجھدے؟''

میں چُپ بیٹھا ائیرکنڈیشن دی گھوک سُندا رہیا- لکھ چاہوندیاں وی میں فریدہ نوں صاف صاف ایہہ نہ کہہ سکیا کہ جدوں دُنیا جہان دی دُشمنی مُل لے کے باسط تے پدما نے ویاہ کیتا سی، بُزدل تے میں اوہناں نوں وی نہیں سمجھدا ساں- سگوں میں اوہناں نوں بڑا دلیر تے آون والیاں پیڑھیاں لئی اِک سبق اِک نمونہ سمجھدا ساں- دوہاں نوں نیڑیوں جاندیاں ہویاں اوہناں نوں بے عقل جاں مُدائی کہنا وی میرا نہیں سی بندا-

''میں تے نِرا ایہہ کہہ رہیاں'' اوہدا سوال لانبھے کردیاں تے اوہدی اکھ وِچ اکھ

پا کے اِکسار ویکھدیاں میں پھیر آکھیا، "اِنج وی ہوندا اے-"

"پر میں بُزدل نہیں آں سلیم بھاء جی" فریدہ نے اِک اِک لفظ تے زور دیندیاں ہویاں آپنی مُٹھ نال میزنوں وی پولا پولا تھاپڑیا، "تے" اِک پل رُک کے پھیر بولی، "تے نہ اوہ-"

"کون؟" میں انجان بنن دا ناٹک کیتا-

"سلیم بھاء جی" میرے ایس ناٹک نوں مخول جاندیاں ہویاں شوخی نال ہس کے بولی، "تہانوں ایس ویلے وی مخول سُجھ رہیا اے- بھاء جی، میرے لئی، اللہ دے واسطے تھوڑا چر سنجیدہ ہو جاؤ-"

"تینوں پتہ اے" میرے طور اُتے آواز وِچ گمبھیرتا بھر گئی- "باسط تے پدما دے ویاہ وِچ ساریاں توں اگیرے اگیرے میں ساں- کورٹ میرج لئی جے اوہناں نوں کسے پیو بھرا جاں وڈ وڈیرے دی لوڑ پیندی تے اوہ وی میں ہی ہونا سی تے ہُن توں آپ ویکھ لے اوہناں دا حال- پدما لگاتار بیمار رہندی اے- چھ ورھے پہلاں والی پدما بڑی شوخ، ہسدی کھیڈدی، دلیر تے ہمت والی کُڑی سی، کوئی سوچ وی نہیں سکدا، تے باسط! جیویں خُدائی ہو گیا ہووے- اوہدے گھر والے 'مُسلمان' اِک فنکشنل سینس دی رہتل والے، خبرے زندگی وِچ کدیں نماز پڑھی ہووے جاں روزہ رکھیا ہووے اوہناں- ایہہ باسط تے پہلاں اِنقلابی بنیا تے جھٹ پچھوں مومن بن گیا! خبرے ہندوستان وِچ وی 'نظامِ مصطفٰے' ورگی کسے شئے دی آس رکھدا اے- مینوں اوہدے نال کوئی ہمدردی نہیں پر دماغ ایہہ سوچن لئی زور ماردا اے کہ ایہہ کیویں ہویا-"

"لگدا اے!" فریدہ نے کِھج کے آکھیا، "پر میں تہاڈے کولوں ایہہ وعظ سُنن نہیں آئی- میں تے اَنِل ویاہ کرنا چاہوندے آں- ایہدے وِچ اصولی طور تے تہانوں کیہ غلط لگدا اے؟ جے لگدا اے تے دو ٹوک دس دیو کہ تُسیں ساڈی کوئی مدد نہیں کر

سکدے- جے کوئی اعتراض نہیں، تے پلیز! سلیم بھاء جی، اللہ دے واسطے ایس طرحاں سانوں جانچن پرکھن دی تھاں ساڈی دوہاں دی کجھ مدد کرو-"

مینوں 'ساڈی دوہاں' دی ورتوں چُبھ رہی سی، جس مُنڈے نوں میں جاندا ہی نہیں اوہدے لئی آپنے من وِچ کوئی موہ اُسارنا میرے لئی سوکھا نہیں سی-

"فرض کرو" میں بڑی تسلی نال میزتوں پیپر ویٹ نوں چُک کے مُٹھیاں سِدھیاں کردیاں آکھیا، "فرض کرو میں نانہہ کر دیاں؟"

فریدہ بکی بکی ہو گئی، جیویں اوہدے نال کوئی اَن ہونی ورت گئی ہووے-

"فرض کرو" میں آواز دی نرمی نوں پھڑی رکھیا، "فرض کرو میں نانہہ کر دیاں تے ایس ویاہ دا وِرودھ کراں...... تے کیہ ہووے گا؟"

"ایہہ ویاہ ہووے گا سلیم بھاء جی" فریدہ ہولی ہولی آپنے آپ وِچ آؤندیاں میری اکھ وِچ اکھ پا کے بولی، "چنگا!" جیبھ نوں اکڑا کے پچھتاوے وانگ کوڑ بھری آواز وِچ آکھیا، "اِک ہور بُھلیکھا مُکا- خبرے سارے ہی اندروں کُجھ تے باہروں کُجھ ہور وکھالی دیندے نیں-"

فریدہ آپنے من دا غُبار کڈھ دی رہی، میں چُپ بیٹھا سُندا رہیا- جدوں اوہ جان لئی کُرسی کھسکا کے اُٹھی تے میں زرا غُصے تے ناراضگی نال "بہہ جا" کہندیاں میز دی دراز وِچوں اِک لفافہ کڈھ کے اوہدے وَل سرکا دِتا، "ویکھ ایہنوں" تے آپنی نِگاہ دوسرے پاسے کر لئی- ناہری تے جھجھک دا بدل پل دی پل اوہدے مکھ اُتے چھاں کر کے لنگھ گیا تے اوہ میزتوں لفافہ چُک کے کھولن لگ پئی-

"ایہدا مطلب؟" لفافے وِچوں نِکلی اِک جوان مُنڈے دی تصویر میرے وَل کردیاں اوہنے مینوں پُچھیا-

"ایہہ نعیم اے" میں اکھ نہ میلدیاں ہولی ہولی آکھیا، "انجینئر اے! بمبئی وِچ

نوکری کردا اے، لگ بھگ چار ہزار مہینے دے کماؤندا اے، فلیٹ کار سبھ کُجھ اے- ماں پیو نہیں ہیگا-"

"میں سمجھی نہیں؟"

"میں اوہنوں چنگی طرحاں جاناں- پچھلی وار جدوں ایتھے آیا سی، تینوں وی ویکھیا سی اوہنے- خبرے توں وی ویکھیا ہووے اوہنوں-"

"مینوں یاد نہیں پیندا" اوہنے اِک وار پھیر تصویر تے نِگاہ ماری، "ویکھیا وی ہووے..... تے؟"

"اصل وچ" میں رُک رُک کے آپنی گل نوں پکیاں پیڈیاں کردیاں آکھیا، "میں تُہاڈے ول آون ای والا ساں- اماں تے ابے ہوراں نوں مِلن- نعیم نے تینوں ویکھیا، توں اوہنوں چنگی لگی تے اوہ چاہوندا اے، میں ایس معاملے وچ گل شروع کراں، اج ای بمبئی فون تے اوہدے نال گل ہوئی سی پُچھ رہیا سی، گل کتھوں تائیں اپڑی اے-"

فریدہ چُپ بیٹھی مینوں اِنج تک رہی سی جیویں کوئی پالتو جانور آپنے ای مالک ہتھوں سٹ کھا کے تکدا اے-

"بڑا چنگا مُنڈا اے، ودھیا نوکری، تے سس سوہرے دے سیاپے توں پاک- بڑے ای بختاں والی اوہ کُڑی ہووے گی جیہنوں نعیم ورگا ور ملے گا-"

"مِلو جا کے اماں تے ابے ہوراں نوں" بُہت ای ڈھلی آواز وچ اوہنے آکھیا، "ہمدرد او نا، تُہاڈے کولوں ایہو اُمید ہو سکدی اے-"

"توں" میں جھٹ اِک ہور وار کیتا، "ایہہ سوچیا اے کہ آپنی ذات برادری توں باہر تیرا اوس آپنے 'چارمنگ پرِنس' کیہ ناں دسیا سی توں اوہدا؟..... سُنیل؟..... نہیں، نہیں، اَنِل، نال ویاہ دا گھر دے باقی لوکاں اُتے، برادری اُتے کیہ اثر پے گا؟"

"کیہ اثر پے گا برادری اُتے؟" فریدہ چڑ کے بولی، "برادری والے جدوں کوئی آپنا کم کردے نیں تے سوچدے نیں کہ ایہدا ساڈے اُتے کیہ اثر پے گا؟ کدیں وی کسے اوکھے ویلے برادری وچوں کسے نے آ کے ساڈا ہتھ ونڈایا اے؟ ہاں جدوں بدخواہی کرنی ہووے تے پھیر سبھ توں اگے ہوندی اے نکے نکے دیاں گلاں کرن لئی ایہہ برادری!"

"مرن جیون ویلے تے ایہو لوک نال ہوندے نیں-"

"ہوندے ہون گے، مینوں آپنی زندگی دی بُہتی لوڑ اے-"

"دور دی ساکاچاری نوں چھڈ، توں آپنے گھر والیاں بارے سوچیا اے..... آپنے ماں پیو بارے؟"

"سوچیا اے" اوہدی آواز وچ رجویں کوڑ سی، "ایسے مارے تُہاڈے کول آئی آں جے تُسیں تھوڑا جیہا ساتھ دے دیو تے بُہت کُجھ سوکھا ہو جائے گا- ابا تے اماں دووَیں ای تُہاڈی گل سُندے وی نیں تے مَندے وی نیں-"

"تے باقی گھر والے؟"

"میرے اَنِل نال ویاہ تے میریاں بھیناں نوں بھلا کیہ اعتراض ہو سکدا اے! اوہ وی اَنِل نوں جاندیاں نیں، پسند کردیاں نیں-"

"تینوں ایس گل دا دھیان ہے کہ توں ایس گھر دی وڈی دھی ایں؟ تینوں ایہہ وی دھیان رکھنا چاہیدا اے کہ تیری من مانی نال اوہناں دیاں زندگیاں اُتے کیہ اثر پے گا؟"

فریدہ دا پھِک ہوندا مُکھ میرے موہرے سی-

"جے نہیں دھیان دِتا تے میں تینوں دساں، من مانی کر کے جو کُجھ وی ہووے گا اوس سبھ لئی توں آپنے آپ نوں سواہرا کر لیں گی، جے بختاں نے ساتھ دِتا۔"

ہوسکدا اے آپنی زندگی وی سکھ نال بِتاؤندا ہووے۔ مسئلہ بنے گی جمن والی اولاد، خیر ایہہ تے دیر دی گل اے، چلو ویاہ دے فوراً بعد دیاں اوکڑاں تے گوہ کرنے آں۔ ہوسکدا اے ماں پیو، اولاد دے موہ وچ پھس کے ویاہ لئی راضی ہوجان۔ جے نہیں ہون گے تے ودھ توں ودھ مِلنا چھڈ دین گے، تعلق توڑ لین گے، عاق کر دین گے، جیوندے جی تیری شکل نہیں ویکھن گے۔ کیہ فرق پیندا اے۔ اوہ لوگ آپنی زندگی ہنڈ ورت بیٹھے نیں۔ کِنا کو چر ہور جی لین گے، دو چار سال۔ بچیاں بھیناں دا کیہ بنے گا؟ تُسیں کوئی ایڈے سوکھے لوک وی نہیں کہ جیہڑی بج توں لائیں گی اوہنوں بُھل کے لوکیں دولت دے لالچ وچ آ کے اوہناں دا رشتہ منگن۔ گھٹو گھٹ سوکھے تے تُہاڈے برابر دے لوک تے ایدھر موہنہ نہیں کرن گے۔ ہِنا؟ کیہ اوہناں نوں وی تیرے وانگ 'آئیڈیلسٹ تے سیکولر' سوچ دے بندے لبھ جان گے، جاں برادری دے نکے تے گھٹیا لوکاں نال ہی زندگی گھسیٹنی پوے گی؟"

فریدہ بُت بنی سُن رہی سی۔ اوہدیاں بھجیاں اکھاں وچوں اتھرو ڈُلھن ڈُلھن کردے سی۔

"تے" کُجھ پلاں پِچھوں میں اِک لما ساہ لیندیاں آکھیا، "وڈی بدقسمتی ایہہ اے کہ گھر وچ کوئی مُنڈا نہیں، جے کوئی مُنڈا ہوندا تے خبرے ایہہ سارا کُجھ اِنج گنبھیر نہ ہوندا......"

"میں ہُن کیہ آکھاں؟" فریدہ دا رون نِکل گیا، اوہ ہچکیاں لے لے رون لگ پئی۔ میں چُپ بیٹھا پیپرویٹ نوں پُٹھا سِدھا کردا رہیا۔ مینوں ایس جھکھڑ دے جُھلن دا پورا پک سی ایس لئی اوہدے لنگھ جان دی اُڈیک وچ دبکیا بیٹھا رہیا۔ رُت وچ جھکھڑ نال اُڈدا گند، گھٹا، مٹی، مینہہ دا پانی کیویں دھو کے پاک صاف کردیندا اے، میں کئی وار ویکھیا اے۔ بدل پاٹ جاندے نیں تے نِکھری چِٹی دُھپ ہر پاسے کھِنڈ جاندی اے۔ وناں توں پاک سِدھی پدھری اسمان دی چادر ساڈے اُپر تن جاندی اے۔ کدوں ایہہ جھکھڑ جُھلنے مُکن گے، کدوں رُت نِکھرے گی تے اسیں آپنی من مرضی دا جیون جیون جوگ ہواں گے؟

فریدہ میری سکی بھین نہیں سی تے جے ویکھیا جائے تے میرا اوہدے نال دور دا وی کوئی خونی رشتہ نہیں سی۔ ایہدے ہوا کہ اسیں دوویں مُسلمان آں۔ اوہدا ماں پیو تے دوجیاں بھیناں وی میرا بہت آدر کردے نیں کیوں جے اِک دن، جدوں فریدہ کوئی دساں یاراں ورھیاں دی سی اوہنے مینوں آپنا بھرا بنایا سی۔ ایہہ رشتہ بڑا پکا ثابت ہویا تے ہُن بھاویں میں کئی کئی ہفتے اوہناں دے گھر نہ جاواں تاں وی ایہہ گل پکی اے کہ اوہ کوئی وی وڈا کم میرے صلاح مشورے بِنا نہیں کردے۔ ایس لمے پینڈے وچ فریدہ آپنے حساب نال مینوں سمجھن دا جتن وی کردی رہی جیہڑا کُجھ ٹھیک تے کُجھ غلط وی سی پر میرے لئی اوہ میری چھوٹی بھین ہی سی۔

"میں سلیم......!" آپنے ساہمنے کھلوتے مُنڈے نوں آپنا تعارف کراندیاں آکھیا، "فریدہ دا بھرا۔"

مُنڈے دی شکل وجہ کوئی خاص نہیں سی۔ قد لما، کنک ونا رنگ تے کالے چھلے دار وال۔ اِک اوہدیاں اکھاں ہی سن جیہڑیاں عام جیہے مُکھ نوں خاص بناؤندیاں سن۔

"نمستے" میرے اگے ودھے ہوئے ہتھ نوں آپنے ہتھ وِچ لیندیاں اوہنے آکھیا، "آؤ جی، اندر آ جاؤ آفس وِچ۔ فریدہ اکثر تُہاڈیاں گلاں کردی رہندی اے۔"

"نہیں انِل"، میں اوہنوں سمجھاؤندیاں جیہا آکھیا، "پھیر کدیں، سچ پُچھیں تے ایس ویلے میں اِک ضروری کم...... تیرے نال اِک ضروری گل کرن آیاں۔ خبرے اندر آفس وِچ ٹھیک نہ لگے۔ توں ایہہ دس تینوں ادھے کو گھنٹے دی چُھٹی مِل سکدی اے؟"

"اوہنے اِک پل سوچن پِچھوں آکھیا، "تُسیں کھلوو، میں ہُنے آیا۔"

اَنل کالج وچ لائبریرین سی۔

''کِنا کو چر ہویا اے تینوں سروس جائن کیتیاں؟'' اَنل دے پرتن تے اسیں دووِیں کار وچ آبیٹھے، ''تے ایس شہر وچ آیاں؟''

''تِن سال ہو جان گے اگلے مہینے'' اوہنے اکھاں جھمکدیاں میرے ول ویکھیا، ''بس اووُوں دا ہی ایتھے آں۔''

''فریدہ تیریاں بڑیاں صِفتاں کردی اے'' گل نوں سِدھی راہے پاؤن دا جتن کردیاں میں آکھیا۔

''بھیڑا تے خبرے میں تُہانوں وی نہیں لگا'' آپنی گل نوں ٹُھکویں بنان دا جتن کیتیوں بِنا بچے نال ہس کے اوہنے آکھ دِتا، ''اُنج تے فریدہ میرے اگے تُہاڈے ہی گُن گاؤندی رہندی اے۔'' اوہنے کہیا، ''فریدہ دسدی اے تُسیں بُہت ودھیا کہانیاں لکھیاں نیں'' اِک پل دی چُپ پچھوں اوسے گمبھیرتا نال بولیا، ''تُہاڈیاں کُجھ کہانیاں تے، جیویں میں تُہانوں دسیا اے کہ اُردو تے میں پڑھ لِکھ نہیں سکدا۔ فریدہ نے پڑھ کے سُنائیاں۔ مینوں وی چنگیاں لگیاں۔''

''اِک اوھی دا مینوں وی پتہ لگے؟'' میں کار دا بوہا کھولی بیٹھا ساں تے ساڈے آلے دوالے دُور تائیں ہریالی تے اُجاڑ کھنڈی ہوئی سی۔ اسیں کالج توں واہ واہ دُوراڈے نِکل آئے ساں۔

اَنل آپنیاں گمبھیر اکھاں وچ ہس کے بولیا، ''ایس ویلے تے مینوں اِکو ہی چیتے آ رہی اے'' پھیر بڑی نرم آواز وِچ آکھن لگا، ''جیہڑی تُسیں ہندو مُسلم ویاہ اُتے لِکھی اے۔''

''ہوں'' میں ویہنگ وچ ڈُبا اِک ہنگورا بھریا تے پھیر ہر پاسے چُپ ورت گئی۔ اسمان تے اُڈدیاں چیلاں جے چیک وی رہیاں سن تاں اوہناں دی آواز ساڈے

تائیں نہیں سی اپڑ رہی۔

''تینوں پتہ اے'' میں کُجھ پلاں پچھوں چُپ توڑی...... کھلوتی کار دا سٹیرنگ وار وار ہلاؤندیاں میں بولدا گیا، ''میرا من کردا اے؟ کردا اے، جو کُجھ میں لِکھیا اے سارا پاڑ پُوڑ کے ساڑ پھوک دیاں...... خاص کر کے اوہ کہانی جیہدا توں ہُنے ہُنے ذکر کیتا اے!''

''کیوں؟'' ترکھن وکھائے بِنا اوہدی آواز مینوں سوال کر رہی سی۔

''کیوں جے اوہ سبھ جھوٹھ اے، زرا لِکھیا جا سکدا اے، جیویا نہیں جا سکدا۔''

''تُسیں جو کُجھ وی کہہ رہے او'' اوہ ٹھنڈی تے مِٹھی آواز وچ بولن لگ پیا، ''اوہدے وچ بُہت کُجھ ہووے گا۔ ایہہ سچ اے۔ ایہدے توں میں اِنکاری نہیں، عُمر نال وی فرق پیندا اے، ضرور پیندا ہووے گا میں سمجھ سکناں، پر ایہہ سبھ کاسے توں اُڈ زمانہ بدل رہیا اے، تے خبرے ہر ساں آپنیاں لوڑاں تے آپنے سُکھاں موجب بدلدا رہندا اے...... تے خبرے ایہہ وی میں کوئی نویں گل نہیں آکھی۔ تُسیں تے میرے نالوں ودھ دُنیا ویکھی اے، تُہانوں بُہتا اندازہ ہووے گا۔ تے سلیم بھا، جی! جے تُسیں مینوں بھرا کہن دا حق دیو تے میں دُنیا نوں بدلن وچ سچ مُچ یقین رکھناں۔ آپنے ڈھنگ نال جتن وی کردا رہناں تے مینوں پک اے اِک دِن ایہدا سِٹا ضرور نکلے گا۔''

''کسے سیانے دا اکھان اے،' جیہڑا اٹھاراں ورھیاں دی عُمر وِچ اِنقلاب بارے نہ سوچے اوہدے دِل وِچ کوئی گڑبڑ اے تے جیہڑا چالیہاں دا ہو کے وی سوچدا رہے اوہدے دماغ وِچ کوئی خرابی اے!' میری عُمر توں ویکھ ہی رہیا ایں!''

گل پوری ہون توں پہلاں ہی اوہدا ہاسا نِکل گیا، زور آور ہاسے نال اوہدیاں اکھاں بھِج گیاں۔ ووڈا ٹِل مار کے اوہنے ہاسے نوں ٹھمیا۔

''میں تے جو وی آں تُہاڈے ساہمنے آں، تے بڑا ایس کارن نہیں کہ میری عُمر چالیہاں توں گھٹ اے۔'' اوہدا ہاسا پھیر مونہہ زور ہوگیا۔

''آپنے آپ نوں اِنقلابی مناؤن دا چھڑا ایہو اِک ول رہ گیا سی کہ مُسلمان کُڑی نال ویاہ کر مارو!''

اوہدے ہاسے دی آواز تے اوہدے مُکھ اُتے کِھلری مُسکان اِک پل وِچ غائب ہو گئے تے گمبھیرتا دے ڈُونگھے پرچھاویاں مل مارلئی۔ میرے آکھے نال جے اوہنوں کوئی سٹ وجی ہووے جاں دُکھ ہویا ہووے، اوہدی تڑپھ اوہناں پرچھاویاں ہیٹھ لُک گئی جاں پھیر گھنوگھٹ مینوں وکھالی نہیں دِتی۔

''تُہانوں چانن اے'' مُسکان اوہدے مُکھ اُتے پھیر اُبھر آئی۔ ایدکیں ایہدے وِچ نیانیاں والی شوخی دی تھاں سیانیاں والی گمبھیرتا دی لِشک سی، ''میں فریدہ نال ویاہ آپنے آپ نوں کوئی وڈی شئے مناؤن لئی نہیں کرنا چاہوندا۔ مینوں پک اے کہ ایس گل دا اندازہ تے تُہانوں ہو ہی گیا ہونا اے، جے نہیں، تے پھیر میں تُہانوں نہیں سمجھا سکدا۔''

''توں ایس ویاہ دے دوجے سِٹیاں ول دھیان دِتا اے؟ فریدہ آپنے گھر وِچ سبھ توں وڈی کُڑی اے۔ ایس ویاہ مگروں اوہدیاں نِکیاں بھیناں دا کیہ بنے گا؟ اوہناں دے ویاہ کیویں ہون گے؟''

''جیویں دُنیا وِچ دوجیاں کُڑیاں دے ہوندے نیں اوہناں دے وی ہوجان گے۔''

''ہر گھر دی کُڑی اینی آپ مُہدری نہیں ہوندی کہ آپنے مذہب توں باہر ویاہ کرن دا سوچے! پھیر ایہہ وی تے تینوں پتہ ہی اے کہ فریدہ اِک مِڈل کلاس گھر دی کُڑی اے، جِتھوں وڈے داج دی وی کوئی کُجھ نہیں۔ جو کُجھ وی ہے بس ایہہ پڑھیاں

لِکھیاں کُڑیاں نیں۔ خان صاحب، فریدہ دا پیو، ہور کُجھ مہینیاں وِچ ریٹائر ہو جان گے۔ اوہناں دی کوئی نرینہ اولاد وی نہیں۔ ایہہ سبھ کُجھ مُکھ رکھ کے فریدہ دا اِک ہمدرد ہوندیاں توں ایہہ سوچ، اوہدے گھر والیاں دا، اوہدیاں بھیناں دا کیہ ہووے گا؟''

اوہدے اندر ہون والی کُجھ دھرو نال اوہدے مُکھ تے کھیڈدی دُھپ چھاں میں گوہ نال ویکھ رہیا ساں۔ مینوں جاپیا جیویں میں جو کُجھ وی اوہنوں آکھیا اے اوہدے وِچ اوہدے لئی کُجھ وی نواں نہیں۔ اوہ آپ اوہناں اوکڑاں اُتے گوہ کر بیٹھا اے۔ خبرے بڑا ایتھوں تائیں نہیں، ہور اگے تائیں وی۔

''پھیر تُسیں دسو!'' اوہنے بڑی گمبھیر آواز وِچ آکھیا۔ اِک پل لئی اوہدا مُکھ کورا ہو گیا...... اوتھے کُجھ وی نہیں سی پڑھن لئی، ''کیہ کیتا جا سکدا اے؟''

چُپ! اسمان تے اُڈدیاں چِیلاں وی اکھوں اوہلے ہو گئیاں سن۔ کار وِچ بیٹھیاں بیٹھیاں وٹ وی لگن لگ پیا۔

''تینوں کویل ہو رہی اے'' میں گُٹ گھڑی ویکھدیاں چُپ توڑی۔ ''ہُنے نہیں، چاہویں تے سوچ سمجھ کے مینوں پھیر دس دئیں۔''

''سوچنا کیہ اے'' اوہنے بڑی تسلی نال سِگریٹ دا گُل جھاڑیا تے ٹھرمے نال بولیا، ''حد تے ایہہ دے کہ میرے بارے تُہانوں جو سوچنا چاہیدا سی، تُسیں وی نہیں سوچیا۔ بھیناں، بھرا، گھر والے تے برادری، میرا وی سبھ کُجھ ہے۔ ویاہ توں مگروں جو حالات وی ہون گے ساری حیاتی مینوں ہی اوہناں نال نبڑنا پے گا۔ خیر، ایہہ تے میریاں آپنیاں اوکڑاں نیں جیہناں ول دھیان نہ دین دا تُہاڈے نال مینوں کوئی گِلہ نہیں۔ فریدہ دی اوکڑ جیہڑی تُسیں ساہمنے رکھی اے...... تے میں عرض کرناں۔ مذہب وذہب میرے لئی کوئی وڈی گل نہیں۔ جے چھتڑی وکھاوے دی گل اے تے میں جیہا ہندو تیہا مُسلمان۔ میں کوئی جذباتی ہو کے ایہہ گل نہیں آکھ رہیا۔ جے ایہدے نال فریدہ دیاں

بھیناں دا اگا سَور سکدا اے تے میں مُسلمان ہو جاناں- میرے گھر والیاں دی تُسیں فِکر نہ کرو اوہ میرا مسئلہ اے پر......" اوہ بولدا ہویا اِک پل لئی چُپ کر گیا-"ایہہ بدھا بدھا پکھنڈ ہوئے گا، چھڑا وکھاوا- ایہدے نال جے کسے دا گُجھ وِگڑنوں بچ جاندا اے تے میں تیار آں-"

میں بُت بنیا اکھاں نڈی اوہدے مونہہ وَل ویکھدا رہیا-

"مینوں فریدہ چنگی لگدی اے، زندگی اوہدے نال ہنڈاوَنی چاہناں...... ایس پک نال کہ اوہ وی اِنج ہی سوچدی اے- مرد ہون کارن میں گُجھ ایہو جیہے اوکھے پیر وی پٹ لواں گا جیہناں دی آس زنانی ہوندیاں اوہدے توں نہیں ہو سکدی-"

"ایہہ گل" میں رُک رُک کے پُچھیا،"ایہہ گل توں فریدہ نال تے نہیں کیتی؟"

"نہیں، پر جے ویلا آیا تے......"

"ایہہ گل توں اوہدے نال کدیں نہ کریں" اِک اِک لفظ تے زور دے کے میں آکھیا،" کدیں وی نہ-"

"ایہہ فالتو جیہی گل اے،" میری گل مُکن توں پہلاں ہی خان جی ہڑبڑا کے بول پئے،" پریکٹیکل! تھریٹیکل! یار جیہڑے پِنڈ ہی نہیں جانا اوہدا راہ پُچھنا، جاں جیہڑی شئے دی لوڑ ہی نہیں اوہدی صِفت کرنا میری جاچے سبھ بکواس اے-"

"مذہب دی" سمبھل کے ہولی جیہی آواز وِچ میں آکھیا،"لوکاں لئی اج کل ایہو جیہی شئے ہی بن گیا اے-"

"توبہ توبہ" خان جی دی ووہٹی نے آپنیاں گلھاں نوں پولا جیہا تھاپڑیا- خان جی سر ہلا کے سوچیں پے گئے تے اوہناں دی نِگاہ باریوں باہر کھنڈی ہوئی پیلی دُھپ وِچ دھکے ٹھیڈے کھان لگ پئی-

"سلیم، ویکھ پُتر" خان جی میرے وَل پرتے،"تیرا آپنا سوچن سمجھن دا ڈھنگ

اے- اوہنوں رد کرنا جاں اوہدے بارے رائے دین دا مینوں کوئی حق نہیں پر جیہڑی مُشکل سانوں ایس ویلے بنی اے، بہتر اے جے ایہنوں ہی مُکھ رکھ کے گل کریئے- توں ہی ٹھنڈے دل دماغ نال سوچ کے کوئی صلاح دے، کوئی راہ دس، میں مَنن توں اِنکاری نہیں- میرے سارے حالات تیرے ساہمنے نیں، تینوں چنگی طرحاں چانن اے کہ میں کوئی کٹڑ مُلاں نہیں، پر ایہہ گل بُہت اگے دی اے-"

"پُتر" خان جی دی ووہٹی دیاں اکھاں وِچ اتھرو بھر آئے،"دھیاں توں اڈ ساڈا ہور کون اے...... جاں......" اِک پل ٹھہر کے پھیر بولن لگی،"رب تینوں لمی حیاتی دے، اِک توں ایں جیہنوں ویلے کویلے اوکھیاں کرنے آں- ماپیاں نوں اولاد دے سُکھ توں ودھ ہور کیہڑی شئے دی لوڑ اے؟ ایہو ہی سوچنے آں کہ پَل دا سُکھ عُمراں دا رونا نہ بن جائے-"

"پر" میں بُہت ہی نرم آواز نال بولیا،"اینیاں سمجھداری دیاں گلاں کر دیاں اسیں اِک گل اصلوں ہی بُھلائی بیٹھے آں- ایمانداری نال ویکھیا جائے تے فریدہ بالغ اے، دھکو زوری اوہدا ویاہ اوہدی مرضی توں بِنا اسیں نہیں کر سکدے- تُہاڈیاں مُشکلاں نوں مُکھ رکھدیاں، اوہناں نوں مندیاں ہویاں وی میں فریدہ اُتے اوس مُنڈے دی بھلی مانسی ہی آکھاں گا کہ اوہناں نے تُہاڈی مرضی بِنا اجے تائیں کوئی پیر نہیں پُٹیا- ایہہ جاندیاں ہویاں وی کہ کوئی وی اوہناں دا ساتھ نہیں دئے گا، سارے ہی اوہناں دا وِرُدھ کرن گے-"

"کیویں چُپ دی" فریدہ دی ماں کڑکی،"گھر، برادری وی کوئی شئے اے، پھیر میں پالیا اے اوہنوں- اینی ہمت کتھوں لیاوَندی-"

"تُسیں لوک اوہدا جاں اوہناں دوہاں دا کیہ کر لیندے؟" میں پھیر بُہت نرمی نال پُچھیا-

''منگاں بھن دیندی میں اوس کمینی دیاں'' کڑک ہور اُچی ہو گئی، ''جیوندے جی اوہدی شکل نہ ویکھدی، آپنیاں بتی دھاراں نہ بخشدی۔''

''تُسیں ایہہ سارا کُجھ کر سکدے او'' میں بڑی تسلی نال آکھیا، ''پر قنونی طور تے ویاہ کرن توں نہیں ڈک سکدے۔''

فریدہ دی ماں کُجھ بُڑبڑائی، خبرے آپنے نصیباں نوں رو پٹ رہی سی۔ خان جی دیاں لِشکدیاں اکھاں باریوں باہر کُجھ لبھن لئی کھجل ہو رہیاں سن۔ صبیحہ، فریدہ دی چھوٹی بھین چاہ بسکٹ لے کے اندر آ گئی۔

''لے پُتر'' فریدہ دی ماں نے بسکٹاں والی پلیٹ میرے ول کھسکائی تے چاہ والے کپ وچ کھنڈ گھولن لئی چمچہ ہلاؤن لگ پئی۔ تاہیوں فریدہ دا پیو ٹھہکا مار کے اُچی اُچی ہسن لگ پیا۔ میں تے فریدہ دی ماں گھابر کے ہٹ ہٹ اوہناں دا مونہہ تکن لگ پئے۔

''کُجھ نہیں'' خان جی نے آپنی ووہٹی دیاں اکھاں وچ اکھاں پا کے آکھیا۔ ''ایویں اِک خیال جیہا آیا سی، کہ سلیم جیہنوں خطرہ بنا کے ساڈے موہرے رکھ رہیا اے، اوہ کم کِتے ہو ہی نہ گیا ہووے!''

''کیہ مطلب؟'' اوہناں دی ووہٹی دے کُجھ پلے نہ پیا! اِک سِدھڑ تے گرہستن زنانی واکن اوہنوں آپنی عقل مت دا کوئی گھمنڈ نہیں سی۔

''مطلب ایہہ کہ تُہاڈی لاڈلی نے ہُن تائیں ویاہ کر وی لیا ہووے۔''

''ہائے ہائے ربا'' اوہناں دے ہتھ وچ پھڑیا چاہ دا کپ ڈول گیا، ''کیہو جیہیاں منحوس گلاں کردے او۔ مونہوں کڈھن توں پہلاں کدیں سوچ وی لیا کرو! سارے مرد اکو جیہے ہوندے نیں!'' اوہناں دیاں اکھاں وچوں اتھرو ڈُلھن لگ پئے، سنکے لگن لگ پئے، تے ساڑھی دا پلہ گِلا ہون لگ پیا۔ ''تے، کدیں ماں دے دِل نال وی سوچ لیا

کرو۔''

''خان جی نے تے ایویں اِک گل کیتی اے'' میں فریدہ دی ماں نوں حوصلہ دین دا جتن کیتا۔

''جیہڑی ٹھیک وی ہو سکدی اے'' اِک وار پھیر خان جی دا کوڑا ہاسا کھلریا، ''کیوں سلیم پُتر؟''

''ٹھیک تے کوئی گل وی ہو سکدی اے'' ٹِل مار کے روکن دا جتن کردیاں وی میں آپنی کھجھ نوں نہ ڈک سکیا، جیہنوں خان جی نے جھبدے ہی جاچ لیا۔ کھنڈی چُپ وچ کدیں کدیں فریدہ دی ماں دی بُسکن ہر چِلکدی۔ ''جے اجے تائیں نہیں ہویا'' میں آپنی کھجھ نوں وس وچ کردیاں آکھیا، ''تے لگدا اے ہُن ہو جائے گا!''

''لے'' خان جی ہس ضرور رہے سن پر ایس ہاسے دے اوہلے ہُیت کُجھ ٹُٹ بھج رہیا سی، ''ویکھ لے'' آپنی ووہٹی توں آپنے اندر دی ٹُٹ بھج لکاؤندیاں ہسدیاں ہی بولی گئے۔ ''ساڈا پُتر ہی سانوں تڑی لا رہیا اے، بھرا اے نا فریدہ دا۔ ہُن دس، کیہ کریے؟ نوبت تڑیاں تائیں اپڑ گئی اے۔''

''کوئی تڑی نہیں'' میں خان جی ول تھوڑا جیہا جھکدیاں بڑے ہی پیار نال آکھیا، ''میرا یقین منو میں تُہاڈی مرضی دے وِرُدھ کُجھ نہیں ہوون دیاں گا، بھاویں اوہ توڑو توڑ میری مرضی دے وِرُدھ ہی کیوں نہ ہووے۔ بزرگاں دا آدر اوہناں دا احترام کرنا ساڈی ریت اے تے ریت دی ایس ڈور لئی اسیں بڑیاں وڈیاں قُربانیاں دِتیاں نیں۔ کیہ ہوئے گا؟ ودھ توں ودھ ہور دو بندیاں دیاں زندگیاں برباد ہو جان گیاں۔ ایس ڈور نوں پکیاں کرن لئی ہر متھے تے۔ تسلی رکھو، انکل تے فریدہ ولوں میں گارنٹی دیناں، سبھ کُجھ تُہاڈی منشاء موجب ہی ہووے گا۔''

فریدہ دی ماں دے بُسکن دی آواز نے پھیر ہر چِلکیا۔

''پھیر ایہہ کوئی پہلی وار تاں واپرنہیں رہیا'' میں کوَل سُر وچ ہی گل ٹوری رکھی،
''دیس دے خبرے کِنے ہی مُنڈے کُڑیاں، ریتاں، رواجاں دی ایس ڈور نال آپنیاں زندگیاں بھاہے لا بیٹھے نیں، تے......'' میرے اندر اِک ٹھنڈا سیت ہوکا ناہر ہو کھلوتا، باریوں باہر میں اِک اوپری جیہی جھات ماری، چاننن وِچ ہنیرے دی میل رلن دے کارن سے دی سوَژ اُسری پئی سی- ''تے بُہتی دور جان دی کیہ لوڑ اے، آپنے آلے دوآلے، آپنے نیڑے، سگواں آپنے آپ نوں ہی مُکھ رکھ لیئے تے گلاں سوکھیاں ہلے چین گیاں- گھنوگھٹ میں تے آپنے آپ نوں مُکھ رکھ کے گل کر سکناں-''

فریدہ دی ماں دیاں اکھاں وِچ پھیر اتھرو ترن لگ پئے، تے خان جی دیاں اکھاں نوں ویکھ لین لئی میرے وِل ہٹ ہٹ تکن لگ پئیاں-

میں جدوں فریدہ دی ماں وَل مونہہ کر کے گل چھوہی تے مینوں آپنی آواز دور دورادِیوں آوَندی سُنائی دِتی- ''میرے نال تُہاڈی جان پچھان تے مِل ورتن دی ایس لمی مُدت وِچ چاہ نال بھجا اِک سوال جیہا 'کیوں' توں بچ بچا کے تُساں کئی وار مینوں پُچھیا اے، 'کہ میں ویاہ کر لواں-' مینوں پک اے جو ایہدے پِچھے تُہاڈی میرے نال حُب، میرے بھلک دی فِکر ہی کارن بندے رہے- اُنج وی میں چالیہاں نوں ہتھ لاؤن لگاں، ایس لئی باقی دے کُجھ ورھیاں لئی ایہو جیہی کوئی وڈی چھال مارن دی ہُن ہمت نہیں چیندی- پر میں اینجھے، عُمر دے ایس حد بنے تے سکھنا ہی کیویں اپڑیا- کُجھ سُوہ ہے تُہانوں ایہدے بارے، جاں تُسیں کدیں کوئی ٹیوا لایا اے؟''

چاہ دا اخیری گُھٹ پی کے کپ میز اُتے رکھدیاں میں ویکھیا خان جی دی چاہ اووِیں دی اووِیں پئی سی، اوہناں دا سجا پیر ہل رہیا سی تے دووِیں ہتھ ہک اُتے رکھے سن، دھون کھبے پاسے مُڑی ہوئی سی تے اکھاں باری وِچوں باہر چاننن نوں ہولی ہولی ہنیرے وِچ گواچدیاں بے وسی نال ویکھ رہے سن-

''تُہانوں خبرے پہلاں توں کُجھ سُوہ ہے جاں نہیں'' چُپ نوں اِک وار پھیر میری ہی آواز نے توڑیا- ''جیہناں نوں ایس ویروے دا علم ہے اوہناں نوں وی اج بھاویں ایہہ بے عقلی تے لُڈائیاں والی گل جاپدی ہووے- اج تائیں میں ایہہ گل آپنی زبان تے نہیں لیاندی- جے اج ایہہ موقع نہ ہوندا تے کدیں نہ آوَندی- سُناواں تُہانوں؟''

اوہناں ساریاں دا میرے وَل ویکھنا 'ہاں' مَن کے میں گل چھوہی، ''بے وی کیہ دس نوں، بُہت تھوڑا- زندگی دا پہلا تے اخیری نال میل آپنے نال پڑھدی اِک کُڑی نال جیہڑی ربوں ہندو سی- اسیں دووِیں اِک دوجے نوں پسند کردے ساں تے ویاہ کرنا چاہوندے ساں- وِچ کَد پئے دوہاں پاسیوں وڈ وڈیرے، آپنیاں آپنیاں ریتاں رواجاں تے مذہباں دیاں بلماں، چھویاں تے پتھرے پھڑی- ہٹ......؟ ہمیشاں وانگ ساڈی ہار- اساں دوہاں سِر جوڑ کے مِتھیا کہ آپنے وڈیاں نوں اوکھیاں کرن دی تھاں اوہناں دی گل من لئیے-''

''پر'' میری گل مُکدیاں ہی خان جی نے گمبھیرتا نال میرے وَل ویکھدیاں آکھیا- ''اوس کُڑی دا تے ویاہ ہو گیا سی، ایس ویلے اوہ آپنے گھر وِچ آپنے بچیاں نال سُکھی وسدی ہووے گی-'' گل وِچ سوال نہیں سی سگواں میرے چیتے نوں چھنڈیا گیا سی-
''سُکھی'' میرے سُر وِچ کُڑتن سی، ''خبرے سُکھی ہی ہووے، جے دو بندے سُکھی وسدے تے بُہتا چنگا نہ ہوندا؟''

''اسیں سارے جذباتی آں یار'' خان جی جیویں آپنے آپ نوں ہی چِڑ کے آکھ رہے ہوون، ''عُمر، دانے تے پھک، دوہاں نوں چھٹ کے وکھو وکھ کر دیندی اے-''
''مینوں کیہ آکھو گے؟''
کوئی جواب نہیں دووِیں چُپ وٹی زمین نوں گھوردے رہے-
''تے کیہ جذبات کوئی گالھ جیہا لفظ اے؟'' میں آپنے بُلاں وِچ بُڑبُڑاندا رہیا،

''جوانی آپنے آپ وچ جیون والی کوئی شئے ہی نہیں؟ کیوں سانوں نوجواناں نوں آپنیاں ہنڈیاں ورتیاں سُنا سُنا کے، آپنی عمر دی گنتی دے بھار توں ڈرا ڈرا کے ویلے توں پہلاں ہی کُبا کرنا چاہوندے او! ساڈا قصور کیہ اے- ہر بندے لئی غلط تے صحیح جھن دا کوئی اِک ماپو ہو سکدا اے؟''

''ایہہ تے تیری بھلی مانسی اے سلیم پُتر کہ ایڈی وڈی سٹ کھا کے، اپنی پیڑ جر کے وی کسے نوں بلیم نہیں دے رہیا'' فریدہ دی ماں اِنج آکھ رہی سی جیویں مینوں تسلی دینا اوہناں دا فرض ہووے-''تے اوہنے گھر وسا لیا، ایہہ فرق ہوندا اے-''

''ہندو تے مُسلمان دے وِچ نا؟'' تے گل خان جی نے مخول نال، زہر وچ بھجی سول ورگی آپنی آواز نال پوری کر دِتی-''مُسلمان کوارا ہی رہنا تے مرنا منھ لیندا اے! ایس حساب نال تے خبرے آپنی فریدہ وی کواریاں ہی زندگی ہنڈائے گی! ایہو ہی کہنا چاہوندے او نا تُسیں؟''

فریدہ دی ماں آپنی ہی کرِکی وِچ پھس کے توبہ تِلا کرن لگ پئی تے پھیر اچن چیت اوہناں اوہ گل کہہ دِتی جیہدا مینوں ڈر وی سی تے اُڈیک وی-

''اِنج کیوں نہیں کردے'' اوہناں منت جیہی کردیاں اینی ہولی آکھیا جے ذرا میں ہی سُناں! ''اوہنوں آکھو اِسلام قبول کر لوے-''

مینوں ایہہ پک سی کہ خان جی نے آپنی ووہٹی دے مونہوں نِکلیا اِک اِک لفظ چنگی طرحاں سُن لیا اے! پر اوہ بے خبرے جیہے بنے بیٹھے رہے-

''خان جی'' کُجھ پلاں دی چُپ مگروں میں بولیا- ''تُسیں سُنیا اے جو کُجھ ایہناں نے آکھیا اے؟ تُہانوں منظور اے؟''

اوہ چُپ رہے، پر اوہناں دا پیر ہِلدا رہیا-

''سوچ لو تُسیں کہ ایہہ مُناسب رہے گا؟'' میں جیویں آپنے آپ نوں ہی آکھ رہیا

ہوواں-''انل دے اگے ایہہ شرط رکھی جا سکدی اے- اوہنوں منظور اے جاں نہیں، اڈیکنا پئے گا- اُنج اوہنے تے کدیں وی فریدہ نوں آپنا مذہب چھڈن دا نہیں آکھیا-''

''اجے نہ آکھیں پُتر'' فریدہ دی ماں بول پئی-''اخیر تے زنانی نوں ہی مرد دے رنگ وچ آپنے آپ نوں رنگنا پیندا اے- پھیر اولاد تے پیو دے ناں نال......''

''ایہو جیہے ویلے سبھ توں وڈی موت تے اولاد دی ہی ہوندی اے'' خان جی دے بُل کھُل کے بند ہو گئے-

''ہر متھے'' میں آپنا ہر نیواں کے آکھیا،''پر جیہڑا بندہ اج اِک کُڑی لئی آپنا مذہب چھڈ سکدا اے بھلکے کسے ہور شئے دے لوبھ وِچ تُہاڈی دھی نوں وی چھڈ سکدا اے- کیوں اوہنوں اِک فضول جیہے اِمتحان وِچ پاؤنا چاہوندے او؟''

گل کسے بنے تے اپڑن دی تھاں کولھو دوالے ہی بھوندی رہی-

''توں دس کیہ کریئے؟'' گل اِک وار پھیر میرے موہرے لیا کھلہاری-''توں جو صلاح دئیں گا سانوں قبول اے-''

''صلاح میں تُہانوں کُجھ نہیں دے سکدا! پر جو کُجھ میرے اندر اُسل وٹ لیندا اے اوہ کڈھ کے تُہاڈے اگے رکھ دیناں'' میں تھک ہار کے آکھیا،''کوئی گارنٹی نہیں کسے وی شئے دی- ہو سکدا اے جیہڑا ڈر جاں خطرہ تُسیں سوچ رہے او جاں تُہاڈی گینتی وچ نیں اوہ اودیں ہی واپرن، ہوسکدا اے کُجھ وی نہ واپرے- رِسک تے ہے- خبرے ایہدے نالوں کُجھ بُہتا ہی ہووے جِنا کسے مُسلمان مُنڈے نال ویاہوندیاں ہو سکدا اے- میں پُچھناں اول تے ایہو جیہے ویاہ ہوندے کِنے کو نیں، تے جیہڑے ویاہ توڑ دو توڑ سُکھی ساندی نِبھدے نیں اوہناں دی گل کیوں نہیں کردا کوئی؟ چھڑا اوہناں نوں کیوں بھنڈیا جاندا اے- جیہڑے راہ وچ ہی ٹُٹ بھج کے بِکھر جاندے نیں، اوہناں دیاں اُدھارناں کیوں دیندا اے ہر کوئی- میں تُہانوں دوش نہیں دیندا، ہر کوئی

اِنج ہی کردا اے، میں وی کرناں۔"

"کدوں تائیں اسیں شیواں نوں گوہ نال جانن پرکھن توں ہنا ری ایکٹ کردے رہواں گے۔ مینوں کُجھ نہیں چاہیدا آپنے پُرکھاں دیاں کارنیاں توں، ہندوستان اُتے صدیاں راج کرن دی شاندار تواریخ توں، وکھ ہون دے اوس جوش جذبے توں جیہدے کارن دیش دے دو ٹوٹے ہوئے۔ میں آپنی زندگی ایتھے ایہناں لوکاں دے وچ ہنڈاونی چاہونی اے جیہڑے سارے اَڈو اَڈ تے فرقو فرقی ہون دا ڈھنڈورا پھیردیاں ہویاں وی اِکو جیہے لگدے نیں۔ اسیں کدوں مناں گے کہ ایہہ نفرت دی پلیٹی، کُجھ لوکاں دی منڈلی دا آپنا ڈھڈ بھرن تے آپنی ہوند نوں بنائے رکھن دا اِک گُر اے تے گھاٹا اوہ لوک چک رہے نیں جیہناں دیاں کرنیاں توں لوک اِک دوجے دے نیڑے آ سکدے نیں۔"

"ایہناں دیاہواں توں جمن والے بال! کِنے ویاہ تے کِنے بال!! ایہناں بالاں دی اینی گینتی تے ہو جان دیو کہ ایہناں نوں گنیاں جائے جاں ایہناں دیاں اُدھاراں دِتیاں جا سکن...... تے ایس مسئلے دا حل میں جاں تُسیں نہیں، اوہو ہی لوک لبھن گے جیہڑے ایس میل توں جمن گے۔"

"ہور کُجھ چر اِنجے ہی رہے گا۔ آپسی ڈر، گِلے، اُلاہمے، جھاکے...... پر کدوں تائیں۔ وکھو وکھ مذہباں دے لوکاں اک قوم بن کے ساہ لینا اے۔ بھلکے جدوں رُت بدلی، لوک ایس رشتے دا سُپہن مانن لگے تے پھیر ایہہ وی مَن وِچ آئے گا کہ وکھو وکھ تے اکلے اکلے ونڈ دِتیاں لوکاں وِچ مذہب نالوں دی ودھ گوڑھی سانجھ اے۔ کدیں نہ کدیں تے کُجھ چنگا ہووے گا خان جی، ماں جی...... کوئی نہ کوئی تے سُکھ نال زندگی ہنڈائے گا۔ ویاہ ہوون دیو۔ ایہناں دوہاں دے وچالے آوَن دی تھاں ایہناں نوں ویلے دے سپُرد کر دیو۔ تاں جد بھلکے سوہنی رُت آئے تاں فریدہ تے اوہ مُنڈا اوہناں

پچھوتاون والیاں دی ڈھانی وچ نہ کھلوتے ہون، جیہناں ہمت تاں کیتی، پر پھیر پچھے ہٹ گئے۔ تُہانوں پتہ نہیں مینوں اج سبھ توں وڈا کیہ پچھوتاوا ہے؟ جو میں اوہناں ریتاں رواجاں دی پرواہ کیوں کیتی تے آپنی زندگی اُنج نہیں ہنڈا رہیا جیویں میں ہنڈاوُنی چاہوندا ساں۔ پر ہُن میں چھڑا پچھوتا ہی سکناں۔"

"جوانی بڑی ہنی، بڑی دریا دِل ہوندی اے خان صاحب۔ اِک اِشارے تے ساری زندگی خیرات کر دین دا حوصلہ ہوندا اے اوہدے وچ۔ نہ خان جی نہ، فریدہ تے اَنِل توں دھکو زوری اوہناں دیاں زندگیاں دی خیرات نہ منگو۔ ایہدے بدلے، بھاویں میں کِسے خُدا جاں بھگوان نوں نہیں مندا، ساری زندگی جھولی اڈ کے تُہاڈے لئی خیر منگدا رہواں گا۔"

مینوں پتہ ہی نہ لگا کہ میں بولدا بولدا کدوں کرسی توں اُٹھیاں تے باری دی چُگاٹھ نوں آپنے ہتھاں وچ کس کے پھڑی کھلوتاں، میریاں سِلیاں اکھاں کارن عینک وی دُھندلی جیہی ہوگئی سی۔

"سلیم پُتر! سلیم پُتر" خان جی میرے کول کھلوتے مینوں بُلا رہے سن۔ خان جی تے اوہناں دی ووہٹی دے ہتھاں دی بُکّھ میں آپنے بر اُتے کنڈ اُتے سہی کر رہیا ساں۔ "یار توں کیہو جیہا پُتر ایں ساڈا" اوہناں دی رون ہکی آواز میرے کنیں پئی۔ "ساڈے تے بھروسہ نہیں۔ ہُن تیرا جاں ساڈے جیہے سٹھیائے لوکاں دا کیہ بنے گا؟ لے پانی پی! بہہ جا۔ ایہہ ویکھو فریدہ دے دلیر بھرا دا حال؟" اوہناں نے میریاں گلھاں تے تھاپڑا دِتا۔

"سدو نا! ایہہ گُوی رکھے وے۔" اوہ آپنی ووہٹی نوں پُچھن لگے۔ "ویکھو ایہہ اندر کِدھرے ہوئی اے۔"

جدوں میں پرتیا، رات ادھیوں بہتی بیت چکی سی۔ سڑکاں اُتے سنگھنی دُھند کھِنڈی

ہوئی سی- ہُنا دور دکھائی نہیں سی دیندا-

میں بہت خوش ساں، آپنے آپ نوں ہولا جاپدا ساں، ملوملی میرے بُلاں اُتے مُسکان ترن لگ پئی تے اگلے ہی پل میں کسے ڈونگھی سوچ وچ ڈُب گیا-

□

ایس آر ہرنوٹ

وچھی بولدی اے

سس وڈے ویلے توں نونہہ دے پچھے پئی ہوئی اے کہ کرمو دے جاکے بلد لے آئے- پر نونہہ اندر باہر دے کماں دا رُجھیواں جیہا وکھا کے ہُن تائیں ٹالدی آئی اے- ایہہ جاندیاں ہویاں وی کہ جانا تاں پینا ای اے- بھاویں لکھ بہج لاوے- سس دا حکم اے- ایہہ بہج کدوں تائیں چلن گے- اوہ سوچیں پئی اے، اجے پنج مہینے وی نہیں ہوئے ویاہیاں- گاں مجھ جاں بھیڈ بکری دی وی کوئی اپنی سمجھ نہیں- اینا ملن ورتن وی نہیں- پھیر ہر نکے وڈے دی اکھ وی ایس نویں ویاہی اُتے ٹکی رہندی اے- کھوہ توں پانی بھردیاں جاں باہروں گھاہ پتر لیاؤندیاں اوہنوں ویکھ کے کرمو تے کُجھ بُہتا ای روں وچ آ جاندا اے- رشتہ ناطہ جاں ساک سمبندھ وی نہیں ویکھدا- سس دسدی اے، کرمو آپنی ہی برادری دا اے- پر پھیر وی اکلیاں بلد لین جانا تے سیاپا ای اے- اوہنوں تے بہج دی لوڑ اے- وار وار پُچھے گا، وچھی کدوں بولی اے، کیہو جیہی وکھائی دیندی اے، پہلا سُواء اے جاں دُوجا- اِنج ایہہ کم تے مرداں دا اے، پر سس نوں کیویں سمجھاواں- اوہنوں تے ایہہ وی نہیں پتہ کے بلد لیاؤن دا کیہ کُجھ ٹلے کریدا اے-

بے دی تے اوہ سونی- پنڈ وچ اج تائیں کسے دے گھر ایہو جیہی نونہہ نہیں آئی- سس تے وڈیاؤندی پھردی اے- شرمیلی اے، وڈیاں تے بزرگاں دا آدر تے دید لحاظ کرنا جاندی اے- طور طریقے نال ٹُردی پھردی، اُٹھدی بہندی اے، سیوا کردی اے- مجال اے کدی چُنی بھر توں کھسکے- اج کل دیاں کُڑیاں ورگی نہیں جیہناں نوں کسے دا

دید لحاظ ای نہیں- گھر وچ کوئی گُجھ وی آکھ دئے اوہدی جیبھ نہیں ہلے گی- غلطی ہووے جاں نہ ہووے، من لئے گی- خاوند تے سس دی گل بِر متھے- گھر ویڑھا اینا صاف جیویں چڑیاں نے اِک اِک ککھ چُگ لیا ہووے، کیڑی تائیں نظریں نہیں پیندی- ہر شئے آپو آپنی تھائیں، بھاویں گھر دی ہووے جاں باہر دی- آپنے آپ نوں وی بڑی سوہنی طرحاں سنوار کے شِنگھار کے رکھدی اے- آپنا، گھر والیاں دا، ڈنگراں دا سبھ دا دھیان رکھدی اے- ڈھارے دا تے نقشہ ای بدل گیا اے جدوں دی نونہہ آئی اے- ڈنگراں دی اینی سیوا، اینی صفائی- کوئی کہہ کے تے وکھائے جے کسے بھیڈ بکری جاں مجھ گاں دے ذرا وی گوہا لگا ہووے-

سس بڑی چلاک اے- کہندی اے جے اوہ آپ گئی تے کرمو گلاں کرے گا- اگلیاں پچھلیاں ساریاں کسراں کڈھے گا- دو وار پہلاں وی اوہناں دی گاں سوئی سی پر اوہنے اوہدا دو سیر گھیو دا بھاڑا نہیں پرتایا- ہر وار اگلے سوئے دا بچ لا کے اوہدا بلد لے آوندی- پھیر اوہدا پُتر چندِیا دی تے اوہنوں کرمو دے جان آون توں ہٹکدا اے- انج کرمو نال وی اوہدی نہیں سَردی- نونہہ نوں وچلیاں گلاں دا کیہ پتہ، اوہ تاں ہے ای بِدھی- پنڈ دے لوکیں اوہدی سس نوں کہندے نیں تیری نونہہ تاں گاں اے نِری گاں-

کرمو دے نال اوہناں دا کوئی پُرانا لیکھا اے، زمین دا جھیڑا- چندِیا دے پیو نے بہت چر پہلاں لیکھا کڈھیا سی کہ اوہدے کول دوئم بھوئیں ہے تے کرمو کول اول- چندِیا دا پیو چاہوندا سی، اول تے دوئم بھوئیں دوہاں کول اکو جیہی ساویں ہونی چاہیدی اے- پر کرمو ہر وار ولاء گیا، آپنی فِطرت وکھا گیا- اوہدے وڈیاں وی اِنج ہی کیتا- ایسے لئی دوہاں ٹبراں دی آپس وچ نہیں بندی- جد تائیں چندِیا دا پیو جیوندا رہیا کرمو اوہناں دے گلی محلے دے نیڑے وی نہیں سی پھٹکیا- جتھوں تائیں بلداں دا معاملہ سی

چندِیا دا پیو دوجے پرگنے توں لے آوندا- کرموں دے بلداں توں کدی وی آپنی مجھ گاں نویں نہیں کروائی- پیو مریا تے گل آئی گئی ہو گئی- چندِیا تاں پھیر وی پیو دی گل دیاہوندا اے پر اوہدی ماں جھلی اے- من وچ کوئی کھوٹ نہیں- جیہڑا ویلا ٹپ جائے اوہو ای سوہنا- جیہنے چاہ بیڑی پیا دِتی اوہدی بلے بلے- جیہنے دو مٹھے بول بولے اوہو ای سجن بھاویں اوہدے من وچ رج کے کھوٹ کیوں نہ بھری ہووے- کئی لوک تے ایس بھول پن دا پٹھا ای مطلب کڈھدے نیں- چندِیا دی ماں نوں بھلامانس نہیں سمجھدے، شک کردے نیں- کوئی کہندا اے اوہ جادو ٹونا وی کردی اے- کئی تے ایتھوں تائیں گُھسر مُسر کردے نیں کہ اوہدا کرمو نال تعلق اے- چندِیا لکھ ہٹکے ہوڑے اوہ پھیر وی کرمو نال گلاں مار ای لیندی اے- جد کد وی گاں جاں وچھی بولے کرمو دا بلد بِر متھے- ہُن دوجے پرگنے کون جائے- کتھوں اینا بھاڑا بھرے- کئی وار کرمو اوہدے اگے آکڑ وی کھلوتا پر اوہ اوہدے اگے اِک بیڑی سُٹ کے اوہدا مونہہ ٹھپ دیندی- اُتوں دو چار مٹھے مٹھے بول- ہُن جدوں دی نونہہ آئی اے چندِیا دے گھر نہ ہوندیاں کرمو کسے نہ کسے بچ اوہناں دے گھر دیہاڑی دے اِک دو پھیرے مار ای لیندا اے-

چندِیا دا پیو دو ورھے پہلاں پورا ہو گیا- ہُن گرہستی دی ساری ذمہ واری اوہدے اُتے اے- کوئی بھین بھرا وی نہیں- تن جِیاں دا ٹبر- آپ پنڈ، پرگنے وچ محنت مزدوری کردا پھردا اے- کدے کسے راج مستری نال تے کدے بیلداراں نال- کدے سڑک تے دیہاڑی، تے کدے کسے دے کھیتراں نال- اوکھیاں سوکھیاں گھر بار ٹور ای لیندا اے- اوہدے پیو دا وی کوئی وڈا کم کار نہیں سی، پر اوہ گزارے لائق راج مستری دا کم جاندا سی- کسے دے ڈنگراں دا ڈھارا بنا دِتا- کدے کسے دا کچا کوٹھا بنان دا ٹھیکہ لے لیا- اوہنوں چاہ سی کہ پُتر نوں دس تائیں ضرور پڑھائے گا- پر اٹھویں توں

اگے نہیں پڑھا سکیا- سکول پنڈ وچ ہوندا تاں کُجھ نہ کُجھ کردا- ہُن شہر وچ سکول توں اڈ اینا زیادہ خرچ کتھوں پورا کردا- پھیر نِکھسمیکو اولاد، پنجاہواں دے پیٹے وچ-

کرمو چالیہاں دا تے ہووے گا، پر آپنی جج بن توں پیٹیاں دا ای لگدا اے- تن بھرا نیں جیہڑے وکھرے رہندے نیں- دو بھیناں آپنے آپنے گھر سکھی وسدیاں نیں- اوہدے آپنے تن دھیاں تے اِک پُتر اے- وڈی دھی ویاہون جوگ اے- پر اکھ مٹکے دا ٹھرک نہیں گیا- کیہڑا کم رہ گیا اے جیہڑا کرمو نے نہیں کیتا- پنڈ وچ کوئی کم ہووے کرمو اوہدے وچ- کوئی پنچ پنچایت ہووے اوہدے وچ جا ٹنگ اڑائے گا- ویاہ شادی ہووے جاں کوئی ہور کارج اگلیاں دے گھر جا دُھس ماردا اے- ہفتے وچ گھٹو گھٹ پنج دن دارُو پی کے مستیا پھرے گا- گھر جاں باہر کھیتاں وچ آپنے ورگے تن چار لنڈوراں نال تاش دی بازی جاں پھیر بوتل دا دور- جے موج آئی تاں بھنگ ای بھنگ- کسے نوں دارو دی لوڑ ہووے کرمو- کسے نوں سُلفے دی لوڑ ہووے کرمو- کئی وار پُلس چھاپے دی مار ہی اے پر کرمو شکے دا نئیں- کدے کوئی عزت والا کم اوہنے نہیں کیتا- اوہدی گھر والی بڑی سُگھڑ زنانی اے- مجھاں گاواں تے بھیڈ بکریاں پال کے گھر توردی اے- رج کے دُدھ گھیو- کسے کماؤ دے ویاہی ہوندی تے گھر سونے ورگا ہوندا- پنڈ والے اوہدے تے ترس وی کھاندے تے وڈیائی وی کردے نیں اوہدی- آکھدے نیں، وچاری دے ماڑے بخت جو ایس نکھٹو دے پلے بجھ گئی- پر اوہدے لئی تاں پتی رب دا روپ اے- کدے سی نہیں کرے گی- سبھ سہہ جائے گی- سُلفا جاں بھنگ پی کے آئے، پوجا- دارو دا رج مار کے آئے، پوجا- مجال اے جے من وچ میل وی آ جائے جاں متھے تے وٹ- اولاد وی لائق اے، سارے ای سکول جاندے نیں- آپ ای اوہناں دیاں کاپیاں کتاباں دا جُگاڑ کردی پھردی اے وچاری-

کرمو دے کارے اوہدے نالوں اُکا ای پُٹھے نیں- اوہدی اکھ تے لوکاں دے

دھاریاں جاں واڑیاں اندر پھردی رہندی اے- کیہدی وچھی اجے کواری اے- کیہدی گاں نویں ہون والی اے- کیہڑی کدوں بولے گی تے کیہڑی کدوں سُوئے گی- مالک نوں بھاویں کوئی علم ہے جاں نہیں، پر کرمونوں پوری جانکاری ہووے گی- پہلاں تاں اوہدے کول اِک سنڈھا وی سی تے دو بلد- سارے علاقے دیاں مجھاں گاواں دی قسمت کرمو دے ہتھ- اوہنوں تاں جیویں ایس کم دی لت پے گئی ہووے- سنڈھا تاں ہُن نہیں رہیا پر بلداں نوں ہر تھاں لئی پھرے گا- جیہدے گھر دی جائے گا، گاں وچھی ول دھیان گھٹ تے اوہناں دیاں نونہاں دھیاں ول نِگاہ ٹِکی- بولی ہوئی گاں کول جدوں اوہ آپنا بلد چھڈدا اے تاں اوہدیاں مُچھاں پھڑ پھڑاون لگ پیندیاں نیں- اوہدیاں اکھاں لش لش کرن لگ پیندیاں- بُلاں اُتے پھردی جیب وچ پُھرتی آجاندی- جیویں اوس گھڑی کرمو آپ بلد ہووے- بھاویں نونہاں دھیاں اوہدیاں حرکتاں دیاں جانو ہون کارن کوٹھیاں وچوں ای باہر نہیں نکلدیاں پر کرموتے وڈ وڈیریاں، تائیاں، پُھپھیاں، چاچیاں نال وی اوس گھڑی گندیاں گُجھاں کرنوں نہیں ٹلدا- ایہہ تے اوہناں دی مجبوری اے- گاں، وچھی دی فکر کرنی پیندی اے- دِنے مرد تے گھر ہوندے نہیں کماں کاراں تے گئے ہوندے نیں- ایہہ کم تے پھیر زنانیاں نوں ای کرنا پیندا اے- گاں، وچھی دا کیہ بھروسہ، کدوں بول پئے؟ تے جے ویلے سر بلد نہ اپڑے؟ دُدھ گھیو ای تے غریباں دا آسرا اے- اینی مہنگائی وچ جے دُدھ گھیو گھر دا نہ ہووے تے پھیر بُھکھیاں ای مرن والی گل اے نا-

کرمولئی اوہدے بلد بھگوان نیں- اوہناں دی راکھی تے ٹہل سیوا اوہ آپ کردا اے- مجال اے جے کسے ہور نوں ہتھ وی لان دے- اِک تیر تے دو شکار- پیسے وی کماؤ، اکھاں وی سیکو تے ٹھرک وی جھاڑو- اِک گاں تے بلد چھڈن دا اِک کِلو گھیو جاں اِک سو دس روپے- مُہارت اینی کہ مجال اے جے اِک وار بلد چھڈن نال گاں

جاں وچھی نویں نہ ہووے- تڑکے اوہ آپنے مونہہ تے پانی دا چھٹا مارن توں پہلاں بلداں نوں جا تھاپڑے گا- جیویں اوہ ڈھارے وچ وڑدا بلد چوکس ہو جاندے- اوہ اندر وڑدیاں ای بلداں دی کنڈ تے ہتھ پھیرے گا، اوہناں دی دھون تے ڈھڈ اُتے پولا پولا گھر کے گا- بلد کرمو نوں ویکھ کے ہنگھرو جاندے- اوہناں نوں وار وار کلے نالوں کھلن دی آس رہندی- گھر والیاں نوں سخت ہدائت سی بلداں دے پٹھے دتھے دی- آٹے دا پیڑا تے روٹی روز آپنے ہتھیں دو دو وار کھواندا- آپنی تے بلداں دی فکر پہلاں، باقی سارے جان ڈھٹھے کھوہ وچ- ڈھارا اوہدے آپنے سون والے کوٹھے وانگ صاف سُتھرا- جے گوہا جاں چکڑ کِتے نظر آ گیا تاں گھر والیاں دی شامت- ایس لئی گھر والے وی بلداں دی ٹہل سیوا پہلاں کردے تے آپنی پچھوں- کئی وار تے گواہنڈھناں کرمو دی گھروالی نوں ٹچکراں کردیاں، "شاونی دے بلداں توں بچ کے رہنا، اینے مستیائے ہوئے نیں کہ گاں تے زنانی دا فرق ای نہیں کردے-"

اوہ وچی دا پلا مونہہ اگے رکھ کے ہس چھڈدی- بُلاں اُتے بھاویں پل دی پل ہاسا بکھر جیندا، پر اندر من اُتے مناں مونہہ بھار ہوندا- کھسم دیاں کرتُوتاں ڈنگراں ورگیاں ہون، دِل تے دُکھے گا- ہُن تے دھی وی سیانی ہو گئی اے- ایہہ کم دھندہ کوئی عزت پرتیت والا تے نہیں نا- جدوں دی کرمو نوں بلد کِلے نالوں کھول کے لیجاندیاں ویکھدی اے، اوہنوں لگدا اے، بلد نہیں، جیویں اوہنوں کِلے نالوں کھول دِتا گیا ہووے-

سس پھیر چلکی-

"کُو یئے توں گئی نہیں اجے تائیں؟"

اوہنے روٹیاں پکانیاں چھوہ دِتیاں سن، خبرے ایسے ہِچ بچ جائے- سس دی آواز سُنی تے وانس دی پھوکنی نال چُلھے وچ پھوک مارن لگ پئی-

"سُنیا نہیں توں؟" سس پھیر بھڑکی-

"روٹیاں سیک رہی آں جی-"

"روٹیاں سیک رہی آں" سس نے بولی جیہی دوہرایا- پھیر اوہدے تیور بدل گے-

تاء وچ آ کے بولی، "وچھی نے بول بول کے دو وار رِکا پُٹیا اے، وار وار سر کندھاں نوں ماردی اے، کِد کِد کے بُرا حال اے اوہدا- لال سُوہیاں لہو ورگیاں اکھاں ہو گئیاں نیں اوہدیاں- کِنا چر ہور پھڑی رکھاں- اِکو ای تے وچھی اے، بڑیاں مُشکلاں نال بولی اے- جے ٹھنڈی پے گئی تے پھیر ڈوہ گھیو سُفنیاں وچ ای لبھے گا- اُٹھ اُٹھ، روٹیاں پھیر پکالئیں پہلاں جا کے بلد لے آ-"

سس نے وچھی نوں پھیر بنھ دِتا- اوہدے اڑِنگن دی آواز باہر تائیں آ رہی سی-

کیویں جان چُھڈاواں؟ بجھلے چُلھے تے دال اُبالے کھا رہی اے- اوہدے اندر وی اِنج دے ای اُبال اُٹھ رہے سن-

ہانڈی دا ڈھکن چُک کے پانی دے اِک دو چھٹے مارن نال اُبال مٹھا پے جاندا اے- سس وی وچھی دے اُتے ٹھنڈے پانی دے چھٹے کیوں نہیں مار دیندی- ایہہ سوچ کے اوہ آپنے آپ وچ شرما جاندی اے- ہانڈی وچ ڈوئی پھیر کے چُلھے دی اگ مٹھی کر کے ہانڈی اُتے ڈھکن رکھ دیندی اے- توے تے پکدی روٹی نوں چمٹے نال پھڑ کے کولیاں اُتے سیکدی اے- کُنالی وچ بچیا خشکا آٹے والے کنستر وچ لُد کے پکیاں روٹیاں نوں چھابے وِچ ولھیٹ کے رکھدی اے تے پانی والا بھانڈا چُک کے ہتھ دھون لئی اُٹھدی اے- تاہیوں ویڑھے وچ تُری آوندی سس دے پیراں دا کھڑاک آوندا اے، گھبرا جاندی اے- سس اندر آ کے سِج ہو جاندی اے جیویں اوہنوں لارا لپا لا رہی ہووے-

''مُڑو یّے باقی دا کم میں کرلواں گی، پُتر توں جا-''

ہِکنا ہور ہج لاواں- کیویں نانہہ کراں- کوئی واہ نہیں لگدا- جانا ای پے گا- اوس موئے کرمو نال تے گل کرنا وی اوہنوں چنگا نہیں لگدا- اُنج تے اوہ پیو دی عمر دا اے- ذرویاں اِک جتن ہور کردی اے-

''میرا خیال اے، تُسیں وی نال چلدے تے...... ؟''

''کیوں ٹرویّے اکلیاں وِن دیہاڑے کوئی کھا جائے گا تینوں- میں ہور ہِکنا چر رہواں گی- اخیر توں ای گھر بار تورنا اے- پھیر کرمو وی تے نال آئے گا- اوہ بلد تیرے نال مَتے نہیں تورے گا- توں تے اوہنوں سدنا اے، بس- توں آپ بلد نال نہ آویں-''

''مینوں تے گل کرنی وی نہیں آوندی-''

''تے کیہ اوہ آپنے آپ آئے گی- ایسے طرحاں ای عادت پے گی- ہُن توں ای کم کار نہ سِکھیا تے کل نوں شریک ہِر تے چڑھ کے ڈھول وجان گے- میں وی تے اگلی نے ایہہ سبھ سنبھالیا ہویا اے-'' بیڑی بالذیاں نُس مَتاں دین لگ پئی-

نونہہ باہر پئی جُتی پیریں پاؤندی اے- وال وی نہیں سنواردی- مونہہ تے کئی تھاں آٹا لگیا ہویا اے- والاں وچ وی پسریا ہویا اے- گورے مُکھ اُتے ایہہ کھلار پڑا ای سوہنا لگدا اے- بھول پن آپنے آپ اوہدے مُکھ تے اکھاں وچ نِکھر کھلوتا اے- مَن وچ رونہیں لج دیاں پرتاں نیں- متھے اُتے لگی سندور دی بِندی مُڑھکے نال تھلوے دا بِکھلری ہوئی اے- اِک سج اَن چُھوہیا جیہا روپ- پکدا ہویا- شرم تے حیا نال نُچڑودا- جیویں رتڑے گُلاب دی کوئی کلی ہولی ہولی بِکھر رہی ہووے- نہ شِنگھار نہ سج بن- بِھتی جیہی لِشک- رتیاں گلھاں اُتے کجل بھرے نین- سِر اُتے ویاہ والی گوٹا کناری لگی لال چُنی- کناں وچ ہُلارے لیندے چاندی دے جُھمکے- گل وچ لمکدا

دوہاں چھاتیاں نوں چھوہندا تِن لڑیا چاندی دا ہار- ارکاں تائیں پائیاں کچ دیاں سُوہیاں ونگاں دی مٹھی جیہی چھنکار ذھر اندر تائیں کاٹ کردی- جیویں تڑکے کوئی بستی جاں پنڈ سورج دی سُنہری ڈلھک وچ دُھیڈیا السا رہیا ہووے-

ویڑھے وچ ٹُری جاندی نوں وچھی دی ڈبائی روک لیندی اے- اوہ پرت کے ڈھارے دا بوہا کھولدی اے- کِلے نال بدھی وچھی نوں کِلے دوالے مِیدیاں ویکھ کے اوہ سہم جاندی اے- ٹھٹھمبر جاندی اے- مونہہ اگے پٹھیاں دا ڈھیر، پر مجال اے جے اودھر ویکھے وی- پورے شریر تے رجویں مستی- بھورے تے بگے والاں وچ اِک نِکھریا نکور رُوپ- اِک بھری بھرائی ات دی جوانی- وچھی دے اڑِنگن دی آواز اوہدے اندر تائیں دھس جاندی اے- اچن چیت اوہنوں کل دی گل یاد آ جاندی اے- اوہدی نتان لگدی پنڈ دی اِک کُڑی نے اوہنوں چھیڑدیاں آکھیا سی:

''چاچی! بھرجائی دا پیر بھارا لگدا اے، ذرا دھیان رکھیں-''

ایہہ سوچدیاں ہویاں وچھی نوں ویکھ کے آپنے آپ وچ شرما جاندی اے تے چھیتی نال ڈھارے دا بوہا ڈھو کے نس جاندی اے-

ڈری سہمی کرمو دے ویڑھے آوڑی- چنگے بختیں کرمو دی دھی نے ویکھ لیا- پچھان کے دوڑدی ہوئی ویڑھے وچ آ گئی- چاچی نوں پہلی وار آپنے گھر ویکھ کے بڑی خوش ہوئی- تاہیوں اوہنے آکھیا، ''کملی تُہاڈا بلد چاہیدا اے، وچھی بول پئی اے-''

کملی نے تے خوشی وچ سُنیا جاں نہیں سُنیا، پر اندر بیٹھے کرمو دے کناں وچ ایہہ آواز اِنج پئی جیویں بھگوان نے آپنے بھگت نوں پیار نال بُلایا ہووے- بھتھلا کم وچے ای چھڈ بوہے وچ آ کھلوتا- کملی اوہدی بانہہ پھڑی اندر آون لئی ضوبے پئی ہوئی سی- اوہنے بوہے وچ کھلوتے کرموں ول تکیا وی نہیں- کرمو پہلاں وی کئی وار آپنیاں بھیڑیاں حرکتاں توں اوہدے کولوں بوتھاڑ بھنوا بیٹھا اے- کرمو آپنی دھی نوں اکھاں نال

سیتاں کردا رہیا کہ ایہنوں اندر لے کے آ- پر اوہ نہ منی اوتھے ای کھلوتی ٹھکر کردی رہی جو کملی گھر اے-نئیں تے کرمو دا کیہ بھروسہ، کیہ چنگا بھیڑا کر جائے-

کملی نے پھیر دوہرایا، ''چاچی کہندی اے بلد چاہیدا اے، وچھی بول پئی اے-''

اُنھے نوں کیہ چاہیدا اے دو اکھیاں- چھیتی نال اندر جا کے پیریں بوٹ پاؤندا اے- باہر آؤن توں پہلاں شیشے اگے کھلو کے آپنے آپ نوں سجانا سنوارنا نہیں بُھلدا- گل وچ مفلر، میری کاٹ دی قمیض اُتے ہلکے لال رنگ دی صدری- شیشے وچ ویکھ کے دو چار وار وال سنواردا اے تے ہڑبڑایا ہویا دوڑ کے ڈھارے وچ جا وڑدا اے- خوشی تے مستی وچ اوہنوں پتہ ای نہیں لگدا کہ اوہ مجھاں گاواں دے ڈھارے وچ آ وڑیا اے- شرمندہ جیہا ہو جاندا اے تے پھیر غصے نال زوردی بوہا بند کر کے بلداں والے ڈھارے اندر وڑ جاندا اے- بِکے بلد دی کنڈ تے ہتھ پھیردا اے- ہتھ دی چھوہ توں بلد پچھان لیندا اے جو ایہہ تڑکے والی چھوہ نہیں- خبرے بلد دی اندروں خوش اے کہ کِلے نالوں اوہدا رسہ کھلنا نویں نسل دا پُھٹنا اے- بلد ٹپدا ہویا ویڑھے وِچ آجاندا اے- کملی اوہدا رُخ موڑدی اے- اگے اگے بلد تے پچھے پچھے کرمو تے دور پچھے ہر نیوائے نونہہ- کرمو بلد نوں جنی زوردی سوٹی ماردا اے، بلد اونا ای تڑکھا ٹُردا اے- کرمو دی ٹور ویکھن لائق اے- انج لگدا اے جیویں بلد نوں نہیں کرمو نوں کِلے نالوں کھول دتا گیا ہووے-

اودھر سس، وچھی نوں ویڑھے وِچ اِک رُکھ نال دو موٹے رسیاں نال بنھ کے پوری تیاری کر کے کرمو تے بلد دی اُڈیک کرن لگ پئی- جیویں ای اوہنے دوروں ٹُرے آؤندے بلد دے گل وچ پئیاں ٹلیاں دی آواز سُنی چھیتی نال اِک موٹا ڈنڈا ہتھ وچ پھڑ لیا، تاں جے گرمائی ہوئی وچھی نوں ویکھ کے بلد، بگھیاڑ وانگ ٹُٹ کے نہ پے جائے- اُنج وی اوہ جاندی اے کہ بلد نوں کیویں چھڈیدا اے- کسطرحاں دی آڑ دی

لوڑ ہوندی اے- آخر ایس معاملے وچ سیانی اے، تجربہ وی اے- بلد ویڑھے وچ وڑدا اے تے نونہہ اندر نس جاندی اے- سُکھ دا ساہ لیندی اے- ہُن اوہناں دوہاں دا کم اے- کرمو دوسری گاں دے پچھلے دو سویاں دا آپنا بقایہ وی بُھل گیا- مستی وچ کدے اوہ وچھی ول ویکھدا اے تے کدے رسوئی ول، جتھے اندر نونہہ وڑی بیٹھی اے-

وچھی ویکھ کے بلد ہنگورا بھردا اے- اوہ پہلی وار بولی اے- نویں اے- نویں وچھی کول پہلی وار بلد چھڈنا کوئی سوکھا کم نہیں- پہلاں سس ای بلد نوں چھیڑدی اے- اُشکل دیندی اے- تاں جو اوہ سِدھا وچھی کول چلا جائے پر گل بندی نہیں- بلد ہنگورا بھردا اے تے وچھی کول جا کے آرام نال کھلو جاندا اے- کرمو آپنیاں کلاکاریاں شروع کردا اے- گندیاں بے شرم حرکتاں- پر وچھی تے بلد دی آڑ وچ سبھ بے دھیانی کر جاندے نیں- اِک دو وار بلد وچھی دی پُوچھل سنگھدا اے پر چھال نہیں ماردا- کرمو سارے کرتب کر کے ہار جاندا اے- دوویں حیران پریشان نیں-رسوئی دے بوہے اوہلے کھلوتی نونہہ وی ایہہ ویکھ کے حیران اے- خبرے وچھی نوں ٹھیک طرحاں بنھیا نہیں سس نے-

پریشان سس بُڑبُڑاؤندی اے-

''کسے دی نظر لگ گئی اے- کرمو شریک کسے دے سکے نہیں ہوندے-''

''انج ای لگدا اے'' ہاریا جیہا کرمو ہاں وچ ہاں رلاؤندا اے-

سس نوں چیتا آؤندا اے- اوہ کرمو نوں کہندی اے-

''توں جا کے رسوئی وِچوں تھوڑا آٹا تے دھوپ (اگر بتی) بال کے لے آ-''

سس دی گل سُن کے کرمو نوں آپنی غلطی دا احساس ہویا جو اوہ ہمیشاں بلد چھڈن توں پہلاں روٹی تے دھوپ دیوتا دی نذر کردا اے- اج نونہہ دے دھیانے اوہ ایہہ سبھ بُھل گیا- جدوں دی نونہہ آئی اے اوہدی اکھ اوہدے اُتے وے- کرمو رسوئی وچ

وڑدیاں ای بوہے پچھے کھلوتی نونہہ دی وینی پھڑ لیندا اے- اوہ جھٹکے نال آپنی وینی چھڈاؤندی اے- اوہدیاں دو چار ونگاں دی ٹٹ جاندیاں نیں- اوہدا من کردا اے جو حرامزادے نوں چُلھے وچ دھکا دیوے- پر سس دا لحاظ مار گیا- پھیر اوہ نویں ویاہی آئی اے لوکاں دی اوہنوں ای بُرا بھلا کہنا اے- نونہہ نوں کرمو دی ایہہ حرکت پانیو پانی کر گئی- بھلا میرے تے ایہدی دھی وچ کیہ فرق اے- اوہ آپنے من وچ دھکے ٹھیڈے کھا ای رہی سی کہ سس نے آواز ماری-

''کرمو چھیتی آ کیہ کرنا پیا ایں اندر؟''

کرمو روٹی تے دھوپ لے کے باہر آ جاندا اے- ماچس نال دھوپ بالدا اے- پھیر دوہاں ''جاخ دیوتا1'' دی کوٹھڑی ول مونہہ کر کے روٹی ٹُٹ کے ہتھ جوڑے- دھوپ بالی- جاخ دیوتا دی منت کیتی- بلد تے وچھی اُتوں دی آٹا واریا- دیوتا دی مہر نال جیہڑا دی کوئی بھوت پریت اے مگروں لتھے- کسے دا کیتا کتریا وی دفع ہووے- دیوتا دی مہر، بھیڑی نظرتوں دی بچائے- چنگا تے بھلا کرے- وچھی نویں ہو جائے پہلی وار بولی اے- پہلیاں دھاراں دی اِک گڈوی دیوتا دی نذر کراں گی- شو مندر وِچ ست دِناں تائیں دُدھ چڑھاواں گی- دیوتا اگے عرضاں کر کے، منتاں من کے دھوپ نوں اِک پاسے رکھ کے بلد نوں پھیر وچھی کول لے کے جاندی اے- کرمو دی بلد ول ہوندا اے- وچھی اڑِنگدی اے، ٹپدی اے- پر بلد دا اوہو ای حال-

کرمو نوں تاء چڑھ جاندا اے- بلد دی پوچھل پھڑ کے زور نال کھچدا اے- اوہدیاں لتاں وِچ پولا پولا ڈنڈا پھیردا اے- وچھی دی پوچھل اُتانہہ چکدا اے- پر مجال اے جے بلد آپنی تھاؤں پیر دی پٹے- ایس سارے رولے رپھڑ دے ہوندیاں دی وار وار کرمو دی نظر رسوئی اندر نونہہ ول جاندی اے- سس بُہت پریشان اے-

کرمو ہار کے آپنا سر پھڑ کے اِک دا بیٹھ جاندا اے تے سس نوں پُچھدا اے-

''شوُنی، ایہہ وچھی کیہڑی اے؟''

''بھُل گیا ایں کرمو، اوسے گاں دی اے جیہدا تیرے کول ایہہ بلد اے-''

کرمو نوں چیتے آ جاندا اے- چندِیے نے ایہہ بلد پنڈ دے پرے کول ویچ دِتا سی- پر کرمو دی اکھ ایہدے اُتے سی ایس لئی دُونا مُل تار کے کرمو نے پرے توں ایہہ بلد خرید لیا سی- پر کرمو نوں ہُن انج جاپدا جیویں وچھی بولی نہیں جاں پھیر بول کے ٹھنڈی ہو گئی اے-

نونہہ نوں بلد وچھی دی چِنتا گھٹ تے کرمو دیاں حرکتاں دی پریشانی بُہتی اے- اوہدا من کردا جو آپنے پتی نوں سبھ کُجھ دس دے- پر نہیں، سبھ توں پہلاں تے اوہ سس دی مرمت کرے گا- ایہہ لعنتی کرمو تاں اُنج وی اوہدے رڑکدا اے-

کُجھ سوچ کے اوہ رسوئی وچوں باہر آ جاندی اے- نونہہ نوں ویکھدیاں ای سس، بلد دا سارا غصہ اوہدے اُتے کڈھ دیندی اے-

''ویکھ لے گُڈیے آپنی کرتوت- جے بلد چھیتی لے آؤندی وچھی ٹھنڈی تے نہ چیندی-''

نونہہ نوں پتہ اے کہ وچھی تے بلد اِکو ماں جائے نیں- تڑک کر کے سس نوں جواب دیندی اے، ''وچھی دا کوئی دوش نہیں- بلد جاندا اے کہ گاواں مجھاں، بھیڈاں بکریاں دا وی آپنا آپنا کوئی ساک کوئی رشتہ ہوندا اے- اوہنوں وی آپنے پرائے دی پچھان اے-''

نونہہ دی گل خبرے سس دے پلے پئی جاں نہیں، پر کرمو نوں انج لگا جیویں کسے وٹ کے چپیڑ اوہدے مونہہ تے ماری ہووے-

□

1- اک دیوتے دا ناں- خاص کر پنڈاں وچ ایس دیوتے دی وڈی مانتا اے تے پوجا کیتی جاندی اے تاں جے فصل چنگی ہووے-

ورھے گنڈھ

اج ساڈے ویاہ دی ورھے گنڈھ اے- ایس وار ایہہ متھیا ہویا سی کہ اج دا دن اسیں دوویں اکلے بتایئے- تجھاؤ، ماں، باؤ جی تے اُرملا ولوں ٹُھر یا- ساڈے دوہاں ولوں ہی ایہدا وِرودھ ہویا 'پُرانے کھانگڑ آں اکلیاں کیہڑا نواں تیر مار لواں گے' پر اوہناں ہتاں اگے ساڈی کوئی پیش نہ چلی- اُرملا نے کہیا ''بھاء جی تُسیں فِکر ہی نہ کرو 'راہول تے سمپیا نوں میں سانبھ لواں گی-''

شامیں گھر پرتدیاں مینوں اٹھ وج گئے نیں- آؤندیاں آؤندیاں ایہہ ویلا ہو ای جاندا اے- پہلاں فیکٹری توں پُرانے ریلوے سٹیشن تائیں جاناں، پھیر ٹرین لیناں، پھیر کِدھرے گھر اپڑناں- باؤ جی نے کئی وار آکھیا اے''پُتر آپنے شریر اُتے لوڑوں ودھ بھار پا رہیا ایں، صحت دا کیہ حال ہو گیا اے، بگے وال، مونہہ تے ہوائیاں، پیٹیاں وچ پنجابواں دا لگنا ایں، دِلی وِچ کوئی مکان لبھ لے-''

اوہناں دیاں ایناں گلاں دا کیہ تے کِنی وار جواب دیاں؟ کیہ اوہ نہیں جاندے کہ میری تنخواہ وِچ اینی ہمت نہیں جے اوہ دو گھراں دا بھار چُک لوے؟ دِلی جاواں تے انورادھا دی نوکری چھڈوانی پیندی اے تے پھیر دِلی وِچ دی لوک کیہڑیاں موجاں لُٹ رہے نیں؟ مکاناں دے کرائے، بالاں دی پڑھائی، کھان پین دی تنگی، ہر شے نے تے لک توڑیا ہویا اے- ایتھے گھٹو گھٹ میری، انورادھا تے اُرملا دیاں تنخواہاں کارن گھر گھرہستی دا بِگلا تے قائم اے-

گھر اپڑ کے ویکھناں راہول تے سمپیا سُتے پئے نیں-کوئی نویں گل نہیں روز ایس

ویلے سوں جاندے نیں- سگوں انورادھا دے مُکھ تے ماڑا جیہا سُرخی پوڈر دا لیپ چڑھیا ہویا اے، مطلب اوہ باہر جان لئی تیار اے- تھکیویں نال میرا بھیڑا حال اے- ریل گڈی دے پندھ نے میرے شریر دے انگ انگ نوں، گتے دے ڈبے وچ رکھیاں وَنّ وَنّ دیاں شیواں وانگن تھاؤں بے تھاں کر چھڈیا اے- من کردا اے روٹی ٹُک کھا کے سوں جاواں پر انورادھا دے مُکھ تے رونق ویکھ کے سویر دا وعدہ چیتے آ گیا اے- میں ہی تے آکھیا سی، ''رات نوں کِتے گھمن پھرن جاواں گے-''

ایس توں پہلاں کہ میں باہر نہ جان دے بچ لئی کوئی گل ٹوراں، انورادھا پتہ نہیں کدوں میرے لئی چاء بنا کے لے آئی، تے پیالہ میرے ہتھ وچ پھڑا، کمرے دی کندھ وچ بنی الماری دی تاکی اوہلے آپنا بلاؤز بدلن لگ پئی- اوہدا انج کپڑے بدلنا مینوں کدے چنگا نہیں لگا- میں کہناں، ''ویکھو دِن بھر ایہہ کمرہ اندر باہر لئی لانگھے دا کم دیندا اے، رات نوں صِرف سون ویلے ایہہ ساڈا کمرہ ہوندا اے- ایس ویلے جے کوئی کمرے وِچوں لنگھے تے کیویں جاپے؟''

''اج تائیں تے کدے ہویا نہیں'' اوہ جواب دیندی اے تے میرے ویکھدیاں ویکھدیاں آپنی ساڑھی وی بدل لیندی اے- اج توں چھ ست ورھے پہلاں تائیں، جدوں وی میں اوہنوں ایس طرحاں کپڑے بدلدیاں ویکھدا، میں اوہدے کول جا کے اوہنوں آپنے کلاوے وِچ گُھٹ لیندا-

جارجٹ دی پھِکے جوگیا رنگ دی ساڑھی وِچ انورادھا دا رُوپ نِکھر یا ہویا اے-

''سوہنی لگنی ایں ایہدے وِچ! نویں اے؟''

''یاراں سال پُرانی! داج دی اے-''

''داج دی؟''

''ہور نہیں تے! کدے دھیان نال ویکھیا ہووے تے پھیر نا؟ تُہانوں تے ایہہ

وی پتہ نہیں ہوتا کہ میرے کول کیہڑی کیہڑی ساڑھی اے۔''

''بہت چر پچھوں پائی اے'' میں آکھیا۔

''کوئی خاص ویلا ہووے تے پاواں'' اوہ جواب دیندی اے۔

میں خبرے ایسے گل نوں اگے ودھاؤندا، پر مینوں انج جاپیا، پتہ نہیں میں جیہڑی گل وی کراں گا اوہ کسے نہ کسے دُکھدی رگ نوں جا چھیڑے گی۔

اوسے ویلے اُرملا تے ماں اندر آ جاندیاں نیں۔

''بھاء جی تسیں باہر گھمن نہیں جا رہے!''

''ہاں''

''تے پھیر تیار کیوں نہیں ہوندا'' ماں نے آکھیا۔

''ایہہ کپڑے بھیڑے نیں'' میں آپنیاں کپڑیاں ول اِشارہ کرناں، خبرے کیہ عادت اے میری، خوشی دے موقع تے اُداس ہو جاناں۔ میری ایہہ عادت کسے نوں وی چنگی نہیں لگدی۔ ایسے گل تے کئی وار اَنورادھا نال وی میری توں تڑاں ہو چکی اے۔ اوہدا آکھنا اے، ''تہاڈا مونہہ ویکھ کے اِنج جاپدا اے جیویں نوکری چُھٹ گئی ہووے۔''

جدوں پہلی وار اوہنے ایہہ گل آکھی سی تے میں جوب دِتا سی، ''کسے ویلے وی چُھٹ سکدی اے۔''

پرت کے اوہنے آکھیا سی، ''پچھلے یاراں سالاں توں ایہو ڈھول وجا رہے او۔''

ایس توں مگروں جدوں وی اَنورادھا ایہہ گل کردی، میں اگوں ہس دیندا۔ پرمَن، ہولی ہولی کسے اَن ڈِٹھے خوف دے گوڑھے ہوندے پرچھاویں ہیٹھ ڈریا ڈریا جی رہیاں! میرے کول روزگار ہے اے، شکل وجہہ توں بے روزگار جاپناں۔

ہوں! تے جانا ہی پئے گا! ویاہ دی ورھے گنڈھ اے، کسے دا مَن دُکھی کرنا چنگی

گل نہیں۔ فرض پورا کرن دے جوش جذبے نال میں سوٹ پاؤناں تے اَنورادھا نوں نال لے کے گھروں باہر نکل جاناں۔

ایہہ سڑک سِدھی 'فرائی پین' ریسٹورینٹ تک جاندی اے۔ ہنیرا اے، سڑک دے دوپاسیں لگے بجلی دے کھمبیاں دے چانن وچ ایس گل دا احساس ضرور ہوندا اے کہ کِنی دور ٹُر کے جانا اے۔ اکلے دوکلے لوک آ جا رہے نیں، دو زنانیاں وی ٹُری آؤندیاں نیں، میں سوچناں، جدوں ایہہ زنانیاں کھمبے دے تھلیوں چانن وچوں لنگھن گیاں، میں ایہناں نوں گوہ نال ویکھاں گا۔

اَنورادھا نال کوئی گل شروع کراں! پر کیہ گل کراں۔ اجکل مینوں سبھ توں وڈا فِکر آپنی نوکری دا لگا رہندا اے۔ لالہ جی پچھلے مہینے دو بندیاں نوں نوکریوں کڈھ چکے نیں۔ اوہ اِنج کیوں کردے نیں؟ خبرے ایس لئی کہ دوسرے نوکراں نوں کَن رہن کہ کل نوں اوہناں دی واری وی آ سکدی اے۔ مینوں دھڑکو لگا رہندا اے، کل جدوں میں کم تے جاواں گا، میری معطلی دا کاغذ میری میز تے پیا ہووے گا، میں کل کم تے جانا ہی نہیں چاہوندا، پر گھر رہ کے وی کیہ کراں گا۔ مینوں سمجھ نہیں آؤندی کہ میں پچھلے دس یاراں ورھیاں توں کم تے کیوں جا رہیاں، راتیں گھر کیوں آؤناں، روز سویرے شامیں ریل گڈی دا پندھ کیوں کرناں۔

اوہ زنانیاں اِک کھمبے دے چانن وچوں لنگھدیاں نیں، اوہناں نوں میں چوراکھیں ویکھناں، جدوں اوہ نیڑے والے کھمبے دے چانن وچوں لنگھن گیاں پھیر اوہناں دے شریر تے مُکھ صاف وکھالی دین گے، ویکھاں گا۔

''جے اِنج چُپ چپیتے ہی ٹُرنا سی تے نہ ہی آؤندے'' انورادھا کہندی اے۔

اوہ زنانیاں کول والے کھمبے دے تھلیوں لنگھ رہیاں نیں، اوہناں دے شریر تے مُکھ چانن وچ بڑدے بڑدے پھیر ہنیرے وِچ گواچدے جا رہے نیں، اوہناں دے

نال اِک مرد وی اے۔

میں اَنورادھا نوں پُچھناں، ''پچھلی وار اسیں ایس طرحاں گُھمن پھرن کدوں نکلے سان؟''

''بہت پہلاں، راہول دے جمن توں مہینہ کو بھر پہلاں۔''

''کیہ'' میں تربک جاناں، آپنے آپ نوں کل وِچ پرتاؤن دا جتن کرناں، آپنی ووہٹی دے بال ہون والے دِناں نوں چیتے کرنا بہت اوکھا اے، آپنے دماغ تے زور پاؤناں، حاملہ اَنورادھا ایسے سڑک تے ہولی ہولی ٹُر رہی اے، کدے کدے میرے موڈھے دا آسرا وی لے لیندی اے۔ ڈاکٹر نے ہر روز رات نوں سون توں پہلاں ٹُرن پھرن دی تاکید کیتی ہوئی سی۔

ایہہ کیویں ہو سکدا اے کہ اوس توں بعد اسیں دوویں اکلے گُھمن پھرن باہر نکلے ہی نہ ہوئیے؟ میں آپنی حیاتی دا اِک اِک ورقہ پُٹھا سِدھا کر کے ویکھنا چاہوناں۔ اِک وار باؤجی، ماں تے اُرملا کِتے باہر گئے ہوئے سن! اودوں؟''

سوچناں ایس گل نوں نہ ہی گولاں! خبرے پھیر کِسے دُکھدی رگ نوں ای نہ چھیڑ دیاں۔ میں اج وِچ جیونا چاہوناں۔

میرے دماغ وِچ میرے روزگار دی فِکر پھیرا گھٹ رہی اے۔ اج سویرے لالہ جی نے آپنے کمرے وِچ بُلا کے میری جھور لاہی سی، فائیل میرے مونہہ تے کڈھ ماری سی۔ کل پھیر اوہ میرے کولوں ڈی ڈی اے دے ٹینڈر دے کاغذ منگن گے۔ میں اوہناں نوں کیہ دساں گا۔ پتہ نہیں کِتھے رکھ بیٹھاں۔ کاغذاں دے ڈھیر وِچ ہی کِتے گواچ گئے نیں۔

کیہ اَنورادھا نال ایس بارے گل کراں؟ نہیں! فیکٹری دی گل فیکٹری تائیں! اوتھوں دیاں گلاں نال گھر دا سُکھ کیوں برباد کراں، ویاہ دی ورھے گنڈھ اے،

اکٹھیاں دن، سارا سواد برباد ہو جائے گا۔

بڑی اوتی جیہی گل اے میری زندگی تناں پکھاں وچ ونڈی ہوئی اے، اک گھر دا، دوجا سفر دا، تیجا فیکٹری دا۔ لالہ جی کہندے نیں گھر دے مسئلے مسائل گھر چھڈ کے آیا کرو۔ گھر والے کہندے نیں فیکٹری دے سیاپے گھر نہ لیایا کرو۔ ریل گڈی وِچ میں لوکاں نال تاش کھیڈ کے ویلا ٹپا لیناں۔ میں ایس گل دا دھیان رکھناں تے جتن وی کرناں کہ اِک تھاں دی زِندگی دوجی تھاں دی زندگی نال نہ کھہوے پر اج کل فیکٹری دے مسئلے میرے نال گھر تائیں وی اپڑن لگ پئے نیں۔

ایس توں پہلاں کہ لالہ جی کل مینوں آپنے کمرے وِچ سد کے جھاڑن، میں آپ ہی استعفٰی دے دیاں گا۔

مینوں ایہہ گل اَنورادھا نوں دس دینی چاہیدی اے۔

ریسٹورینٹ اِک تاریخی عمارت دے نال اِک کُھلی تھاں اے، ایدھر اودھر سجائیاں میزاں کُرسیاں، ہر اِک میز اُتے رکھیاں موم بتیاں، اوہناں دا مٹھا مٹھا چانن، میزاں اُتے رکھے پیالے اوہناں نوں پھڑن والے ہتھ، ایش ٹرے...... مینوں ایہہ سارا کُجھ ہی اِک وکھرا دیس لگدا اے۔

''بال وی آ جاندے تے چنگا ہی ہوندا۔''

''ہاں بڑا من کردا سی اوہناں دا۔''

پر میں آپنے پلے دا بھار جاچدیاں، میزاں دوالے بیٹھے لوکاں دی سوکھائی نال تُلنا کرن دا جتن کرناں۔

بیٹھن لئی اسیں اِک ایہو جیہی میز چُݨے آں، جیہدے نالدی میز اُتے اِک پروار بیٹھا اے، گل بات سُنائی دیندی اے پر مونہہ وکھالی نہیں دیندے۔

''سُنو'' میرے مونہوں آپنے آپ نِکلدا اے، پھیر میں گل پرتا کے آکھناں''رکنی

سوہنی ہوا اے-"

اَنورادھا جان گئی اے کہ میں کُجھ گلاں توں بچ بچا کے گل بات کرناں-

موم بتی دے چانن وچ اَنورادھا دا مُکھ میریاں اکھاں وچ لِشک پیندا اے- شنگھار دے کارن وی اوہدیاں اکھاں تھلے کالے ٹوئے آپنا آپ وکھا رہے نیں- اِنج لگدا اے میں ورھیاں مگروں اَنورادھا نوں مِل رہیاں-

ویٹر آوندا اے، اسیں مینو ویکھنے آں- ڈِشاں دی تھاں ساڈیاں نظراں اوہناں دے مُلاں تے رہندیاں نیں-

"کیہ کھائیں گی؟"

"کُجھ وی-"

ویٹر کول ہی کھلوتا اے-

نالدی میز تے اِک بالڑی ضدے پئی اے "امی...... امی......" اَنورادھا پلٹ کے ویکھدی اے-

سمجھ نہیں آوندی اَنورادھا نال کیہ گل کراں؟ ایہدا کیہ کارن ہو سکدا اے؟ ہمیشاں کِسے نہ کِسے ڈنے ہوندیاں ہی مِلدے رہے آں، اج اکلیاں آپس وچ کرن والی کِسے وی گل دا سِرا ہتھیں نہیں پیا آوندا-

ویٹر نوں چوَل، مٹر پنیر تے روٹی لیاؤن دا آڈر دینے آں-

کیہ میرے تے اَنورادھا وچالے کوئی تھوڑ آ گئی اے؟ اسیں پتی پتنی آں! رات نوں جدوں سارے سوں جاندے نیں، برانڈے اُتے کمرے دے وچالے پردے دا اوہلا کر کے اسیں پیار وی کرنے آں-

سویر دا مُرمُئی چانن جدوں پردے وچوں جھاتی مار کے اندر آؤن دا جتن کر رہیا ہوندا اے، اوددوں اَنورادھا چاء دا پیالہ میری مَنجی کول لیا رکھدی اے تے کول بہہ کے

آپ وی چاء پیندی اے، اپنے آرام نال کہ مینوں اوہدے اک پیالے وچ دو پیالیاں جنی چاء جاپدی اے- مینوں اوہدا سویرے سویرے میرے کول آ کے اِنج بہنا بہت ہی چنگا لگدا اے- سویر دے اوہ پل مینوں آپنی زندگی دے سبھ توں ودھیا پل لگدے نیں، اصلوں میرے آپنے پل جدوں نہ اوہ کُجھ بولدی اے تے نہ میں، پر اِنج لگدا اے جیویں اسیں رج رج گلاں کیتیاں نیں-

اوس توں بعد اِک نُچل دِن دی شروعات ہوندی اے-

اوہ چھیتی چھیتی اُٹھدی اے، سمپا تے راہول نوں جگاؤندی اے-

میں دُدھ لین چلا جاناں-

اوہ سس سوہرے لئی چاء بناؤندی اے-

میں دُدھ لے کے پرتاں-

اوہ بالاں دا ناشتہ بناؤندی اے-

میں نہان چلا جاناں-

اوہ میرا ٹفن تیار کردی اے-

میں کپڑے پاؤناں-

اوہ بالاں نوں سکولے بھیجدی اے-

میں سویرے ست وجے والی ٹرین پھڑناں-

اوہ تے اُرملا اٹھ وجے سکول جاندیاں نیں-

ویٹر کھانا لیا کے میز اُتے رکھدیندا اے-

میرے تے اَنورادھا وچالے کیہڑی اوتی تے وکھری گل اے جیہڑی دوجیاں وچ نہیں- اسیں ویاہ توں پہلاں پریم کردے ساں، ایس لئی کہ ویاہ توں بعد سُکھاں بھری اِکائی وچ زندگی [illegible] گے-

اسیں چُپ آں-

اُنورادھا میری پلیٹ وچ چوَل پاؤندی اے، میں ویکھناں اوہدی اِک اُنگلی اُتے "بینڈایڈ" لگی ہوئی اے، میں پُچھناں "ایہہ اُنگل تے کیہ ہویا اے؟"

"سٹ لگ گئی سی-"

"کدوں؟"

"ایہو ای کوئی اِک ہفتہ پہلاں-"

پُچھن دی ہمت نہیں پیندی، کیویں؟ کسے نے دسیا وی نہیں! نہ ماں نے نہ بابو جی نے نہ ہی اُرملا نے-

"کھانا سوادی اے!"

"ہاں" جکو تکی وچ آں، اِنج لگدا اے اُنورادھا توں بُہت دُراڈے ہو گیاں-

"اُرملا، ماں تے بابو جی نوں وی نال لے آؤندے!"

"گل کیویں چھیڑاں جاں کیویں دساں کہ میں استعفٰی دینا چاہوناں! دساں جاں نہ دساں؟ اُنورادھا ایہہ گل سُن کے کیہ آکھے گی؟ اوہ آکھے گی ٹھیک اے چھڈ دیو نوکری! ایہہ وی آکھ سکدی اے، نوکری چھڈ کے پھیر کیہ کرو گے؟ دفتراں وِچ ایہو جیہے جھگڑے تے ہوندے ہی رہندے نیں! استعفے دی گل کل کراں گا اج تے ویاہ دی ورھے گنڈھ اے، ایویں بے سوادی ہووے گی-" بابو جی تے کہندے نیں باہر کیوں جاندے او، گھر ہی کھاؤ، باہر پیسے برباد کرن دی کیہ لوڑ اے-"

نالدی میز تے بیٹھا ہویا پروار اُٹھ کے چلا گیا اے، اوہدے ہوندیاں، اِک سُکھی تے خوشحالی پروار ہون دا جیہڑا احساس ساڈے اندر لگاتار مُنگر رہیا سی اوہدیاں جڑاں ساڈے اندروں سُک گئیاں نیں-

اُنورادھا کہندی اے، "اوہ بالڑی بڑی سمیہا لگدی سی-"

رات ہور ڈونگھی ہو گئی اے، ساڈے وچ اِک دوجے توں دور ہوون دا احساس ودھ گیا اے-

"تیرا سکول کیویں دا چل رہیا اے؟"

"بکھر رہیا اے-"

"کیوں؟"

"پرنسپل کنڈھن تے ڈٹی ہوئی اے-"

"کیوں؟"

"کوئی ہور گل کرو-"

"ایہہ کیوں نہیں؟"

"تُسیں نہیں سمجھ سکدے!"

"پھیر وی!"

"چھڈو ایس گل نوں، میں اپنی سوکھی نِکلن والی نہیں! میرا مسئلہ اے میں آپ نبیڑ لواں گی-"

مینوں لگدا اے پچھلے کئی ورھیاں توں ساڈے دوہاں وچ کوئی اِک آری لگاتار چل رہی اے-

اسیں چُپ چپیتے روٹی کھاندے رہنے آں-

میں کہناں، "راہول تے سمیہا نوں وی نال لے ہی آؤنا چاہیدا سی-"

"ہاں اوہناں دا بُہت من کردا سی-"

□

چاء

اج دے دن وی بالُو نوں ورھیاں توں اُڈیک سی- بال پنے وچ پنگرے ایس جماندرو چا دے پُورا ہوون دی اُمید سی- جاگو میٹی چیتے دی ڈونگھیائی وچ تسلی نال نکواں بیٹھا ایہہ چا جد کد اُسلوٹ لیندا تاں نکاں بھر بھر بالُو دیاں اکھاں وچ لشکاں ڈولھ دیندا- چم چم کردا اِک چانن اوہدے مُوہرے کھلر جاندا- بالُو ایہناں چمکاریاں توں بکِل ہو جاندا- من موہنے سُفنے دی کُھچ وچ آ کے اوہ اوہدے اندرے وڑ جاندا- ست رنگی گھمن گھیری ات سُنکھنی ہو کے پلاڑ وچ بدلدیاں ای اوہنوں باہر دھک دیندی- بالُو ہوش وچ آ جاندا، اوہ چا وی بُھلن دا جتن کردا چیتا ہور نکھر جاندا- بالُو بے چین ہو کے سُفنے تے حقیقت دے حد بنے دے آر پار چکر ماردا ماردا ہف جاندا- پُورا دِن ایہناں چکراں وچ رُڑھ جاندا- جتھہ پُرانیاں اِٹاں نوں توڑ توڑ روڑی وِچ بدلی جاندا- ٹھیکیدار دے وِچکن دی آواز کنیں پیندیاں ای اوہ گھابر کے کم دی ٹور ترِکھی کر دیندا- ہتھوڑا دھڑم دھڑم روڑی دا ڈھیر لا دیندا- جتھہ رتا کو ڈھلا ہوندا، دھیان بھورا کو کم توں لانبھے ہوندا تے سُفنا پولے پیریں اوہنوں آ جکڑدا- سُفنے اوہدا کھہڑا نہ چھڈدے، ہتھاں وچوں روڑی پُھر دی- من چندرا بے وسا ہو ہو جاندا...... خرگوش جیہا ...... خیالاں دے سوہن بیلے وچ لُکن میٹی کھیڈدا نرم نرم گھاہ تے چھالاں ماردا، بالُو سُفنے دے قابو آ جاندا- اوہدیاں دُھندلیاں تے پیلیاں اکھاں چانن نال لِشک جاندیاں- دماغ بدلاں وانگ ہولا ہو جاندا- لُوں لُوں مستی نال ہُلارے لیندا-

اوس دی ایہہ دُنیا غریبی دی پہنچ توں دوھیر دُراڈے سی- جتھے بُھکھ ورجت سی-

ٹُٹی بھجی نِھگی دند نہ چکاؤندی- بُڈھے ادھ موئے پیو دی کھار کھاندی چو چڑ، بیمار ماں دی ہر ویلے دی ریں ریں توں اوہلے، اوتھے نِکے نِکے مریل جیہے بھین بھراواں دیاں اکھاں چوں ڈُلھدی بدحواسی وکھائی نہ دیندی- کم کار، ذات برادری توں وکھ مُنڈ پُنے دی دُنیا- بال پنے تے جوانی دے وچکارلے چاواں تے سُکھاں نال بھری اوہدے اندر دی اوتی، طلسمی دُنیا- ملُوک، پاک ان چھوئی جیہڑی حقیقت دے رڑے دی مازی جیہی چھوہ نال بُلبلے وانگوں پاٹ جاندی- اوہدے من اندرلے خیالاں دے گھور ساہواں توں سُفنے مُچھ کے گُرھکدی رہندی-

غریبی دی بھٹھی وچ بالُو دا بال پن سڑ کے سواہ ہو گیا- بالُو اِک مزدور سی، روز مزدوری کردا، روز سُفنے توں ساہ مُچھ لیندا- اوہدا سُفنا اوہنوں جیوندا رکھدا تے اوہ وی سُفنے دی خوشی لئی جیوندا- رُکھی تے بے دید دُنیا وچ اوہدی خوشی دا اِک نِکا جیہا سُفنا سی ...... میلہ...... سِیتا باڑی دا میلہ...... ایہو اوہدی خوشی دا سُفنا سی- بالُو کول اوہنوں ہوش آؤن توں لے کے ہُن تائیں سِیتا باڑی دے میلے دیاں یاداں دی اِک پٹاری وی ہے- بالُو ہر سال میلہ ویکھدا پٹاری بھرن دی تھاں ہور خالی ہو جاندی- میلہ اوہدے ہتھوں تِلکدا جاندا- ہولی ہولی تِلکدی جاندی ایس خوشی دا بالُو نُوں ڈاڈھا چانن اے- اوہ ہر سال میلے جاندا...... میلہ ویکھدا...... ویکھن تے جانن وِچ وجی ہوئی بیچِیں گنڈھ نوں کھولن لئی ترسدا رہندا- ہر سال میلے وِچ گُھمدیاں ایہہ ہرکھ اوہنوں چھانگدا رہندا- دوسرے دے رحم تے آسرے اُتے ہون دے احساس نال اوہدی روح گُرلاؤندی رہندی- پیو نوں گڈ وِچ بلد جوندیاں ویکھ کے بالُو بھور وانگ اوہدے دوالے چکر لاوندیاں چاء نال گُرھکن لگدا- پیو دیاں جھڑکاں وی اوہدے اُبال نوں ٹھنڈیاں نہ کر دیاں...... تینوں آوارہ گردی دی پئی اے، کِنے سارے کم نیں کرن والے ...... وِتل دی ولٹوہی نوں تھلا لوانائے...... تیری بھین سوہرے ٹورن ہتھوں بیٹھی اے

...... کپڑے لتے دی لوڑ اے...... کِنیاں پریشانیاں نیں- ذمے واریاں دے بھار تھلے دبے پیو دیاں سدھراں بالو دے چاء نوں دھکے ماردیاں-

بالو میلے وچ جا کے کملا ہو جاندا...... پیو اوویں دا اوویں...... اوازار تے ڈھلا مٹھا ...... اوہدے پیو دا ایہہ وطیرہ بالو دے چاء تے خوشیاں پوریاں کرن دا اوہر توڑ نہیں سی- نیانیاں دیاں خواہشاں، چاء تے نخرے پورے کرن لئی اوہدے پیو کول نہ تے گنڈھ پلّہ سی تے نہ ای مَن-

میلے وچ وَن سوتا ویکھ کے بالو دیاں اکھاں پاٹ جاندیاں- سرکس، چڑیا گھر، بجلی دے پنگھوڑے، جھانجر چھینکر، کھڈونے، سوڈے دیاں ٹھنڈیاں بوتلاں، پکوڑے، جلیب، کنکے- مَن دی کوری چدر تے اُتوں رنگ جھیتی جھیتی ایہہ سارے چھاپے لگن نال اوہ گھابر جاندا- رلی ملی اِک اوتی کانگ اوہدے اندر سِر چکدی جیہدے تے اوہدا کوئی وس نہ چلدا...... اوہ ڈر جاندا...... رون ہاکا جیہا ہو کے میلے وِچ پیو دے پچھے پچھے گھسردا رہندا...... اِک گاڑھا جیہا تاء اوہدیاں نساں نوں چڑھ جاندا...... بالو میلے وچ ہوندیاں وی میلے توں کِتے دور جا بھٹکدا- اِک اولاّ زور اوہدے کناں وچ گھسر پھسر کردا،'' تیرے وس وِچ کُجھ نہیں، جیہدے وس وِچ اے اوہ تیرا پیو اے''- پیو دا ٹھنڈا ورتارا ویکھدا تاں پیو اوہنوں دُشمن جاپدا- سارا دوش ای پیو دا اے- اوہ آپنی بے وسی دے خوف نال بوندل جاندا-

ورھے دے ورھے سِیتا باڑی دا میلہ بھکھدا- بالو دا سُفنا اِک ورھے لئی ہور مر جاندا- بالو دی عُمر وچ اِک ورھے دا ہور وادھا ہو جاندا- ہُن اوہنوں سمجھ آ گئی کہ میلہ پیو دے وس وچ وی نہیں، میلہ تاں روپے پیسے دے وس وِچ اے- ہر تھاں ویکھن لئی ٹکٹ، تھاں تھاں پیسیاں دی لوڑ- بالو خیالاں نال آپنے سُفنے نوں جیوندا رکھدا- میلے بارے ویکھے سُنے قصے کہانیاں نال اوہ آپنا میلہ گھڑ لیندا...... میلے وچ

گھمدا پھردا پولے پیریں تنبواں دے اندر جا وڑدا ...... حلوائی دی ہٹی اگوں لنگھدیاں اوہدی جیبھ مٹھیائیاں دا سواد ماندی...... بہہ ویکھ جندھا لیندا...... کُجھ وی ان ویکھیا تے لُکیا چھپیا نہ رہندا- جنگل بیلے وچ رہن والے سارے جنور سرکس وچ کھیڈ تماشہ وکھاؤندے- شیر، رچھ، سیار، باندر، چڑی، کاں، طوطا، چِٹا بگلا- سرکس وچ جوکر لال گولا نک تے چمیڑ پُٹھا پجامہ پا رج کے اُدھڑ با پاؤندا- الہڑ کُڑیاں ہنا لیڑیاں ذرا کچھا اگی پائی سِراں تے ہنا آسرے گلاساں دا اُچا سارا منارہ جیہا رکھی گھمدیاں پھردیاں، کیہ مجال جے کوئی گلاس ایدھر اودھر کھسکے...... جھانجر چھینکر وچ سوہنیاں سوہنیاں زنانیاں فلمی گیتاں تے نچدیاں...... مرد لوک اوہناں توں روپے واردے- بالو نوں ہوش آؤندا تاں اِک میلی تے گندی پیڑ دے چکر وچ لبڑ جاندا- میلہ ویکھدیاں وی میلہ اوہدے کولوں کوہاں دُور ہوندا- اوہ سوچیں پے جاندا...... اوہ نِکا اے تے دُنیا وڈی...... اِک دِن آئے گا ...... اوہ وڈا ہو جائے گا-

تے دُنیا اوہدے لئی نِکی...... نِکے جیہے گیند وانگ...... اوہ ایس گیند نوں بُوھکا کے پُٹھیاں سِدھیاں کر کے چنگی طرحاں ویکھے گا...... اوددوں اوہ بے آسرا، بے وس نہیں ہووے گا...... جدوں اوہدے کول پیسے ہون گے...... رج موجاں کرے گا...... چاء تے ہرکھ پورے کرے گا...... جویں باؤ لوکیں جو چاہن کردے نیں اوہناں نوں ہوڑن ہٹکن والا کوئی نہیں ہوندا-

سِیتا باڑی دے میلے نوں بھکھیاں اج پنجواں دیہاڑا اے ...... میلے نوں یاد کر کر بالو دے مَن نوں اچمی لگ جاندی ...... پہلی وار اوہ اِک کُجھے اُدم وچ جُٹیا ہویا اے ...... پہلی وار اوہ جھوٹھ بول رہیا اے ...... گُناہ دے احساس وچ پھسیا ہویا اے- رُومان بھرے سُکھ دے ہُلارے وار وار اوہدے مَن نوں ٹکتاریاں کڈھدے لاڈیاں کردے- دوسری لہر آؤندی سبھ کُجھ روڑھ کے ہُونج کے لے جاندی- خوشی دی موج

اندر بیٹھا ڈر خوف دا بھوت اوہدے پچھے لگ جاندا- جے اخیری ویلے کوئی اڑچ پے گئی تاں؟ جے پیونوں سُوہ لگ گئی تاں؟ ایدکاں بالُو نے کلیاں ای میلہ ویکھن دا متہ پکایا- منت ترلا مار کے ٹھیکیدار توں پورے پنجاہ روپے پیشگی لے لئے- سوچ دا تاں اوہدا اُوں نوں نشیاء جاندا- بالُو وڈے ویلے توں ای میلے جان دے آہر وچ جُٹ گیا- اوہنوں لگدا اوہ دھرتی تے نہیں تُر رہیا، بدلاں وچ اُڈ رہیا اے- پون اوہدے کناں وچ گیت گاؤندی لنگھدی- چتر نکیاں نکیاں تاڑیاں ماردے- چھپڑ وچ نہاؤندیاں اوہنوں لگدا جویں اوہ پسرے پانی دیاں نکیاں نکیاں چھلاں دی چڑھت وچ ڈُبدا تے رُڑھدا جارہیا اے- من اے جو کتے ٹکدا ای نہیں- اوس سُفنے، خوشی تے چاء اُتے وی نہیں ٹکدا جیہڑا اج پُورا ہوتا اے- دھو پھنڈ کے ڈھیے پائے کپڑیاں دے شکن دی اُڈیک وچ بیٹھا بالُو سیتا بازی دے میلے وچ چھالاں ماردا اَنھے واہ نسی جارہیا اے-

بالُو کپڑے نکا کے رلیہ رام درزی توں اِستری منگ لیایا- کولے بھکھا کے کپڑے اِستری کرن لگا تاں اوہدی بھین نے اوہنوں مچکر کیتی، "گوی والے تیرا ساک ویکھن آ رہے نیں جو سِنگھار ہو رہیا اے؟ " گوی تے ساک دی گل سُن کے تیراں چوداں ورھیاں دے بالُو دا مُونہہ شرم نال کناں تائیں لال ہو گیا- اجے اِک سال پہلے تاں اوہدی بھین دا ویاہ ہویا سی- اوویں ای پیو بُھکّھی دے اندر آ وڑیا- پیو دی تکنی اوہدے توں جھلی نہیں سی جاندی- پہلی وار بالُو نے گھر والیاں توں وکھ آپنے موڈھیاں تے ایہہ فیصلہ کیتا سی- اکلیاں سیتا بازی دا میلہ ویکھن دا فیصلہ- "اماوس دی رات نوں سیتا بازی دے میلے وچ کٹھے اشنان کرن چلاں گے- کلا کِتھے کھجل ہوندا پھریں گا میلے وچ مجبوری کھوتی کر کے-" پیو نے گھوری وٹی، "ٹھیکیدار جی لے کے جا رہے نیں"

بالُو نے جھوٹھ بولیا تے آپنی ایس دلیری توں تربک کے سہم گیا- اوہنوں لگیا جیہنے جو کجھ اوہنے آکھیا اے اوہ اوہنے نہیں کسے ہور نے آکھیا اے- اوہدے دل دی

دھڑکن ودھ گئی- اوہنے پنڈ دے نکے جیہے لاری اڈے ول دوڑ لا دِتی- اوہنوں لگ رہیا سی جے اوہ رتا کو ہور بُھکّھی وچ رہیا تاں پیو اوہدا جھوٹھ پھڑ لے گا، اوہنوں ڈک لے گا-

بالُو نے بڑا ٹِل ماریا سی، میلے توں پہلے آپنے لئی سستی جیہی میری کارٹ دی اِک نویں پتلون سواں لوے- روز کم تے پا کے جان والی پتلون چنگی نہیں لگدی- اوہ وار وار آپنی قمیض نوں تھلے کھچ کے چیتراں توں گھسی پتلون نوں کجدا تے ہر وار دھون بھواں کے پچھے ویکھدا، اِنجے تاں ٹھیک اے پر اُڑیاں وکھالی دیوے گی- شوقی بالُو دے کورے من تے کھوُدی خوشی نوں چھپے وچ لین لئی اوہدے اندر اِک اُبل اُٹھی جیہنوں بالُو نے اوتھے ای نپ لیا پر آپنی گُھل دے احساس وچ ڈُب کے اوہ خیالاں دے ریشمی رنگاں نال کھیڈے پے گیا-

لاری اجے تائیں نہیں آئی سی- بالُو نے میلہ ویکھن دی پکی پیڈھی گنڈھ آپنے من وچ مار لئی سی...... روز مزدوری کرناں...... ساری کمائی گھر والیاں دے ڈھڈ وچ ہضم ہو جاندی اے...... ٹھیکیدار دا منت ترلا کر کے پنجاہ روپے پیشگی لئے نیں...... پیو نوں پتہ تے لگ ای جائے گا...... اوہ ڈانگ سوٹے نال پھڑکائے گا...... ہر مُونہہ جتھے پیر بھنے گا...... کھا لواں گا دو چار...... مزدوری تے روز کرناں...... سیتا بازی دا میلہ تے روز روز نہیں لگدا-

لاری دی اُڈیک وچ اُگھڑدے وہم نال اوہنوں اچھی جیہی لگ گئی، اوہ کدے چاء والے کھوکھے دے بنچ تے جا بیٹھدا کدے ٹاہلی تھلے آ کھلوندا...... کدے سڑک کنڈھے کھلو کے دُور تائیں سڑک نوں گھوردا...... بک اندرلی دھڑکن مٹھی مٹھی ودھ جاندی...... من اندر سُفنیاں تے چاواں دے چھاپے چھیتی چھیتی بدلدے...... اوہ پھیر سُفنیاں، چاواں دیاں خوشیاں دی دُنیا وچ گواچ گیا-

اوہ پنجاہ روپیاں دا کیہ کیہ کرے گا؟ دس روپے تے ہو گئے آن جان لئی بس دا کرایہ بھاڑا...... بچھے بچے چالیہ...... پورے چالیہ روپے ...... سبھ توں پہلاں تاں اوہ ٹھنڈی بوتل پے گا...... کیہ کہندے نیں؟ ہاں لیمکا سُنیا اے چندیاں ای نکوں دُھواں کڈھ دیندی اے...... پھیر چڑیا گھر...... جھانجر تھیٹر...... سرکس...... بجلی دا پنگھوڑا ...... بڑا ڈردے نیں لوکیں اوہدے تے بیٹھن لگے...... کلیجے نوں رُگ بھریندا اے...... بھین لئی چوڑیاں ...... خوش ہو جائے گی۔

لاری آ گئی۔ نِکے جیہے لاری اڈے تے لوک دھکو دھکی ہو پئے، خبرے ساریاں ای سیتا بازی دے میلے جانا اے۔ بالو نے جتن کر کے اگلے پاسے بس ڈرائیور دے نیڑے بیٹھن دی تھاہر بنا لئی۔ سِیٹاں نالوں ڈونیاں بندیاں نال تُھوسی لاری ٹُر پئی۔ رام رام کر کے ہوا کُھلی تاں گرمی مُڑھکے توں جان چُھٹی۔ مُہوے دی نشیلی خشبو وِچ بھجی ہوا اندر آئی تاں بالو ڈھلا پے گیا، جھوکاں لیندا لیندا ڈونگھی نیندرے جا ڈُبا۔

اچن چیت بُجکے نال اوہدی اکھ کُھل گئی، بوندلے بالو نوں سمجھ ای نہ پئی کہ اوہ کتھے اے۔

"ٹِکٹ وکھا اوئے۔"

تاں بالو نوں چیتا آیا جو اوہ تے لاری وِچ بیٹھا اے، ارمان نال آپنے آپ اوہدا ہتھ پتلون دے کھیسے وچ وڑ گیا تے خالی باہر آ گیا، ٹِکٹ تاں اوہنے لیتا ای نہیں سی۔

کھیسے چوں پیسے کڈھ کے بولیا، "حالے تائیں نہیں کٹوایا، ہُن کٹ دیو۔"

"کیوں بھئی ایہدا ٹِکٹ کیوں نہیں کٹیا؟" اوہ بندہ کنڈیکٹر نوں پُچھن لگ پیا۔

"سنگھ تاں پاڑی جا رہیاں ٹِکٹ کٹا لئو ٹِکٹ کٹا لئو" کنڈیکٹر نے کھچ کے آکھیا۔

میلے تے سپیشل لاریاں چلدِیاں تے تھاں تھاں چیک پوسٹاں دیاں چھولداریاں لگ جاندِیاں۔

"ایہہ تاں مُنا پیا سی۔" بالو دے نال بیٹھے اِک بزرگ نے گل توری۔

بالو گھابر گیا، ہکلاؤندیاں بولیا، "ہُن ٹِکٹ کٹ دیو باؤ جی۔"

"ہُن تے جرمانہ وی پوے گا، چل تھلے اُتر" چیکر نے بالو نوں دھکے مار کے لاریوں تھلے لاہ لیا تے چھولداری وِچ لے وڑیا، چھولداری وِچ بیٹھے بندے نے کنڈیکٹر نوں آکھیا، 'دو ٹُو رکھ کھاں ایہدے' تے کنڈیکٹر نے دو چار جڑ دِتیاں، بالو نے باگا اڈ دِتا، 'ہُن کٹ دیو ٹِکٹ' اوہ دُہائی دین لگ پیا۔

لاری وِچ بیٹھیاں سواریاں چھولداری دے اندر توں بے خبر خوامخواہ چِڑ ہون نال اوازار ہون لگ پئیاں، اُتوں قہر دی گرمی۔ چھولداری وِچ بالو نوں ذرا ذرا کے اوہدا موجو لگ رہیا سی، "چنگا ٹھیک اے، چل سٹھ روپے کڈھ نہیں تے حوالات دی ہوا کھان لئی تیار ہو جا۔"

بالو خوف نال سہم گیا، ہچکی لیندا بولیا، "میرے کول تے دس روپے نیں میلہ ویکھن چلیاں۔" اوہنوں اُمید سی جو ہُنے کسے چمتکار دے کارن ایس پتا توں اوہدی جان خلاصی ہو جائے گی۔ مُڑھکیو مُڑھکی ہویا بالو اوہناں اگے منتاں ترلے پاؤن لگ پیا۔

"اِک تے بنا ٹِکٹوں سفر تے اُتوں کہندائے پیسے نہیں پلے، تلاشی لے ایس بھین پاڑے دی" افسراں دا حکم سُن کے کنڈیکٹر نے بالو دی پتلون دے کھیسے پھولے تاں چُر مُڑ ہویا پنجاہاں دا نوٹ اوہدے ہتھ آ گیا، 'کہندائے پیسے نہیں، جھوٹھ بولدائے سالا' کنڈیکٹر نے جوڑ کے اِک مُکا اوہدیاں مَوراں تے ماریا۔

بالو ڈِگدا ڈِگدا بچیا ...... اکھاں وِچ ہڑیدی جیہی آ گئی...... سنبھل کے اوہنے آپنے اتھرو پونجھے۔

جرمانے سمیت اٹھاراں روپیاں دی ٹِکٹ کٹ کے باقی دے پیسے انسپکٹر دے کھیسے وِچ اپڑ گئے۔ بالو نوں آپنا آل دوال گُھمدا جاپیا، اوہنوں لگیا جیویں اوہ دھرتی

وچ گھبدا جارہیا اے- اچن چیت اُمید دی اک لو لشکی، بالو انسپکٹر دے پیریں ڈگ پیا- "باقی دے پیسے دے دیو صاحب جی بڑیاں اوکھیاں ہو کے میلہ ویکھن دا جگاڑ بنایا اے-"

'چل، لاری چ بیٹھ- حرامی نے دیر کروا تی-' کنڈیکٹر نے بالو نوں دھکا ماریا- بالو دی ہیندر نے تے کمپنی دے مُلازماں دی اُتلی کمائی دی ظالم ریت نے اوہدے سُفنے تے چاء پورے ہون دی نیڑے آئی گھڑی کھوہ کے اِک ورھا ہور پچھے سُٹ دِتی- بالو نوں لگیا اوہ پل پل وڈا ہو رہیا اے- سُفنے دے پورا ہوون دی خوشی دا پل چکارہ مار کے گواچ گیا اے- غریبی نہیں، غریبی توں وی وڈی تے بھاری اڑک کُھل کے اوہدے ساہمنے آ گئی ...... اِک نویں دُنیا-

'ایدکیں دی پیو نال ای میلہ ویکھنا پوے گا بنا پیسے دھیلے-' سوچدیاں ای بالو دا اندر ہاہا کار کر اُٹھیا- لاری بالو نوں چھڈ کے جان لئی تیار سی- غُصے نال بھرے بالو دو چار روڑے چُک...... نشانہ بنھ بنھ کے لاری ول سُٹن لگ پیا...... ٹُری جاندی لاری دا پچھلا شیشہ تڑک گیا...... بالو نے دوڑی جاندی لاری دے پُٹھے پاسے آپنے پنڈ ول جھوٹ وٹ لئی-

□

ونڈ

تُسیں بھاء قُربان نوں نہیں جاندے؟ بھاء قُربان ایس علاقے دا سبھ توں ودھیا تے شاندار بندہ اے- ایس قصبے دی جان اے ایہہ "آزاد" چونک، تے عین آزاد چونک وچ بھاء قُربان دی کریانے دی اِک نِکی جیہی ہٹی اے- آنے آنے دو دو آنے دا سودا منگدے بچیاں تے وڈیاں دی بھیڑ وِچ چِٹا کُرتا پجامہ پائی بھاء قُربان تُہانوں ہر ویلے گھرے نظر آون گے- جے گاہک نہیں ہووے گی تے پیراں بھار بیٹھے کُجھ لِکھدے رہن گے- گھڑی مُڑی نک توں کھسک جاندی موٹے فریم دی عینک نوں آپنی تھاں تے وار وار ٹِکاؤندے، متھے تے کھلرے ادھ کھچڑی وال آپنیاں اُنگلاں دی کنگھی بنا کے کھبے سجے سنوار دے............ جی آیاں نوں جے تُسیں ایتھوں سودا لینا چاہو........... سبھ توں سوّلا، سولہ آنے سُچا تول تے خالص شیواں- جس شئے تے اوہناں نوں آپ تسلی نہیں ہو وے گی، کدے نہیں ویچن گے تے جے بُھلیکھے نال آ جاوے تے دُکان تے پئی پئی سڑ جاوے گی- تُہانوں نہیں دین گے مرچاں رنگ ملیاں آ گئیاں نیں غلطی نال، تیل سوادی نہیں، رلا ہے ایہدے وِچ، ہاں جے دِیوے بتی لئی لوڑ ہے تے لے جاؤ کھان پکان لئی ٹھیک نہیں-

ایہو گل اے، جیہڑا اِک وار ایتھوں سودا لے گیا پھیر اوہ کسے ہور دُکان جوگا نہیں رہندا- اِنج تے چارے داء وڈیاں بٹیاں ہین...... سندھیاں دیاں...... مارواڑیاں دِیاں...... پر بھاء قُربان دا مطلب اے ایمانداری، بھاء قُربان دا مطلب اے اُدھار دی سہولت تے اعتبار-

پر اِک دھیان رکھنا...... جیہڑا سودا تُسیں لے کے جا رہے او، اوہدا لفافہ جاں پُڑی ویکھے بنا نہ سُٹنا، ہو سکدا اے اوہدے تے کوئی بڑا ہی اَنمھی جیہا شعر لِکھیا ہووے- پتہ نہیں کِنے لوکاں نے کِنی وار آکھیا اے، گلّے وِچ اِک کاپی رکھ لئو، شعر گھڑو تے اوہدے وِچ درج کر لئو، بھاء قُربان سُن وی لیندے نیں...... من وی جاندے نیں...... گواچیاں شیواں تے دُکھی وی ہوندے نیں ...... پر کر دے کُجھ نہیں-

میرا میل تے میری جان پچھان وی ایس ودھیا بندے نال ایس طرحاں ہوئی سی...... میں دفتروں پرتدیاں بھاء قُربان دی ہٹی توں کوئی شئے مُل لئی، گھر جا کے ویکھیا تے لفافے اُتے لِکھیا سی......

فقط پاسِ وفا داری ہے ، ورنہ کُچھ نہیں مُشکل
بُجھا سکتا ہوں انگارے، ابھی آنکھوں میں پانی ہے

تے ایہہ بندہ اج وی دوانی دوانی، چوانی چوانی دا سودا ویچ رہیا اے تے کیوں ویچ رہیا اے، ایہدے پِچھے وی اِک کہانی اے-

بھاء قُربان دے پیو دا اجمیر وِچ رنگ دے کاروبار دا بڑا کھلار سی- دو وڈے وڈے مکان...... مکان کیہ سگوں حویلیاں آکھنا چاہیدا اے- نویں بازار وِچ گودام جیڈی وڈی ہٹی، دس بارہ نوکر چاکر- گھر دی بگھی تاں ہے ہی سی پر اِک بے بی آسٹن (کار) سیل سپاٹے لئی وی رکھی ہوئی سی- بڑا سُکھی تے اِتفاق پیار نال کٹھا رہن والا ٹبر، پیو مولانا آزاد دے شیدائی...... وڈے وڈے لیڈراں، کویاں تے ساہت کاراں دا گھر وِچ آؤن جان- بھاء قُربان دی "علیگڑھ" یونیورسٹی وِچ پڑھائی...... نہ بھلک دی فِکر...... نہ بڈھیپے دا ڈر...... ہوسٹل دیاں موجاں...... عِشق معشوقی...... شعرو شاعری...... الہڑ مُنڈیاں دا بچپن-

تدوں ہی ونڈ دا رولا پے گیا، ہر پاسے دنگے فساد دی اگ دے لانبو بھڑک پے،

دُکان نوں اگ لا کے پھوک سُٹیا، اگّ ساک پاکستان نس گئے، دو بھرا وڈھے گئے، پیو نے غم نال منجی پھڑ لئی تے پُورا ہو گیا- نوکر چاکر گھر وِچ ہونجا پھیر گئے...... رہندیاں کھوہندیاں نوں نال لے کے بھاء قُربان "ناگور" چلے گئے، اوتھوں "میڑتا" پھیر "ٹونک" کِتھے جان کِتھے سر لکان؟ کیہ پاکستان ٹُر جان؟ نہیں گئے...... کیوں جے بھاء قُربان نوں چنگے لگن والے بے بہا لوکی نہیں گئے- جوش نہیں گیا...... فلمسار ثریا نہیں گئی، تے پھیر بھاء قُربان کیویں چلے جاندے-

ہولی ہولی گھر دیاں وکن والیاں سبھ شیواں وِک گئیاں پر کم کار کِتے نہ لبھا جیہڑا اوس ویلے مُسلماناں نوں لبھنا ڈاڈھا اوکھا سی...... کسب تے ہتھ وِچ کوئی ہے نہیں سی...... پڑھائی ادھوانے رہ گئی...... خیر اِک سیٹھ نے حساب کتاب جوڑن لئی رکھ لیا، پر آپنی ایمانداری، نیک نیتی تے سچائی ورگیاں بھیڑیاں عادتاں دے کارن چھیتی دھکا مِل گیا- مالکی دی آکڑ وِچ اِک وار تریڑ آئی تے پھیر ہتوکڑی ہی لگ گئی پر اصلی کارن ہور دی سی جے ہندواں نال مِلن ورتن دا جتن کردے تے بے اعتباری تے شک شُبے دیاں چھویاں نال چھاننی ہو جاندے تے جے مُسلماناں نال رل کے کُرن دا جتن کیتا تے لیگیاں (مُسلم لیگ) دے مذہبی زہر نوں ٹھلدے ٹھلدے ٹُٹ بھج کے کھلر دے گئے...... ڈِگدے گئے...... تھلے ہی لہندے گئے مزدوری تک...... قُلی، پانڈی تائیں، نِکے ماڑے کم...... انکھ، مان، بندیائی دی ٹُٹ بھج ہو گئی- نویں نویں کم...... لوڑ تے بے وسی سبھ کُجھ سِکھا دیندی اے- بائی سِکلاں دے پنچر...... پیپیاں، کنستراں، بالٹیاں دے تھلے، ڈھکنے...... جندرے، کُنجی دا کم...... لالٹیناں دی مرمت، چھتریاں دی مرمت، کپڑیاں دی رنگائی، ہاتھی دند دیاں چُوڑیاں دی کٹائی، شہر شہر، محلے محلے، گلی گلی...... پر ہُن حملہ مذہبی جاں فِرقہ وار نفرت دا نہیں سی بلکہ مشیناں دا سی...... مشینی دور...... جس شے نوں ہتھ پاؤندے ریت وانگوں کِر جاندی- پتہ نہیں کِتھوں کِتھوں دی کھیہ

خراب کردے، کیویں تے کدوں ایس قصبے وچ آ وڑے تے اِک مُسلمان نمازی بزرگ کولوں پنجاہ (50) روپے اُدھار لے کے ایس آزاد چونک وِچ کریانے دی ہٹی پا لئی، دال، چول، لون، مرچ دیاں ہِکیاں ہِکیاں پُڑیاں، خطائیاں، گولیاں...... کیہ دساں تے کیویں دساں اِک بندے دے اندر باہر دی ٹُٹ بھج دا حال؟ ایس کُجھ دھڑو، ٹُٹ بھج تے اوکھے جتناں دے لے پینڈے نوں آپنی سُستی کارن پلاں وِچ دساں بیمانی تے دھرو دے نال نال اوس بندے دی بے عزتی وی اے تے اوہدی ہمت دی بے حُرمتی وی- پر کیہ کراں جیہڑی کہانی میں تہانوں سُنان لگاں اوہ کوئی ہور اے-

ہولی ہولی کُجھ چِر وِچ ہٹی چل پئی تے بھاء قُربان نے اخبار دی باندھ لوا لئی تے رسالے وی منگوانے شروع کر دِتے- ٹھیا بن گیا...... پاؤں نوں دو جوڑے کپڑے...... سر لکاؤن نوں چھت...... حیاتی دا پہیہ رِڑھ پیا...... گاہکی بن گئی، ہور کوئی خواہش تے مُراد ہے ہی نہیں سی...... نیانا کوئی جیوندا نہ رہیا...... سیل سیاپے، موج میلے چِر دُکنے وساری بیٹھے سن...... دوہاں میاں بیوی لئی رب دا دِتا بُہت کُجھ سی...... اخبار رسالے کیوں نہ منگواندے، اوہنیں دِنیں جد کوئی رسالہ آؤندا بھاویں بُک پوسٹ جاں وی پی لین لئی بھاء قُربان آپ خود بڑے اُدم نال ڈاکخانے اپڑ جاندے، رسالے نوں بڑی سنبھال نال رکھدے، اوہدا اِک اِک ورقہ، اِک اِک حرف چٹ جاندے، کئی کئی وار، جیویں چِراں دے بُھکھے پیاسے نوں کھان پین دا ڈھیر لبھ جاوے- ساہت دی لگن اجے وی بھاء قُربان دے من وِچ اودیں ہی الہڑ سی- رسالے مُل لے کے پڑھدے تے مُڑ اوہناں نوں بڑی سانبھ سنبھال نال رکھدے-

بھاء قُربان دے اندر لُکیا بیٹھا اصلا نکھر پیا تے اوہدی خشبو چارے بنے کھنڈن لگ پئی- لوکاں ویکھیا ایہہ بندہ جُھوٹھ نہیں بولدا...... دھوکھا، ٹھگی نہیں کردا...... گھٹ نہیں تولدا...... ٹوں ترّاں تے اوئے توئے نہیں کردا...... لچر مخول نہیں کردا...... ساہت نال

پیار کردائے تے اوکھے ویلے لوکاں دے کم آؤندائے، ایہدے کم کار تے طور طریقے وِچوں بندیائی لشکاں ماردی ہے- ایسے کارن علاقے وِچ بھاء قُربان دی عزت تے احترام ودھن لگ پیا...... علاقے دے مُعتبر تے آدر والے لوکاں نال بہن کھلون، سلام دُعا، مِلن ورتن ہون لگ پیا، کاروباری لوکاں ولوں اوہناں دے اکٹھاں تے ویاہ شادیاں دے سدے پتر تے بُلاوے آؤن لگ پئے- بھاء قُربان توں پوہی ہو کے اوہناں ورگے لوک اوہناں دی ہٹی تے آؤن لگے- بھاء قُربان چاہ پانی نال اوہناں دی سیوا کردے، ہٹی دی چلدی تے "غالب" اُتے وچار وٹاندرا-

ہولی ہولی بھاء قُربان دی ہٹی وڈے لوکاں دا اڈا بن گئی- سکولاں دے ماسٹر، کالج دے پروفیسر لیکچرار، لکھاری، اخباراں دے رپوٹر ایڈیٹر کالم نِگار تے ہور پڑھے لکھے مُعتبر لوک شام ہوندیاں ہی آ کٹھے ہوندے- ٹاٹ جاں بوری باہر تھڑے تے وِچھ جاندی، چاء والے نِکے نوں واجاں پیندیاں، مخول ٹھٹھے تے علمی وچار وٹاندرے نال بھاء قُربان دی ہٹی کھڑ کھڑ جاندی-

وِچ وِچ ایہناں ساریاں کولوں نِکے موٹے کم لیندیاں بھاء قُربان ذرا نہ جِھکدے- کِسے نوں چھاپی پھڑا کے پرے پئی بوری وِچوں کوئلے منگ لیندے، کِسے توں لُون دی پُڑی تے کِسے نوں دس شیواں دا حساب جوڑن دے آہرے لا دیندے- کئی وار تاں نظارہ ویکھن جوگ ہوندا، انگریزی دے پروفیسر صاحب سڑک تے کھلوتے تھوم دی چھان چھٹ کر رہے نیں، مقامی اخبار دے ایڈیٹر صاحب زمین تے بیراں بھار بیٹھے تھڑے تھلے پئی بوری وِچوں مُلتانی مٹی کڈھ رہے نیں جاں تواریخ دے اُستاد......

ساڈے مِلن ورتن نال بھاء قُربان دا سچا رنگ وٹاؤن لگ پیا- پہلی وار اوہناں نوں احساس ہویا کہ اوہناں دے اندر اِک لیکھک لُکیا بیٹھا ہے- اسیں اوہناں کولوں اُردو سِکھی، اوہناں دی لائبریری (جیہڑی ہُن واہوا وڈی ہو گئی ہوئی سی) نوں ڈھب

بہر بدھا پدھرا کیتا، رسالیاں ویاں جلداں بنوائیاں تے لائبریری دا خوب لابھ چُکیا- اسیں اوہناں نوں کُجھ دھرُو کے مُشاعریاں وچ لے جاندے- ایسیاں ایسیاں لِکھتاں پڑھائیاں جیہڑیاں اوہناں ساری زندگی نہیں سن پڑھیاں- ایسے کویاں تے لیکھکاں بارے دسیا جیہڑے اوہناں دے خیالاں وچ ہی سن- ایسے شاعراں دا کلام سُنایا جیہڑے مُدتاں توں ساقی تے شراب، رقیب تے وفا آدی نوں چھڈ چُکے سن تے ایسی حکومتی سیاست نال جانکاری کرائی جیہدے بارے بھاء قُربان نے چھٹریاں ایدھروں اودھروں ہی دو چار گلاں سُنیاں ہوئیاں سن- اوہناں دے دماغ وِچ واہوا مذہبی کباڑ دا نِک نِک بھریا ہویا سی، بڑی چوکھی سُوجھ والے بندے ہوندیاں وی اسیں بوہکر لے کے اوہناں دے پِچھے پے گئے- ایسے اخبار دا چسکا لوا دِتا جیہڑا پہلے کِسے نے نہیں سی لوایا-

ایہدا اِیہ ایہہ نِکلیا کہ بھاء قُربان ہفتے وِچ اِک دِن ہٹی بند کرن لگ پئے- رات دی روٹی کھان مگروں ساڈے نال آوارہ گردی کرن نِکل جاندے، آپنے ماضی بارے سوچ سوچ کے کچیچیاں وٹن دی تھاں آپنی بھلک ول ویکھ کے کدیں کدیں کُھرو وی اُٹھدے، مطلب ساڈے نیڑے توں نیڑے ہوندے گئے، اِک نویں طرحاں دا سجاء اوہناں دے اندر مُنگرن لگ پیا، اوہناں نوں ساڈی لت پے گئی، رات دی روٹی کھان مگروں سانوں اُڈیکدے جے اسیں نہ اپڑدے تے اوہ آپ ساڈا کُنڈا آ کھڑکاؤندے-

ہُن ایہہ وی ہویا کہ بھاء قُربان دی مُعتبری، عزت داری تے نیک نامی دا لوکاں دی نظر وچ سانوں فائدہ ہویا جاں نہیں ہویا پر ساڈی صُحبت نال بدنامی دے ولیویں وچ اوہ ضرور آؤن لگ پئے- جیویں جیویں ساڈے نال بھاء قُربان دی میل مُلاقات دا ویلا ودھدا جاندا اوویں اوویں ہی اوہناں دا آپنے پُرانے یاراں بیلیاں لطیف صاحب، حاجی صاحب تے اِمام صاحب وغیرہ نال اُٹھن بہن دا ویلا گھٹدا جاندا...... نماز...... اوہ

صِرف جُمعے دے جُمعے پڑھدے سن...... ہُن اوہدی وی چھٹی- مدرسے نوں اوہ پہلاں وی چندہ دیندے سن ہُن وی دیندے- ہاں کدیں کدیں علاقے دے سیاسی کٹھ تے بیٹھکاں وچ جان تے علاقے دی سیاست وچ ہتھ پلہ مارن نوں خطرہ سمجھ کے برادری والے بھاء قُربان نوں ٹوکن ضرور لگ پئے...... پالیٹکس ساڈے لوکاں دے وس دی کھیڈ نہیں، سمجھے؟ سجے نال دال روٹی کھاؤ تے رب رب کرو- سُکھی رہنا ہے تاں ایس کھکھر نوں دوروں ہی سلام بھلی، اینویں خواہ مخواہ کِسے نے مُفت وِچ اڑ گمک دینائے...... نال اسیں وی ٹنگے جاواں گے...... ہُن تے اِتھے ہی رہنا اے...... پانی وِچ رہ کے مگر مچھ نوں دندیاں چکاؤن دی کیہ لوڑ اے-

آپنی مستی دی لور وِچ نہ سانوں سمجھ پئی تے نہ ہی بھاء قُربان نوں کہ اِمام باڑے والے ہی نہیں سگوں "شاکھا" والے وی اوہناں نوں گُھوردے نیں- رات نوں ہٹی تے بہن کھلون والے گُجھ دیس بھگت جیہے لوکاں دی بُکل وِچ لُکی مُحبتی دی وی سانوں کِسے نوں سُوہ نہ پئی- ایسے کارن اوہ گھٹنا واپری جیہنے ایس کہانی نوں اِک اجیہی افسوس ناک پدھر تے اپڑا دِتا جیہدے کارن من گُرتیا جاندا ہے......

اِک دِن دوپہر دی گل اے- اِک گاڈی نے عین بھاء قُربان دی ہٹی دے ساہمنے گڈ لیا کھلہاری...... بلد کھولے تے گڈ دا اگلا پاسا ہٹی دے تھڑے تے ٹِکا دِتا- پِنڈاں توں آؤن والے اکثر لوک ایسے چونک وِچ آپنیاں گڈاں کھلہاروے...... بلد کھولدے...... اوہناں اگے دانہ پٹھا پا کے آپنے کم کار نبیڑن ٹُر جاندے...... شاماں نوں پرت کے گڈاں جوندے تے پِنڈاں نوں مُڑ جاندے- اوہ کدے وی کِسے دی ہٹی اگے گڈ نہ کھلہاردے- گڈ دا اگلا پاسا کِسے دی ہٹی دے تھڑے اُتے ٹِکاؤن دا تے سوال ہی پیدا نہیں ہوندا- پر ایس بندے نے گڈ اِنج کھلہاری کہ کوئی گاہک بھاء قُربان دی ہٹی توں سودا ہی نہ لے سکے، گاہک تے اِک پاسے سگوں بھاء قُربان نوں

وی ہٹی دے اندر باہر آن جان لئی نالدی ہٹی دے تھڑے توں لنگھنا پیندا- گاڈی، وکیل اُوکھ چند دا کاما سی تے بھاء قُربان نوں پکا پتہ سی جو ایہہ ہُن گڈ کھلبار کے گیا تاں شاموں اگے نہیں پرتے گا- بھاء قُربان نے اوہنوں گڈ ہٹی توں لانبھے کھلبارن دا تے بلداں نوں اِک پاسے بنھن دا کہیا- اوہنے سُنی اَن سُنی کر دتی، بھاء قُربان نے پھیر کہیا تے اوہنے گھوری وٹ کے بھاء قُربان ول ویکھیا تے آپنی راہے پے گیا- بھاء قُربان نے گڈ دا اگلا پاسا ہٹی دے تھڑے توں چُکیا تے گڈ نوں اِک پاسے کرن لئی دھکیا...... پرت کے اوس بندے نے بھاء قُربان نوں گلموں پھڑ عینک لاہ کے اوہ سُٹی تے گاہلاں کڈھدیاں دو چار جڑ وی دتیاں، عین اوس ویلے کچہریوں گھر جاندیاں اُوکھ چند وکیل اوتھوں لنگھے تے دوروں ہی آپنے کامے نوں واج مار کے پُچھیا، ''کیہ ہویا اے گومیا؟'' گومیا نے جواب دتا، ''مینوں کُٹ رہیا اے-'' وکیل اُوکھ چند نے پُچھیا ''کون؟'' گومیا نے جواب دتا، ''ایہہ میئوں-''

بھاء قُربان سُن ہو گئے، گل سمجھ آوندی آوندی دُھر اندر تائیں دھس گئی- اکھاں اگے چنتگاں نچن لگ پئیاں...... دوہاں ہتھاں نال سر پھڑ کے زمین تے بہہ گئے سگوں ڈھے پئے...... کلیجے وچوں ہنیر گھپ گھیر دا اِک واورولا جیہا اُٹھیا تے سنگھ وچ آ پھسیا...... رون اگے ورھیاں توں بنھیا بنھ تروکن لگ پیا-

ایہہ کیہ ہویا...... کیویں ہویا...... کیہ گومیا مینوں جاندا نہیں؟ میں اِک پل وچ بھاء قُربان توں 'میئوں' کیویں بن گیا؟...... اِک پل وی نہیں لگیا؟...... بھورا بھورا کر کے ورھیاں وچ جوڑی عزت ...... ہر دن ہر گھڑی جیویں اگ دے دریا وچوں لنگھ کے جیہڑا مان، پیار کمایا...... ہر ہر ویلے آپنے آپ نال لڑ کے آپنے من نوں سمجھایا...... پاکستان جا کے وی کیہڑی نوابی مِل جانی اے...... جیویں ہاں ٹھیک ہاں...... رب تاں سبھ ویکھدا اے...... دفعہ مارو جوش نوں، ڈبن دیو ٹریا دا تارا، بھُل جان دیو یاراں

بیلیاں نوں...... لُٹیا جائے کاروبار...... لُچے بدمعاش کر لین حویلی تے قبضہ...... اُجڑیاں رہن بھیناں بھراواں تے ماں پیو دیاں قبراں ...... ہٹی پاؤ وڈے سوہنے تے بھرے بھرائے گھر دے سُفنے تے...... کدیں تے دِن پھرن گے، خبرے کیہ کیہ مل تار کے لوکاں نال بہن کھلون، ملن ورتن تھوڑا جیہا مان، عزت، وقار، سُکھ، پیار کھٹیا سی...... کنی وڈی کمائی سمجھی بیٹھا ساں ایہہ سبھ کُجھ...... تے لو...... تل تل کر کے بنایا ایہہ پہاڑ اِک پھوک نال اُڈ کے کھِلر گیا...... اِک اُجڈ بندہ...... پر اُجڈ اوہ اے جاں میں؟...... میں اِکو پل وچ بھاء قُربان توں 'میئوں' ہو جاواں گا، مینوں پہلے کیوں نہیں سُجھیا؟...... آپنے ہتھیں کمانے آں، آپنی محنت دا کھانے آں، پھیر وی ایہہ لوک آپنی پک دا بھار ہی سمجھدے نیں سانوں- ایہہ گل پہلے کیوں میرے پلے نہیں پئی؟...... پاکستان چلا جاندا، لکھ غریبی کٹ لیندا پر ایہو جیہی ہوچھی بولی تے نہ کوئی ماردا...... تھو...... پھٹے مونہہ......ڈر لعنت اے ایہو جیہی زندگی تے......

ہائے او ربا......

وکیل اُوکھ چند آپنے کامے گومیا نوں سمجھا سمجھو کے نال لے گیا- گڈ تے بلد اوتھے ہی کھلوتے رہے- آنڈھیاں گوانڈھیاں آ کے بھاء قُربان نوں سانبھیا اوہناں دا بڑھ میچیا گیا تے وراچھاں وچوں جھگ نکلن لگ پئی- لوکاں گڈ تے بلد اِک پاسے کیتے، بھاء قُربان نوں زمین توں چُک کے ہٹی دے تھڑے اُتے لمیاں پاء کے ہوا جھلی، مُونہہ تے ٹھنڈے پانی دے چھٹے مارے، وکیل اُوکھ چند نوں گاہلاں کڈھیاں تے بھاء قُربان نوں حوصلہ تے تسلی دین دا جتن کیتا-

پر لوکاں نوں کیہ پتہ سی جو بھاء قُربان دے اندر کیہ کُجھ ٹُٹ بھج کے کیرو کیرو ہو گیا اے جیہڑا اوہناں کئی ورھیاں توں وس وچ کیتا ہویا سی- کُجھی سٹ کیہنوں وکھالی دیندی اے-

لوکیں کٹھے ہون لگ پے- جیہنوں پتہ لگا دوڑیا آیا سارے علاقے وچ گل کھِنڈ گئی- اسیں وی اپڑ پے- لوکاں دی بھیڑ لگ گئی، ون ون دیاں گلاں تے صلاح مشورے- ایہہ بڑی وڈی زیادتی ہے...... دھرو ہے...... اصلوں نہیں سہیا جاسکدا...... ڈھیر بڑھک بازی مگروں متھیا گیا، تھانے جا کے رپٹ درج کروانی چاہیدی اے-

جلوس تھانے ول ٹُر پیا...... پر راہ وچ کسے نوں ضروری کم یاد آ گیا کسے نوں مُوتر تے کسے نوں ٹٹی آ گئی...... تھانے اپڑ دے اپڑدے بھاء قُربان دے نال صرف اسیں رہ گئے-

تھانیدا ر صاحب تھانے وچ حاضر نہیں سن اوہ ہُنے ہُنے موٹر سائیکل لے کے کِدھرے نکلے سن- مُنشی حاضر سی- مُنشی نے رپٹ درج کرن توں کوری ناںہہ کر دِتی- کیوں نہ کردا؟ تھانیدار نوں اگدوں ہی وکیل اُوکھ چند دا ٹیلی فون جو آ گیا سی- وکیل اُوکھ چند سرکاری پارٹی ولوں ضلع دا وزیر سی- بھاء قُربان کون سی؟...... اسیں کون ساں؟

ادھا گھنٹہ مُنشی نال متھا مارن تے کوئی ڈیڈھ کو گھنٹہ تھانیدار دی اُڈیک کرن مگروں مُونہہ لکائی اسیں پرت آئے، شام نوں پھیر آواں گے- شام نوں ساڈے توں اڈ ہور کوئی نہ ہُکیا- بھاء قُربان نے ساڈے نال تھانے جان دی بھورا وی اُتاول نہ وکھائی، اوہ ہٹی تے گاہکی وچ آپنے آپ نوں اِنج رُجھا ہویا وکھا رہے سن جو اوہناں کول ساڈے نال گل کرن دی وی ویہل نہیں-

آپنے من تے اِک گُناہ دے بھار نوں محسوسدے اسیں وی بھاء قُربان توں وکھ وکھ رہن لگ پے- اُنج تے ایہہ واقعہ کوئی ایڈا وڈا وی نہیں سی جو ایہدی کُجھ دھرو کیتی جاندی- تھانیدار تے کیہ...... کوئی وی ہوندا...... پُلس کچہری دے پھڈے وچ پین دی تھاں اِک اُجڈ جاہل بندے دی مُورکھتا جان کے بھُل بھُلا جاندا- پر اسیں...... سانوں

لگ رہیا سی...... ساڈے ساتھی تے وار ہویا اے تے اسیں کُجھ وی نہیں کر سکے- اوہدے کم نہیں آ سکے- اِنج وی جاپ رہیا سی جے اسیں ودھ چڑھ کے کوئی تیزی وکھائی تے بھاء قُربان نوں ہور اوکھیاں ہونا پوے گا- اسیں کُجھ وی نہیں کر سکاں گے- سانوں ایہہ وی لگ رہیا سی کہ پُلس توں حفاظت جاں حمایت دی آس کرنا آپنے آپ نال ٹھگی اے- ایہدا مُقابلہ سیاسی پدھر تے ہی کیتا جا سکدا اے- جیہدے لئی جمعیتی توں جمعیتی آپنی طاقت ودھان دی لوڑ اے- پنج توں پنجاہ ہو جان دی لوڑ اے-

پر ایہہ ساری بہانے بازی سی سارے ہج سن- سچ تے ایہہ سی پئی اسیں بھاء قُربان نوں اِکو ساہے کلیاں چھڈ دتا سی- خبرے اسیں اوہناں دی پیڑ نہیں ساں ونڈا سکدے...... پر سانوں جتن تاں ضرور کرنا چاہیدا سی-

کئی دِن بھاء قُربان دی ہٹی تے پہلے ورگا رنگ نہیں سی رہیا...... اوہ بُجھے بُجھے رہندے...... گھٹ بولدے...... سانوں ویکھدے ہی ہٹی دے کماں وچ رُجھ جاندے- اوہناں دے اندر دی گنڈھ پیڈی ہوندی جا رہی سی...... اوہ بولدے ضرور سن پر کُھلدے نہیں سن...... اسیں وی اوہناں نوں نہیں کھول سکے- اِک دِن میں اوہناں دی ہٹی تے گیا اوہناں دی میرے ول کنڈ سی تے کسے نوں کہہ رہے سن، تُسیں کیہ سواہ تے مٹی ہسٹری پڑھاندے ہو؟

کہہ رہے سن...... ونڈ ہوئی سی؟...... ونڈ ہوئی نہیں سی، ونڈ ہو رہی اے...... مینوں ویکھدیاں ہی چُپ ہو گئے تے ہٹی دے کم وچ رُجھ گئے-

ایس کہانی دا انت چنگا نہیں- میں تے کہناں تُسیں ایہنوں نہ ہی پڑھو جے پڑھو تے ایہہ ضرور سوچو کہ آیا ایس دا کوئی ہور انت وی ہو سکدا سی...... سوہنا تے چنگا انت؟ جے ہو سکدا سی...... تے اوہ کِس طرحاں؟

گل صرف اینی کو رہ گئی اے کہ اِک دوپہریں میں 'آزاد' چونک وچوں لنگھ رہیا

ساں...... جیہدا ناں ہُن 'بنجے' چونک رکھ دِتا گیا اے...... تے ایہہ جُمعے دا دن سی...... میں ویکھیا...... بھاء قُربان دی ہٹی دے ساہمنے لطیف صاحب کھلوتے نیں...... بھاء قُربان ہٹی نوں جندرا ماردے پئے نیں...... دوہاں دے سِراں اُتے ٹوپیاں نیں...... تے پھیر اوہ دوویں مسیت ول ٹُر پئے۔

□

۱۔ شاکھا: کٹڑ ہندواں دا اِک گروہ جیہدے اڈے تھاں تھاں سارے ہندوستان وچ نیں، اوہناں اڈیاں تے ہندو بھائی چارے دا پرچار کرن دے نال نال آپنے بچاں لئی وردی (خاص کر خاکی نیکر) پا کے ڈنڈیاں نال "مارشل آرٹ" دی سِکھلائی دی کرائی جاندی ہے۔

2۔ میئیوں: میاں، مُسلمان۔

پرکاش کانت

سانجھی ٹٹی

"ایک ہی سنڈاس کے لوگ"

گل بڑی اچنبھے دی اے پر ہے سچی، سولاں آنے سچی۔ ٹٹی اوتھے قومی ایکتا دی راہ دا کارن بن رہی اے۔ اوس کٹڑی واسطے۔

نِکی جیہی کٹڑی سی، بہت نِکی تے پُرانی۔ پینتی چالی گھر۔ اینے ای ٹبر۔ اینے سارے ٹبراں لئی اوتھے صرف دو ٹٹیاں سن۔ اُکیاں دو ٹٹیاں۔ دیسی، ٹین دیاں بنیاں ہوئیاں۔ اِک دوجے دے نال جُڑیاں۔ اِک زنانیاں لئی۔ اِک مرداں لئی۔ اِک زنانہ، دُوجی مردانہ۔ ایہہ ونڈ خبرے کدوں ہو گئی سی۔ کیویں ہو گئی سی۔ کھبے پاسے زنانیاں جاندیاں۔ سجے پاسے مرد۔ ایہدے لئی اِک دم زنانیاں نوں زنانیاں من لین دا کوئی اولا کارن نہیں سی۔ ایہہ آپنے آپ شُروع ہویا سی۔ پہلے بھرم بھا تے پھیر اِک ریت بن کے اگانہہ ٹُر پئی۔ بعد وچ جدوں مردانہ ٹٹی دی گُجھ ٹُٹ بھج ہوئی، خاص کر کے چھت وچ اِک دو چھیک ہون کارن ایہہ ریت اِک پکا پیڈا قنون بن گیا۔ مردانہ ٹٹی دی چھت وچ چھیک کارن ایہہ بے پرد تے غیر محفوظ ہوگئی۔ ایس لئی ایہہ سوال ای نہیں سی پیدا ہوندا کہ زنانیاں ایہنوں ورتن۔ خاص کر کے آپنی باپردٹی نوں چھڈ کے۔ اُنج وی ایس دیس وچ زنانیاں لئی منڈھلی تے سبھ توں ضروری شئے ہوندی اے، رکھیا۔ ایس لئی اوہ دیاہ کر کے رکھیا لوڑدیاں نیں۔ نیانے جم کے رکھیا لوڑدیاں نیں۔ راکھی بنھ کے رکھیا لوڑدیاں نیں۔ رکھیادی گرنٹی نہ مِلن کارن اوہ ستی ہو جانا لوڑدیاں نیں۔ مُکدی گل اے اوہ آپنی رکھیا چاہوندیاں نیں۔

خیر، ہُن کیوں جے مٹی دے مسئلے وچ وی حفاظت لازمی سی تے ثابت ہون کارن کجھ پاسے دی مٹی ہی محفوظ سی ایس لئی مرداں تے زنانیاں وچ نٹیاں دی کجھے بجے دی ونڈ نے اِک اَن لِکھت اخیری فیصلے دا رُوپ دھار لیا- اُنج تے سوال ایہہ وی کھڑا ہو سکدا سی کہ جے دو دی تھاں اِک مٹی ہوندی تے اوہ مُٹ بھج جاندی تاں پھیر کیہ ہوندا- پر ایہو جیہے سوال نوں اِک لوک قصہ جیہا من کے کناں ریڑھے مار دِتا گیا- بھاویں کُجھ لوکاں نے ہر جوڑ کے ایہدے بارے سوچن دا جتن وی کیتا کہ ایس حالت وچ مٹی دی مرمت کیتی جاندی تاں جے زنانیاں تے مرد رل کے ایس مٹی نوں ورتن- آخر "ارد روھ ناریشور" دی مُڈھلی سوچ نے وی تے ایسے دیس دی دھرتی اُتے جنم لیا سی- مٹی دے مسئلے لئی ایہہ سوچ خاصی ٹھکویں "لاجیکل" ہو سکدی سی تے اِک مٹی نوں ایس سوچ اُتے اُساریا جان والا پہلا ادارہ گجھیا جا سکدا سی- خیر، جیویں قیامت جاں روزِمحشر توں بُری طرحاں ڈر کے سوچیا جاندا اے، لگ بھگ ایسے طرحاں ایس سوال اُتے لوکاں بھیڑی طرحاں ڈر کے گوہ کیتا سی، جے مردانہ مٹی کسے دِن پوری دی پوری مُٹ بھج گئی تاں پھیر کیہ ہووے گا ؟

تڑکے تڑکے ای لائن لگ جاندی، اوتھے- اِک مرداں دی تے دوجی زنانیاں دی- مرد تے زنانی وچ ونڈی ہوئی دُنیا- کنڑی دیاں جیہناں گڑیاں دی گل کنڑی دے مُنڈیاں نال دُری ہوئی سی اوہ ہور وی چھیتی نیڑ جاندیاں- وڈے ویلے موہنہ ہنیرے- مُنڈے تولیہ جاں چادر لویٹ کے آؤندے- اوہ ایس موقعے دا پورا فیدا چُکدے- پریم درشن دا موقع- در اصل مٹی وی پریم درشن دی کوئی تھاں ہو سکدی اے ایس توں پہلاں ایس مُدے تے وچار ای نہیں کیتا گیا سی- نہ ای دھیان دِتا گیا سی- جد کہ بڑی کامیابی نال ایس موقعے اُتے تھاں توں فائدہ لِتا جا رہیا سی- ایس طرحاں آؤندیاں جاندیاں پریم پتراں دا وٹاندرا سوکھیاں ہو جاندا-

مٹی، اِک ویڑھے جاں وارے دی طرحاں وچار وٹاندرے دی تھاں دا کم وی کردی سی- جیہڑے لوک ایہہ الزام لاؤندے رہندے نیں کہ ساڈے دیس وچ کسے وی مُدے اُتے لوکائی دی پدھر تے کوئی پنچا تے گنبھیر وچار وٹاندرا نہیں ہوندا- اوہناں نوں اِک وار ایس تھاں پھیرا پاؤن دی لوڑ اے- آ کے ویکھن کہ لوکائی دیاں اوکڑاں اُتے ایس دیس وچ کِنی گنبھیرتا نال تے کِنی ڈونگھیائی وچ گل بات کیتی جاندی اے تے کِنا کِنا چِر- لائن لمی ہون کارن لوک بیٹھ جاندے- کوئی چونکڑی مار کے کوئی پیراں بھار اُتے کوئی ہتھ ٹِکے- پانی بھرے لوٹے، ڈبے آپنے آپنے نیڑے رکھ لیندے- بیڑیاں پھوکدے- تمباکو پھکدے- بحثاں شروع ہو جاندیاں- آپنے آپ- کسے نوں شروع کرن دی اُچیچا لوڑ نہ پیندی- اجِن چیت آپنے زور نال ٹُرن والی بحث- بِنا کسے اُشکل دے شروع ہون والی بحث- کسے آگو جاں لیڈر بِنا- ہر اِک دی ساویں ساجھے داری نال-

زنانیاں دی محفل اِک پاسے لگ جاندی- مرداں توں وکھری- گل بات تے وچار وٹاندرے دے مُدے وی وکھ ہوندے- جیویں نونہہ سس، درانی جٹھانی تے نناں بھرجائی ورگے ازلی تے سدا بہار مُدے- کیہدی سس کِیتا ظلم کردی اے- کیہدی نونہہ بھونکدی اے- کیہدی نناں نے کیہدا گھر اُجاڑن تے لک بنھیا ہویا اے- کیہڑی درانی، جٹھانی وچ آڈا لگا ہویا اے- ایسطرحاں دی ہر جانکاری مع ثبوت دے ٹبھانوں اوتھوں مِل جاندی- ایس توں اڈ، اج کل کیہدے نال کیہدی گل ٹُری ہوئی اے تے کِتھوں تائیں اپڑی اے- کیہدے گھر کون آؤندا جاندا اے- کیہنوں کِنواں مہینہ اے تے بال کدوں جمے گا- ایہہ سبھ کُجھ-

ایسطرحاں گرما گرم تے دھماکے دار موہنہ زبانی مارننگ بلیٹن والی تھاں سی اوہ- جیہدے وچ سبھ کُجھ ہوندا- دیس دی سیاست دا جوڑ توڑ، لبا چڑھا- بازار وچ چیزاں

دی تھوڑ، مہنگائی- پلو فلماں دے چوندے چوندے سین- سبھ کجھ- ایس بلیٹن دی اہمیت دا اندازہ ایس گل توں وی لگدا اے کہ لوک خاص کر زنانیاں حاجت نہ ہون کارن وی اوتھے اپڑ جاندیاں- اوہ کسے خبر توں وی آپنے آپ نوں وانجھنا نہیں چاہوندیاں سن- بلیٹن دی اُڈیک ساریاں نوں رہندی- کیوں جے بلیٹن پورے دن لئی ڈوہ گھیو دا کم کردا-

دیسی مٹی- لوٹے تے ڈبے والی- چوہڑی روز آوندی- دونے- گونہہ چکن، اِک ادھ وار چوہڑی نہ آ سکی- بھڑتھو پے گیا پوری کنڑی وچ- کمیٹی دے دفتر جا کے شکائت درج کروان دا کم شرما جی نے کیتا- چوہڑی آئی، صفائی ہوئی، تے شرما جی کنڑی دے ہیرو بن گئے- اِک ہیرو واکن اوہناں دا آدر ہون لگ پیا-

چوہڑی نوں ہر گھر توں بدھا مہینہ مِلدا- ایہہ پیسے ہر مہینے دی پہلی تریک نوں ٹھیکا جی کنڑی دے ہر گھر توں اکٹھے کردے- ایہہ کم اوہ ورھیاں توں کر رہے نیں اِک مُقدس فرض وانگ- بیاج تے پیسے دینا اوہناں دا جدی پُشتی پیشہ اے- اُگراہی لئی اوہناں توں چنگا ہور کون ہو سکدا اے- ہر مہینے بِنا کوتاہی بِنا کِسے مونہہ مُلاحظے اوہ ہر گھر توں پہلی تریک نوں پیسے وصول لیندے- پھیر بعد وِچ لوک آپ ہر مہینے پہلی تریک نوں اوہناں کول پیسے جمع کروان لگ پئے-

ایہہ شکائت عام اے کہ ایس دیس وِچ کِدھرے کوئی اصول کوئی قنون نظر نہیں آوندا- پر ایتھے ایس تھاں بھاویں لوک کھلر کے بیٹھے ہون، اکٹھے بیٹھے ہون جاں لائن وِچ ہون اوہناں نوں آپنی واری دا پتہ ہوندا- ہر کوئی آپنی واری سِر ہی جاندا- کوئی کِسے دی واری نہ ماردا- ایس اصول دی عزت احترام دا نمونہ آپنے آپ اُسریا- جدوں سماج وِچ ہر پاسے کُجھ دھڑ وو تے لُٹ مار مچی ہووے- ہر کوئی دوسرے دا حق مارن لئی اُلریا پھِردا ہووے- تاں ایہو جیہے ماحول وِچ دوسرے دے حق دا دھیان رکھنا

تے ایسطرحاں دے آپنے آپ بن گئے قائدے قنون دا احترام ہونا، اسانوں اُتریا جاپدا- اِک ایہو جیہا سچ جیہدے اُتے دُنیا دار سوکھیاں یقین نہیں کر سکدا- ایس لئی- جد کہ ہسپتال، راشن ڈپو، ریلوے سٹیشن اُتے شمشان ورگیاں تھاواں اُتے لائن جاں کسے قائدے قنون لئی پُلس دے ڈنڈے دی لوڑ ہوندی اے- کئی وار تاں پُلسیے دے ہوندیاں وی گڑبڑ ہو جاندی- ایس لئی ایتھے کِسے پُلسیے توں بِنا اَمن امان بنیا رہنا وڈی اچنبھے والی گل لگدی- پر ایہہ انج ای سی- اِک مثالی سرکار دا تصور وی تے ایہو اے، بِنا ڈنڈے دی سرکار- تے ایتھے بِنا پُلس دے اِک راج اُسر رہیا سی-

اِک ہور گل وی اے- بڑی خاص گل- بندیائی دے اُچے گُناں دی ہوند- سماج وِچ ایہناں گُناں دی گھاٹ تیزی نال ودھ رہی اے- مُنافقت، لالچ تُہانوں ہر رشتے وِچ تے ہر تھاں عام نظر آئے گی- پر اِک دوجے دیاں لوڑاں نوں سمجھنا اِک دوجے دی حاجت دا دھیان رکھنا تے لوڑ پین اُتے آپنی واری دوجے نوں دے دینا ایتھوں دا عام رواج سی- لوک بِنا سوچے سمجھے جھٹ آپنی واری دوجے نوں دے دیندے بدلے وِچ کُجھ وی مِلن دی آس کیتے بِنا- جد کہ دوسریاں تھاواں تے انج نہیں ہوندا- گیس دا کنیکشن ہووے جاں کِسے فلیٹ دا نمبر لوک ودھ توں ودھ پیسے لئے بِنا نہیں دیندے- ہر کم وِچ سودے بازی- کاروبار- پر ایتھے لوک آپنی واری دے بدلے وِچ کُجھ لین دی خواہش کیتے بِنا دوجے نوں دے دیندے- آپنی خوشی نال-

سچ تے ایہہ سی کہ اوتھے سارے لوک برابر سن- آپنیاں حاجتاں تے آپنیاں لوڑاں لئی- اوتھے کوئی ہندو، مُسلمان، سِکھ جاں عیسائی نہیں سی- دوسریاں تھاواں تے اوہ ایہہ ہو سکدے نیں تے ہو وی جاندے نیں- پر ایتھے نہیں سن- امیر غریب دا کوئی سوال ای نہیں سی کیوں جے اوتھے کوئی امیر نہیں سی ایس لئی کوئی غریب وی نہیں سی- سارے لوک نوکری پیشہ جاں نِکا موٹا کم کرن والے سن- ویسے امیر غریب نہ ہوندیاں

ہویاں وی ہندو، مُسلمان، سکھ جاں عیسائی ہو کے اوہ اِک دوجے توں وکھ ہو سکدے سن- جیویں کہ دوجیاں تھاواں تے اوہ وکھ ہو جاندے نیں- پر، اوتھے نہیں سن- اوتھے آؤندیاں سارے فرق مُک جاندے- کیوں جے مٹی جاں بیت الخلاء ای اِک ایہو جیہی تھاں ہوندی اے جتھے ہر بندہ ہمیش اِکو جیہا ہو جاندا اے- تے ایہہ پک اے کہ اوہ اوتھے ای ہوندا اے- جد کہ مرگ تے وی اِکو جیہا نہیں ہوندا- جاں تے اوہنوں ساڑیا جاندا اے جاں دفنایا، ارتھی جاں جنازہ- جنازے ارتھی دا فرق پھیر وی رہ ای جاندا اے- پر بیت الخلاء جاں مٹی وچ ایہو جیہا کوئی فرق نہیں رہندا- اوتھے ہر کوئی اِکو جیہا ہوندا اے- ہو جاندا اے- خیر کنڑوی دے سارے لوک اِک سن- برابر سن- مُڈھلی پدھر اُتے-

کنڑوی دے لوک اُپروں اُپروں رنگ، نسل، بولی تے مذہب دھرم نال وکھرے وکھرے وکھالی دیندے- کئی گلاں تے اِک دوجے نال وردھ کردے، لڑدے جھگڑدے، دُشمنی پالدے پر اندروں تے مُڈھلی پدھر اُتے اوہ اِک سن- کیوں جے اوہناں ساریاں دی مٹی اوہناں دا بیت الخلاء اِک سی- اِک مٹی جاں اِک بیت الخلاء والے لوک- فولادی ایکتا والے لوک-

پچھلے کُجھ دِناں توں ہوا خراب ہوون لگ پئی سی تے ایس مشہور ایکتا نوں وی خطرہ پیدا ہو گیا- ایہوں توڑن دے جتن شروع ہو گئے سن- خاص کر جدوں دے فرقہ وارانہ دنگے فساد چھڑے سن، اودوں توں- پورا شہر دنگیاں دی لویٹ وچ سی- اگ، خون خرابہ تے لُٹ مار دِیاں وارداتاں عام تے ودھیریاں ہو رہیاں سن- اِک دو محلیاں وچ بمب وی پاٹے- فوج بُلاؤن دی لوڑ پے گئی- لوکاں دے رب تے ایشور نے اوہناں نوں اِک دوجے دے وردھ اِک دوجے دا دُشمن بنا کے کھڑا کر دِتا- بندیائی، بھائی چارہ، ہر قسم دے رشتیاں دے دھاگے ٹُٹ گئے- جیہڑا دُشمنی دے رشتے

دا دھاگہ رہے واَنگ موٹا تے مونہہ زور ہو گیا- ہُن تے اوہ اِک دوسرے لئی جانی دُشمن سن- بس-

پر ایس کنڑوی وچ کُجھ وی نہیں سی ہویا- رشتے، رشتیاں دی نگھ، سبھ کُجھ پکا پیڈا سی- کِدھرے رتی بھر وی فرق نہیں سی پیا- کنڑوی دے سارے لوک تڑکے آپنے آپنے پانی والے ڈبے، گڈویاں تے لوٹے لے کے مٹی والی تھاں اپڑ جاندے- ویہلیاں ہون لئی، ہون لئی- سگرٹ بیڑی پیندے، تماکو پھکدے- دِل کے گلاں وڈدے- اوہ ہر پاسیوں اِک وکھالی دیندے- اوہناں دا رب اوہناں دا ایشور اوہناں دا کُجھ وی نہیں سی وگاڑ سکیا- اوہناں دے من وچ کوئی میل کوئی کھوٹ نہیں سی رلا سکیا- اوہناں دی ایکتا پکی تے پیڈی اے- باہر دے لوکاں نوں جد ایہدا پتہ لگا تاں اوہ بہت حیران ہوئے- حیرانی وی ہوئی تے شک وی پیا- ٹوہ لین تے کھوج کاری توں بعد کسے واردات دے نہ واپرن دے کارن اوہناں نوں ڈونگھی سٹ وجی- بہت ڈونگھی-

اوہناں نے کنڑوی دے مُسلماناں نوں سمجھایا کہ ہندو صرف اِک ہندو اے تے مسلمان، مُسلمان اے- مُسلماناں نے کئی سو ورھے ایس مُلک اُتے راج کیتا اے- ہندو بُت پرست نیں- تے ایہہ کیویں ہو سکدا اے کہ مُسلمان، کافراں دا مٹی خانہ ورتن- ایہہ تے سر بہ سر آپنے دین دی توہین اے- کُفر اے- قیامت والے دِن کیہ جواب دین گے- کیہڑی صفائی پیش کرن گے- اِک مُسلمان لئی ایس توں وڈی بُرائی تے شرم بھین گل ہور کیہڑی ہو سکدی اے کہ اوہ کافراں دی مٹی دا ساجھے دار اے- کافراں دی مٹی ورتدا اے- ایہدے نالوں تے چنگا اے جے اوہ کتے ڈُب مرے-

ایسے طرحاں ہندواں نوں وی سمجھاؤ دِتا گیا کہ اوہ مہان آریہ نسل اے- دلیر آریہ پُتر- دُنیاں دی سبھ توں مہان قوم- جیہنے ساری دُنیا نوں گیان دِتا اے- ایہہ کیویں ہو سکدا اے کہ اوہ ملیچھاں دی مٹی وچ ویہلیاں ہون لئی جان- ایہہ آریہ قوم دے

سورمیاں دی توہین اے- ہندواں دی بے عزتی اے- دیوتاواں، ''اُپنشد'' تے ''پُراناں'' دی توہین اے- سورگ وچ بیٹھے ''رشی منو'' آپنی اولاد دی ایہہ تھاں ویکھ کے، ایہہ کرتوت ویکھ کے ڈھائیں مار مار رو رہے ہون گے- کِنّی تکلیف تے عذاب سہہ رہے ہون گے- آخر ساڈا ''ہندو اِزم'' کِتھے سوں گیا اے- ساڈی خودداری کیویں مرگئی اے- کیہ ایسے دِن لئی ''پرات سمریے'' اوتاراں نے ایس دھرتی اُتے جنم لیا سی- کیویں ہووے گا ایس گناہ دا کفارہ-

ایہہ جھگڑے وین ای نہیں سن پائے گئے- سگوں ایہناں تھیاں نوں ٹھکواں بنان لئی ایہدے بارے وچ تگڑیاں دلیلاں وی دِتیاں گئیاں سن- بڑے زور تے ٹِل نال آکھیا گیا سی جے ایشور تے اللہ وکھو وکھ نیں اوہناں لئی مسیت تے مندر وکھ وکھ نیں تے پھیر ٹٹی جاں بیت الخلاء اِک کیویں ہو سکدا اے- ایس تُجھاؤ لئی بولی نوں وی ورتیا گیا- ہندواں دے چیتے نوں بلونیا کہ جیہڑی تھاں تُسی آپنے آپ نال نبڑن جاں ویہلیاں ہون لئی جاندے او اوس تھاں دا ناں ''شوچالیے'' اے- ٹھیک ایسے طرحاں مُسلماناں نوں آکھیا گیا کہ اوس تھاں دا ناں بیت الخلاء اے- کیوں جے بیت الخلاء تے شوچالیے دو وکھ وکھ چیزاں نیں ایس لئی ہندو تے مُسلمان دی دو وکھریاں وکھریاں قوماں نیں- اوہ نہ کدے اِک سن تے نہ کدے اِک ہون گے- مُکدی گل ایہہ اے کہ شوچالیے تے بیت الخلاء دو وکھریاں تھاواں نیں- شوچالیے تے بیت الخلاء- بولی دا بِگلا قائم رکھن لئی، ایشور، اللہ تے مندر، مسیت واکن شوچالیے تے بیت الخلاء دا اِک نواں خانہ بنایا گیا- خانہ سی جاں کالم، جیہدے وِچ بندیاں نوں وی جنس واکن درج کرنا سی اِک دوجے دا جانی دُشمن بنا کے-

ایس طرحاں ہر جوڑ کے اِک مُہم چلائی گئی- اِک زبردست مُہم- دھرم چاریاں تے مُلاں، مولویاں دے وچار وٹاندرے تے صلاح نال ٹوری گئی مُہم- ٹٹی دے وِردھ مُہم-

کُٹڑی دے لوکاں دی ایکتا دے وِردھ مُہم- اِک اجیہی مُہم جیہدے لئی دھرم چاری تے مُلاں دو ویں سہمت سن- سیاست دان وی ایس مُہم نوں موڈھا اڈوندے- نفرت تے دُشمنی دیاں کندھاں اُسار کے سارے شہر نوں اوہناں ونڈ دِتا سی- بس ایہہ کُٹڑی اِک اجیہی تھاں سی جتھوں دے مُسلماناں تے ہندواں وِچالے دُشمنی تے نفرت دی کندھ نہیں سی اُسری- اوہناں آپنا سارا ٹِل مار لیا- کُٹڑی دے لوکاں نال گل بات ٹوری رکھی- اوہناں نوں کُٹڑی توں باہر وی گھیر کے سمجھایا جاندا- مسیتاں تے مندراں وِچ بُلا کے نصیحتاں کردے- راہ جاندیاں نوں تُجھاؤ دِتے جاندے تے آس کیتی جاندی کہ اوہ آپنے فرض تے کرم نوں پچھانن گے- کُفر جاں پاپ کرن توں ہٹک جان گے-

ایہناں نصیحتاں تے صلاح مشوریاں دا اثر ہونا چاہیدا سی- ہر تھاں ہو جاندا اے- پر ایتھے نہیں ہویا- خبرے کیوں نہیں- ایشور تے اللہ نوں اِک دوجے توں وکھ کر دِتا- مندر تے مسیت نوں وی اِک دوجے توں وکھ بلکہ اِک دوجے دی دُشمنی وچ کھڑا کر دِتا- ایس لیکھے شوچالیے تے بیت الخلاء نوں وی سوکھیاں ای اِک دوجے توں وکھ کیتا جا سکدا سی- اِک دوجے دے وِردھ کیتا جا سکدا سی- پر نہیں کیتا جا سکیا- ایس مسئلے وچ کُٹڑی دے واسیاں نے بڑی سمجھداری تے گنبھیرتا دا ورتاء کیتا- اوہناں نے آپنے آپنے دھرم گُرواں، پنڈتاں تے مولویاں دیاں گلاں بڑے دھیان نال سُنیاں، اوہناں تے وِچار کر کے اوہناں ساریاں متاں تے ہدایتاں نوں کناں ریڑھے مار دِتا- چوکھے وچار وٹاندرے پچھوں سارے اِک گل تے سہمت سن- اوس تھاں دا ناں شوچالیے ہووے تے بھاویں بیت الخلاء- ہے تے اوہ ٹٹی- تے اوتھے جھڑا نبڑن تے ویہلیاں ہون ای جایا جاندا اے- پھیر اوہ آپنا وکھرا وکھرا شوچالیے جاں بیت الخلاء بنان وی کتھے- کِتے کوئی تھاں وی تے نہیں سی بنان لئی- جو کُجھ وی ہے سی، بس، اوہ اِک ٹٹی سی- اوہناں دی ٹٹی- اوہناں ساریاں دی سانجھی ٹٹی- اوہناں نوں اِک مُٹھ رکھن والی

ٹئی- اوہ اِک مُٹھ سن، پکے اِک مُٹھ- دوجے ہر پکھوں اوہ وکھو وکھ اِک دوجے دے وِرُدھ- اوہناں نوں آپنی ایس ایکتا تے رج کے مان اے- اوہ جاندے نیں کہ ایس ایکتا دی نیہہ اوہناں دی ٹئی اے- اوہناں دی ٹئی اِک اے- ایس کارن اوہ وی اِک نیں- صدیاں توں ونڈے ہوئے تے لگا تار نِکے نِکے ٹولیاں وچ کھلردے جا رہے لوکاں نوں اِک مُٹھ رکھن دا اخیری تے پکا پیڈا کارن- جس ویلے سارے شہر وچ دنگے فساد تے نفرت دی اگ دے لانبو بھڑک رہے سن اوس ویلے کنڑی دے لوکاں دے مناں وچ ایکتا دے مان تے ناز دا اُبال اِک قُدرتی کارن سی-

پر ایہدے نال اوہ ڈاڈھے ڈرے ہوئے وی سن- اوہناں نوں ایس گل دا پکا شُبہ سی کہ اوہناں دی ایہہ فولادی ایکتا توڑن لئی اوہناں دی ٹئی اُتے ضرور ہلا بولیا جائے گا- اوہناں دی ٹئی- اوہناں نوں ایکتا دے پکے سنگل نال بنھن والی ٹئی- شہر دی وِگڑی ہوئی حالت ایس خطرے دا ہوکا دے رہی سی- دھاوا ہو سکدا اے- اوہ ہوشیار ہو گئے- پریشانی توں جمن والی ہوشیاری- آلے دوالے جو کُجھ واپر رہیا سی اوہنے ایس ہوشیاری نوں ہور ہوشیار کر دِتا- اصل وچ اوہ کسے طرحاں دی مُصیبت وچ نہیں سن پھسنا چاہوندے- ایس گل دا اوہناں نوں پورا چانن سی کہ ذرا جیہی لاپرواہی جاں بے فِکری بُہت وڈے نقصان دا کارن بن سکدی اے- کُجھ وی ہو سکدا اے- وڈی بربادی- اوہ شہر وچ لگی ہوئی اگ دا سیک چنگی طرحاں محسوسدے سن- اوہ ایہہ وی جاندے سن کہ شہر وچ لگی اگ دے لانبو کنڑی تائیں وی اپڑ سکدے نیں- کسے ویلے وی- جے ایہہ اگ کنڑی وچ آ لگی تاں پھیر نہیں بُجھائی جا سکے گی-

گڈھ جوڑ تے جوڑ توڑ دا خطرہ لگا تار اوہناں دے سِراں اُتے ڈول رہیا سی- اوہناں دی ٹئی دے خلاف کسے ویلے وی گڈھ جوڑ ہو سکدا اے- شہر وچ اجیہیاں دِھراں کم کر رہیاں نیں- گڈھ جوڑ وچ جُٹیاں ڈھانیاں- ساڈی ٹئی دے خلاف گڈھ جوڑ-

جد کہ ایہہ ٹئی خاص کر کے اوہناں دے اک مُٹھ ہون دی پچھان اے- اوہناں دی ہوند تے ایکتا دی- اوہ اِک مُٹھ نیں- کیوں جے اوہناں نوں اِک مُٹھ رہنا چاہیدا اے- ہر حال وچ اِک مُٹھ- اوہناں دی ایکتا دا کارن ٹئی اے- اوہناں دی ٹئی- اوہناں دی مہان ٹئی- اوہناں دی ایکتا دا مُڈھ ٹئی- خیر ایس احساس نے اوہناں دے اندر اِک اکٹھی ہوند دا متا پکایا- آپنی ٹئی نوں بچان دا متا- ہر طرحاں دے گڈھ جوڑ تے جوڑ توڑ نوں ٹھلن دا متا- ایہدے لئی اوہ کُجھ وی کرن نوں تیار سن-

ہر روز شہر وچ کُجھ نہ کُجھ ہو رہیا سی- نویں توں نویں واردات- ایہناں وارداتاں دی خبر اوہناں تائیں اپڑ رہی سی تے اوہناں دی چنتا ودھ رہی سی- اوہناں نوں ایس گل دا پک سی کہ شہر دے چواتی لاوے لوکاں نوں ایس گل دا پورا چانن اے کہ اوہناں دی ٹئی اوہناں دی ایکتا دا مُل اوہدی جڑ تے اِک مُٹھ بنائے رکھن دی اکلم اکلی اُشکل اے- ایس لئی ٹئی اُتے کسے ویلے وی دھاوا بولیا جا سکدا اے- وڈی مُٹ بھج ہو سکدی اے- کوئی بمب ای رکھیا جا سکدا اے- کہیاں گینتیاں لے کے ویہہ پنجی بندے اکٹھے آ کے ٹئی نوں نیہاں توں ای پُٹ مارن- رہی گل بمب دی، اوہدا تے اِکو دھماکہ بتھیرا اے- اِک دھماکے نال پُشتاں توں چلیا آ رہیا ایہہ سبھ کُجھ ختم- ایدھر دھیان جاندیاں ای اوہ سارے سُن ہو جاندے- گھبرا جاندے-

ٹئی دی راکھی دے مُدّے اُتے وچار کرن لئی کنڑی دے لوکاں دی اِک بیٹھک بُلائی گئی- ایمرجنسی بیٹھک- ہر اِک نے حاضری دِتی- ایسطرحاں دی بیٹھک اوتھے پہلاں کدے نہیں سی جُڑی- شادی ویاہ تے تیجے ورگے دِن دیہاراں تے لوک اکٹھے ضرور ہوندے سن پر اینی گنبھیرتا نال نہیں- اصل وچ کنڑی اُتے ایس توں پہلاں ایہو جیہی کوئی اوکڑ نہیں سی بنی- ایسے لئی ہر اِک دے مکھ اُتے گنبھیرتا دا گاڑھا رنگ چڑھیا ہویا سی-

بیٹھک وچ سبھ توں پہلاں رحمت میاں نے گل شروع کیتی- رحمت میاں دا دھندا ڈنگراں دی دلالی سی پر اوہ بندیاں دی فطرت دے وی چنگے جانو سن- آپنی تقریر وچ اوہناں نے کنڑی دے سر اُتے جھولدی بِپتا دی بڑی سوہنی تصویر کھچی- کنڑی دے واسی اج اسیں بڑے اوکھے ویلے وچوں لنگھ رہے آں- ایس توں پہلاں کدے ایہو جیہے خطرے والی اوکڑ نال ساڈی کنڑی نوں واہ نہیں سی پیا جو ساڈی ہوند نوں خطرے وچ پا جائے- ایہہ بُہت اوکھی گھڑی اے نالے ساڈے امتحان دی وی- شہر وچ جو کُجھ واپر رہیا اے، تُہانوں ساریاں نوں اوہدا چانن اے- سارا شہر اگ وچ سڑ رہیا اے- بس اک ساڈی کنڑی اے جیہڑی ایس اگ توں بچی ہوئی اے- اسیں سارے جاندے آں کہ ایہدا کیہڑا کارن، ساڈی ٹِنی اے- اسیں لوک دھرم جاں مذہب دے لحاظ نال ہندو، مسلمان جاں کُجھ ہور ہوسکدے آں، پر ایس توں پہلاں اُتے ایس توں گمروں منڈھلی پدھر اُتے اسیں اکو تے سانجھی ٹِنی دے لوک آں- ٹِنی دا اِک ہونا سانوں آپس دا ویر نہیں سکھاؤندا- اِکو ٹِنی دے لوک آں اسیں تے سانوں اِک مُٹھ رکھن والی ساڈی ٹِنی اے- پر باہر دے لوکاں نوں ساڈی ایہہ سوہنی ٹِنی رڑکدی اے- اوہ سانوں پاڑن دے کوتر سوجتن کر بیٹھے نیں- پر اوہناں نوں سمجھ آ گئی اے کہ اسیں سانجھی ٹِنی دے لوک آں- ایسے کارن منڈھلی پدھر اُتے اِک آں- ہُن ایس گل دا پکا شُبہ اے جے کسے ویلے وی ساڈی ٹِنی اُتے ہلہ بول دِتا جائے- اوہنوں تباہ برباد کر دِتا جائے- ایس لئی سانوں غفلت نہیں ورتنی چاہیدی- اج دا ایہہ اکٹھ تُہانوں ساریاں نوں خبردار کرن لئی سدیا گیا اے- تُہانوں دسن لئی تاں جے ٹِنی دی رکھوالی لئی کوئی چج دا تے پکا پیڈا پربندھ کیتا جائے-

رحمت میاں دی گمبھیر تقریر نے بُہت اثر دکھایا- گمبھیر مُکھ ہور گمبھیر ہو گئے- رحمت میاں پچھوں ہور لوکاں دی گل بات کیتی- شرما جی، رام پرسان جی، خدا بخش،

جوگندر سنگھ- سبھ لوکاں ایس گل اُتے زور دِتا کہ ساڈے اک مُٹھ ہون دا کارن ایہہ ٹِنی اے- ایس لئی جے اسیں آپنی ایکتا نوں بچاؤنا اے تاں پھیر ایس ٹِنی نوں بچاؤنا پئے گا- ایہدی رکھوالی کرنی پئے گی- بُہت کُجھ سہنا پئے گا- بھاویں سانوں وڈی توں وڈی قربانی دینی پئے-

ٹِنی دی رکھوالی لئی لگاتار وچار وٹاندرا شروع ہو گیا- سُجھاؤ آؤن لگ پئے- اوہناں اُتے گمبھیرتا نال گوہ کیتا گیا- اک سُجھاؤ آیا کہ دِلی سرکار توں مدد منگی جائے- ٹِنی دی رکھوالی اوہدی ذمہ واری اے- دِلی سرکار دا وجود وی تے ٹِنی دے کارن ای قائم اے- پر پھیر جاپیا کہ دِلی سرکار کُجھ نُہتا نہیں کر سکے گی- وَدھ توں وَدھ قومی ایکتا کمیٹی دی بیٹھک بُلا لئے گی- قومی ایکتا بارے اِک گول مول جیہا بیان جھاڑ دئے گی- پھیر ایہہ سوچ وی اُبھری کہ اج جیہڑی آفت ساڈی ٹِنی اُتے آئی کھلوتی اے اوہدی ذمہ وار وی تے دِلی سرکار اے- ایس کارن ٹِنی دی رکھوالی لئی دِلی سرکار توں امداد دی آس کرنا سبھ فضول اے-

اِک سُجھاؤ آیا کہ ساریاں سیاسی پارٹیاں دے لیڈراں نوں مِل کے اوہناں کولوں ٹِنی دی رکھوالی لئی امداد منگی جائے- پر اوسے ویلے ایہہ کہہ کے رد کر دِتا گیا کہ ایہہ چواتی ایہناں حرامی لیڈراں ای تے لائی اے- سارے جہان توں چنگی ساڈی ایس ٹِنی اُتے ایہناں دے کارن ای آفت آئی اے-

پھیر مولویاں تے دھرم چاریاں نوں ایس کم وچ ہتھ پوان تے گوہ کیتا گیا پر نہیں- جے ایہناں نوں وچ لیاندا تاں ساڈی ٹِنی اِکو دِن وچ ملیا میٹ- اوہناں آپنیاں مُقدس کتاباں دے حوالے دے کے اگلے پل ای ساڈی ٹِنی تُڑوا دینی اے- بھاویں اوہ آپ ای توڑن لگ پین-

پُلس ول دھیان گیا جو اک اکٹھی درخواست لِکھ کے پائی جائے- امن امان قائم

رکھنا ای تے پُلس دی ڈیوٹی اے- کوئی لڑائی جھگڑا نہ ہووے- ایہہ سُجھاؤ بڑا تگڑا لگا- پھیر جاپیا، پُلس ودھ توں ودھ کیہ کر لے گی- اِک ادھ کانسٹبل ای آ کے کھلو جائے گا- جدوں لوکاں دی بھیڑ نے ہلہ بولیا تاں سبھ توں پہلاں پُلس والا ای نسے گا- پھیر ایس گل دی وی کیہ ضمانت اے جے پُلس والا آپ وی مٹی اُتے دھاوا کرن والیاں دے نال رل جائے- اِنج اجکل پُلس والیاں دا کردار ایہو جیہے معاملیاں وچ ایسے طرحاں دا ای اے- خیر ایہہ سُجھاؤ وی رد ہو گیا-

بہت وچار وٹاندرا ہویا- مٹی دی رکھوالی لئی- مٹی دی سلامتی لئی- اوہناں دی آپنی مٹی دی سلامتی لئی- اخیر ایہہ مِتھیا گیا کہ جے اسیں آپنی مٹی دی راکھی چاہوندے آں- جے آپنی مٹی دی سلامتی چاہوندے آں تاں پھیر سانوں آپ کُجھ کرنا پئے گا- نہ تے ایس کم دی ذمہ واری کِسے دوجے دے متھے مڑھی جا سکدی اے تے نہ ای کِسے دوسرے اُتے بھروسہ کیتا جاسکدا اے- ایس مسئلے وچ کوئی وی سُچا، سچا تے اعتباری نہیں- جے کر اسیں اِک مُٹھ رہنا اے تاں آپنی مٹی سانوں آپ بچانی ہووے گی- تے جے مٹی بچانی اے تاں ایہدی ذمہ واری سانوں آپ چکنی پئے گی- سانوں آپ کُجھ نہ کُجھ کرنا پئے گا-

خیر ساریاں دی صلاح نال ایہہ مِتھیا گیا کہ اسیں آپ رل مِل کے راکھی کراں گے، آپنی مٹی دی، آپنی ایکتا دی- کِسے وی گٹھ جوڑ نوں کامیاب نہیں ہون دیاں گے-

جھبدے ای ایس مِتھی ہوئی صلاح اُتے ڈٹ کے کم شروع ہو گیا- پوری ہوشیاری تے ایمانداری نال، عقیدت نال- کٹڑی دے واسی رل مِل کے ٹِکیاں ٹِکیاں ٹولیاں بنا کے دِن رات مٹی دا پہرہ دین لگ پئے بِنا کِسے غفلت تے بِنا کِسے لاپرواہی دے- تے بِنا ایہہ ویکھن وِچ آیا کہ حال دی گھڑی اوہناں دی مٹی سلامت سی-

اوہناں دی آپنی مٹی- سارے جہان توں چنگی مٹی-

کہانی وِچلے اوپرے لفظاں دے معنے

1: ہندو متھالوجی وچ 'بندہ' ادھا مرد تے ادھی زنانی اے، جاں زنانی بِنا پورا نہیں ہوندا جیویں شو دیوتا دی مورتی ادھی شو دی دوجی پاروتی دیوی دی اے- 3-2: ہندواں دیاں مُقدس کتاباں- 4: پرہیزگار لوک- دُنیا داری توں دور- ایہناں دیاں مدرسیاں وچ پڑھاکے علم وی حاصل کردے تے رہندے وی- امیر لوک تے راجے مہاراجے وی آپنیاں اولاداں نوں پڑھن لئی ایہناں مدرسیاں وچ بھیجدے- 5: مونہہ ہنیرے اُٹھ کے عبادت کرن والے، جیویں تہجد گزار- 6: بیت الخلاء- پاخانہ- ٹٹی-

شروع کہانی ختم کہانی

گل کتھوں چھوہاں؟ گنگارام پٹیل توں؟ تُسیں اوہناں نوں وسار تے نہیں بیٹھے نا، خبرے وساری بیٹھے ہوو کیوں جے شہریا ہوون لئی بہت کجھ بھلانا ای پیندا اے- اِک گل ہور وی اے، میری پیڑھی تے گنگارام پٹیل نوں جاندی وی نہیں- جے اجن چیت کتے میل ہو وی جائے تے ویکھ کے ترس آوندا اے جاں پھیر ہاسا...... ہائے وچارے گنگارام! کیہ ایہہ سارا دوش میری پیڑھی دا ای اے، تُسیں نہیں ایہدے وِچ رلے ہوئے؟ چنگا، اکھ بچا کے کھسک جاؤ کولوں دی-

اج جنا کو میری پیڑھی دے موہرے ہے ...... اوہ جاندی اے- جیویں، اوہ سلیم جاوید نوں جاندی اے، آنند بخشی اوہناں دے ٹلاں اُتے تے نازیہ حسن اوہناں دی جیبھ اُتے- اوہ بھیشم ساہنی نوں بلراج ساہنی دا بھرا ہوون دے کارن، کیفی اعظمی نوں شبانہ اعظمی دے پیو دے روپ وچ جاندی اے- جے اوہ ایمانداری نال جتن کرے تے غلام علی دیاں غزلاں توں ٹر کے کمار گندھرو تائیں اپڑ سکدی اے- پر میں گنگارام پٹیل توں ای شروعات کرناں-

میریا سیانیا بھرا، جیویں تھوڑی بہت جانکاری سانوں ساریاں نوں ہے کہ دھرتی دے پانی وچ ڈُبے ہوئے ٹوٹے نوں چھڈ کہ تکے تھاں "جمبو دیپ دے انترگت بھرت کھنڈ" ناں دا اِک وڈا کھلا واس اے- اوتھے ای "آریہ ورت" اکھوان والے علاقے وچ کھنڈے ہوئے پنڈاں وچوں کسے پنڈ وچ اک مشہور قِصہ کار رہندے سن ...... "گنگارام پٹیل -"

ہاں، اوہدا ناں سی ...... گنگارام، پنڈ دا پیار وڈا سی، وتر زمین وِچ کنک، دالاں، تِل، کپاہ وغیرہ دیاں فصلاں ٹُلار ے لیندیاں- پہاڑاں دی کُکھ وِچ چونے، پتھر دیاں کاناں، اُپر نیسے اُتے گھنے جنگل- نال نال وگدی ہُوبہُو گنگا میا ورگی اوتار ندی- دو پیراں والیاں دے نال چار پیراں والے وی وسدے رسدے ...... گھر سن، جرن دیاں تھاواں سن- سُورج، چن تے ہوا سی- روز دیہاڑے دیاں لوڑاں تھڑیاں پُوریاں ای نہیں سن ہوندیاں، سگوں ٹھکویاں پُوریاں ہوندیاں- کسے خاص شئے دی لوڑ گواہنڈھیاں توں منگ تنگ کے پوری کر لیندے جاں پھیر چار جی رل کے شہروں منگا لیندے جیہڑی سانجھی ورتوں وچ رہندی- اج دے زمانے دیاں سہولتاں نہ ہوندیاں وی لوک سُکھی وسدے سن- ایس سبھ کاسے توں ایہہ گویڑ لگدا کہ ایہہ لوک 'جیوتا' لوڑدے سن-

گنگارام دے نال کجھ کارنے جُوے ہوئے نیں- جیویں، ٹھاکر اکھوان والے پیو دا کلا کارا پُتر ہون کارن، پیو دے چاواں تے مولوی دی سوٹی دے آسرے اوہ چار جماعتاں پاس کر کے آپنے ویلے، پنڈ وچ سبھ توں بہتا پڑھیا لِکھیا جی بن گئے- آوارہ گردی دا شوق بِکے لا توں سی- چھاہ ویلے دے ٹِچ، جوار دی بِہی روٹی دُدھ گُو نال ڈھڈ وِچ سُٹ کے کدیں کدیں وڈے ویلے ای جنگل بیلے دی راہے پیندے تاں پھیر سورج ڈُبے ای پرتدے- خیر ایویں ای رِڑھدے کھڑدے اوہ وڈے ہوئے تاں الف بے دی پچھان رکھن والے اوہناں دے کجھ ہانی 'وِکٹوریہ کراس' جتن لئی یورپ دی وڈی لڑائی لڑن ٹُر گئے- "رامائین...... مہابھارت" توں لے کے چِٹھی پتر پڑھن لِکھن لئی پورے پنڈ وِچ اِکو ای پڑھیا لِکھیا بندہ رہ گیا...... تے اوہ سن ...... گنگارام- تکدی گل ایہہ اے، تحصیل تھانے دے چپڑاسی اُتے سپاہی توں لے کے توڑ تحصیلدار تے داروغے نال اوہو ای نبڑدے تے گل بات کردے- دورہ کیمپ دا پربندھ، لوکاں توں وگار لین دی ذمہ واری اوہناں نوں ہی چُکنی پیندی- چڑھدے چڑھدے چڑھ گئے

سرکاری اہلکاراں دی نظرے ...... ضلعے تے صوبے نے بخش وتا ٹھپا 'پٹیل' دا گنگارام دے نال- لوک دسدے نیں کہ اوس دن بڑا وڈا جشن ہویا سی پنڈ وچ- پورے پنڈ نوں ودھیا تے رجویں روٹی ورتائی- ہنیرا لتھن توں لے کے سورج چڑھے تائیں، تن تن کنجریاں دا مُجرا- لوکاں بنا ٹکٹ ای مزے لئے- ایس طرحاں مجوی سی 'پٹیلی' اوہناں دے نال، پر 'پٹیلی' دے کجھ لوازمات وی ہوندے نیں...... جیویں، پلنگ تے پیڑھا، حُقہ تے چلم- چلم بھرن لئی، حُقہ تازہ کرن لئی تے ہاں وچ ہاں ملان لئی سی، 'بُلاقی نائی-'

بُلاقی نائی بنا گنگارام پٹیل انج سی جیویں بنا کلغی دے گھوڑا تے بنا مواد دے پھوڑا- عمر دے نال نال ترقیاں ہوئیاں- اوہناں دی جیبھ وچ شہد سی تے ہتھ وچ ٹھاکری دی کرڑی ڈانگ- ڈانگ نالوں ہتھے زورآور اوہناں دے مٹھڑے بول ہی بڑی سَوکھ نال آپنا مطلب کڈھ لیندے، ایس لئی ڈانگ نوں اوکھیاں ہون دی لوڑ کدے کدائیں پیندی- کُھلے تے نرم سُبھاء کارن، گنگارام پٹیل، دُنیا نوں اکھ کھول کے ویکھدے- تیرتھ یاترا دے بہانے گھم پھر کے جانکاری اکٹھی کر دے، پھیر آپنی جانکاری تے تجربیاں نوں قصیاں کہانیاں وچ ڈھال کے پہلاں بُلاقی نال ریہرسل کردے- کسوٹی اُتے کھرے کھوٹے دی پرکھ کر کے کھرے قصیاں نوں دارے وچ بہہ کے پنڈ دے ہر وڈے چھوٹے نوں سُناوندے-

کاریگری تے تجربے نال قصہ کہانی تے اوہناں دی پکڑ تگڑی ہو گئی- وڈا وصب سی سُنان دا ول، مچکراں تے مخول دے نال نال قصہ لوکاں دے دن رات دے رجھیویں، ہسن کھیڈن، دُکھ سُکھ، دیس پردیس دے ویہڑے نال رجیا ہوندا- گنگارام پٹیل دیش دیاں اوکڑاں اُتے گوہ کردے، اوہناں نوں پچھاندے، ساری ساری رات اوہناں نوں وچاردے، اوہناں کارنیاں دے کُھرے لبھدے، اوہناں دیاں نشانیاں آپنیاں قصیاں

وچ گھول کے سُنن والیاں نوں انج پیاوندے کہ اوہناں نوں گولی دا پتہ وی نہ لگدا- گنگا رام ایہناں اوکڑاں دا توڑ لوکاں نوں آپنے قصیاں راہیں دسدے- کئی قصے مشہور نیں اوہناں دی قصہ کاری دے، کیہ کیہ دساں تے کیہ کیہ سُنو گے تُسیں لوک- بس ایہناں کو جان لؤ کہ قصیاں دی دُھپ چھاں وچ ہی ادھے توں ودھ جیون بیت گیا اوہناں دا- ودھدی پُھلدی گرہستی دے دو پُتر پڑھ لکھ کے نوکری لگ گئے تے آپنیاں دوہٹیاں نال شہر جا وسے- گنگارام پٹیل ویلے کویلے گُڑ، کنک تے کنک نال اوہناں دی امداد کردے رہندے- پُتر وی کدے کدائیں کوئی کپڑا لتا کوئی جُتی ٹوپی بھیج کے، تابع دار پُتراں دا پیو ہوون دا احساس دواندے رہندے، پیراں وچ جھانجھر تے مانگ وچ سندور نال بجی سجائی پٹیلن چروکنی سورگ دیاں پوڑیاں چڑھ گئی ہوئی سی- پُتر انگریزی سرکار بنام بھارت سرکار دے سیوک سن جیہناں دیاں ذمہ واریاں تے رجھیویاں دا گھیر دِنو دِن ودھ رہیا سی تے گنگارام دے اکلاپے دا گھیر سنگو رہیا سی-

پنڈ دی رُت بدلی، لوک بدلے، چاء لوڑاں تے پسنداں بدلیاں- نویں نویں لوک، نویاں نویاں گلاں، نویں نویں چالے- مُنڈے گل وچ ٹرانسسٹر لکائی فلمی گاون سُندے رہندے- گنگارام پٹیل دے قصے سُنن دی ویہل کیہدے کول سی؟ لوک ہُن وی آوندے ضرور سن پر سفارشی چٹھی پتر لکھوان جاں آہنڈ گوانڈھ دی چغلی مندی نال آپنا ڈھڈ ہولا کرن- گنگارام نوں وڈیاوندے، اوہدی ہاں وچ ہاں ملاندے، دوجیاں دیاں چغلیاں، بدخوئیاں کردے- گنگارام پٹیل دے موہرے کُھلن والی ہر مُٹھ وچوں ایہو ای شیواں نکلدیاں-

اوہو! بھئی تُسیں اوازار نہ ہووو- سُناواں گا ضرور سُناواں گا، اوہناں دے سارے قصے مینوں موہنہ زبانی یاد نیں- قصے سُنان لئی تے میں ایتھے آیاں ...... ایسے گل دا تے مینوں...... خیر، لگدا اے تُسیں سارے اُک گئے او- ہاں، ہاں، شروع کرناں، میں سوچیا

سی قصہ سُنن توں پہلاں قصہ کار بارے تُہانوں نِکی موٹی جانکاری ہو جائے- ایس جانکاری دی تُہانوں ڈاڈھی لوڑ اے کہ اِک قصہ کار لفظاں دی اِک اِک اِٹ آپنے وجود دی ہوند وِچ ورھیاں تائیں گھڑ کے سِدھ پدھری کردا اے تاں پھیر جا کے اِک چنگے قصے دی کندھ اُساردا اے...... جیہدے اِک پاسے اوہدا آپنا آپ ہوندا اے تے دُوجے پاسے تُسیں...... چلو خیر-

لو پھیر بھاء جی! اوہ قصہ سُنو جیہڑا گنگارام پٹیل دا اے ...... گھر دا اے، دیش دا اے، میرا اے، تُہاڈا اے، کل دا سی، اج دا اے، گنگارام پٹیل نے ایہہ قصہ بُلاقی نوں سُنایا- بُلاقی نوں ایس لئی کیوں جے اوہ اِک تے پُرانا سُنن والا سی، بڑے دھیان نال سُندا سی، دُوسرا قصہ سُندیاں اوہ سوندا نہیں سی ...... ہنگورا دیندا رہندا سی- قصہ بھاویں پنڈ دا ہووے پر جاہل دے وس دا نہیں ...... نہ آکھنا نہ سُننا- گنگارام پٹیل توں سُنیا قصہ بُلاقی نے پِنڈ دیاں خبراں نال رلا کے آپنے طوطے نوں سُنایا-

کسے پِنڈ وِچ اِک ٹھرے مدھرے قد دی اِک حویلی سی- حویلی دے نال ای اِک باراں دری بنی ہوئی سی- ایناں دوہاں دے ساہمنے دو تِن بھیگیاں دا رڑا تے رڑے وِچ اکلا کھلوتا ہویا بوہڑ دا بُڈھا رُکھ- باراں دری وِچ رنگلے ڈھو دار نواری پلنگھ دے نال نال تِن چار وان دیاں منجیاں ڈٹھیاں ہوندیاں تے نال اِک پاسے ڈھو دار پیڑھا، پیڑھے دے اُپر آلے وِچ تھاں تھاں توں قلعی اُکھڑیا اِک پِتل دا حُقہ- تھلے انگھیٹی جیہدے وِچ سواہ نال ڈھکیاں پاتھیاں اٹھ پہر دُھکھدیاں رہندیاں- حُقہ ساری رات جاگدا کیوں جے اوہنوں کوئی اَسیاں کو ورھیاں دے جِن بھوت دا پرچھاواں چمبڑیا رہندا- دِنے اوہ حُقہ پیڑھے دے نال بوہڑ تھلے آ جاندا ...... ساڈے قصے دی شروعات ایسے رُکھ توں ہوندی اے-

ایس بُڈھے رُکھ نے جیون دیاں بڑیاں اُچیاں نیویاں ویکھیاں سن- ہزاراں نوں

ڈھیندیاں ویکھیا تے سینکڑیاں نوں اُسردیاں- ہنیری جھکھڑ، پوہ ماگھ دے پالے، جیٹھ ہاڑ دیاں لوواں- اوہدے پتر جھڑدے، ٹاہن وڈھے جاندے، پر پھیر وی جے کوئی چنگا بھیڑا اوہدے تھلے آؤندا اوہنوں چھاں دین لئی اوہنے کدے وی کنجوسی نہیں سی ورتی- اوہدے پیراں وِچ چھاں سی تے اوہدے شریر اُتے واسا- رُکھ کیہ سی، اِک پورے دا پورا ...... بس کُجھ وی سمجھ لوؤ-

ایہہ نہیں سی کہ رُکھ نِرا پکھواں دا ہی واس ہووے- اوہدیاں اُبھریاں جڑاں وِچ ناگ پروار آباد سی- ایڈے وڈے رُکھ وِچ نِکیاں موٹیاں کھُڈاں اُتے گالہڑ دی مالکی وی پکی سی- دور دُراڈیوں آئے تھکے ٹُٹے پردیسی، بُھلے بھٹکے پیاسے پکھیرو آؤندے تے پھیر ایتھوں دے ہی ہو کے رہ جاندے- ہر دُکھی لئی رُکھ آپنی جھولی اَڈ دیندا، اوہناں دا بھار آپنے سِر لے لیندا- باز تے بلی ورگے شاطر تے بھیدی دُشمناں دے وروودھ لئی تے رکھیا لئی رُکھ دے آپنے پربندھ سن- بھاویں باز پکھواں دی ذات برادری دا سی تے گِدھ توں اڈ دوجیاں دے سمجھاؤن تے وی جدوں اوہنے آپنیاں بھیڑیاں عادتاں نہ چھڈیاں تاں ساریاں دی صلاح نال اوہنوں برادریوں بیدخل کر دِتا- اِک مُٹھ زور اگے باز دا کوئی واہ نہ چلیا تے بے وس ہو کے اوہنوں رُکھ چھڈنا ای پیا- اوہ ہر ویلے تاڑ وِچ رہندا کہ کسے نِکے موٹے پکھی اُتے دا مارے- رُکھ دی ٹیسی تے بیٹھا گِدھ بڑی ہُشیاری نال باز دیاں حرکتاں نوں تاڑدا رہندا- ٹوہ لگدیاں ای خاص پکھواں دا اِک ٹولا جاندا تے باز نوں حد بنیوں پار دھک آؤندا-

تھلے، رُکھ دے آلے دوآلے ناگ پھردا رہندا، بلی دی کیہ مجال کہ اوہ رُکھ دے نیڑے وی پھڑک کے- دوروں ای رُکھ نوں ویکھ ویکھ اوہدیاں رالاں لمکدیاں، اوہ آپنے پیر پنجے چٹدی اندروں اندر کھجدی رہندی- ہاں! کاں کدی کدی کوئل نوں چھیڑ دیندا جاں کسے دے آہلنے دے ککھ تیلے ایدھر اودھر کر دیندا جاں ٹیسی تے بہہ کے ... تھلے کسے

پکھو تے وِتھ کر دیندا، پر ایہدے توں اڈ سُکھ سی امن امان سی-

باراں دری والے پاسے وڈھی ایس رُکھ دی اک ٹاہنی تے چڑی چڑے دے اک جوڑے دا آہلنا سی- دوویں جوان، تندرُست تے رج کے سوہنے- آپے وچ اینا سلوک پیار کہ اِک گھڑی دا وچھوڑا وی نہیں سن جر سکدے- ہولی ہولی سُہاونی رُت آئی- رُکھ دیاں ٹگراں مُلارے لیندیاں- ماکھیو سارا دِن پھر پھر کے رس اکٹھا کردی تے شام نوں لیا رُکھ اُتے روڑھدی- طوطا ٹیں ٹیں، ٹیں ٹیں کردا اسماناں وچ ہواواں دیاں پینگھاں جُھوٹدا، اکھاں ٹیریاں کرکے طوطی نوں رجھاون لئی رُکھ دی ٹیسی تے بہہ کے آپنی پُوچھل نال نکور تے نرول پتراں نوں تھاپڑیاں دیندا- کبوتر دی مستی بے شرمی دا حد بنا ٹپ گئی- رُکھ دیاں ساریاں مادہ مونہہ لکائی مُسکاؤندیاں تے کبوتری بارے اِک دُوجی نال گلاں کردیاں تے کاں نوں گِدھ اگے شکائت کرنی پئی کہ کبوتر دیاں حرکتاں کارن مُنڈے کُڑیاں تے نیانیاں دے وِگڑن دا ڈر اے- تے بھاء جی وارے وارے جاواں ایس رُت دے کہ ادھی رات نوں کدی ایس ٹاہنی دے تے کدی اوس ٹاہنی دے پتے کھڑکن لگ پیندے-

جیویں میں تہانوں پہلاں دسیا اے کہ چڑی تے چڑا جوان، تندرُست تے سوہنے سن، چیتر رُت دا اثر تے اوہناں تے وی ہونا ای سی، ہویا، چڑا دھون اکڑائی پنجیاں بھار ٹپدا چوں چوں کردا چڑی ول ودھدا- چڑی چیں چیں کردی آپنا شریر تے کھنب پُھلاؤندیاں بڑے مان نال پُھرر کر کے اُڈ کے پرے جا بیٹھدی- چڑا تھلے آؤندا گوہے وِچوں دانہ لبھ کے چُنج وِچ نپ چڑی دے نال آ بہندا- چُنجے نال چڑی دا سر پلوسدا اوہدے وال سنواردا، ہُن چڑی سر چھنڈدی، مٹکدی، آپنے کھنب پُھلا کے اِنج کھڑدی کہ دو پنچھیاں کیسے ازلی کُھچ نال جُڑ جاندیاں تے ہوندیاں ہوندیاں ای دکھ ہوندیاں-

دِن بڑے سُکھی بیت رہے سن- ٹیسی تے بیٹھے گِدھ دی نگاہ چارے دا چوکس، تھلے ناگ آپنے ناکے تے ہُشیار- پر ہونی نوں کیہ آکھیئے؟ اوہ تے چار پیر اگے اگے ٹُردی اے- اِک تھاں بیٹھے چڑی چڑا قدرت دی کھیڈ وچ مست...... بلی کِنیاں دِناں توں تاڑ وچ سی...... چڑے دی اِک بُھل، بلی دا اِک جھپٹا...... چوں چوں کردا چڑا بلی دے مونہہ وچ- ہُن گِدھ کُجھ وی کرے، ناگ لکھ پھن کھلارے، چڑے نے جانا سی سو گیا- سارا رُکھ ماتم دے ڈونگھے پرچھاویں وچ ڈُب گیا- چڑی دا رو رو کے بھیڑا حال ہو گیا- اوہ چڑا چوں چوں، چڑا چوں چوں کردی سُنی سُنی راہ ول ویکھدیاں چیک مار کے بے ہوش ہو جاندی- بے حال چڑی دیاں اکھاں وچوں اتھرو ڈُلھدے رہندے- سارا رُکھ چڑی دے دوآلے اکٹھا ہو جاندا- گِدھ تے ناگ آپنے آپ نوں قصوروار سمجھدے- اوہناں دیاں اکھاں زمین وچ گڈیاں جاندیاں- ''پڑ لکا'' چُنج وچ پانی لیا کے چڑی دے مونہہ تے تروکدا- ''پریوا'' کھنباں دی ہوا جھلدا- چڑی ہولی ہولی اکھاں کھول دیندی تے کوئل اوہدے کول سرک آؤندی تے موقعے موجب مِٹھیاں مِٹھیاں گلاں کرکے حوصلہ دین دا جتن کردی- دور ڈراڈے دیش توں ہنس آؤندا، دُودھ پانی دا نکھیڑ کرن والیاں علم تے عقل والیاں کہانیاں سُنا کے چڑی دے من نوں سہارا دیندا، اوہدے پھٹاں اُتے ملہم لاؤندا-

ایہہ تے سن ساڈے تُہاڈے وس دیاں گلاں پر سبھ توں وڈا حکیم تے ویلا اے جیہڑا سارے پھٹ بھر دیندا اے- چڑی دا دُکھ وی ہولا پے گیا- اُنج وی مرن والے نوں کوئی کِنا کو چر روئے؟

پچھلے کُجھ دِناں توں اِک نویں گل واپری- دانہ پھکا چُگن لئی چڑی ہُن کئی دِناں توں اِکو پاسے جان لگ پئی- پہلاں تاں کسے دھیان ای نہ دِتا پر ہر روز چڑی دا اکو پاسے جانا دوجے پکھواں دی اکھ وچ رڑکن لگ پیا- اوس دِن دی تے پکھو ای نہ وِس

وِن مینا نے ایہہ خبر اُڈائی کہ جیہڑے پاسے چڑی روز دانہ چگن جاندی اے، اودھر کوئی اِک کوہ دے پندھ تے اِک پھروانہہ دے رُکھ اُتے اِک چڑا بیٹھا ہوندا اے- مینا نے اوہناں دوہاں نوں اکٹھیاں دانہ چگدیاں وی ویکھیا اے-

مادہ توں ہوندی ہوئی گل نراں تائیں اپڑی تاں اوہ تربک گئے، جواناں دا لہو اُبلن لگ پیا- کوئی پنجے تکھے کردا تے کوئی چُنج نوں پتھر اُتے گھساؤندا- کوئی رائے دیندا کہ چڑی نوں بے دخل کر دِتا جائے تے کوئی وچاری انجول چڑی نوں جانوں مارن دے حق وِچ ہوندا- اوہناں وِچ سبھ توں اگے چڑی دی ذات دے اوہ ہانی چڑے سن جیہڑے کسے کارن اجے تائیں چھڑے ہی سن- ایہہ اگے ہو ہو، ٹپ ٹپ کے گلاں کردے، چڑی دے ناں تے تھکدے- وِنے شامیں چھپڑ تے جا کے نہاؤندے، سنواردے، شِنگھاردے تے بن ٹھن کے پرت کے چڑی موہریوں اِک جاں دو وار لنگھن دا جتن ضرور کردے-

ہنگورا دیندے جاؤ بھرا جی ...... ہنگورے بِنا بات رُک جائے گی، بات رُک گئی تے رات کیویں بیتے گی؟ رات کٹن لئی بات دی لوڑ اے تے بات نوں ہنگورا-

شاوا میرے بھرا ...... نورن لئی جیویں گھوڑے نوں لگام، مالک نوں سلام، باہمن نوں ''جنیئو'' تے مزدور نوں بھاڑے دی، اُنج ای قصہ کار نوں ہنگورے دی لوڑ ہوندی اے ...... جو کُجھ واپر رہیا سی گِدھ دی نِگاہ وِچ سی- ایس توں پہلاں کہ پانی سِر دوں ٹپدا، گھر وِچ بھانبڑ مچدا- اوہنے کبوتر نوں سدیا- اُڈ گیا کبوتر چِٹھی لے کے جیہڑی گِدھ نے اوہنوں دِتی سی- شامیں کبوتر پرت آیا جواب لے کے تے بھاء جی سارے شوقی چھڑے مونہہ ویکھدے رہ گئے- بنھ دِتی چڑی دی منگنی، جی بھاء جی، اوسے چڑے نال جیہنوں خبرے کسے رُکھ واسی دیکھیا سی پر جانکاری ساریاں نوں سی- کسے کسے پاسیوں نابری دا نعرہ وی لگا- بھرم بھا دی کوئی شئے ہوندی اے، پھیرے حیاتی

وِچ اکو وار ہوندے نیں، جنج اکو وار چڑھدی اے- وِچ وِچ ایہہ بھن بھن وی سُنائی دیندی' سُنھیا گیا اے ایہہ گِدھ- انہوں چڑی دی پہاڑ جیہی زندگی دی تے بڑی پرواہ اے پر رُکھ دے چھڑیاں دی کوئی فکر نہیں جیہڑے اُجڑ پُجڑ رہے نیں- جے چڑی دا گھر ای وساناں سی تے رُکھ اُتے چنگے بھیڑے دا کیہ گھاٹا اے؟'

اِک تے گِدھ چڑی دے لگن نوں وڈی اہمیت دے رہیا سی، دوجا رُکھ اُتے سوہنی جوان چڑی دے ڈھیر چاہوان ہون کارن اوہ ''سوئمور'' نہیں سی رچاؤنا چاہوندا، تیجی اِک اندر خانے دی گل ہور وی سی، اوہ ایہہ سی کہ اوہنوں جاپدا جیویں اوہدی آپنی دھی دا ویاہ ہو رہیا اے- گِدھ نے پینچاں موہرے آپنی گل لیا رکھی- بنڈھے ورتے، اگے پچھے دا دھیان، گیان رکھن والے پینچاں دا نیاں گِدھ دے پکھ وِچ ہویا- مُکدی گل ایہہ کہ بھرم بھا تے رسماں رواجاں موجب چڑی دے پھیرے تے نہ ہوئے پر باقی دے سارے شگن گج وج کے دھوم دھڑکے نال ہوئے- جنج دی سیوا تے آدر وِچ، دِیوا بال کے وی کوئی نُقص جاں کسر لبھنا اوکھا سی- ملنی ویلے کوئل نے ایہو جیہیاں سٹھنیاں دِتیاں تے گُند بکیا کہ وڈے وڈے کلاکار مونہہ تکدے رہے- مور نے آپنے ناچ وِچ آپنی جان کڈھ کے پا دِتی- ''منڈپ'' دی سجاوٹ وِچ طوطے نے کمال دی کاریگری وکھائی- کاں نے بھلی مانسی تے تمیزداری وِچ ساریاں نوں مات دے دِتی- راہ دی صفائی وِچ گالھڑ نے آپنی چھاپ ٹھوک دِتی-

سجنوں قِصہ ایتھے مُک جانا چاہیدا اے، پر مجبوری اے- تُسیں نِرا باسے بھیڑے لئی نہیں سگوں حیاتی دی جانکاری لئی اِکٹھے ہوئے او- زندگی کوئی فِلم نہیں جیہدے وِچ وڈی توں وڈی بھیڑ سوہنی تے رنگلی جاپدی ہوئی لنگھ جاندی اے، ڈھائیاں گھنٹیاں وِچ- زندگی دی جانکاری لئی صبر دی لوڑ اے تے اوہ تُہاڈے وِچوں بُہتیاں وِچ ہے اے

زندگی دا سچا قصہ تے دیاو بچھوں ٹُردا اے جدوں لوڑاں لئی دھرتی دے پڑ پاہدے نیں، تھوڑ تے گھاٹ دی لو دے جھکڑ چپیڑاں ماردے نیں- کسے سیانے دا ٹھیٹ ودھیا اکھان اے،" دُھپ اے، دُھوڑ اے، پسینہ اے، زندگی جیٹھ دا مہینہ اے-"

تے جیٹھ دا مہینہ آیا- رُکھ دے پتر لوہن لگ پئے- سال بھر تُبکا تُبکا سانبھیا پانی، رُکھ صرفے نال ورتن لگ پیا- گودی اوہدی پھیر وی نہ سنگری- اِک دوپہرے کھیہ بھریا ہر، پیاس نال پڑیاں جے ٹل چکرو چکرو ہویا اِک باندر اوتھے اپڑیا- گِدھ دے اِشارے اُتے ناگ نے پھن کھلاریا- ڈردے مارے باندر دا رنگ اُڈ گیا- اوہنے جُھک کے بھوئیں تے تن وار متھا رگڑیا، منداں وچ کپڑا نپ، ہتھ جوڑ کے عرض کرن لگا، "حضور غریب نواز، بندہ پرور- وڈا ناں سُن کے آیاں، میری جھولی وچ رحم دی بھیکھ پا دیو، بس ہر لکاوَن لئی تھاں بخش دیو- میں تُہاڈی چاکری کراں گا، نچاں گا، گاواں گا، دیش دیش دیاں سوغاتاں نال تُہاڈا گھر بھر دیاں گا- میں تُہاڈے لوکاں دی سیوا کراں گا- میں ویکھ رہیاں کہ تُہاڈیاں نویاں لگراں سُک کے پیلیاں ہو رہیاں نیں- جڑاں آکڑ کے سخت ہو گئیاں نیں- نویاں پتراں دے مُکھاں اُتے وی بے رونقی کھلری ہوئی اے- خبرے تُہانوں پتہ نہیں آلے دوآلے کھاد گھٹ گئی اے ...... اَن دی دِنو دِن گھٹدا جارہیا اے ...... ایہہ کیویں تے کدوں تائیں سرے گا؟ بھگوان نہ کرے- جے تُہانوں کُجھ ہو گیا تے ایتھاں پکھواں دا کیہ بنے گا؟"

رُکھ، تے رُکھ اُتے رہن والیاں پکھواں نوں جاپیا کہ باندر سچ آکھدا اے، کیوں جے ساڈے وچوں کسے وی ایس پکھ اُتے کُھل کے کدی سوچیا ای نہیں- بھلک دے کسے اَن ڈٹھے خطرے دے پرچھاویں رُکھ دے مُکھ اُتے ڈولن لگ پئے- گِدھ جھبدے تھلے اُتر آیا- باندر نے ویلے دا فائدہ چُکیا- اوہنے آپنا جھولا کھولیا تے اِک

گوٹے کناری والی وچھونی کڈھ، گِدھ اگے وچھا دتی- گِدھ نے آپنی ساری حیاتی رُکھ دے اک منڈ تے کٹی سی، اوہدیاں اکھاں چُندھیا گئیاں- باندر گِدھ دا اندر تاڑ گیا، اگے ودھ کے بڑی منت تے عزت پیار نال گندے میلے گِدھ دا ہتھ پھڑ کے اوس نوں وچھونی اُتے بیٹھا دتا- پھیر ناگ نوں وی- ہر کوئی رُکھ تھلے آ کھلوتا-

رہن لگ پیا باندر رُکھ تھلے- باندر ہر روز آپنے جھولے وچوں کوئی ایہو جیہی شئے کڈھ ماردا، جیہنوں ویکھ کے پکھواں دیاں اکھاں پاٹ جاندیاں- بال نیانے تاں سارا دِن اوہدے دوالے گھمدے رہندے- شاماں نوں پرت کے پکھو آپنیاں آہلنیاں وچ جان دی تھاں باندر کول آ بیٹھدے- اوتھوں اوہناں نوں نویاں نویاں جانکاریاں مِلدیاں- اوہناں نوں سچ مُچ اجے تائیں ایہہ پتہ نہیں سی کہ اوہ زندگی کِنیاں تھوڑاں نال ہنڈا رہے نیں، تے ایہہ تھوڑاں دور وی ہو سکدیاں نیں- سویر نوں دانہ چُگن لئی گھروں نِکلنا تے سورج ڈُبے گھر پرتنا ای چنگی زندگی نہیں-

باندر ہُن رُکھ واسیاں دا بیلی، سکا، آگو تے ہور سبھ کُجھ سی- ہر آلہنے وچ ہڑبڑی پئی ہوئی سی کیوں جے باندر نے دسیا سی کہ رُکھ دے کول ایہو جیہیاں شیواں نیں جیہڑیاں ایس دوجیاں تھاواں تے بھیج دیئے تے وٹے وچ ودھیا ودھیا شیواں رُکھ لئی آ سکدیاں نیں- باندر رُکھ دے بھلے لئی وچولا بنن نوں وی راضی سی-

رُکھ اُتے دھڑا دھڑ پُٹھ سِدھ ہو رہی سی، اِنقلاب آ رہیا سی، پر اوہدی سمجھ وچ کُجھ وی نہیں سی پے رہیا- اوہ اُٹھدا بیہندا، ڈردا، کنبدا، ساری ساری رات جاگدا پر جو کُجھ ہو رہیا سی اوہنوں روکن دی جاں صحیح تے غلط دا فیصلہ کرن دی اوہنوں ہمت نہ پیندی- رُکھ لئی ایہہ سبھ کُجھ ہی نواں سی، اِک عجوبہ- باندر نال گل بات کر دیاں اوہنوں پتہ لگا کہ اِنج ہوندا ای اے-

ہُن تے دِن رات بس کم ای کم- ماکھیا ڈھیر توں ڈھیر شہد اکٹھا کرن دا ٹل

ماردی- مور آپنے پنکھ جھمبتی جھمبتی وڈے کرن دا جتن کردا- کئی پکھیرو جنگل، بیلا، پہاڑ، تھاں تھاں کھجل ہو کے جڑی بُوٹیاں لبھ کے لیاؤندے- سبھ آپنیاں آپنیاں شیواں باندر دے سپُرد کر دیندے- ونے وچ ملدیاں ایہو جیہیاں اولیاں شیواں جیہڑیاں نہ کدی پہلاں ویکھیاں سن تے نہ ای اوہناں دی لوڑ سی، پر اِک گل ضرور ہوئی، ہر آہلنا بچ گیا، لِشک پیا- اِک دوسرے دی بچ دھج تے لِشک نوں مات دین دی بھاجڑ نے کم دے رُجھیویں وِچ ساریاں نوں دِن رات دا فرق بُھلا دِتا- ہُن کدی کدی اِک آہلنے وِچوں شئے غائب ہو کے دوجے آہلنے وِچ اپڑ جاندی- حال ایہہ ہویا کہ باندر دے کہن تے ناگ اِک اِک ناہن دی رکھوالی تے جُٹ گیا-

آہلنیاں دی شکل وجہ تے طور طریقے وی بدلن لگ پے- کوئی آہلنا رج کے سوہنا ہوندا تے کوئی بڑا ککھاں دا ڈھیر- لوڑاں ودھیاں تے گالھڑ دی کُھڈ اُتے ناگ پریوار نے مل مار لئی- گالھڑ روندی پِٹدی آہلنے آہلنے پھری پر کسے کول وی ویہل نہیں سی اوہدی گل سُنن لئی- گِدھ نوں پینشن دے کے اِک پاسے بٹھا دِتا- رُکھ لئی نویں کھاد دا وچار وٹاندرا سِکھر تے سی- لے دے کے اِک باندر رہ گیا سی جیہڑا کُجھ نہ کردیاں وی ہر ویلے رُجھیا جاپدا- اوہنوں تے مِلنا وی بُہت اوکھا ہو گیا سی- ناگ دا مُنڈا اٹھے پہر پاہرے لئی اوہدے نال نال چوکس رہندا- رُکھ اُتے اوہدی رہن والی تھاں نوں دِنو دِن وڈیاں کرن دی لوڑ پیندی- رُکھ پولا ہوندا جا رہیا سی-

ماکھیا آپنا سارا شہد ویچ دیندی- بال چکھن نوں ترسدے رہندے- چنگا مُل مِلدیاں ای بجوا آپنے آہلنے دا سودا کر دیندا- پنکھ اُگاؤندیاں اُگاؤندیاں مور جوانی وِچ ای بُڈھا ہو گیا- کوئل ہُن کدی کدی گاؤندی اوہ وی بڑا باندر دے آکھن تے- اوہدے کانسرٹ دور دور تائیں ہوون لگ پے-

مُکدی گل ایہہ کہ رُکھ اُتے لِشکاں، سجاوٹاں تے خوشحالی وکھالی دیندی پر سُکھ چین

کُھس گیا- موج میلہ تے مستی ورگیاں شیواں لفظ بن کے کتاباں وِچ جا وسیاں- باندر بے خبرا نہیں سی- اوہنے رُکھ اُتے تھاں تھاں نفسیاتی بیماریاں دے علاج تے دماغی سُکھ لئی روحانی اڈے کھول دِتے- ایس پکھوں پیسے دی کوئی گھاٹ نہیں سی- بگلے دی نِگرانی وِچ ہر عبادت، پوجا باندر دے حُکم موجب ہوندی- اوہنے اُلو نوں افسر دی کُرسی دِتی تے کاں نوں کلرکی، باز فوجی بنیا تے چمگادڑ پٹواری-

آپ ہُدری ایہنی کہ کاں جیہدے مرضی آہلنے جاں دانے چھکے تے ٹیکس ٹھوک دیندا- ناگ جیہڑے پاسے سرکدا آہلنیاں وِچوں انڈے بچے ختم- آپا دھاپی تے بے وسائی دا ایہہ حال سی کہ ٹاہنی تے پتر اِک دوجے توں پاسا وٹدے- اِک ٹاہنی زمین توں مُراد منگدی تے دوجی اسمان توں خیر- ہوا جُھلدی تاں ٹاہنیاں اِک دوجے نال ٹکراؤندیاں- پتر جھڑدے، ٹاہنیاں ترٹکدیاں، آہلنے اُجڑدے- اُتوں سونے تے سُہاگہ، باندر ونڈ دانیاں- آہلنے وِن پونیاں شیواں نال ٹکونک پر دانے چھکے دا گھاٹا- سبھ آزاد تے خود مُختیار پر اُڈن دی حد بندی- رُکھ تے ہر پاسے حال دُہائی- جدھر دُہائی پیتی مچدی، باندر اوس پاسے آپنے جھولے وِچوں دانے چھکے دا چھٹا لا دیندا-

ایدھر رُکھ دے سِکے ٹاہن اُتے بیٹھا بے وس گِدھ اُسل وٹ لیندا، پھڑ پھڑاؤندا پر اوہدا کوئی واہ نہ چلدا- اودھر باراں دری وِچ آپنے پیڑھے اُتے بیٹھا بچ اُپر پورے اسی ورھیاں دا گنگارام آپنی سوئی اِک پاسیوں چک کے دوجے دا رکھدا تے پھیر اودھروں چک کے پہلے دا رکھدا کیوں جے کیہنوں سُنائے رُکھ دی کہانی؟ کون سُنے گا ایہو جیہے قصے کہانیاں؟ کِسے کول ہے ویہل بچ جانن دی؟

سجنو، بیلیو! ٹلاقی دے پوترے نوں بس اینا کو قصہ ای یاد سی- ہاں کُجھ جانکاری اوہنوں ہور وی سی کہ گنگارام پٹیل آپنی ساری حیاتی دی پونجی سمیت کے جیوندیاں رہنا چاہوندا سی! کہانی سُناؤن لئی اوس 'بُوٹے' نوں جیہڑا پولے تے کھوکھلے ہو رہے بُڈھے

بوہڑ دی کُکھ وچ رکے رکے وڈا ہو رہیا سی۔
اگے دی کہانی اوہدے توں پچھنی پوے گی۔

□

جمبو دیپ: پُراناں موجب پوری دُنیا نوں 7 حصیاں وچ ونڈیا گیا اے جیہدا اِک حصہ بھارت اے۔ تے بھارت نوں 9 حصیاں وچ۔ آریہ ورت: آریہ نسل دے رہن دی تھاں۔ پڑگلا: اِک پکھی دا ناں۔ پریوا: اِک پکھی دا ناں۔ جنیؤ: براہمن ننگے پنڈے اُتے اِک ڈوری جیہی پائی رکھدے نیں۔ سوئیمور: ویاہ لئی کُڑی دے ساہمنے اُمید وار مُنڈیاں نوں کھلہار دِتا جاندا اے تے کُڑی آپ آپنا ور چُندی اے۔ منڈپ: بنی ہوئی تھاں جتھے ویاہ ویلے کُڑی تے مُنڈا اگ دوالے پھیرے لاؤندے نیں۔

اُودے پرکاش

چھپنجا تولیاں دی پیٹی

''چھپن تولے کا کردھن''

رات نوں گھر وچ ہنیرا بہت ہوندا، دوجیاں دے گھراں نالوں وی ودھ تے ڈونگھا۔ کندھاں وی اوہدے وچ گواچ جاندیاں، ہوا بھاری تے سنگھنی ہو جاندی جیہدے وچ ون ون دیاں بواں، خوشبواں گُھلیاں ہوندیاں۔ کئی وار مینوں کیوڑے دی خوشبو آؤندی جاپدی جد کہ ساڈے گھر تے کیہ سارے پنڈ وچ کیوڑہ نہیں۔ کدیں پنڈوں باہرلے مچھیاں والے چھپڑ دے پانی دی بو، مچھیاں دے مُشکے نال ساڈے پھیپھڑے بھر جاندے، ساہ لینا اوکھا ہو جاندا، ہر شے بلی بلی لگدی۔

کدے کدائیں اِنج وی ہوندا کہ کسے سڑی ہوئی شے دی بو ہوا وچ رل کے اِک مہین جیہی پرت بن کے سارے گھر نوں گھیر لیندی۔ ایس بو دے کھلر دیاں ہی ہر پاسے اِک اَن ڈِٹھے خوف دے پرچھاویں وی پسر جاندے، ماں کہندی، ''لگدا اے کتے کوئی چوہا مر گیا اے۔'' اوہدی آواز وچ بے یقینی تے خوف رلیا مِلیا ہوندا۔ پھیر اوہ آپنے آپ نوں آرام نال تسلی دیندیاں کہندی، ''کاکا، جا کے ویکھ دادی کیہ کردی پئی اے ہنیری کوٹھڑی وچ؟''

میں سمجھ جاندا کہ ماں دے اندر اوس سڑی ہوئی بو دے نال چمبڑیا ہویا ڈر وی بیٹھ گیا اے تے اوہنوں دادی بارے شُبہ اے۔ اسیں سارے اکثر دادی نوں بھُلا دیندے، کدے تے مہینہ مہینہ اوہنوں نہ ویکھدے۔ نہ اوہ ساڈیاں اکھاں دے ساہمنے ہوندی تے نہ ہی اوہدی ہوند ساڈے چیتے وچ۔

جیہڑی کوٹھڑی وچ دادی ٹاہلی دی اِک پُرانی منجی تے سُتی رہندی، اوس کوٹھڑی دا ناں 'ہنیری کوٹھڑی' رکھیا ہویا سی- اوہ نِکی تے بھیڑی جیہی، زمین وچ دھسی ہوئی ڈھر اندر اِک کوٹھڑی سی، جیہدی کوئی باری نہیں سی، صرف اِک نِکا جیہا بوہا سی جیہدی چگاٹھ اینی نیویں سی کے لگ بھگ بیٹھ کے اندر اُترنا پیندا- اوس کوٹھڑی دا فرش، زمین دی پدھرتوں کوئی دو کو فٹ نیواں سی، اوتھے ہر ویلے ہنیرا رہندا، دن ویلے وی- دادی کئیاں دناں پچھوں، جاں کدیں کدیں مہینیاں پچھوں اوس کوٹھڑیوں باہر نِکلدی- اوہ خبرے اندر ہی کیسے نکرے پیشاب کردی سی، ایسے لئی ہنیری کوٹھڑی دی بند سنگھنی ہوا وچ ''اموہنیئے'' دی تِکھی بو رچی ہوندی، دادی دے شریر وچوں وی ایہو جیہی بو آؤندی سی-

مینوں پورا پک سی کہ دادی کوٹھڑی دے ہنیرے وِچ وی ساریاں شیواں صاف صاف ویکھ لیندی اے- اِک دو واری جدوں اماں نے سڑی ہوئی بو توں ڈردیاں، مینوں، دادی نوں ویکھن بھیجیا سی، میں ہنیری کوٹھڑی دے اندر جھات ماری، تے ہنیرے وِچ، جدھر دادی دی منجی سی، اودھر کج دیاں دو بلدیاں اکھاں ویکھیاں سن- ہنیرے وچ بلی دیاں اکھاں وی ایسے طرحاں بلدیاں نیں- میں جدوں آواز ماری، 'دادی، دادی' تے تھر تھراؤندی 'ہوں ہوں' دی آواز اوہناں دوہاں اکھاں وچوں نِکلدی- میں ہنیرے وچ نسدا ہویا پرت آؤندا تے اُچی آواز وِچ کہندا، 'اماں، دادی تے جیوندی اے' تے اماں مینوں جھاڑ پاؤندی، تے جے میں ایہہ کہندا کہ 'اماں، دادی تے نہیں سڑ رہی، ایہہ بو کسے ہور مری ہوئی شے دی اے'، تے خبرے کیوں اماں پھر وی مینوں جھاڑ پاؤندی- ایس لئی پچھلے کجھ دناں توں گھر وچ رات والی بو کھلردی تے اماں ڈر دی ماری مینوں ہنیری کوٹھڑی ول بھیجدی، میں جھاتی مار کے، نسدا ہویا پرتدا، تے گاؤندا ہویا دسدا......'دادی بولے، ہوں، ہوں'......-

پر راتیں مینوں بلی توں بڑا ڈر آؤندا، خاص کر اوس کالی بلی توں جیہڑی صرف رات نوں ہی آؤندی، کوٹھیتوں اُتردی، سارے گھر وچ پھِردی، تے کدے کدے ساڈی منجی تھلے آ کے بہہ جاندی- اوہدِیاں اکھاں وی کج دیاں بلدِیاں ہوئیاں اکھاں سن- اوہناں وچوں مٹھا مٹھا نیلا تے پیلا چانن رِکردا رہندا- جیویں جیویں ہنیرا گاڑھا ہوندا اوویں اوویں چانن تِیکھا رِکردا- بلی راتاں نوں وین پاؤندی، تے مینوں اِنج لگدا کہ اوہ بلی نہیں، 'دادی اے' تے خبرے بلی دا رُوپ دھار کے سارے گھر دی ٹوہ لیندی پھردی اے- ساڈے پِنڈ دیاں زنانیاں ایسطرحاں دیاں کہانیاں سُناؤندِیاں، جیہدے وِچ ہوندا، کہ کجھ زنانیاں، جادو ٹونے دے زور نال آپنے آپ نوں کسے وی رُوپ وِچ ڈھال لیندِیاں- ایہناں زنانیاں نوں ٹونے ہارنیاں کہیا جاندا، تے بلی اوہناں دا من پچھواں روپ ہوندا، کیوں جے بلی ہنیرے وچ وی ویکھ لیندی اے-

پر اوہنی دِنیں، صرف دادی نہیں، سگوں ہر زنانی میرے لئی چرج ہوندی، تے میں ہر دم اوس پل دی تاڑ وِچ رہندا کہ جدوں کوئی زنانی ہور رُوپ دھار رہی ہووے، تے میں اوہنوں آپنی اکھیں ویکھاں، پر ایہہ کدیں نہ ہویا، بلکہ دادی کدوں بلی دا رُوپ دھار دی اے، میں ایہہ وی نہ ویکھ سکیا-

چاچی، جیہدے بارے مشہور سی کہ اوہنے وِل دی تھاں لکڑ دا اِک چورس ٹوٹا مڑھایا ہویا اے، جیہنوں اوہنے، چاچے دے گھروں نس جان تے بال نہ ہون دے کارن مڑھایا سی- چاچی بڑی چتر سی، اوہ گلاں دی کڈھ لیندی- اوہنے اِک وار دسیا، کئی ورھے پہلاں جدوں دادی جوان سی، بڑی سوہنی سی، اوہدا مِلن ورتن پِنڈ دی اِک نائن نال ہوگیا- نائن ٹونا جاندی سی، اوہدے کولوں دادی نے وی تھوڑا بہت ٹونا سِکھ لیا- کدے کدائیں ٹونا پُٹھا وی پے جاندا اے- دادی نال وی ایہو ہی ہویا- دادی دی سوہنی تے سوہل دیہہ جیہدے اُتے گرمیاں دی دُھپ نال چھالے پے جاندے، تے

رات نوں جیہدے وچوں پُھلاں دی خوشبو پُھلدی سی...... اوہ شریر، ٹونا پُٹھا چین نال پیلے تانبے رنگا تے پھر کتھے رنگلا ہو گیا- دادی دے اگڑ پچھڑ تیراں بال ہوئے، جنہاں وچوں پتا جی، ''جسپڈ پیہ د'' والی پھپھی تے چاچا جیوندے رہے- چاچی دسدی کہ، دادی دا اوہ سپچدا ٹونا ہی اوہناں دی اولاد کھا جاندا- ایہہ دی ٹونے دا ہی پُٹھا اثر سی کہ، پتا جی تے چاچا کدے گھر وچ نہ ٹِکدے-

ساڈا گھر اِک لِسا، بیمار تے ہولی ہولی مُک دا جا رہیا گھر سی- چھت دے ہر بالے، شہتیر نوں گُھن دے کیڑے چمبڑے سارا دِن سارے گھر وچ چِٹا جیہا بُورا کھلاردے رہندے- سارے گھر وچ ہر شے تے چِٹے بُورے دی تہہ جم جاندی- شام نوں اماں جھاڑ پونجھ کردی بوہکر دیندی تے ویڑھے دی اِک نکرے، بُورے، گھٹے تے اِٹاں دے بھور دا ڈھیر لگ جاندا-

اماں ایس گل نوں چنگی طرحاں جاندی سی کہ ساڈے گھر دیاں کندھاں اندروں کھو کھیاں ہو گئیاں نیں تے اوہناں وچ اک وکھری حیاتی تے سنسار وس رہیا اے- ایہہ سنسار چوہیاں، کئی رنگاں دے بے شکلے کیڑیاں تے ان ڈِٹھیاں ڈراؤنیاں روحاں دا سنسار اے، جنہوں اسیں کدیں نہیں ویکھیا تے اوہدے آپنے ہی قاعدے قنون تے طور طریقے نیں- ساڈا باہرلا سنسار ایس اوہلے وسدے سنسار لئی کھاد تے ہوا دا کم کردا اے- ایس گھر دے ڈھیری ہو جان دا سانوں ساریاں نوں چانن سی- ایہہ کدیں وی کسے ویلے اِکو ساہے ہو سکدا اے- رات نوں جدوں ہر پاسے چُپ ورت جاندی تے مچھیاں دے مُوکھے نال سلابی ہوئی بھاری ہوا وچ سارا گھر ڈُب جاندا تاں کندھاں وچ اوہلے وسن والی حیاتی دی اوتی تے بر پک آواز سُنائی دین لگ پیندی- لگدا اوتھے اوہجڑ تے پلے نہ پین والی عجیب جیہی بولی وچ ساڈے آپنے سنسار دے لیکھاں تے موت بارے گُھسر مُسر ہو رہی اے-- چیزاں دی توڑ بھن تے بناؤن دا کھڑاک آؤندا،

اوتھے کُجھ نواں گھڑیا تے اُساریا جا رہیا اے- کدی لگدا جیویں گھر دیاں کندھاں دی کھوڑ وچ اِک بُہت وڈا اژدہا سُتا پیا اے تے اوہدے ساہواں دی تتی تتی ہواڑ ساڈیاں ساہواں تے سُفنیاں تائیں اپڑ رہی اے-

میں، بِلی تے دادی، دوواں توں ہی نہیں، گھر دیاں کندھاں توں وی ڈردا ساں- مینوں پکا یقین سی جے میں کندھاں نال کن لا کے دھیان نال سُناں تاں ایس دوجے سنسار دا بھید میرے تے کُھل سکدا اے- پر ایہہ سوچدیاں ای میرے دِل دی دھڑکن ودھ جاندی، تے میرے اندر اوہجڑ، کوجھے تے اَن ڈِٹھیاں دی بولی سُنن دی ہمت ہی نہ اُسردی، مینوں اِنج لگدا جے میں ایس سنسار دی بولی سُن لئی، سمجھ لئی، تاں میں جیوندا نہیں رہواں گا-

پر دادی دے بارے میرا خیال اے، کہ دادی چھڑا ایہہ بولی جاندی سمجھدی ہی نہیں سگوں ایس سنسار دے بُہت سارے کم اوہدے اِشاریاں نال ہی ہوندے نیں- ساڈے گھر نوں تباہی ول دھکن والی ہر مصیبت تے ہر واقعے دے اَن ڈِٹھے دھاگے دا ہر سِرا دادی دیاں اُنگلاں نال بنھیا ہویا اے- آپنی ہنیری کوٹھڑی وچ دِن رات، مہینہ مہینہ بھر، آخر اوہ اکلی بیٹھی کیہ کر دی رہندی اے- دادی ساڈے گھر دی دُشمن اے- ایہہ دادی نوں وی پتہ اے، سانوں تے خیر پتہ ہی اے- اوہ ایہہ وی جاندی سی کہ 'رائے' (میرا پیو) توں اڈ اوہدی گل کوئی وی نہیں سمجھدا- اوہ اَسیاں ورھیاں دی ہو گئی سی تے آپنے نال ایس گھر نوں وی مُکان لئی جادو ٹونے دی کسے کھیڈ وچ رُجھی ہوئی سی، ایس جادو ٹونے دے اثر نال ساڈا گھر وی اَسیاں ورھیاں دا لگدا، سانوں ساریاں نوں جاپدا جیویں ساڈے پھیپھڑے تے ساڈیاں ہڈیاں وی اَسی ورھے پُرانیاں نیں- اَسیں تباہی توں بچنا چاہوندے آں-

دادی اٹھاں پہراں وچ اِک وار کھاندی- جست دا اِک بُہت پُرانا چِبا جیہا چھناں

ی- دال، چاول، چینی تے شکیاں برچاں اوہدے وچ پا کے، اماں اوہنوں ہمیری کوٹھڑی دی پنگانھ اگے رکھ آوندی- کدے کدائیں تے کیہیاں وناں تائیں ہر وار اوہ چھتاں بھریا بھرایا پرت آوندا- تے اوس نوں کوئی نہ کھاندا- کئی وار تے گھر دے لوگ دادی نوں اُکا ہی بُھل جاندے دادی بارے گل بات وی نہ ہوندی- کئی مہینے لنگھ جاندے تے پھر کسے دن دادی وچی میلی ساڑھی پائی، ویڑھے دی اوس نُکرے متھا پھڑی بیٹھی نظر آوندی، جتھے اماں گھر دا سارا کوڑا سُٹدی- چاچی اوہنوں ویکھدیاں ہی بولن لگ پیندی، 'بَلکی اے بدحزی، اج پھر گھر دا کوئی نہ کوئی جی ضرور بیمار پئے گا'-

دادی دے باہر نکلدیاں ہی گھر وچ اِک دوڑ بھج شروع ہو جاندی، ہر جی جھلا ہو جاندا- چاچی بُڑبڑاوندی پھردی، پھپھی دادی لاگیوں، تھپ تھپ زمین تے پیر ماردی لنگھدی، اماں سارے گھر وچ بوہکر دیندی، کوڑا، بنک شنک تے ٹُٹ بھج ویڑھے وچ سُٹدی جاندی- ہر کوئی دادی ول دھیان نہ دین دا جتن کردا، پر میں چنگی طرحاں جاندا ساں کہ سارا گھر دادی دے باہر نکلن دے کارن، چھنے وچ بھرے پانی وانگ اندروں ہل گیا اے- دادی دے کارن ہی ہر کوئی کسے نہ کسے کم وچ رُجھیا پھردا اے- اماں، پھپھی، چاچی دیاں آوازاں تیکھیاں ہو جاندیاں- میں جاندا ساں کہ ایہہ سبھ کُجھ اِنج دا نہیں- ایہہ تے دادی دی دُشمنی تے نفرت دا مُقابلہ کرن لئی اِک فوج واکن آپنے آپ نوں سِدھا پدھرا تے سواہرا کرن دا جتن اے-

دادی کوڑے دے ڈھیر تے وچھی بوری اُتے بیٹھی رہندی، کدے کدائیں اوہ کوئی تھلی جیہی سیوندی وکھائی دیندی- اِک وار مینوں آپنے ول اِک سار تکدیاں، ویکھ کے دادی دے مُکھ دے وٹ ہور وی ڈونگھے ہو کے بے وسی تے مجبوری دی مُسکان وچ کُھل پے گئے- دادی نے اِشارے نال مینوں آپنے ول بُلایا- ایہہ باہرلی دُنیا دے کارن دادی دا اِک پہلا تے کلا ردِعمل سی جیہڑا میں ویکھیا- خبرے دادی کولوں سوئی وچ

دھاگا نہیں سی پرویا جاندا؟ ایس لئی؟ پر میں اوہدے کول نہیں گیا، میں ڈردا ساں کہ دادی کِتے چُپ کر کے آپنا ٹونے والا وال میرے شریر تے نہ چھوڑ دیوے- چاچی نے اِک وار دسیا سی کہ جادو ٹونے والیاں زنانیاں کدیں کدیں آپنا اِک وال بالاں دے شریر نال چھوڑ دیندیاں نیں۔ پھر ٹونے دے زور نال اوس وال نوں آپنے کول پرتا کے، دُدھ دے بھرے چھنے وچ پاؤندیاں نیں تے دُدھ لہو بن جاندا اے، تے ایہہ لہو اوس بال دا ہوندا اے جیہدے شریر نال اوہ وال چھوڑدیاں نیں، تے وال اوہدا سارا لہو نچوڑ کے آپنے نال لے آوندا اے- ایسے لئی میں ڈر گیا ساں- کِتے میرے نال وی اِنج ہو گیا تے میرا شریر وی سُک کے کاغذ ورگا چِٹا نہ ہو جائے-

دادی کِسے بُڈھی گِدھ وانگ جاپدی جیہدے پَر، تے دھون دے سارے وال جھڑ گئے ہوون تے اِک بیمار، تِلی جیہی جُھریاں والی دھون دے اُتے ننگی کھوپڑی بچ گئی ہووے، تے اوس کھوپڑی دے اندر دا دماغ آپنے اخیری ویلے دیاں ساریاں آوازاں ہولی ہولی سُندا رہندا ہووے- مینوں دادی تے ترس وی آوندا، پر اوہ ساڈی دُشمن سی کیوں جے دادی کول چھپنجا تولیاں دی سونے دی اِک پنی سی، جیہڑی اوہنے گھر دی کِسے نُکرے زمین وچ، جاں کِسے کندھ وچ، جاں پچھلے ویڑھے دے کھوہ اندر جاں کِسے درخت دے مُڈھ لُکایا ہویا سی-

رات نوں جدوں گھر دا سارا کم مُک جاندا تاں اماں، پُھپھی تے چاچی لالٹین دے کول آبیندیاں- گھر وچ لالٹین وی اِکو ہی سی- اماں ساریاں دے روٹی ٹُک کھان پچھوں، بھانڈے مانجھ کے، چُلھا چونکا صاف کر کے، آپنے کھان لئی لے کے لالٹین کول آبیندی- اوہ ہر بُرکی نوں دیر تائیں بڑے گَو نال ویکھدی تے ہر وار کوئی نہ کوئی شے اوہدے وچوں لبھ کے کڈھدی تے بُرکی نوں ہولی ہولی دیر تائیں چتھدی رہندی، تے گلاں کردی رہندی- پھپھی دا ویاہ اُڑیسہ دے لاگے جیڈیہہ وچ ہویا سی تے پہلے

ورھے ای پُھپھو دی موت پچھوں اوہ ساڈے گھر پرت آئی اوہدوں توں لے کے ہُن دساں ورھیاں تائیں اوہ ایتھے ایسے گھر وچ اے- اوہ ہر گل نوں حیران ہو کے سُندی، بولدی، ایسے کارن پھپھی دیاں اکھاں ہر ویلے پاٹیاں رہندیاں- اوہناں نوں ویکھ کے اِنج لگدا جیویں پھپھی لئی سارا سنسار ہی کوئی عجوبہ ہووے، ہر شے بُجھارت ہووے-

چاچی دا قد بہت نِکا تے شریر وی بہت پتلا سی- اوہدی عُمر کوئی پنجاہواں دے لگ بھگ ہووے گی پر حالے تائیں گودی خالی سی- چاچی نے آپنے دِل دی تھاں لکڑ دا اِک چورس ٹوٹا مڑھایا ہویا سی، ایسے کارن اوہ بہت ڈاڈھی تے کوری سی- اِک دِن چاچی نے تتی تتی کڑچھی میری بانہہ تے لا دتی، اوس دِن اماں تے چاچی دی رجویں جنگ ہوئی، خبرے اوسے دِن اماں نے لکڑ دے چورس ٹوٹے والی گل مینوں دسی سی-

لالٹین دا پھِکا چانن، گھر دے ہنیرے مُوجب بہت گھٹ ہوندا- رات دے ہنیرے وچ بہت ساریاں شیواں، بھاری ہوا، پُر اسرار بو تے ان ڈِٹھی اوتی گونج وچ ڈُب جاندیاں- کندھاں دیاں کھوڑاں وچ وسدی مخلوق جیوں کھلوندی تے اوہناں دی بے ڈھبی بل خبل دیاں پولیاں پولیاں آوازاں ساڈے تائیں اپڑن لگ پیندیاں- اسیں سارے لالٹین دے کول سنگوڑے بیٹھے رہندے- اماں، چاچی تے پھپھی وچالے ہون والیاں گلاں کدے نہ مُکن والیاں گلاں ہوندیاں- تے اِنج لگدا جیویں کسے بہت لمے قصے کہانی دی شروعات دا جوگاڑ بنا رہیاں ہون- میں چُپ کر کے سُندا رہندا تے سوچدا کہ وڈا ہو کے میں ایس گھر دی کہانی ضرور لکھاں گا-

اماں دا مونہہ نُرکی نال بھریا ہوندا، تے مکھ لالٹین دے پھِکے چانن وچ جھُریاں نال بھریا، بہت پُرانا، گندا تے بیمار جیہا لگدا- اماں کہندی 'جے ماں جی (دادی) چھیتی ساہنوں دے دین تے ایہہ گھر ہُن وی بچ سکدا اے'- چاچی کہندی 'میری گل پلے بنھ لو گھٹ کے، ایہہ بڈھڑی جدوں مرے گی، اوہدوں ایہدیاں آندراں وچوں نکلے

گی ایہہ چھیتی جیوندے جی تے ایہہ نہیں دیندی تُہانوں'- اماں دے مکھ دی کالکھ ہور وی ڈونگھی ہو جاندی، 'بھگوان کسے نوں ایہو جیہا مایا دا روگ نہ لاوے کہ اوہ کسے دا نہ رہوے'- پھپھی لگ بھگ چُپ ہی رہندی، میں حیران ہوندا کہ دادی، پھپھی دی ماں اے؟ اِنج جاپدا دادی ساریاں نوں وِسار بیٹھی اے، پھپھی، رامے تے چاچے نوں وی- جیویں ایہہ سارا سنسار دادی لئی اوبڑ جاں غیر ہووے- خبرے اوہ کندھاں اندے وسدے طلسمی سنسار دی بولی ہی چنگی طرحاں جاندی اے تے ساڈی بولی بُھلا بیٹھی اے، جیہدے کارن دادی دی کوئی گل وی ساڈے کسے دے وی پلے نہیں پیندی-

صرف پِتا جی سن، جیہڑے تِن چار مہینیاں پچھوں جدوں وی کلکتیوں پرتدے، ہر وار پہلے دِن اِک دو گھنٹے دادی کول اوس ہنیری کوٹھڑی وچ ضرور بیٹھدے تے گل بات کردے، دادی اوہناں دی ماں سی، اوسے نے ہی پِتا جی نوں جنم دِتا سی-

اوہ چھپنجا تولیاں دی چھیتی دادا جی لیائے سن- دادا جی ساڈے گھر دی کہانی دا مُڈھ تے آگو نے- اوہناں نے ساری دُنیا دا سفر وی کیتا سی تے وڈے وڈے کارنامے وی کیتے- مینوں جاپدا اے جیویں ساری دُنیا دادا جی نوں جاندی سی- اوہناں دی اِک دُھندلی جیہی تصویر اماں دی کوٹھڑی وچ کندھ نال لمکی ہوئی اے- اوہ کلی تصویر سِل تے ویلے دے کارن شیشے نال چمبڑ کے ہولی ہولی گلدی جا رہی سی- دادا جی دے سر تے مراٹھی پگ تے لتاں وچ بندوق ٹکی ہوئی سی، تے وڈیاں وڈیاں مُچھاں-

لالٹین دے چانن تھلے جدوں وی چھیتی دی گل ہوندی، دادا جی دی کہانی وی نال ہی چھوہ پیندی- اماں دسدی کہ دادا جی نوں چڑیاں، کبوتر، طوطے، ککو، بطخاں آد پنچھی پالن دا بڑا شوق سی- پنڈوں باہرلے چھپڑ دی ہر اِک بطخ نال اوہناں دی ذاتی جان پچھان سی- تے ہر بطخ نوں اوہدے آپنے ناں نال بلاندے- کئی وار تاں اوہ گھر لے آوندے، سارے گھر نوں وخت پے جاندا- دادا جی نوں ایہہ وی خبر رہندی کہ جھنگی

دے کیہڑے رُکھ دے کیہڑے ٹاہن اُتے کیہڑے پکھیرو دے کِنے بچے نیں تے کِنے وڈے ہوئے نیں- اوہ تے کانواں تے ڈھکیاں نال وی گل بات کر لیندے- اوہ پکھیرواں توں پُنچھ کے پکا پکا دس دیندے کہ مینہہ وسے گا جاں نہیں-

پنڈ دے اوس چھپڑ تے جیہدے وچ دادا جی دیاں بطخاں، مُرغابیاں، بگلے، "4 چاہے، مناور، ٹٹیری" تے دن دن دے ہور پکھیرو رہندے سن، انگریز افسر آپنی میم نال آوندا تے آپنی بارہ بور دی بندوق نال شکار کر کے لے جاندا، دادا جی کدی کدی بہت پریشان گھر پرتدے تے بُڑبُڑاوندے، 'اج گورے نے موہن ساونت تے ڈھوجی نوں مار دتا اے'۔

اماں دسدی اے، اِک شامیں دادا جی ویڑھے وچ منجی تے گُم سُم لے پے ہوئے اسمان تے ٹِمنے ٹِمنے نکلے "5 برگرا، دُھرو تے ٹکوا" تاریاں نوں ویکھ رہے سن کہ اِک دم بکر گی نیلا اسمان پکھیرواں نال بھر گیا، اِنج لگدا جیویں سارے سنسار دے پکھیرو ایتھے آ گئے نیں، اوہ سارے ہی گھابرے ڈرے پاگلاں وانگ چیک رہے سن، دادا جی دے پیریں خون وچ لبڑی اِک مُرغابی آ ڈِگی، اوہدا سارا شریر چھریاں نال چھاننی تے دھون لگ بھگ ٹٹی ہوئی سی، دادا جی نے آپنی بندوق دیاں نالیاں صاف کیتیاں، کارتوس بھرے، سر تے پگ رکھی تے چھپڑ ول ٹر پے-

ایہدے بعد کہندے نے، دادا جی نے چھپڑ دے دوسرے کنڈھے تے کھلو کے گورے نوں للکار ماری، 'ایس چھپڑ تے شکار کرنا جُرم اے، ایہہ سارے پکھیرو میرے ذاتی پالے ہوئے نیں، میں مُڑ تینوں ایتھے نہ ویکھاں' اوس دن اوہ گورا افسر آپنی میم نال اکلا سی ایس لئی کن لویٹ کے چلا گیا- پر دوسرے دن دادا جی دے سارے کھیت قُرق ہوگئے ڈھور ڈنگر ہک کے لے گئے تے ساڈے پنڈ دے متھے تے باغی دا ٹھپا ٹھوک دتا-

ہُن انگریز افسر روز آ کے شکار ماردا، دادا جی ویڑھے وچ منجی تے لے پے ویکھدے رہندے، اسمان چیکاں ماردے ڈور بھورے پکھیرواں نال بھر جاندا، اوہناں دیاں اکھاں ساہمنے لہو وچ لبڑے بھنڑ بگلے، مُرغابیاں، بطخاں تے ٹٹیریاں گھمن لگ پیندیاں- جیس دن گورے افسر نے پاگلاں وانگ انھے واہ بارہ بور دی بندوق نال شکار ماریا سی، کہندے نیں اوسے دن پنجاب دے جلیانوالہ باغ وچ گولی چلی سی-

اِک دن پھر دادا جی نے آپنی بندوق صاف کیتی تے چھپڑ دے کنڈھے توں پرے ہٹ کے اِک رُکھ دے ٹاہن تے پتراں وچ لُک کے بہہ گئے، انگریز افسر آپنی میم تے کارندیاں نال آیا تے چھپڑ دے دوجے پاس بنائی ہوئی مچان تے شکار لئی چڑھ بیٹھا، دادا جی نے اوہنوں للکاریا، 'میں ایس تھاں دا تے ایہناں پالتو پکھیرواں دا مالک، تینوں حُکم دینا کہ اج توں ایہہ شکار بند- آواز تے ساریاں سُنی پر پتراں وچ لُکے دادا جی نوں ویکھ کوئی نہ سکیا، گورا سمجھیا خبرے ایہہ اوہدے اندر دا ڈر بول رہیا اے، اوہنوں غصہ وی آیا- انگریز اوس ویلے سارے ہندوستان دے مالک سن، تے ایتھے اِک مُرغابی مارن لئی دادا جی وِردھی ہو کھلوتے سن-

گورے نے آپنی بندوق مُرغابیاں دے جھنڈ ول سِدھی کیتی ...... ٹھاہ......

بندوق چلی تے کارندیاں نیں ویکھیا کہ مُرغابیاں نیں اوہناں اُتے چھاں کر دِتی اے، تے ایہہ وی ویکھیا کہ اوہناں وچوں اِک وی مُرغابی تھلے نہیں ڈِگی، بلکہ مُرغابیاں دی تھاں گورے دی لوتھ اوہناں دے پیراں وچ آ ڈِگی اے، دراصل دوہاں بندوقاں دے گھوڑے اِکٹھے دبے گئے سن، دادا جی نے ٹاہن توں تھلے چھال ماری، بندوق دا دھواں صاف کیتا، پکھیرواں نوں مُسکان بھریاں اکھاں نال ویکھیا تے ہتھ ہلاوندے ہوئے جنگل وچ گواچ گئے- اماں دسدی اے، 'پھر منجیاں ورھیاں تائیں دادا جی دی کوئی اُگھ سُگھ نہ ملی - کوئی دسدا سادھو ہو گئے نے، کوئی کہندا ڈاکو، زمین ساری قُرق ہوگئی

سی، گھر وچ بُھکھ ننگ نے ڈیرہ جما لیا، دادی اکلی گھر وچ ننّاں بالاں، مطلب پتا جی، چاچا تے پھپھی نوں پالدی رہی، اوس زمانے وچ دادا جی دیاں بڑیاں کہانیاں بڑے قصے بنے، گھر گھر باتاں پیندیاں، 'دادا جی جرمنی گئے، روس گئے، ست سمندر تر کے پار گئے، انگریز دے بحری جہاز دے پیندے وچ چھیک کر دتا، ریل گڈی لُٹ لئی، کوئی کہندا پُلس مُقابلے وچ مارے گئے جاں گرفتار کر کے پھاہے لا دتا، کینسر نال مر گئے......

پر دادا جی پنجیویں ورھے، جمعرات دی رات، کتک دے مہینے دیوالی توں ٹھیک اک دن پہلے گھر پرت آئے، اوہ اصلوں بڈھے تے ماڑے ہو گئے سن، بگی داڑھی سروں گنجے، تے کہندے نیں، 'دیوالی دی رات اوہناں نے دادی نوں چھنکا تولیاں دی اک چینی دتی سی، سونے دی-

اوسے سال آزادی ملی، اوسے سال دادا جی گھر پرتے، تے اوسے سال اوہ بیمار ہو گئے- کہندے نیں دادا جی بڑے زورآور سن، اِک وار چلدی ہوئی ریل گڈی دے انجن نوں ٹھلھ کے دھکدے ہوئے ڈوڈھ میل پچھے لے گئے، پر ہُن آزادی مگروں اوہناں کولوں ٹٹی وچ آپنے نال لے جاون لئی پانی والا لوٹا وی نہیں سی چُکیا جاندا- اوہناں نوں دمہ سی تے اوہ ہیر ویلے ہونکدے رہندے- اوس ویلے تائیں پتا جی، چاچا تے پھپھی جوان ہو گئے سن- پھپھی دسدی اے جیس سال آزادی ملی اوسے سال توں اوہ سارے لوک اِک اِک کر کے مرن لگ پئے جہناں انگریز دے خلاف یدھ کیتا سی- دادا جی وی اوسے سال مر گئے- آخری ویلے اوہناں دے مونہہ تے مکھیاں بیٹھیاں رہندیاں، اوہناں دا مُکھ چپ چپا تے گُو دی بھیلی جیہا لگدا- دادا جی وی کسے بڈھی گِدھ ورگے جاپدے، اوہ پکھیرواں دی بولی وی بُھل گئے- جیس دن اوہ گھر پرتے اوسے دن اوہ پانی دے محب تے وی گئے، کسے وی پکھیرو نے دادا جی نوں نہ

سہانیا، سارے پُرانے پکھیرو مر مُک گئے سن تے نویں پیڑھی لئی دادا جی اوبھڑ سن- اوہ اندروں لُٹ گئے، ''سبھ کُجھ بدل گیا'' اوہناں دے مونہوں چھڑا ایہو ہی نکلیا سی، اوہناں دا نٹی والا پِتّل دا لوٹا اج وی ساڈے گھر وچ پرچھتی اُتے پیا سی، جیس نوں میں نہیں چُک سکدا ساں-

اماں، پھپھی تے چاچی دے مُکھ، لالٹین دے پیلے بیمار چانن وچ کیڑیاں کھادی پُرانی کتاب دے ورقے اُتے بنی پھکی تے دُھندلی تصویر ورگے لگدے- مچھیاں دے مُوہکے دی بو نال بھجی گاڑھی ہوا وچ تھوڑے چر لئی اوہناں دیاں گلاں تر دیاں رہندیاں تے پھیر بس نال بھاری ہو کے کتے ڈِگ پیندیاں- ساہنوں ساریاں نوں چنگی طرحاں چانن سی کہ ساڈا گھر ہولی ہولی کھیہ ہوئی جا رہیا اے، اماں وی کھیہ ہوئی جا رہی اے- پتا جی ورھے کھنڈ وچ دو جاں تن وار ہی آؤندے، اوہ کلکتے وچ کسے مارواڑی سیٹھ دی کپڑے دی ہٹی تے مُنشی گیری کردے سی- چاچا پہلاں تاں کدے کدے آ جاندے سی، پر پچھلے چار کو ورھیاں توں اوہ وی نہیں آئے، ہاں کدے کدے اوہناں دا بھیجیا ہویا پنجاہ روپیاں دا منی آڈر ضرور آ جاندا اے-

اِک دن اماں تے پھپھی گلاں کر رہیاں سن کے چاچے نے ''6 گوہاٹی'' وچ کسے ''7 آسیاء گُجرون'' نوں گھر رکھ لیا اے، کہندے نیں اوہ بڑی سوہنی اے تے ٹونا وی جاندی اے- چاچا جدوں وی گھر آؤن دا سوچدا، اوہ چاچے نوں ڈھگا بنا کے کِلے نال بنھ دیندی اے- پھپھی کہندی جے چاچی نے بال جمے ہوندے تاں چاچا ضرور گھر آؤندا، 'آخر پتا جی وی تے گھر آؤندے ہی نے'- اِک وار پتا جی نے مینوں آپنے نال کلکتے لے جان دی گل کیتی، پر اوہناں کول تے اوتھے تھاں ہی کوئی نہیں سی، اوہ تے آپ پچھلے باراں ورھیاں توں سیٹھ دی ہٹی وچ ہی سوندے سن-

پتا جی نے وی اِک وار دادی نوں چھنکا تولیاں دی چینی دا پچھیا سی، دادی کِنا چر

چپ رہن مگروں بولی، 'راے، جدوں تیرے پتا جی فرنگی نوں مار کے فرار ہوئے سن، اوووں میرے کول دس تولے سونا بے سی- میں آپنی نکی نکی اولاد نوں کیہڑیاں وکھتاں نال پالیا، تُہانوں دوواں بھراواں نوں پڑھایا، چار تولے سونا بچیا سی اوہ میں دوواں نونہاں وچ ادھا ادھا ونڈ دِتا- ایہدے تے وی تُسیں سارے میرے نال جیویں ورت رہے او ناپتر، اوہنوں بھگوان ہی تیس سارا پنڈ ویکھ رہیا اے'۔ دادی رون لگ پئی، پھیر کہن لگی، 'پتر اجے تے نونہہ، دال چاول بوہے اگے رکھ جاندی اے، تے جے میں چٹی دے وِتی تاں پھیر کیہڑی آس رہ جائے گی؟ چٹی بے جاں نہیں، پر اوہ تُہاڈی تے میری آس لئی ضروری اے'۔

پتا جی تے چاچے نیں سارا گھر پھرول ماریا، جوتشیاں تے نجومیاں توں لکائی دولت لئی بچالاں پوایاں حساب لوائے- اوہناں دے بنائے نقشاں مُوجب گھر دیاں کندھاں توڑیاں، زمین پٹی، لوٹا پھیریا، جتی گھمائی- پر دادی نے پتہ نہیں چٹی کتھے لکائی ہوئی سی؟ اماں نے اِک وار سُفنا ویکھیا، 'کہ ویڑھے وچ اِتاں دے بنے ٹلسی دے تھڑے تھلے اِک کانسی دی باندی وچ سونے دی چٹی پئی اے تے دُدھ ورگے چٹے تن سپ اوہدے دوالے پہرہ دے رہے نیں-ٹلسی دا تھڑا وی توڑ بھن دِتا- اِک وار ''8 تیجے'' دے دن دادی نوں اوہدی منجی سمیت چک کے ویڑھے وچ لیاؤندا، نہایا دھوایا، بھبھی نے دادی دے سر وچ سروں دا تیل جھسیا، کنگھی کر کے گُت کیتی- حلوا، کھیر، آلو گوبھی دی سبزی تے پوڑیاں بنا کے اماں نے دادی نوں کھوایاں، پکھا جھلیا- چاچی تے اماں گلاں دے داہ پیچ مار کے دادی توں بھید لین دا جتن کردیاں رہیاں تے دوجے پاسے پتا جی دادی دی ہنیری کوٹھڑی نوں گینتی نال ٹوہ ٹوہ کے تھاں تھاں توں پُٹدے رہے، پر چٹی نہ لبھی-

اِک واری دادی نوں گرمی لگ گئی، اوہ کئے دن کوٹھڑیوں باہر نہ نکلی، بس اندر ہی

ہائے ہائے کردی رہی- چاچی دے دل دی تھاں تاں لکڑی دا ٹوٹا مڑھیا اے- کہن لگی، 'ایہہ ویلا اے جے مائی دس دیوے تے دس دیوے نہیں تے کوئی پتہ نہیں کیہڑے ویلے ایہدے ساہ مُک جان'- کہندے نیں بیمار دادی نوں چاچی نے بڑا ڈرایا دھمکایا، چُھری وکھائی، دادی دا گلا گھٹیا، نک موہنہ تے ہتھ رکھ کے کئے چر تائیں اوہدا ساہ ڈک رکھیا- ساہ ڈکن نال دادی دے ڈیلے باہر آ گئے، شریر پکّا نے وانگ مُھل گیا، پر دادی نے پھر وی نہ دسیا کہ چٹی کتھے دے- پھیر اِک وار دادی نوں پورے اِک مہینے تائیں اَن دا اِک دانہ نہ دِتا- اماں، چاچی تے بھبھی، ہنیری کوٹھڑی دے بوہے موہرے کھلو کے دادی نوں سُنا کے اُچی اُچی گلاں کردیاں- 'ہُن تے گھر دیاں اِتاں وچین دی نوبت آ گئی اے، کسے دے ڈھڈ وچ اِک بُرکی تک نہیں گئی، راے نے وی پیسے بھیجنے بند کر دِتے نیں، کوئی وی سونا نال لے کے سورگ وچ نہیں جاندا، ''9یم ڈوت'' راہ وچ ہی کھو کے مجھ دے ڈھڈ وچ پا دیندا اے جاں پھیر اِتھے ہی رہ جاندا اے، اوہ سونا جیہدے ہوندیاں بال بُھکھے مرن، گونہہ ہو جاندا اے، اوہنوں کیڑے کھا جاندے نیں'............

پتہ نہیں دادی نے ایہہ سبھ سُنیا جاں نہیں، پر دادی بے ساڈی دُشمن سی- پتا جی کدے کدے غُصے وچ آ کے اماں نوں کہندے، 'تُسیں ساریاں رل کے ماں جی نوں دُشمن بنا لیا اے- مینوں ڈر اے جے میں بڈھا تے بیمار ہو گیا تاں میرے نال ایس گھر وچ کیہ سلوک ہووے گا، میں تُہانوں ہُنے دس دیاں میرے کول کوئی لکایا ہویا دھن دولت نہیں- آپنا لہو ویچ کے تُہاتوں لوکاں نوں پال پوس رہیاں، میرے تے رحم کرنا......'۔ اِک دن پتا جی نے کہیا 'کوئی چٹی شیٹی نہیں کدھرے، سارا ڈھونگ اے، میرے پتا جی (دادا جی) رنگون، جرمنی کتے نہیں گئے، لگدا اے اوہ کلکتے وچ کسے اِتاں والے بھٹھے تے مزدوری کردے رہے نے- ماں جی (دادی) نوں جمن لا توں ہی تماکو

کھان دی لت اے، تے لت کدے نہیں چھٹدی- جے کدھرے چِٹی ہوندی تاں ماں جی تماکو دی لت پوری کرن لئی اوہنوں لازمی باہر کڈھ دے- سبھ جھوٹھ اے، بکواس اے کوئی چِٹی نہیں کدھرے.....'-

اماں اوس رات چِراں تائیں روندی رہی، پھر کئی دناں تائیں روندی رہی، گُنھ دیاں پکاؤندیاں، بھانڈے مانجھدیاں، جھاڑو دیندیاں، اوہ ڈر گئی سی- ساڈا گھر مَنک جان توں، کھیہہ ہون توں جے بچ سکدا سی تے اوہ چھجھا تولیاں دی چِٹی دی برکت نال ہی بچ سکدا سی- پتا جی دا شریر وی ہُن رہندا جا رہیا سی- جے چِٹی دا آسرا نہ ہوندا تاں ورھیاں دی بھول بھٹی، گُھن دے کیڑے تے کندھاں دیاں کھوڑاں اندر وسن والی مخلوق نے ہُن تائیں ساڈا گھر تھیہہ کر دِتا ہوندا تے اوس تھیہہ ہیٹھاں ساڈے ساریاں دیاں ہڈیاں دبیاں ہوندیاں، تے ساڈا بھلک وی-

ایس وار جدوں پتا جی نے کہیا سی کہ چِٹی دی ہوند سارا ڈھونگ اے- اماں ویہہ پنجی دناں تائیں روندی رہی، چاچی ویہاں پنجیاں دناں تائیں دادی دے دال چاؤل والے چھجے وچ مٹی رلاؤندی رہی- پتا جی اوسے رات کلکتے پرت گئے- تے پھیر اوہناں ویہاں پنجیاں راتاں تائیں ساڈے گھر وچ کولے نالوں وی کالا تے سنگھناں ہنیرا کھلر گیا- لالٹین بھک بھک کردی بُجھ جاندی- ہوا وچ کسے مری ہوئی شے دی سڑی ہوئی بو ہر ویلے رہندی- اک دن اماں نے مینوں ہنیری کوٹھڑی وچ جھاتی مارن لئی آکھیا- میں ویکھیا دادی دیاں دوویں اکھاں بلور وانگ لِشک رہیاں نیں تے دادی ہائے ہائے کر رہی اے- اندوں پیشاب دی بو دے بھبکے آ رہے نیں- میں ویکھیا بوہے اگے دال چاؤل دا بھریا چھجا پیا اے جیہدے وچ چاچی مٹی وی رلا دیندی سی- اِک خوفناک جیہی جنگ چھڑی ہوئی سی ساڈے گھر- اک پاسے اکلی دادی، تے دوجے پاسے سارا گھر، میں کیہڑے پاسے آں، مینوں پکا پتہ نہیں-

کالی بلی ساری رات گھر دی ہر نُکرے گھمدی- دن بھر گُھن دے کیڑے لکڑ نوں ٹُکر دے، سارے گھر وچ چِٹا بورا کھلردا رہندا- اسیں سویر نوں جدوں سوں کے اُٹھدے، ہماڈی چدر، ساڈے وال تے ساڈا مونہہ چِٹے بورے نال لِبڑیا ہوندا- اماں، چاچی تے پھپھی دن وچ کئی وار بوہکر دیندیاں، ویڑھے دی اِک نُکرے، گھنے بُنی، چِٹے بورے تے اناں دے پُورے دا چنگا بھلا ڈھیر لگ جاندا- اِک دن اماں دے کمرے وچ دادا جی دی تصویر آپنے آپ ڈِگ پئی- سارے ایہہ ویکھ کے حیران ہوئے تے ڈر وی گئے کہ فریم وچوں دادا جی دا مُکھ غائب سی- لِشکدی کنڈ والے چھوٹے وڈے سُنہری کیڑے فریم دی لکڑ نوں وی کھا گئے سن، تے میں ویکھیا پرچھتی توں دادا جی دا پِتل دا لوٹا وی غائب سی-

پنڈ دیاں زنانیاں بولیاں ماردیاں، کہ بُڈھڑی نوں اوہدی دھی، اوہدے پُتراں نونہاں رل کے جیوندی جانیں دوزخ وچ دھک دِتا اے- بھگوان کسے نوں ایہو جیہا بُڈھیپا وکھان توں پہلاں ہی چُک لئے-

میرے چیتے وچ بُہت پہلاں دی اِک ہور طرحاں دی دادی دی شبیہہ وی تر دی رہندی- اودوں ساڈے گھر وچ ایہہ جنگ بُہتے زوراں اُتے نہیں سی تے دادی وی اینی بُڈھی نہیں سی، اِک دن دادی نے آپنے تھیلے وچوں کڈھ کے لکڑی دا پہیاں والاں اِک ہاتھی تے ربڑ دی اِک گیند مینوں دِتی- دادی بھجن وی گاؤندی سی پر اوہناں نوں سمجھنا بُہت اوکھا سی، 'ہائے دِت رام...... ہائے دِت رام......' پر ایہہ سارا کُجھ بُہت دُور دا اے- اج دی دادی نال میل نہیں کھاندا- دادی تے مینوں سہان دی وی نہیں- خبرے اوہنے مینوں وی آپنے چیتے وچوں کڈھ کے آپنے دُشمناں دے کھ وچ دھک دِتا اے- اوہ سبھ کُجھ وسار بیٹھی سی، ایس سنسار دی بولی وی-

پہلاں پہل دادی چاؤل نہیں کھاندی سی، اوہ اُتر دیس دی جم پل سی- دادا جی نی

چاؤل پکدے پر دادی آپنے لئی وکھریاں دو روٹیاں سیک لیندی- پر میں جدوں دا چھنا ویکھ رہیاں اوہدے وچ دال چاؤل ہی ویکھے نیں- اوہناں دا تماکو وی چھٹ گیا اے، اوہناں دے پسند دی کوئی وی شے دُنیا وچ نہیں رہی- تے جے ہے وی تاں اوہ دادی دے وسوں باہر سی- جنگ وچ سبھ جائز ہوندا اے- دادی اُتے ہر طرحاں دے حربے ورتے جاندے، دادی وی آپنے جادو ٹونے تے بد دُعاواں دے زور نال ایس گھر نوں برباد کرن دے ٹِل ماردی- کدے کدے لگدا کہ بس دادی دی ہار ہون والی اے تے اوہ ہُنے چھپنجا تولیاں دی چِٹی کنڈھ کے ویڑھے وچ وگاہ مارے گی، تے ایس جنگ دا فیصلہ ہو جائے گا- پر پھیر لگدا کہ دادی تے جِت رہی اے، اوہنے ساڈے گھر نوں اندروں کھوکھلا تے بُھربُھرا کر دِتا اے- ہنیرا، سِلی، بو بھری ہوا، گُھن دے کیڑے، چوہے، بیماریاں تے بھیڑیاں خبراں، اوہدی ایہہ فوج بڑی ہُشیاری نال ایس جنگ وچ رُجھی ہوئی اے- بھمبھو مر گیا، چاچے نوں 'اسمیاں گُجرن' نے ڈھگا بنا کے کِلے نال بنھ لیا اے، پتا جی کئی کئی مہینے گھر نہیں وڑدے، چاچی اوُتری نکھتری اے، مینہہ نہیں پینیدا، ساڈے چاروں کھیت وِک گئے، گھر دے پچھے والی بھوئیں گہنے پئی اے، دادا جی دا پتل دا لوٹا وی وِک گیا تے اوہناں دی تصویر نوں لِشکدی کنڈ والے کیڑے کھا گئے- دادی جنگ جِت رہی سی-

اوس دِن شام نوں دادی ہنیری کوٹھڑیوں باہر نِکلی، پچھلے دساں دِناں توں چاچی نے اوہنوں کھان لئی کُجھ نہیں سی دِتا- دادی بیمار سی تے ہڈیاں دے چلدے پھردے پنجر وانگ لگدی- اوہدے شریر وچوں پیشاب دی بو کھنڈ رہی سی- اوہ بوری وچھائے بغیر ویڑھے دی نُکرے لگے گوڑے دے ڈھیر اُتے آ بیٹھی- اوہدی ننگی بنڈ تے اِک وی وال نہیں سی، اوہدے تھلے پتلی وٹو وٹ دھون سی، اکھاں اندر نوں دھسیاں ہویاں، اِنج لگدا اوہ باہر نہیں اندر نوں ویکھ رہیاں ہون-

وٹو وٹ پتلی دھون تے رکھی گنجی کھوپڑی زور نال کنب رہی سی، اکھاں دے ٹویاں وچوں پانی وگ رہیا سی، بلکہ دادی دا پورا شریر کنب رہیا سی تے بانہواں اگے لگے ہتھ، ہوا وچ ہلدے ٹاہنی نال لمکدے پتراں وانگ ہل رہے سن-

میں ویکھیا کہ بھمبھی، دادی نوں ویکھ کے ڈر گئی سی تے اوہنے اماں نوں دسیا، 'لگدا اے ماں جی نوں ملیریا ہو گیا اے کِنّے زور نال کنب رہی اے'- جھٹ اماں نے رسوئی دی باری وچوں جھاتی ماری- ویڑھے دی نُکرے گوڑے دے ڈھیر اُتے کسے بُڈھی گِد وانگ بیٹھی دادی بُخار نال کنبدی ہوئی گا رہی سی، 'ہائے وت رام...... ہائے وت رام......'-

چاچی نے کہیا، 'ہُن ایہہ مائی نہیں بچدی، عقل توں کم لوؤ نہیں تے سبھ کُجھ برباد ہو جائے گا، ایہہ اخیری موقعہ اے جے مائی نے چِٹی دے دِتی، نہیں تے سمجھو ایہہ گھر ختم'- میں ویکھیا چاچی، دادی کول گئی، بانہواں پھڑ کے اوہنوں گوڑے دے ڈھیر توں چکیا- دادی دیاں بانہواں نِریاں ہڈیاں سن تے اوہناں دے اُتے لِشکدی پُرانی، پیپڑیاں تے جُھریاں والی پتلی چمڑی مڑھی ہوئی سی- دادی لگا تار گا رہی سی، 'ہائے وت رام......"10 دن دجّی کا پیا ڈولت ہے...... دن دجّی کا پیا ڈولت ہے...... ہائے وت رام......'-

چاچی، دادی دے کن نال مونہہ لا کے اُچی اُچی آکھن لگی،"ماں جی، جیٹھ جی دی تار آئی اے اوہ بہت سخت بیمار نیں، اوہناں دے ڈھڈ وچ ڈوڈھ سیر پکے دی رسَولی اے، اپریشن دی لوڑ اے تے پلے اِک دھیلا وی نہیں- ماں جی دس دیو چِٹی کتھے رکھی اے نہیں تے جیٹھ جی مر جان گے"- پھیر اماں وی آ گئی تے دادی نوں دوجے پاسیوں پھڑ کے دوجے کن وچ چیکن لگ پئی،"ماں جی راے ہُن نہیں بچن لگے، کاکا وی بیمار اے، اوہدے بچن دی وی کوئی اُمید نہیں- چِٹی دے دیوٗ-

صاف لگ رہیا سی کہ دادی ایس سنسار دی بولی وسار بیٹھی اے- دادی دی ننگی کھوپڑی مل رہی سی تے اکھاں دے نُویاں وچوں پانی وگ رہیا سی، ہتھ سُکے پتراں وانگ کنب رہے سن، تے پوپلے جیہے موہنہ نال گائی جا رہی سی، 'ہائے وِت رام...... ہائے وِت رام......' لگدا جیویں دادی نوں سرسام ہو گیا ہووے، اوہ ہوش وچ نہیں سی-

چاچی ترٹک کے چیک پئی، 'بھین جی زرا تھلے تے ویکھو...... لگدا اے ماں جی نوں دست لگے ہوئے نیں'- سچ مُچ دادی دی میلی دھوتی پچھوں دست نال لبڑی ہوئی سی، تے پیلے رنگ دا پتلا جیہا گند ویڑھے وچ کھلر رہیا سی، پیشاب دی تکھی بو دادی دے شریر وچوں آ رہی سی- پیشاب تے دست دی ایس تکھی بو نے سارے گھر نوں آپنی بُکل وچ ولھیٹ لیا- مینوں اُلٹی آ رہی سی- دست وچ لبڑیا دادی دا پنجر بُخار نال کنب رہیا سی......'ہائے وِت رام...... ہائے وِت رام......'

بھبھی پانی دی بالٹی بھر لیائی، چاچی نے پوری دی پوری دادی دے سر تے اُلد دِتی، دادی دی میلی دھوتی ہڈیاں دے پنجر نال چمبڑ گئی- ویڑھے وچ پانی، پیشاب تے دست دا رلیا مِلیا چکو ہو گیا، بو ہور وی تکھی ہو گئی- چاچی، دادی دے کن وچ چیک رہی سی، 'ماں جی سُنائی دیندا اے کہ نہیں؟ جیٹھ جی دے بچن دی کوئی اُمید نہیں، کاکا وی بس سمجھو گیا، ہُن تے گنڈھ دیو ماں جی، دے دیو......'

دوجی بالٹی، تیجی بالٹی تے پھیر چوتھی بالٹی دا پانی وی دادی دے سر تے اُلد دِتا، پنجر دی کنبنی گھٹ گئی- دادی دا سر ایدھر اودھر ڈھلکن لگ پیا- گانا بند ہو گیا- اماں تے چاچی، دادی نوں سنبھالدے ہوئے ہنیری کوٹھڑی وچ لے گئیاں- کوٹھڑی وچ پیشاب تے دست دی تکھی بو کارن اِک پل وی اوتھے نہ کھلو سکیاں-

چاچی کہن لگی، 'مائی آپنے آپ ہی کپڑے بدل لئے گی- ویکھیا نہیں بھین جی، اجے وی ایہدے ہڈاں وچ کناں زور اے- ساڈے دوواں توں نہیں سی سنبھلدی-

لگدا اے مائی امر گھٹی پی کے آئی اے، جلدی مَروں نہیں لتھ دی'- میں پہلی وار بھبھی دے مُکھ اُتے پریشانی تے دُکھ دا پرچھاواں ویکھیا- "پر مینوں تے ایس واری کُجھ ہور ہی لگدا اے" اماں نے ایہو جیہی گل پہلاں کدے نہیں سی آکھی-

اوس رات کالی بلی نہیں ویکھی، لالٹین وچوں بُجھا چانن کھنڈ رہیا سی- ہوا وچ نہ تے کوئی بو سی تے نہ ہی مچھیاں دے مُڑھکے دی جانی پچھانی ہواڑ- سگوں اِک دو وار تے مینوں ہوا وچ رلی پُھلاں دی مہک دا شک وی پیا- اوہ اِک سوہنی، صاف سُتھری تے ہولی پُھل رات سی- مینوں بڑی ڈونگھی نیندر آئی- کندھاں دیاں کھوڑاں وچ وسن والی مخلوق وی سُتی رہی- اماں، چاچی تے بھبھی گلاں کردیاں رہیاں تے میں ڈونگھی نیندرے جا ڈُبا-

سویرنوں چاچی نسدی ہوئی ویڑھے وچ آئی، رنگ پھک، پیلا زرد موہنہ، ویڑھے وچ کھلو کے کنبدی آواز نال اماں نوں بُلایا، 'بھین جی جلدی آؤ ماں جی گئے'- میں وی ہنیری کوٹھڑی وچ جھات ماری-

ہتھ والا بھانڈا اوتھے ہی رکھ، کُھلھے وچ پانی پا، اماں ویڑھے وچ آ گئی- پھیر بھبھی دے رون دی آواز آون لگ پئی- تھوڑے چر مگروں ہجوں اِک سُر نے نال رون لگ پئیاں جیویں کسے پکے گاؤن دی شُروعات ہووے- ہولی ہولی پنڈ دیاں زنانیاں نال سارا ویڑھا بھر گیا تے اوہناں دے رون دی آواز وچ سارا گھر ڈُب گیا- میں وی رون لگ پیا تے وِچ وِچ ایہہ وی تاڑدا رہیا کہ ایہناں زنانیاں وچوں کیہڑی زنانی کوئی ہور روپ دھاردی اے- ہُن ہنیری کوٹھڑی ول جان دی میری ہمت نہیں سی پیندی، پر میرا من اِک وار ہنیری کوٹھڑی دے اندر جھاکن نوں کردا سی- خبرے اجے وی اوتھے دادی دیاں اکھاں بلور وانگ لشک رہیاں ہون تے میرے بچپن تے دادی دا ہنگورا، ہوں...... ہوں...... ہوں...... سُنائی دیوے- میں جُست دا اوہ چھناں دی ویکھنا

چاہوندا ساں جیہدے وچ دادی دے کھان لئی دال چاؤل جاندے سن تے چاچی اوہدے وچ مٹی گھٹا رلا دیندی سی۔

دوپہر تائیں دادی نوں جھب دے کنڈھے ساڑ دتا گیا۔ اوس رات ہنیرا وی گوڑھا نہیں سی، ہوا وچ مٹھی مٹھی کیوڑے دی مہک وی سی تے کندھاں دیاں کھوڑاں وچ وسن والی مخلوق وی چپ۔ اوہناں دے ساہواں تک دی آواز نہیں آ رہی سی۔ پر اک ادھ وار مینوں لگا جیویں دادی گا رہی ہووے، ہولی ہولی باریک جیہی آواز نال،

'ہائے وت رام...... ہائے وت رام......

ستویں دن پتا جی آ گئے، چاچے نوں وی تار دتا سی پر اوہ نہ آئے کیوں جے اسیاں گجون نے اوہناں نوں ڈھگا بنا کے کِلے نال بنھیا ہویا سی۔

جس دن دادی دا دسواں ہویا اوسے شام پتا جی ہنیری کوٹھڑی وچ وڑ گئے۔ دادی دی چھوٹی جیہی گنڈھڑی وچلیاں شیواں پچھانن وچ نہیں سن آؤندیاں۔ چار پنج پُرانے کالے شاہ امروداں دے نال لکڑ ورگی اِک کالی گیند وی سی جیہڑی کسے ویلے ربڑ دی ہووے گی۔ اِک نِکی جیہی تھیلی وچ لکڑ دا نِکا جیہا پہیاں والا کولے رنگا گھوڑا۔ اِک پوٹلی وچ گھو دے دو ڈھیلے جیہڑے بڑے مٹی سن۔ ہور ہائے پُرانے گندے چکو کپڑے بزیاں لیراں۔ ایہہ سی دادی دی کُل جائیداد۔

چاچی نے ہنیری کوٹھڑی وچ چنگی طرحاں بوہکر دتی۔ دادی دی منجی نِک کے چھپڑ وچ وگا ماری جتھوں ڈوم کنڈھ کے لے گئے۔ پتا جی کہی نال ہنیری کوٹھڑی دا فرش پٹدے تے تھاں تھاں توں کندھاں توڑ رہے سن۔ اماں ''11 لکشمی سہستر ستوتر'' دا جاپ کر رہی سی تاں جے اوہدی برکت نال پیٹی لبھ جائے۔ پھپھی ہنیری کوٹھڑی وچوں تسلے بھر بھر مٹی باہر لیا کے سٹ رہی سی۔ پتا جی دے کہی چلاون دی آواز باہر ویڑھے وچ لگا تار آ رہی سی۔ سارے گھر وچ ہجوین دی دھونی دتی، اگر بتیاں بالیاں۔ چاچی

نے مینوں گھُٹ چُک لیا...... 'ہُنے سبھ ٹھیک ہو جائے گا، سبھ دُکھ دلدھر دُور ہو جان گے، ہُنے پیٹی مِل جائے گی۔'

مطلب ہُن دادی دے جادو دا اثر مُکن والا سی، دادی مر مُک گئی سی، ساڈی جت ہون والی سی، ساڈا گھر ڈھیری نہیں ہووے گا، نویاں چھتاں پے جاون گیاں، کندھاں دیاں کھوڑاں سیمنٹ تے گارے نال پُور دیاں گے، چاروں کھیت واپس پرت آون گے، پتا جی مارواڑی سیٹھ دی نوکری چھڈ کے ساڈے کول گھر رہن گے، پچھواڑے دی زمین پھیر ساڈی ہو جائے گی، چاچا، گوہانیوں پرت آئے گا اسیاں گجون ساڈے گھر پانی بھرے گی، بھانڈے مانجھے گی باہر ساڈے کھیتاں وچ کم کرے گی، میں سکول جاواں گا، اماں دی بیماری ٹھیک ہو جائے گی، ہوا وچوں کیوڑے دی مہک آیا کرے گی، تے ساڈے گھر کدیاں ہی لالٹیناں ہون گیاں، ٹارچ وی ہووے گی۔

اماں اُچی اُچی پاٹھ کری جا رہی سی، پھپھی تسلے بھر بھر ہنیری کوٹھڑیوں باہر سُٹی جا رہی سی، ویڑھے وچ اِٹاں، روڑے تے مٹی دے ڈھیر لگدے گئے، اساناں توں ہنیرا تھلے اُترن لگ پیا، چاچی میرے کول بیٹھی سی، مینوں کدوں نیندر آ گئی پتہ ہی نہ لگا۔

خبرے ادھی رات سی جدوں رون پٹن دے روَلے نال میری اکھ کھُل گئی، پھُپھی تے اماں اُچی اُچی رو رہیاں سن۔ ویڑھے وچ پئی ہوئی لالٹین دے بھکے چانن وچ اِٹاں، روڑے تے مٹی دے ڈھیر ہور وی اُچے لگ رہے سن تے پرلے پاسے پتا جی دا ہلدا شریر وکھائی دے رہیا سی۔ اوہناں دے ہتھ وچ کہی سی تے اوہ ہنیری کوٹھڑی دیاں کندھاں، فرش تے پڈکاٹھ پٹدے توڑدے ہوئے باہر وار اپڑ آئے سن۔ تباہی تے بربادی کرن والے کسے خوفناک جن بھوت واکن اوہ کہی چلا رہے سن، تھپ تھپا تھپ۔ میں ڈر گیا، میں پتا جی نوں پہلے ایس حال وچ کدے نہیں سی ویکھیا، اوہ گھٹنے مٹی وچ

لیڑے ہوئے سن، اوہناں دے گلے چوں ہنگارے دی آواز نکلدیاں ہی کہی دا زور وار وار ہوندا۔

میں ذر نال رون لگ پیا..... چاچی نیں ہولی جیہی کہیا، 'پتہ نہیں جیٹھ جی دے دماغ نوں کیہ ہو گیا اے، مائی نیں ہنیری کوٹھڑی وچ ضرور کوئی جادو ٹونا کیتا ہونا اے، جدوں دے ہنیری کوٹھڑی وچوں باہر آئے نیں اکھاں لال سوہیاں نیں جیٹھ جی دیاں تے دماغ وی کھسکیا ہویا اے، ہائے بھگوان ہُن تے توں ہی ساڈا رکھوالا ایں۔

پتا جی گھر نوں پُٹدے توڑدے اگے ودھی جارہے سن، لالٹین پھک پھک کر رہی سی، ہوا وچ کسے سڑی ہوئی شے دی بو گھلی ہوئی سی، کندھاں دیاں کھوڑاں وِچ وسن والی مخلوق دیاں جانیاں پچھانیاں آوازاں آون لگ پئیاں، جیویں اوہناں وچ پُھرتی آ گئی ہووے تے اوہ کُجھ توڑن بھنن تے گھڑن وچ رُجھ گئی ہووے۔

میں ویکھیا کہ گُھن دیاں کیڑیاں نے چھت وچوں اینا ڈھیر بورا سُٹیا اے کہ میری چادر میرے وال تے میریاں بھواں سبھ بورے نال اَٹ گئیاں نیں۔ چاچی، پُھپھی تے اماں سبھ بورے نال ڈھکیاں گئیاں نیں، گھر دے فرش اُتے گِٹے تے بورے دیاں تہاں جم رہیاں نیں۔ لالٹین پھک پھک کردی بُجھ گئی تے میں ویکھیا، ہنیری کوٹھڑی والے پاسے، جیہدروں پتا جی بھن توڑ کردے اگے ودھ رہے سن، اودھر ہنیرے وِچ دو کُج دیاں اکھاں لِشک رہیاں نیں۔

تھوڑے چر مگروں کالی بلی سارے گھر وچ گُھمن لگ پئی۔ اماں تے پُھپھی دے رون دی آواز وچ کالی بلی وی آپنے وین رلان لگ پئی۔

□

گردھن: سونے دی بنی جیہا گہنا جو زنانیاں لک بدھ یاں نیں۔ اموتیا: بو تے جراثیماں نوں مارن والی دوا۔ 3- کسے تھاں دا ناں۔ 4- پھُلاں دے ناں۔ 5 - تاریاں دے ناں۔ 6- آسام دا دارالخلافہ- 7- آسام دی کنجری-8- زنانیاں دا اک دیہاڑا، روزہ رکھدیاں نیں۔ 9- موت دا فرشتہ- 10- ہنا ماس دے ہڈیاں دا پنجر ڈولدا اے-11- پُھمنی دیوی دی تعریف وچ لکھے ہوئے ہزار شعراں والی کتاب-

اصغر وجاہت

اوکھا کم

جدوں دنگے فساد مُک گئے، چوناں ہو گئیاں، جنہاں دی سرکار بننی سی بن گئی، جیہناں دے گھر تے جیہناں دے پھٹ بھرنے سن بھر گئے 'تاں' لُٹ مار کرن والیاں دو ٹیماں وچالے اِک سانجھی میٹنگ ہوئی - میٹنگ دی تھاں بوہت ودھیا سی، مطلب شراب دا ٹھیکہ، جیہدا ناں کُجھ ورھیاں توں ''مدرالے'' پے گیا سی - اوتھے دووِیں دھانیاں اکٹھیاں ہویاں چیندیاں پیاندیاں کوئی وی گل کیتی جا سکدی اے تے گل چھڑ پئی، پچھلے دنگے فساد اُتے لُٹ مار وِچ کیہڑی ٹیم نے بُنی دلیری وکھائی، کِناں مال لُٹیا، کِنیاں گھراں نوں اگ لائی، کِنے بندے جانوں مارے، کِنے بم چلائے، کِنیاں زنانیاں نوں قتل کیتا، کِنیاں بالاں دیاں ننگاں چیریاں تے کِنیاں اَن جمیاں دا خاتمہ کیتا...وغیرہ وغیرہ......۔

''مدرالے'' وِچ کوئی وی جھوٹھ نہیں بولدا یعنی کہ اوتھے کیتی ہوئی گل عدالت کچہری وچ 'گیتا' جاں 'قُران' تے ہتھ رکھ کے کھادی ہوئی قسم دے سانویں ہوندی اے، ایس لئی ایتھے جو کُجھ وی آکھیا جا رہیا اے اوہ سچ اے تے سچ دے بِنا کُجھ نہیں - خیر مہر پچھن توں بعد گل کُجھ اِنج چھڑی - اِک دھانی دے آگو نے آکھیا ''تُسیں لوک تے زنخے او، زنخے...اسیں سو بٹیاں پھوکیاں نیں -''

دوسرے نے کہیا، ''ایہدے وِچ تُہاڈی کوئی کاراگری نہیں - جس دِن تُساں اگ لائی اوس دِن ہوا بڑی تِکھی سی...... اگ تے اسیں لائی سی جیہدے وِچ تیراں جنے پھوکے گئے سن۔''

اگ توں ہٹ کے گل ہُن بندیاں ول ٹُر پئی سی ایس لئی پہلے نے آکھیا، ''توں تیراں دی گل کرنا ایں؟ اسیں چھبی بندے مارے نیں۔''

دوسرا بولیا، ''چھبی نہ کہو؟''

''کیوں؟''

''توں جیہناں چھبیاں نوں ماریا اے... اوہناں وچ باراں تے زنانیاں سن۔''

ایہہ سُن کے پہلے والا ہسیا، اِک گلاس اندر سُٹ کے بولیا، ''کھوتیا، توں زنانیاں نوں مارنا سوکھا سمجھنا ئیں؟''

''ہاں۔''

''نہیں، اِنج نہیں ایہہ'' پہلا گجیا۔

''کیویں؟''

''زنانیاں نوں قتل کرن توں پہلاں اوہناں نال جبر زناہ کرنا پیندے، اوہناں دی عزت لُٹنی پیندی اے، اوہناں دے گُجھے انگاں نوں چِیرنا پاڑنا پیندا اے، تاں جا کے اوہناں دا قتل کریدا اے۔''

''پر ہوندیاں تے اوہ ماڑیاں نیں۔''

''تینوں کیہ پتہ زنانیاں کِنے زور نال چیکدیاں نیں... تے کیویں لتاں بانہواں چلاندیاں نیں... پتہ نہیں اوس ویلے اوہناں وچ ایناں زور کتھوں آ جاندا اے......''

''خیر، چھڈ ایہنوں، اسیں کُل بائی مارے نیں... اگ وچ ساڑے ایس توں اڈ نیں'' دوجا بولیا۔

پہلے نے پُچھیا، ''بائیاں وچ بڈھے کِنے سن؟''

''جھوٹھ نہیں بولاں گا... صرف اٹھ''

''بڈھیاں نوں مارنا تے بُہت ای سوکھا اے... اوہناں دی کیہ گنتی کرنی؟''

''تے کیہ توں دو بڈھیاں نوں اِک جوان دے برابر وی نہیں منے گا؟''

''چنگا ٹھیک اے، چار بڈھیاں نوں اِک جوان دے برابر من لینا''

''ایہہ تے توں ہنیر پا رہیا ایں''

''ہنیر تے پا رہیا ایں توں... اسیں چھبی مارے نیں... توں ساڈی برابری کرنا ایں''

دوجا کھِجھ گیا، بولیا، ''ہُن میرا مونہہ نہ کُھلوا''

''ہاں ہاں، بول، کڈھ جیہڑا سپ کڈھنا ای... تینوں کِنے ڈکیا اے''

''تے پھیر کہہ دیاں ساریاں دے ساہمنے صاف صاف؟''

''ہاں ہاں، بول''

''تُسیں جیہڑے چھبی مارے نیں... اوہناں وچ تے یاراں رکشے والے، چھابڑی والے تے مزدور سن۔ ایہناں نوں مارنا کیہڑی دلیری اے؟''

''توں کدیں رکشے والا، مزدور جاں چھابڑی والا ماریا اے؟''

''نہیں...... میں تاں کدیں نہیں ماریا'' اوہنے جھوٹھ بولیا۔

''اوئے، جے توں کدیں کِسے رکشے والے، چھابڑی والے جاں مزدور نوں ماریا ہوندا، تاں انج نہ بک بک کردا۔''

''کیوں؟''

''پہلے تے اوہ ہتھ پیر جوڑدے نیں ترلا ماردے نیں...... کہندے نیں بھاء جی سانوں کیوں ماردے او...... اسیں نہ ہندو نہ مُسلمان... نہ اسیں ووٹ دینا...... نہ چوناں لڑنیاں...... نہ گدی تے بہنا...... نہ اسیں راج کرنا...... تے جدوں اوہناں نوں پک ہو جائے کہ ہُن کوئی بچا نہیں تے پھیر اِک ادھے نوں لے کے ای مردے نیں۔''

دوجے نے آکھیا، ''اوئے جھنڈ ایہہ کہانیاں . . . اسیں جیہڑے بائی مارے نیں......

اوہناں وچ دس جوان سن...... گبھرو جوان......''

''سبھ توں سوکھا اے جواناں نوں مارنا''

''کیوں؟ ایہہ تے بڑی بُھّھی جیہی گل کیتی اے توں''

''سُن، گرم خون چھیتی آپیوں باہر ہو جاندا اے، اِک دو نہیں، بھاویں اوہدے ساہمنے دس پندراں بنے ہون-ہتھوں خالی اِک بندہ، دس پندراں چُھریاں گنڈاسیاں تے ڈانگاں نوں کیویں ٹھل سکدا اے؟...... چُٹکی وچ ختم-''

ایس توں پچھوں ''مدرالے'' وچ چُپ ورت گئی...... دوویں چُپ ہو گئے - اوہناں نیں ہور چِتی...... گُجھ کھادا...... ہور لور وچ آئے تے دھیان پیا کہ ساڈی تے بُردگی ہوئی اے-

پہلا بولیا، ''جو مرضی کہو، اسیں چھبی مارے نیں تے تُسیں بائی . . .''

''نہیں ایہہ غلط اے...... تُسیں ساڈے نالوں ودھ نہیں مارے'' دوسرا بولیا -

''بُھّھی گل نہ کر...... اسیں چار نمبراں توں تُہاڈے نالوں اگے آں''

دوسرے نے تُرپ دا پتّہ سُٹیا، ''تُہاڈے جھیاں وچ بال کِنے سن؟''

''اٹھ''......

''لے بس...... ہو گئے نا برابر''

''کیوں؟''

''بالاں نوں مارنا تے سبھ توں سوکھا اے، جیویں کسے مچھر نوں مار دِتا''

''نہیں بلو نہیں...... ایہہ گل اِنج نہیں، توں اجے اناڑی ایں''

دوسرا ٹھہکا مار کے ہسیا ''ہلا، تے بالاں نوں مارنا بُہت اوکھا اے؟''

''ہاں''

''کیوں؟''

''بس، ہے''

''تے دس......''

''دسیا تے ہے......''

''کیہ دسیا اے؟......''

''ایہو کہ بالاں نوں مارنا بُہت اوکھا اے...... اوہناں نوں مارنا جواناں نوں مارن نالوں وی اوکھا اے...... زنانیاں نوں مارن توں کیہ، مزدوراں نوں مارن توں وی اوکھا اے''

''پر کیوں؟''

''ایس لئی کہ بالاں نوں مارن ویلے......''

''ہاں...... ہاں، بول چُپ کیوں کر گیا ایں؟''

''بالاں نوں مارن ویلے...... آپنے بال یاد آ جاندے نیں-''

□

اصغر وجاہت

سرگم کولا

جیویں کتیاں لئی کتے دا مہینہ ہوندا اے اوویں ای کلا تے ثقافت لئی سردیاں دی رُت ہوندی اے......

دلی وچ......گوری چمڑی والے ٹورسٹ بھرے رہندے نیں...... ہسدے، ٹُھکدے، ٹُوھکدے، اُشکلاں دیندے، رجھاوندے، رجے رجائے...... ساڈی ثقافت دا وڈا مُل پاؤن والے کلا دے پارکھ- وڈے گھراں دیاں بیبیاں...... لپیاں پوچیاں...... کلنڈر آرٹ- جیہناں توں کرِیچ نہ آون دا کوئی کارن ای نہیں- سردیاں دی شام کسے آرٹ گیلری جاں ناٹک ہال وچ بیتان دیاں چاہوان- سردیاں، کلا تے ثقافت دی رُت اے- سورج چھیتی ڈُب جاندا اے تے نرم گرم مُلائم کپڑیاں نال کھیہندی تازہ کر دین والی ہوا آرٹ گیلریاں تے آڈیٹوریماں دے آلے دوآلے رکھنڈ جاندی اے- ایہو جیہی مُشک جیہڑی نامرد نوں مرد تے مرد نوں نامرد کر دیوے- لوک، کلا تے ثقافت وچ ڈُب جاندے نیں، کلا تے ثقافت، لوکاں وچ ڈُب جاندی اے-

میوزک کانفرنس دے گیٹ اُتے چار سپاہی اکے ہوئے اوازار...... ڈنڈے پھڑی کھلوتے سن- اوہناں دے پچھے دو اِنسپکٹر کھلوتے سن، دھون اکڑائی، کیوں جو اوہناں دے اگے دو سپاہی جو کھلوتے سن- پچیر سونڈ بونڈ بندے، ایہناں بندیاں دے سوٹ اِکو جیہے سن، خبرے اِکٹھے سوانئے گئے سن- ایہناں بندیاں دا ڈیل ڈول تے مونہہ مُہاندرا اِک دوجے نال میل کھاندا سی- اوکھی کھوج کاری بعد لبھے ہوون گے-

گیٹ موہرے راہ تے بجری وچھی ہوئی سی، خبرے اُچیچا وچھائی گئی ہووے- راہ

دے دوہاں پاسے پُھلاں والے گملے زمین وچ گڈے ہوئے سن- انجان لوکاں نوں اچنبھا ہوندا کہ "اوسر" وچ پُھل کھڑے پئے نیں- راہ دے اُتے کاغذ دے پُھلاں دی چدر جیہی تنی ہوئی سی جیویں گُجھ ورھے پہلاں تائیں کاغذ دی تھاں سچے پُھلاں دی ایہو جیہی چدر پیراں فقیراں دے مزاراں اُتے وچھائی جاندی سی جاں پھیر شادی ویاہ تے ورتی جاندی سی- راہ دے دوہاں پاسے رنگدار کپڑے دے اُچھاڑ چڑھے وانساں دے کھمبیاں اُتے ٹیوب لائیٹاں آپنا چانن دان کر رہیاں سن- ایسے راہ لوک اندر باہر آ جا رہے سن-

'داس گپت' نوں گیٹ موہرے کھلوتیاں چھڑا ایہو ہی وکھالی دے رہیا سی-

اُچی اڈی دی جُتی پائی آپنے قد نوں ہور اُچیاں کرن دا اَن پُگا جتن، اندر جان والے ہر اِک دی بے پرواہ ٹور، جیویں ایہہ سارا پربندھ چھڑا اوہدے لئی ای کیتا گیا اے- پکی عُمر دیاں زنانیاں جیہناں دیاں شکلاں نوں ولیتی کاسمیٹکس نے مکروہ بنا دتا سی- لال ساڑھی،لال آئی شیڈ، نیلی ساڑھی،نیلا آئی شیڈ، کالے نال کالا، پیلے نال پیلا- جاپانی ساڑھی دے پلے نوں سمبھالن دا جھوٹھا جتن کردیاں آپنیاں ادھ ننگیاں چھاتیاں وکھاندیاں- کشمیری چدراں نوں تھلے لمکن توں بچاؤندیاں- آلے دوالے توں بے پرواہ آپنے آپ وچ گھٹ...... جاں پھیر جھین تے جیکٹ وچ ٹھک ٹھک، ٹھک ٹھک...... کامیابی تے مالداری دیاں خبرے ایہو نشانیاں نیں- داس گپت نے سوچیا- گھمبیر، ڈراؤنے روپاں نال گھمبیر مُکھ، آپنے آپ وچ اُبلدے، غرور دی مُچھ نال آکڑے، دھن تے مشہوری دی کھسیانی خوشی نال بھجے، ناامیدی، مایوسی توں پاک......"شالا کون آدمی اِس کنٹری میں اِتنا کانفیڈنس ڈِجرو کرتا ہے؟"- داس گپت آپنی ڈِزرو کرن والی فِلاسفی بُڑبڑاؤن لگ پئے- ساہمنیوں ہیڑاں دیاں ہیڑاں لنگھدیاں- بھی گُڈیاں وِنّ سوتے وال...... گھسیاں جِیناں...... مرد مار گُڈیاں- اوہناں

نوں سُنگھدے ہوئے ٹُٹے...... ٹُٹے ہی ٹُٹے...... ڈاگی...... ڈاگیز...... سویٹ ڈاگیز۔

پروگرام شروع ہوگیا۔ بھیم سین جوشی دا گاون شروع ہوگیا پر داس گُپت دا کوئی ہُنگاڑ نہیں لگ رہیا سی۔ بنا ٹکٹ دے اندر جان دا ہُنگاڑ۔

گیٹ، بجری وچھے راہ، سوٹڈ بوٹڈ بندے، جی آیاں نوں کہن والیاں سجیاں بنیاں سیوک زنانیاں، پلس انسپکٹر تے سپاہیاں توں دور سڑک دے کھبے پاسے اک سُکھے رُکھ تھلے عجب سنگھ آپنا پان سگریٹ دا کھوکھا زمین تے رکھی بیٹھا سی۔ حیرانی دی گل اے پر بے سوالاں آنے سچ کہ ایڈے وڈے شہر وچ داس گُپت تے عجب سنگھ اِک دوجے نوں جان دے نیں۔ داس گُپت گیٹ موہریوں ہٹ کے عجب سنگھ دے کھوکھے کول آ کھلوندے نے۔ ٹھنڈ ودھ گئی سی تے عجب سنگھ نے تسلے وچ اگ بالی ہوئی سی۔

''وِش بیڑی''

''نیہہ ہوگئیاں دادا''

''ہاں تیش ہوگیا، ہم کب بولا تیش نہیں ہوا...... ہم تُم کو پیسہ دے گا''۔ داس گُپت نے بیڑیاں پھڑ لئیاں تے اک بیڑی نوں تسلے دی اگ نال بال کے اِک لماں کش کھچیا۔

''ہُنگاڑ نہیں لگیا دادا؟''

''لگے گا، لگے گا''۔

''گھر جاہُن، یاراں تے وجن لگے نے''۔

''کیوں شالا گھر جائے، ہم کو بھیم سین جوشی کو سُننے کا ہے''......

''دو سادے بنارسی''......

اُستاد بھیم سین جوشی دی آواز دا اِک ٹوٹا باہر تائیں اپڑ آئیا۔

''واز''

''کنگ سائز، ایہہ نہیں''۔

داس گُپت کھوکھے کولوں ہٹ گئے۔ ہُن آواز صاف سُنائی دے گی...... پر آواز آؤنی بند ہوگئی۔ داس گُپت دے دماغ وچ اک گل اُبھری۔ پر وچ پچھلے پاسیوں لُک کے وڑیا جائے۔ بیڑی دے لمے لمے کش کھچ کے داس گُپت پچھلے پاسے اَپڑ گئے۔ ہنیرہ...... رُکھ...... اوہ اگے ودھے...... ٹارچ دا چانن......

''کیہڑا اے اوئے؟''

پلس دے سپاہی توں اڈ کون انج بولے گا۔

داس گُپت جھجکدی جھجکدی پینٹ دے بیڑے کھولن لگ پیا۔ ''پیشاب کرنے کا ہے جی پیشاب''۔ ٹارچ بُجھ گئی۔ داس گُپت دے من وچ آئی کہ ایناں سپاہیاں دے اُتے موتر دی دھار مارے۔ سالے ایتھے وی ڈیوٹی دے رہے نیں۔ موتر دی دھار سپاہیاں اُتے پئی...... پر اُتے پئی...... چوہیّے نکل نکل کے بھجن لگے...... داس گُپت ہسن لگ پئے۔

اوہ پرت کے کھوکھے کول آ گئے۔ لاگے ہی اِک نکی جیہی کینٹین بنی ہوئی سی۔ اُتے دو سو واٹ دا بلب، ہاٹ ڈاگ، ہیمبرگر، پاپ کارن، کافی مشین، کافی دے مگے۔ داس گُپت نے پھیر آپنے کن اندروں آون والی آواز ول موڑ لئے...... سبھ اندر والیاں لئی اے۔ ''جو شالا میوزک سُننے کے لیئے باہر کھڑا ہے، چُوتیا ہے۔ لاؤڈ سپیکر بھی شالا نے ایسا لگایا ہے کہ باہر آواز نہیں آتا''۔ اور اندر شالا چُوتیے بھرے پڑے ہیں۔ بھیم سین جوشی کو سمجھتے ہیں؟ اُستاد کی تانیں انجوائے کر سکتے ہیں؟ اِن سے اگر کہہ دو کہ اُستاد جوشی تانوں میں''(2) مندر سپتک سے مدھئے اور مدھم سپتک سے تار سپتک'' تک سُروں کا پُل سا باندھ دیتے ہیں، تو یہ لوگ گھبرا کر بھاگ جائیں گے...... یہ

بات بھیم سین جوشی کو نہیں معلوم ہو گی ؟ ہوگی جرور ہو گی- شالے سنگیت سُننے آتے ہیں- ابھی دس منٹ میں اُٹھ کر چلے جائیں گے...... ڈکار کر کھائیں گے اور گدھے کی طرح پڑ کر سو جائیں گے-

''دادا ٹھنڈ پُیت اے'' عجب سنگھ دیاں اُنگلیاں پاناں اُتے چونا کتھا لا لا کے آکڑ گئیاں سن-

''سردی کیوں نہیں ہوگا، دسمبر ہے دسمبر''-

''اِٹ رکھ لے دادا اِٹ'' عجب سنگھ نے داس گپت دے پچھے اِٹ سرکا دتی تے اوہ اوہدے اُتے بہہ گیا-

جیویں جیویں چُپ ڈونگھی ہوئی جاندی، آواز صاف تے اُچی ہوئی جاندی- اُستاد' وڈا خیال' شروع کر رہیا سی- داس گپت اِٹ تے بیٹھا بیٹھا ساودھان ہو گیا-......
'پگ لاگن دے'...... دِھن دِھن دھاگے تر کٹ تُو نا ک تا دھاگے تر کٹ دھی نا......
ایہہ طبلے تے کون سنگت کر رہیا اے ؟ داس گپت نے آپنے آپ نوں پُچھیا- واہ کیہ جوڑ اے-''یہ طبلے پر کون ہے ؟'' اوہنے عجب سنگھ نوں پُچھیا-

''کیہ پتہ کون اے دادا''-

کیہ بھار تے گمبھیرتا اے، دُھر اندر تائیں آواز دھس دی جاندی اے،...... تُو نا ک تا......-

''تیرے کول ''(3) کیمپا'' ہے اے؟'' ترن گڈیاں تے چار مُنڈے کینٹین کول آ کھلوتے- دو کڑیاں نیں جینز پائیاں ہویاں سن تے لے گُھلے وال لک تائیں لمک رہے سن- تیسری کڑی دے وال اینے نکے کہ کناں تائیں وی نہیں سن اپڑدے- اِک مُنڈے نے چمڑے دا کوٹ پایا ہویا سی، دوجے دوہاں نے اوآیاں جیہیاں ونگ تنگ جیکٹاں پائیاں ہویاں سن- چوتھے نے اِک کالا کمبل لویٹیا ہویا سی- اِک دی پتلون اینی

تنگ سی کہ اوہدیاں لمیاں سُکیاں کھلریاں لتاں ککڑ دی دوسانگھی ورگیاں جاپدیاں- لے والاں والی اِک کڑی وار وار آپنے وال پچھے کردی جد کہ ایہدی کوئی لوڑ نہیں سی تے دوجی آپنے نک دے کوکے تے ہتھ پھیری جاندی-

''تیرے کول کیمپا ہے؟'' سُکیاں لتاں والے نے کینٹین دے بیرے نوں پُچھیا- اوہدا ایکسینٹ انگریزی سی- اوہ 'ت' نوں 'ٹ' تے 'و' نوں 'ے' نال جوڑ کے بولدا تے 'ے' نوں کوئی بُہتا ای لما دھرُ ولیندا-

''نہیں جی مُنے مُنے مُکیا اے......''-

''او ہاؤ سِلی'' نکے والاں والی کڑی ہسکی-

''ہاؤ سٹوپڈ کینٹین دے ہیو''-

''وی مَسٹ کمپلینٹ''-

''لیٹس ہیو کافی سُوئیٹیز'' سُکیاں لتاں والے نے نخرے نال آکھیا-

''بٹ آئی کانٹ ہیو کافی ہنیز'' جیہڑی کڑی آپنے کوکے نوں چھیڑی جاندی سی تے خبرے جتاں وچوں بُہتی سوہنی وی سی، بولی-

''وائے مائی ڈیئر؟'' سُکیاں لتاں والا اوہدے اگے گُجھ جھک کے بولیا تے ایہہ گل دوجیاں دوہاں نوں پُچھی-

''آئی آلویز ہیو کافی اِن مائی ہاؤس اور اِن''(4) اوبرائیز''-

''فائن لیٹس گو ٹو دا اوبرائے دین'' سُکیاں لتاں والا نعرہ جیہا ماردا چیکیا-

''سر......، سر کیمپا آ گیا''- کینٹین دے بیرے نے، کیمپے دا ڈالا سر تے چکی کینٹین ول تُرے آوندے مزدور ول اِشارہ کیتا-

''او کیمپا ہیز کم'' کڑیاں نیں کورس وانگ گایا- اندروں بھیم سین جوشی دی آواز دا اِک ٹوٹا باہر آ گیا-

''او کیما۔۔۔۔۔۔ا ہیز کم'' سبھ بل کے سُر وچ گاون لگ پئے...... کے ے ے ے میا۔۔۔۔۔۔ پار کرو عرض شو او...... او...... پا۔۔۔۔۔۔ کیما۔۔۔۔۔ پار کرو...... پا۔۔۔۔۔ ر...... کیما۔۔۔۔۔''۔

''بٹ ناؤ آئی وانٹ ٹو ہیو کافی اِن اوبرائے'' سوہنی کُڑی ہَسّی۔

''بٹ ووئی کیم ہئر ٹو لسن بھیم سین جوشی''

''او ڈونٹ بی سِلی...... ہی وِل سِنگ فار دا ہول نائٹ...... ہیو کافی اِن اوبرائے دین ووئی کین کم بیک...... اِون ووئی کین ہیو سلیپ اینڈ کم بیک......'' سُکیاں مُنگاں والا چابیاں دا گُچھا ہلاندا ہویا اگے ودھیا...... بھیم سین جوشی دی ڈُکھی آواز باہر تائیں آون لگ پئی۔ عرضوئی۔۔ مِنتاں، ہاڑاں وِچ ڈُبی...... عرض، شو و و و و...... و و و و...... کھڑک...... کھڑک...... اُپر تھلّے کار دے بوہے بند ہوئے...... تے کھرر کھرر ر کھر...... بھرر ر...... بھرر ر ر ر ر ر......

باراں وج گئے سن، سڑک تے ڈِنگھی چُپ تے اوہدے اِک بنّے دُور تائیں کاراں دی پال۔ لوک باہر نِکلن لگ پئے۔ خاص کر اَدھ کھڑ عُمر دے...... گھبیرتا نال بجھے بُوتھے...... اکے اوازار...... آپنے آپ نال بُگل ماری...... بھاریاں زنانیاں...... وکھیاں دے لمکدے ماس...... اُباسیاں لیندے...... اکھاں وچوں رِڑدی نیندر، سالے ٹِکٹ برباد کر دِتی۔ اُستاد تے دو وجے توں بعد مُوڈ وِچ آئے گا۔ بس ٹِکٹ منگوالئی ڈرائیور نوں بھیج کے...... گھنٹا دو گھنٹا بیٹھے...... پبلک رلیشن...... ایہہ لوگ ٹِکٹ ہی ڈِزرو نہیں کردے...... پیسے ویسٹ کر دِتے...... اُستاد نوں وی ویسٹ کر دِتا...... ایسی رَدی آڈینس۔ جیہڑے لوک پرت رہے نیں ایہناں دی تھاں ہُن خالی اے...... اوتھے سالے مینوں کیوں نہیں بیٹھا دیندے...... پیسے تے تُہانوں پورے مِل گئے نیں۔ ہُن کیوں نہیں بٹھان گے۔

داس گُپت نوں پالا کُجھ بُہتا ہی لگن لگ پیا، اوہنے ایئرفورس دے پُرانے اور سائز دے کوٹ دیاں کھیسیاں وِچ ہتھ واڑ کے مُٹھاں میٹ لئیاں۔ مجیب سِنگھ ٹِکے پتر اکٹھے کر لیایا...... تسلّے دی اگ نے اکھاں کھول دِتیاں۔...... ایہہ سالا نِکل رہیا اے سینٹر دا ڈائریکٹر...... پینٹنگاں ویچ ویچ کے کوٹھیاں اُساری جا رہیا اے...... ہُن سینٹری فِٹنگ دا کاروبار شُروع کرن لگا اے۔ ایہہ سالے کلچر تے آرٹ کردے نیں...... پبلک رلیشن دے گھُنگھ جو ہوئے...... پارٹیاں دیندے...... اِک ہتھ نال خرچدے، دو دو ہتھیں سمیٹدے۔ آپنی وائف دے ناں تے اِنٹیریئر ڈیکوریشن دا ٹھیکہ...... جھلو دو جھلو دے کے وچارے اِمت غریب توں سارا کم...... گویاں سپلائی کرن توں لے کے ووٹ خریدن ورگے سارے دھندیاں دا ماہر...... ویکھو میوزک کانفرنس دی آرگنائزر کیویں ایہدی کار دا بوہا کھول رہی اے...... بروشور وِچ دِتا ہووے گا ہزار دو ہزار دا اِشتہار۔ جیویں سور گونہہ اُتے مُردا اے تے اوہنوں کھا وی جاندا اے، ایہہ آرٹ تے کلچر نال کردے نیں...... فیکٹری نہ کھولی کوئی آرٹ سینٹر کھول لیا۔ ولیتی کار دا بوہا بنا آواز بند ہو گیا۔ کُنّم گُپتا...... سالی نہ بَس، نہ ہسو...... داس گُپت سوچیں پے گیا۔ کیوں نہ ایہدے نال گل کیتی جائے۔ اوہ ترِکھی ٹورے گیٹ وَل ودھ رہی سی۔ ایہدے نال انگریزی وِچ ہی گل کیتی جائے۔

''کین یو پلیز......''

اوہنے گل پوری نہ سُنی، مطلب سمجھ گئی، موڈھے چھنڈے۔

''نو آئی ایم ساری...... وی ہیو سپینڈ تھرٹی تھاؤزنڈ ٹو اریج دیٹ'' کہندی ہوئی اندر وڑ گئی۔

''تھرٹی تھاؤزنڈ، فِفٹی تھاؤزنڈ، ون لیکھ...... کھٹی کمائی توں اڈ ایہہ کُجھ سوچ ہی نہیں سکدے۔ اوہ آکے اِٹ تے بہہ گیا۔

"وِلز"

"مِٹھاپان"

"نوے نمبر پا نوے نمبر"

"او ہاؤ مین یو آر" زنانیاں ورگی گُڈی نوں بِکی عُمر دا مُنڈا آپنا ہیمبر گر نہیں دے رہیا سی۔ 'زنانی گُڈی' نے آپنا ہتھ پھیر اگے ودھایا مُنڈے نے آپنا ہتھ پھیر پرے کر لیا۔ اوہدے کول کھلوتیاں دو گُڈیاں لگا تار ہسی جا رہیاں سَن۔

"مین" زنانی گُڈی نے نخرے نال آکھیا۔

مین ؟ مین دا مطلب ہوندا اے نِچ کمینہ، پر ایہہ سالے اِنج بولدے نیں جیویں 'سویٹ' تے سویٹ دا مطلب جیویں 'مین'

بِکی عُمر دا مُنڈا تے 'زنانی گُڈی' اِکو ہی ہیمبر گر کھان لگ پئے۔ کول کھلوتیاں گُڈیاں اوہناں نوں رل کے کھاندیاں ویکھ کے اِنج ہس رہیاں سَن جیویں اوہ دو ویں اوہناں دے ساہمنے ہی سیکس کرن لگ پئے ہوون۔

"ڈو یو اٹینڈ دیٹ چاولاز پارٹی؟"

"او نو، آئی وانٹ ٹو گو بٹ......"

"مہراج گو نائس پارٹی"

"بائے بابی"

"بائے لِٹی"

"بائے جان"

"بائے کِٹی"

"یس مہراج گو نائس پارٹی...... بی کاز دے ہیو نائس لان...... لاسٹ ٹائم دیئر پارٹی واز ٹرِفک...... دیئر واز ٹو مچ ٹو اِیٹ اینڈ ڈرِنک...... وی کیم بیک ٹو تھرٹی اِن دا

مارننگ...... . یونو وائے وی ہیو ٹو کم بیک سو سون ؟ مائی مدر اِن لاء واز دیئر اِن اَور ہاؤس...... ڈو یو میٹ ہر ؟ سو چارمنگ لیڈی ایٹ دا ایج آف سیونٹی تھری...... سو ایٹریکٹو آئی کانٹ ٹیل یو"......

"ڈو یو لائیک دا پروگرام؟"

"او ہی اِز سو ہینڈسم"

"ڈو یو نوٹس دا رِنگ ہی اِز ویئرنگ؟"

"او یس، یس...... بیوٹی فُل"

"مسٹ بی ویری ایکسپینسو"

"او شوئر"

"مائی مدر اِن لاء گاٹ دا سیم رِنگ"

"دیٹ اِز پلاٹینم"

"ہے ویٹر، ٹو کافی"

"سُننے نہیں دیتے شالے" ہُن اندروں تھوڑی ہیٹ آواز آن لگ پئی سی، داس گُپت اِٹ کھسکا کے تسلے دے نیڑے ہو گیا۔

"ہی ہیز جسٹ کم بیک فرام یورپ"

"ہی ہیز اے ہاؤس اِن لنڈن"

"مسٹ بی ویری رِچ"

"نیچرلی ہی نیکس مین تھاؤزنڈ فار اے نائٹ"

"وین آئی وِل کال ہم ٹو سِنگ اِن اَور میرج" بِکی عُمر دے مُنڈے نے 'زنانی گُڈی' دے لک دوآلے آپنی بانہہ لوھیٹ لئی۔

سالے دے ہتھ ویکھو، وینیاں ویکھو، داس گُپت نے سوچیا، اِک پیسا کمان جوگا

نہیں سالا، پیو دی کمائی دے بل تے اُستادنوں ویاہ تے گاون لئی سدے گا-

عجب سنگھ نے پھیر تسلے وچ ٹکے چتر پا دتے- پڑی پنیڈا پنیڈا اک ڈرائیور آ کے اگ کول بہہ گیا- اوہنے ڈرائیوراں والی خاکی وردی پائی ہوئی سی-

''ٹھنڈ اے جی ٹھنڈ'' اگ دے نیڑے ہو کے اوہ آپنے ہتھ سیکن لگ پیا- کسے کوئی جواب نہ دتا-

''ویکھو جی کِنا چر چلدا اے ہُن ایہہ پُوجیا، ڈیڑھ سو کلومیٹر گڈی چلا چلا کے ہوا تِلی ہوگئی اے، ہُن سالے نوں مُجرا سنتا یاد آیا اے، دو وجے-

''سویرے چھ وجے تائیں چلے گا''

''پھیر تے مارے گئے جی''

''بھرا جی کوئی پاس واس تے نہیں بے تُہاڈے کول؟'' عجب سنگھ نے ڈرائیور نوں پُچھیا-

''پاس؟ اندر جانا اے؟''

''ہاں جی آپنے دادا نے جانا اے'' عجب سنگھ نے واس گُپت ول سینت کیتی-

''ویکھو جی...... ویکھنے آں''

ڈرائیور اُٹھیا تے پُھرتی نال گیٹ ول ٹُر پیا- اُچا لما ہریانے دا گھبرو جوان- گیٹ تے کھلوتے سپاہیاں نوں اوہنے کُجھ کہیا، اوہ جھیتی نال گیٹ تے کھلوتے اِک سوٹڈ بوٹڈ پربندھک بندے نوں کلا لیائے-

ڈرائیور اُچی اُچی بولن لگ پیا، ''پلس توں آئیاں جی، ایس پی کرائیم برانچ، نارتھ ڈسٹرک دا ڈرائیور آں جی- ڈی وائی، ایس پی کرائیم برانچ تے ڈی ڈی، ایس پی ٹریفک دی فیملی نیں پاس منگوائے نے جی''- اوہنے بے پرواہی نال اِکو ساہے کہہ دتا-

اوس بندے کوٹ دے کھیسے وچوں پاس کڈھ کے ڈرائیور دے ہتھ پھڑا دتے، ڈرائیور لانگھاں پُٹدا تسلے کول آ بیٹھا-

''ٹھنڈ اے جی ٹھنڈ'' اوہنے اگ ول ہتھ ودھاندیاں پاس اگے کر دتے-

''یہ تو شالا چار پاس ہیں''

''لے لو جی'' نہیں تے ایہناں دا ہُن اچار پانا اے''

واس گُپت نے اِک پاس پھڑ لیا، ''ہم چار پاس کا شالا کیا کرے گا؟''

ہریانے دا جٹ پہلاں ہی اُکیا تے اوازار سی، اوہنے سوال جواب کرن دی تھاں باقی دے پاس تسلے دی بلدی اگ وچ سُٹ دتے، ڈرائیور تے عجب سنگھ نے آپنے ٹھنڈے سیت ہتھ سیکن لئی اگ ول ودھا دتے، واس گُپت گیٹ ول جا رہیا سی، اندروں صاف تے اُچی آواز آ رہی سی...... جا ا ا ا گو و و و...... اُستاد، الاپ توں بعد بھیروی شُروع کرن لگا سی...... جا گو موہن پیا ا ا ا رے ے ے ے...... تھا تھیں تھیں تھا تھا تیں تیں تا...... جا ا ا گو و و مو و و و ہن پیا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا......

□

(1) بنجر تے پتھریلی زمین- (2) تھلے والیاں سُراں توں وچلیاں اُتے وچلیاں سُراں توں اُتلیاں سُراں- (3) سوڈا واٹر دا ناں- (4) مہنگے ہوٹل دا ناں-

کرشنا سوبتی

سِکہ بدل گیا

کھیس دی بُکل ماری، ہتھ وچ مالا پھڑی، شانی، جدوں دریا دی من اُتے اپڑی تاں لو لگ گئی سی- اسمان دی ہِک اُتے لالی ٹھنڈن لگ پئی سی- شانی نے آپنے لیڑے لاہ کے اِک پاسے رکھے تے "شری رام، شری رام" کہندی ہوئی پانی وچ وڑ گئی- پانی دی ہِک بھر کے سورج دیوتا نوں نمسکار کیتا، آپنیاں اُنیندریاں اکھاں تے چھٹے مارے، تے پانی نوں جپھی بھر لئی-

چنانہہ دا پانی اج وی پہلے واکن ٹھنڈا سی، اُچھلاں اک دوجی نوں چُمیاں پاوندیاں، چُمدیاں- ساہمنے کشمیر دیاں پہاڑیاں توں برف پئی پگھر دی- چھلاں ماروے آوندے پانی دے گھمن گھیراں دیاں ٹکراں نال من دے کگر پانی وچ ڈِگدے، پر پتہ نہیں دور دور تائیں وِچھی ریت اج چُپ چُپ کیوں لگدی سی- شانی نے لیڑے پائے، ایدھر اودھر ویکھیا، کِتے کسے دا پرچھاواں وی نظریں نہ پیا پر تھلے ریت تے اَن گِنت پیراں دے نشان ویکھ کے اوہ سہم جیہی گئی-

پتہ نہیں اج سویر دی ایس منٹھی چُپ وچوں خوف کیوں ہم رہیا اے، اوہ پچھلے پنجاہ ورھیاں توں ایتھے نہاون آوندی رہی اے- کِنا لما ویلا اے! شانی سوچدی اے، اِک دِن ایسے دریا دے کنڈھے اوہ ووہٹی بن کے لتھی سی، تے اج......

اج شاہ جی نہیں، اوہدا اوہ پڑھیا لکھیا پُتر نہیں، اج اوہ کلی اے، شاہ جی دی لمی چوڑی حویلی وچ کلم کلی- پر نہیں...... ایہہ اوہ کیہ سوچن لگ پئی اے سویرے سویرے- ہُن وی دُنیا داری توں جی نہیں بھریا اوہدا- شانی نے لما ساہ کھچیا تے 'شری رام،

شری رام' کردی باجرے دے کھیتاں وچوں لنگھدی ہوئی گھر ول ٹُر پئی- لپے پوچے ناویں ناویں گھراں وچوں دھوویں دی نِکلدی لکیر اسمان ول ٹُردی راہ وچ ای گواچ جاندی، ٹن ٹن بلداں دے گلاں وچ پائیاں ٹلیاں دی آواز چُپ نوں دھڑیزن دا وار وار جتن کردی- پھیر وی...... پھیر وی کُجھ گھٹیا گھٹیا تے سَوڑا سَوڑا جیہا لگدا- شانی نے ہر چَک کے نِگاہ ماری- ایہہ کوہاں تائیں کھلرے کھیت آپنے ای نیں- بھری بھرائی تیار فصل ویکھ کے شانی کِسے اَوتے جیہے موہ نال بھج گئی- ایہہ سبھ شانی دیاں برکتاں نیں، دور دور پنڈاں تائیں کھلریاں زمیناں، زمیناں وچ کھوہ...... سبھ آپنے نیں- سال وچ تِن فصلاں، دھرتی تے سونا اُگاوندی اے- شانی نے کھوہ والے پاسے اگے ہو کے آواز ماری، "شیرے، شیرے،...... حسیناں، حسیناں......"

شیرا، شانی دی آواز پچھاندا اے، کیویں نہیں پچھانے گا؟ آپنی ماں جیناں دے مرن پچھوں شانی دی چھتر چھاویں پُتراں وانگ ای پل کے جوان ہویا اے- اوہنے کول پیا ٹوکہ، شالے دے ڈھیر تھلے سرکا دِتا- ہتھ وچ ٹکھ پھڑ کے بولیا، "حسینا ں،......سیناں......" شانی دی آواز نے اوہنوں ہلون کے رکھ دِتا سی- ہُنے تے اوہ سوچ رہیا سی کہ شانی دی حویلی دے ڈھر اندر ہنیری کوٹھڑی وچ پئیاں سونے چاندی نال بھریاں صندوقڑیاں چَک کے...... کہ پھیر، 'شیرے شیرے......' شیرا غصے نال بھر گیا- کیہدے تے کڈھے آپنا غصہ...... شانی توں کھنگ کے بولیا، "اوئے مر گئی ایں، رب تینوں موت دے......"

حسیناں آٹے والی کُنالی اِک پاسے رکھ جھٹی جھٹی باہر نِکلدیاں بولی، "آونی آں...... کیوں چھاہ ویلے ای پیا تڑپھنا ایں؟"

ہُن تائیں شانی نیڑے اپڑ آئی سی، اوہنے شیرے دی کھردی آواز سُن لئی سی- پیار نال کہن لگی، "حسیناں ایہہ ویلا کوئی جھگڑن دا اے، اوہ تے پاگل اے، توں ای

ذرا حوصلہ کر لیا کر۔"

"حوصلہ" ! حُسیناں نے بڑے مان نال آکھیا،"شانی پُتر اخیر پُتر ای اے۔ کدی شیرے کولوں وی پُچھیا اے کہ تڑکے تڑکے ای گاہلاں دا مینہہ کیوں ورھاون لگ پیندا اے میرے تے؟" شانی نے لاڈ نال حُسیناں دی کنڈ تے ہتھ پھیریا تے ہس کے بولی،"جھلیئے مینوں تے پُتر نالوں نونہہ بُہتی پیاری اے! شیرے......"

"ہاں شانی!"

"لگدا اے راتیں 'گلووال' دے بندے ایتھے آئے نیں؟" شانی نے ڈونگھی آواز وچ آکھیا۔

شیرا گھابر گیا تے رُک رُک کے اوہدے موہنوں نکلیا،"نہیں...... شانی" شیرے دا جواب ان سُنیا کر کے شانی ذرا فکر نال بولی،"جو کُجھ وی ہو رہیا اے چنگا نہیں۔ شیرے، اج شاہ جی جیوندے ہوندے تے خبرے کوئی بچ بچا کراؤندے۔ پر......" شانی کہندیاں کہندیاں چُپ ہو گئی۔ اج کیہ ہو رہیا اے۔ شانی نوں لگا جیویں اوہ ہُنے وھس پئے گی...... شاہ جی نوں وچھڑیاں تے کئی ورھے بیت گئے نیں، پر...... پر اج اوہدے اندر جیویں کُجھ بکھر رہیا اے...... کُجھ بکھر رہیا اے...... خبرے پُرانیاں یاداں...... اتھرؤ ڈکن دے جتن وچ اوہ حُسینا ول ویکھ کے ماڑا جیہا ہس پئی۔ تے شیرا سوچ رہیا سی' کیہ کہہ رہی اے شانی اج! اج شاہ جی تے کیہ، کوئی وی کُجھ نہیں کر سکدا۔ ایہہ ہو کے رہے گا...... تے کیوں نہ ہووے؟ ساڈے ای بندیاں توں سود لے لے کے سونے دیاں بوریاں تولدا سی۔ بدلے دی لالی شیرے دیاں اکھاں وچ اُبھر آئی، نوکہ چھڑن لئی ہتھ وچ کُھرک چھڑ پئی۔ اوہنے پرت کے شانی ول ویکھیا...... نہیں نہیں، شیرے نہیں، پچھلے دنیں جیہہ چالی خون کر بیٹھا ایں پر...... پر توں اینا نچ نہیں...... ساہمنے بیٹھی شانی نہیں، شانی دے ہتھ اوہدیاں اکھاں وچ ترن لگ پئے۔ پوہ دیاں

راتاں...... کدی کدی شاہ جی توں جھاڑاں کھا کے اوہ حویلی وچ اک نکرے جا پیندا...... لالٹین دے چانن وچ اوہ ویکھدا، شانی دے ماواں ورگے ہتھ گرم گرم دُدھ دا چھنا پھڑی آؤندے، شیرے شیرے...... اُٹھ...... لے پی لے۔' شیرے نے شانی دے وٹو وٹ مُکھ ول ویکھیا، اوہ اوہدے ول ای ویکھدی نِکا نِکا ہس رہی سی، شیرا تڑپھ گیا، آخر شانی نے کیہ وگاڑیا اے ساڈا؟ شاہ جی دی گل شاہ جی نال گئی، اوہ شانی نوں ضرور بچائے گا، پر کل رات والا متا اوہ کیویں من گیا سی۔ فیروز دی گل،"سبھ ٹھیک ہو جائے گا...... سمان ونڈ لاں گے آپس وچ۔"

"شانی چل میں تینوں گھر تائیں چھڈ آواں۔"

شانی اُٹھ کھلوتی۔ کسے ڈونگھی سوچے ڈُبی ٹُری جاندی شانی دے پچھے پچھے پبّاں دے پیر رکھدا شیرا شکّی جیہا ہو کے ایدھر اودھر ویکھدا ٹُری جا رہیا سی، اوہدے ساتھیاں دیاں کل رات والیاں گلاں اوہدے کناں وچ چیکدیاں۔ پر کیہ ہو جائے گا شانی نوں مار کے؟

"شانی!"

"ہاں شیرے؟"

شیرا سوچن لگا، سر اُتے آئے خطرے دی تھوڑی جیہی سُوہ تے شانی نوں دس دیوے، پر کیویں دسے؟

"شانی......"

شانی نے سر اُتانہہ چکیا، اسمان دُھوئیں نال بھریا ہویا سی،"شیرے......؟"

شیرا جاندا سی ایہہ اگ اے، اج جبل پور اگ لگنی سی، لگ گئی۔ شانی کُجھ نہ آکھ سکی، اوہدے سارے انگ ساک اوتھے رہندے سن۔

حویلی آ گئی، شانی نے لُکے من نال ڈیوڑھی وچ پیر دھریا۔ شیرا کدوں پرت گیا

اوہنوں پتہ نہ لگیا، ملوکڑی جیہی دیہہ تے اکلم اکلی، پتہ نہیں کِنا چر اوہ اوتھے پئی رہی، دوپہر آئی تے لنگھ گئی، شانی نہ اُٹھی، حویلی چوڑ چپٹ کھُلی پئی اے، اج شانی توں اُٹھ نہیں ہو رہیا، جیویں اج اوہدا اِختیار ای اوہدے ہتھوں کھسکدا جاوے- شاہ جی دے گھر دی مالکن...... پر نہیں، اج موہ نہیں ہلدا پیا...... جیویں پتھر ہو گئی ہووے، پئے پئے شاماں پے گئیاں، پھیر وی اُٹھن نوں من نہ کردا- اچن چیت رسُولی دی آواز سُن کے اوہ تربک کے اُٹھ کھلوتی-

''شانی، شانی، سُنیا اے ٹرک آ رہے نیں لین؟''

''ٹرک؟......'' شانی دے مونہوں چھڑا اینا ہی نِکلیا، پر ہتھاں نے اِک دوجے نوں گھُٹ کے پھڑ لیا- پل وِچ گل سارے پِنڈ وِچ کھلر گئی- رسُولی نے رون ہاکی آواز وِچ آکھیا، ''شانی، اج تائیں ایہہ کدے نہیں ہویا، تے نہ ہی کدے سُنیا اے، قہر سائیں دا ہنیر پے گیا اے-''

شانی بُت بنی کھلوتی سی، نواب بی بی نے پیار وِچ ڈُبی اُداسی نال آکھیا، ''شانی اسیں تے اج تائیں کدی ایہہ سوچیا دی نہیں سی؟''

شانی کیہ آکھے، اوہنے کد ایہہ سوچیا سی؟ تھلے کھلوتے گلاں کردے 'بیگو پٹواری تے ذیلدار' دی آواز اوہدے کنیں پئی- شانی سمجھ گئی کہ ویلا اپڑ آیا اے، مشین وانگ پوڑیاں اُتر کے تھلے آ گئی پر اوہدے توں ڈیوڑھی نہ لنگھی گئی- ڈونگھی...... بہت ڈونگھی آواز وِچ پُچھیا، ''کیہڑا اے...... کیہڑا اے ایتھے؟''

کیہڑا نہیں اج ایتھے، سارا پِنڈ اے جیہڑا اوہدے اِشارے تے نچدا سی کدیں- اوہدیاں اَسامیاں نیں جیہناں نوں اوہ آپنے رِشتے داراں توں گھٹ نہیں سمجھدی پر نہیں، اج اوہدا کوئی نہیں، اج اوہ کلی اے؟ ایہہ بھیڑ دی بھیڑ جیہدے وِچ کلووال دے جٹ، کیہ اوہ سویرے ہی نہیں سمجھ گئی سی؟

بیگو پٹواری تے مسیت دے مولوی اسماعیل نے خبرے کیہ سوچیا؟ اوہ دوویں شانی دے نیڑے آ کھلوتے- بیگو توں اج شانی ول تک نہیں سی ہوندا- سنگھ صاف کر کے بڑے ٹھرہے نال بولیا، ''شانی رب نوں ایہو منظور سی'' شانی دے پیر ڈول گئے، اوہنوں بھوں جیہا آ گیا، اوہ کندھ نال جا لگی- ایسے دِن لئی چھڈ گئے سی شاہ جی اوہنوں؟ ادھ موئی جیہی شانی ول ویکھ کے بیگو سوچدا اے، کیہ بیت رہی ہووے گی شانی تے! پر کیہ ہو سکدا اے سِکہ بدل گیا اے......

شانی دا گھروں نِکلنا چھوٹی جیہی گل نہیں- سارے دا سارا پِنڈ کھلوتا اے، حویلی توں لے کے اوس دارے تائیں جیہڑا شانی نے آپنے پُتر دے ویاہ تے بنوا دِتا سی، تے اودوں توں لے کے اج تائیں سارے فیصلے، نیاں، صلاح، مشورے، وچار وٹاندرے ایتھے ہی ہوندے رہے- ایس وڈی حویلی نوں لُٹن دا متہ وی ایسے تھاں پکیا-

ایہہ گل نہیں کہ شانی جاندی نہ ہووے- اوہ جاندیاں دی اَنجول بنی رہی- اوہدے اندر ویر نے کوئی اُسل وٹ نہ لیا- نہ کِسے دا بُرا کیتا نہ سوچیا، پر بُڈھڑی شانی ایہہ نہیں جاندی کہ سِکہ بدل گیا اے......

کویل ہو رہی سی، داؤد خان ذرا آ کڑ کے اگے ودھیا تے ڈیوڑھی وِچ کھلوتے مُردہ جیہے پرچھاویں نوں ویکھ کے ٹھٹھمر گیا- کیہ ایہہ اوہو شانی اے جیہدے لئی شاہ جی دریا تے تمبو گڈوا دیندے سن...... ایہہ تے اوہو ہی شانی اے جیہنے میری منگیتر نوں سونے دے کن پھُل دِتے سن موہنہ وکھائی- اجے اوس دِن، جدوں اوہ 'لیگ' دے سِلسلے وِچ آیا سی تے کیویں موہنہ پاڑ کے آکھیا سی، ''شانی، بھاگووال مسیت بنی اے، تن سو روپے دینے پین گے-'' تے شانی نے سِدھے سُبھاء تن سو روپے اوہدے اگے رکھ دِتے- تے اج......؟

''شانی'' داؤد خان نے آواز دتی- اوہ تھانیدار اے، ''نہیں تے'' اوہدا لہجہ اوہدیاں اکھاں وچ لشکیا-

شانی گُم سُم کُجھ نہ بول سکی-

''شانی'' تے پھیر ڈیوڑھی وچ اوہدے نیڑے جا کے بولیا، ''دیر ہو رہی اے شانی 'ہولی جیہا' کُجھ نال لجانا اے تے رکھ لے نال؟ سونا چاندی......''

شانی ہاری ہوئی آواز وچ بولی، ''سونا چاندی! '' پھیر ذرا ٹھہر کے پولی جیہی آواز وچ بولی، ''سونا چاندی بچے، ایہہ سبھ کُجھ تاں تُہاڈے لئی اے، میرا سونا تاں ایس دھرتی تے وچھیا ہویا اے-''

داؤد خان شرمندہ جیہا ہو گیا، ''شانی توں اکلی ایں، کُجھ نہ کُجھ لازی کول ہونا چاہیدا اے، تھوڑی جیہی نقدی ہی رکھ لے، ویلے دا کیہ پتہ-''

''ویلا'' شانی آپنیاں بُلّھیاں اکھاں نال ہسی، ''داؤد خان، ایہدے نالوں چنگا ویلا ویکھن لئی، کیہ میں جیوندی رہواں گی-'' کسے ڈونگھی پیڑ تے حقارت نال شانی نے آکھ دتا-

لاجواب ہویا داؤد خان ہمت کر کے بولیا، ''شانی کُجھ نقدی ضروری اے-''

''نہیں بچہ مینوں ایس گھر نالوں......'' شانی دی آواز سنگھ وچ پھس گئی، ''نقدی پیاری نہیں، ایتھوں دی نقدی ایتھے ہی رہے گی-''

شیرا، شانی دے کول آ کھلوتا، دوروں اوہنے داؤد خان نوں شانی دے کول کھلوتیاں ویکھیا تے اوہنوں شُبہ ہویا کہ داؤد خاں کتے کُجھ مار ہی نہ رہیا ہووے شانی کولوں؟

''کھاں ساب دیر ہو رہی اے-''

شانی ترٹک پئی، دیر...... میرے گھر وچ مینوں دیر! اکھاں وچوں نابر پانی نے

بنہ توڑ سُٹیا- میں ایس جدی پُشتی گھر دی رانی، تے ایہہ میرے ہی اَن تے پلے ہوئے...... نہیں، ایہہ سبھ کُجھ نہیں، ٹھیک اے...... دیر ہو رہی اے...... پر نہیں...... رو رو کے نہیں...... شان نال نکلے گی ایس جدی پُشتی گھر وچوں...... مان نال نپے گی ایہہ سردل جیہدے اُتے اِک دِن اوہ نونہہ رانی بن کے آ کھلوتی سی-

آپنے ڈولدے پیراں نوں سنبھال کے شانی نے پُٹّی نال آپنیاں اکھاں پونجھیاں تے ڈیوڑھیوں باہر آ گئی- وڈیاں بُڈھڑیاں زنانیاں رو پئیاں- اوہناں دے دُکھ سُکھ دی ساتھن اج آپنے گھروں نِکل ٹُری اے- کیہدی برابری سی ایہدے نال- ربّ نے کیہ نہیں سی دِتا ایہنوں- دِن بدلے...... ویلے بدلے......

شانی نے پُٹّی نال آپنا سر ڈھکیا تے دُھندلیاں اکھاں نال آخری وار حویلی تے نِگاہ ماری- شانی نے ہتھ جوڑ لئے، ایہو ہی آخری درشن سی تے ایہو ہی آخری سلام- شانی دے اندر نے ہُل ماریا، کیوں نہ اِک وار جا کے اندروں ساری حویلی چنگی طرحاں ویکھ آئے؟ شانی دا من بیٹھن لگا، پر جیہناں دے ساہمنے اوہ ہمیشہ وڈیاں بن کے رہی اے اوہناں دے ساہمنے اوہ نِکی نہیں بنے گی، بس اینا ہی ٹھیک اے، اوہنے سر نیوایا تے ڈیوڑھی اگے گھر دی نونہہ دھی دیاں اکھاں وچوں کھارے پانی دے تیکے چوہ پے- شانی ٹُر پئی...... اُچی ماڑی پچھے رہ گئی- داؤد خان، شیرا، پٹواری، ذیلدار، تے نِکے وڈے، بچے بُڈھڑے، مرد زنانیاں سبھ پچھے پچھے-

ٹرک ہُن تائیں بھر گئے سن، شانی آپنے آپ نوں دھرُو رہی سی، پنڈ والیاں دے سنگھاں وچ جیویں ڈھوں ڈنگ مار رہیا ہووے، شیرے...... خونی شیرے دا من کچھی کچھی ہو گیا، داؤد خان نے اگے ودھ کے ٹرک دا بوہا کھولیا، شانی اگے ودھی، مولوی اسمٰعیل نے شانی دے موہرے ہو کے روندی واج وچ آکھیا، ''شانی کُجھ آکھ دے، تیرے موہوں نکلی اسیس جھوٹھی نہیں ہو سکدی'' تے آپنے صافے نال اکھاں دا پانی

پونجھن لگ پیا- شانی نے بِلکدی بچّی نوں ٹھلیا تے اُکھڑدی آواز وچ کہیا، ''رب تُہانوں سلامت رکھے بچہ، خوشیاں بخشے-''

لوکاں دا رون نِکل گیا- ذرا وی میل نہیں شانی دے من وچ- تے اسیں...... اسیں شانی نوں نہیں رکھ سکے- شیرے نے اگے ہو کے شانی دے پیریں ہتھ لائے، ''شانی کوئی کُجھ نہیں کر سکیا، راج وی اُلٹ گیا......'' شانی نے آپنا کنبدا ہویا ہتھ شیرے دے سر تے رکھیا تے رُک رُک کے کہیا، ''تینوں بھاگ لگن پُتر'' داؤد خان نے ہتھ دا اِشارہ کیتا...... کُجھ وڈی عُمر دیاں زنانیاں شانی دے گلے مِلیاں، تے پھیر ٹرک ٹُر پیا-

اَن پانی مُک گیا، اوہ حویلی، نویں بیٹھک، اُچا چبارہ، کُھلا ویڑھا، سارا پسار اِک اِک کر کے شانی دیاں اکھاں ساہمنے گُھمن لگ پیا- کُجھ پتہ نہیں ٹرک چل رہیا اے جاں شانی ٹُر رہی اے- اکھاں وچ ساوَن بھادوں دی جھڑی- داؤد خان بے چین ہو کے بڑحزی شانی نوں ویکھدا اے- کِتھے جائے گی ایہہ ہُن؟

''شانی، من میلا نہ کریں، جے کُجھ کر سکدے ہوندے تے کوئی کسر نہ چھڈدے، ویلا ای ایہو جیہا اے، راج پلٹ گیا اے، بِکھ بدل گیا اے......''

کیمپ وچ اپڑ کے رات نوں شانی جدوں بھنجے لمی پئی تاں پھیر من وچ سوچ تری، 'راج پلٹ گیا اے...... بِکھ کیہ بدلے گا؟ اوہ تے میں اوتھے ای چھڈ آئی آں......'

تے شانی دیاں اکھاں ہور گِلیاں ہو گئیاں-

ہرے بھرنے کھیتاں نال گھرے ہوئے آلے دوالے دے پنڈاں وچ رات لہو وسا رہی سی-

خبرے راج دی پلٹا کھا رہیا سی تے...... بِکھ بدل رہیا سی......

بھیشم ساہنی

ڈلاری دے پریمی

ایہہ چکلہ کیہ سی بس نال نال بنیاں کٹڑیاں وِچ اُتے تھلے بنیاں کچیاں پکیاں، ٹُٹیاں بھجیاں، نِکیاں نِکیاں کوٹھڑیاں تے اوہناں دے اگے تھاؤں تھائیں اُکھڑیاں اِٹاں دا اُچا نیواں ویڑھا- مینہہ پے کے ہٹیا سی ایس لئی ہر پاسے چکڑ ای چکڑ سی- اُپر جان والی لکڑ دی پوڑی جھول کھاندی سی تے اوہدے دو ڈنڈے وی ٹُٹے ہوئے سن- نال والی تے اوس توں اگلی کٹڑی دا وی خبرے ایہو ای حال ہووے گا-

میں اوہنیں پیریں پرتیا- ہر دے وال بگے ہو جان، مُونہہ تے جُھرڑیاں دی چدر وِچھی ہووے تے چکلے دیاں گلیاں پھرن وِچ جوانی والا جھاکا نہیں رہندا- بس، من اندروں کاہلا جیہا پیندا اے- سویر دا ویلا سی تے ہر پاسے اوتی جیہی ویرانی کھلری ہوئی سی، اِنج لگدا سی جیویں بھکھے بگھیاڑ وتی لتاڑ گئے ہون- اِک دو رنڈیاں بے تھوہیاں ایدھر اودھر گُھم پھر رہیاں سن، کھلرے وال، حالوں بے حال کوئی گلیں رُجھی اے تے کوئی جھگڑ رہی اے-

میں ویڑھیوں باہر آ گیا، گلی وِچ روہنی آپنیاں دوہاں ساتھناں نال کھلوتی سی-

''بڑی چھیتی پرت آئے او، پاپا!'' روہنی ہسدی ہوئی بولی، ''میں وی جدوں ایتھے آون لگی تاں پہلاں پہلاں بڑا گھبرا پیندا سی- دِنے وی ڈر لگدا سی-''

روہنی تے اوہدیاں دوہاں ساتھناں سرسوتی تے وِدھیاوتی نے ایتھے اِک 'امدادی مرکز' کھولیا ہویا اے-

''میریاں ساتھناں وِچ ڈاڈھا ایکا سی'' روہنی کہہ رہی سی، ''اسیں ایہہ پکا متھیا

ہویا سی کہ ایتھے کُجھ نہ کُجھ لازمی کراں گیاں- ہور نہیں تے اِک چھوٹی جیہی ڈسپینسری کھول لواں گے، جتھے ایہناں دا ماڑا موٹا علاج ای ہو جایا کرے گا، ایہناں نوں لِکھنا پڑھنا ای سِکھا دیاں گے، الف بے دی پچھان ہو جائے گی، تھوڑا سینا پرونا، کشیدے کڈھنا، کوئی ٹانکا تروپا ای لاؤنا آ جائے گا ایہناں نوں، کُجھ نہ کُجھ تے ضرور کراں گیاں......"

اسیں سارے گلی وچ بنے "امدادی مرکز" ول ٹُرن ای لگے ساں کہ اُتوں چبارے وچوں آواز آئی، "آ گئی بی بی؟ اج سویرے سویرے کیویں آ گئی؟"

میں سر اُتانہہ چُک کے چبارے ول ویکھیا- بھارے جُسے والی وڈی عُمر دی اِک زنانی باری وچ بیٹھی آپنے اگے پاندان رکھی گلوری بنا رہی سی- میں سمجھ گیا کہ ایہہ ایتھوں دی وڈی 'بائی' اے، مالکن! ہتھاں وچ ارکاں تک سونے دیاں چُوڑیاں، کناں وچ بھارے بھارے سونے دے جُھمکے-

"پاپا ساڈا مرکز ویکھن آئے نیں" روبنی بولی-

"ویکھن ویکھن، جم جم ویکھن" اوہنے کہیا، تے پھیر ہس کے بولی، "پر ساڈی کسے کُڑی نوں نہ ورغلان-" تے پھیر سپاریاں کُترن وچ رُجھ گئی-

اسیں سارے "مرکز" ول ٹُر پئے، روبنی کہن لگی، "ایہہ ایس چکلے دی مُختیار اے، پاپا، مالکن ای سمجھو، بڑی خرانٹ تے گندی زنانی اے، جدوں چاہے جیہنوں چاہے مار پوا دیوے، اندر کروا دیوے، جانوں مروا سُٹے، ایہو ای ایہناں کُڑیاں دی کمائی کھاندی اے، ایہناں دے جسماں دے سودے کردی اے، پر پاپا ایہنوں ایہہ ساریاں رنڈیاں مندیاں نیت نیں- ہے نا عجیب جیہی گل؟ اِک وار میرے کھلوتے کھلوتے اِک جنی ایہدے کول آئی تے آپنی سر پیڑ دا کہندیاں آپنا سر ایہدی جھولی وچ رکھ دِتا، بائی اوہدا سر گھُٹن لگ پئی تے بڑی دیر تائیں اوہدے نال لاڈ کردی رہی، کوئی گاہک جے

کسے کُڑی نال زور زبردستی کرے تے ایہہ اوہنوں پھینٹا وی لوا دیندی اے، ایہہ رنڈیاں بڑا آدر کردیاں نیں ایہدا- اِک وار کُڑی ایتھے اپڑ جائے پھیر جا نہیں سکدی ایتھوں- ایہہ چکلہ ای نہیں، جیل خانہ وی اے-"

"امدادی مرکز" نال نال جُڑیاں تن کوٹھڑیاں وچ قائم کیتا گیا سی جیہڑیاں ہو سکدا اے کدے ایس کٹڑی دا ای انگ ہون گیاں- ساہمنے برانڈا، برانڈے وچ دو بنچ تے دو تن مُوڑھے- روبنی میرا ہتھ پھڑی بڑے جوش نال مینوں اک اِک کوٹھڑی وکھا رہی سی تے میں بچ مُچ اچنبھے وچ ڈُبدا جا رہیا ساں کہ اجیہی تھاں جتھے ایہناں دے حق حمائت وچ کُجھ وی سِدھا پدھرا تے سوکھا نہیں سی، نہ ایتھوں دے وسنیک، نہ کرتا دھرتا، نہ بائی، نہ دلے، نہ پُلس، پر پھیر وی ایہہ آپنی ہمت تے یقین دے بل تے کامیاب ہو گئیاں- ایہہ ترس کھا کے، نیکی تے ہمدردی دے خلوص بھرے جذبے توں مجبور ہو کے کوئی وڈا کم کرن آئیاں ہون گِیاں پر سِدھا موجب جھیتی مزدور، کی جاں ورکر دے رنگ رُوپ وِچ رنگیاں گئیاں-

"بڑیاں ای مُشکلاں سن، پاپا! پہلاں اسیں سوچیا، ایہناں نال مِل ورتن جوڑاں گیاں، ایہناں تے آپنا اعتبار بٹھاواں گیاں، پر پاپا، کوئی وی رنڈی آپنا اگا پچھا نہیں دسنا چاہوندی- کُجھ وی پُچھو دڑ وٹی رکھدیاں، آپنا اصلی ناں تک نہ دسدیاں- نہ آپنے ماں پیو دا، نہ آپنے پنڈ شہر دا تھاؤں ٹِکانہ- ایہہ سوال ای پُچھو تے تربک کے ساڈے مونہہ ول اِنج اکھاں پاڑ کے تکدیاں جیویں ہرنی دے ساہمنے شکاری کھلوتا ہووے- جے تُسی رنڈی دا ناں جاں اُتا پتہ پُچھن لگ پوؤ تے تُسی کدے وی اوہدے اعتباری نہیں بن سکدے- اسیں سوچیا، ایہناں نوں حرفاں دی پچھان ای کروا دئیے، پر کسے نوں کوئی پرواہ ای نہیں ایہدی- جدوں اسیں آکھیا 'دو لفظ سِکھ جاؤ گیاں تے گھٹو گھٹ خط پتر لِکھن جوگیاں تے ہو جاؤ گیاں- تے بھلا اگوں کیہ جواب مِلدا؟ 'اسیں کیہنوں

خط پتر لکھنا اے؟' جے اسیں دوا دارُو دی گل کرو دے، تے نہ وچ دو من دا بھر بلا دیندیاں- ہر اِک آپنا روگ لکاؤندی- ایتھے وی چُپ وٹ لیندیاں- کھنگ آئے جاں اکھاں اگے ہنیرا، پچھو تے چُپ، گونگیاں- ایدھر گلی دی نکر تے اِک کھوکھا اے پاناں دا- اوتھوں پتہ نہیں کیہ لین اُٹھ جاندیاں نیں، پر ایتھے دوا لین نہیں آؤن گیاں-

''پر ہُن ہولی ہولی کوئی کوئی ساڈے نال کُھلن لگی اے- کیسے دے من وچ کیہ اے، کدے کدے اوہدی جھلک وی نظر آؤن لگ پیندی اے- ہر رنڈی دے من اندر اوہدی آپنی اِک وکھری دُنیا وسدی اے، جیہدی جھلک باہر والیاں نوں نہیں لبھدی-''

روبنی دسی جاندی سی، ''ایتھے اِک کُڑی اے، بڑا ای سوہنا اُنائی دا کم کردی اے، جدوں وی کُجھ اُندی اے، نِکے بالاں لئی ای اُندی اے، کدے پھمن والی ٹوپی، کدے نِکیاں نِکیاں جراباں- ایہدوں اگے کُجھ سِکھنا ای نہیں چاہوندی- پچھو تے کہندی اے، ایہدے تے میرا ہتھ رواں اے...... کوئی نہ کوئی تے ہووے گا اوہدے من اندر جیہدے لئی اوہ ٹوپیاں تے جراباں اُندی رہندی اے......''

روبنی آپنے ''امدادی مرکز'' نوں مِکھ رکھی آپنیاں ہنڈھیاں ورتیاں سُنائی جا رہی سی کہ اچن چیت بولی، ''لو جی، اوہ دُلاری تُری آؤندی جے-''

میں مُڑ کے ویکھیا- کنڈی ولوں میانے قد کاٹھ دی اِک رنڈی تُری آ رہی سی- بکھرے وال، عُمر کوئی ویہہ بائی ورھے، رنگ کنک ونا، مکھ جیویں دُھپے تپیا ہووے، گواچی گواچی جیہی ٹور-

''کِدھر دی تیاری اے دُلاری؟'' کولوں لنگھدی ہوئی دُلاری نوں روبنی نے پُچھیا-

دُری جاندی پرت کے بولی، ''پان والے کھوکھے تائیں چلی آں، ہُنے آئی......''

جدوں اوہ تھوڑا پرے چلی گئی، تے روبنی ہس کے کہن لگی، ''جھوٹھ بولنا تے کوئی

دُلاری کولوں سِکھے، پہلے تے مونہہ ای نہیں کھولدی سی تے ہُن بولدی اے تے جھوٹھ، نِرا جھوٹھ، گل گل نال جھوٹھ-'' پھیر میرے ول ویکھ کے کہن لگی، ''ہُن تک آپنیاں کوئی درجن بھر کہانیاں سُنا ہٹی اے، پر اِک دا دوسری نال کوئی سِر پیر ای نہیں مِلدا- کُجھ پتہ نہیں لگدا کہ سچ کیہڑا اے تے جھوٹھ کیہڑا-''

''ایہہ جھوٹھ بولدی نہیں، ایہہ جھوٹھ گھڑدی اے'' روبنی دی سہیلی سرسوتی نے حصہ پایا-

'' جھوٹھ بولنا وی تے بُہت وڈا آرٹ اے'' میں آکھیا-

دُلاری دُراڈے جا چُکی سی، پانی تے چکڑ دے نِکے نِکے چھپڑ پھانگھ کے گلی دی نکر توں اوہ کھبے پاسے مُڑ گئی-

''اِک دن میں آپنیاں رپورٹاں پڑھ رہی ساں،'' سرسوتی بھین کہن لگی، ''اسیں بتاں نے آپنے آپنے رجسٹر بنائے ہوئے نیں، جیہدے وچ ہر رنڈی دے بارے جو جانکاری وی مِلدی اے درج کردے رہی دا اے- ایس دُلاری دی کہانی وی اسیں بتاں نے لکھی ہوئی اے، پر سِروں پیروں ہِنا اِک نال اِک نہیں رلدی-''

''مینوں کہندی سی، میں دساں ورھیاں دی ساں جدوں گھروں بھجی ساں-'' روبنی نے دسیا-

ایہہ سُن کے وِدھا بھین دا ہاسہ نِکل گیا، ''مینوں دسیا سو کہ اوہ تیراں ورھیاں دی سی جدوں اوہدے ماپیاں اِک بُڈھے نال اوہدا ویاہ کر دِتا-''

''پھیر؟''

''دوپہریں جانجی مینوں ڈولی وِچ پا کے آپنے پِنڈ ول لے تُرے- راہ وِچ اِک جھنگی پیندی سی- دسدی اے، جدوں تھوڑا ہنیرا لتھا، میں اوہناں نوں آکھیا مینوں مُوتر آیا اے- میں ڈولی وچوں اُتر کے رُکھاں اوہلے ہو گئی تے اکھ بچا کے بھج اُٹھی، بھجدی

گئی، بھجدی گئی، تھوڑا ذراڈے جا کے اِک رُکھ اُتے چڑھ کے بہہ گئی- ہنیرا ڈونگھا ہو گیا سی، اوہ لوک مینوں لبھدے رہے، اُچی اُچی واجاں ماردے رہے، جدوں میں نہ لبھی تے گاہل مندا بکدے ہوئے پرت گئے- ادھی رات نوں میں تھلے اُتری تے بھجدی بھجدی دن چڑھے تائیں کِتے دی کِتے جا اپڑی......"

"مطلب ایہہ کہ اوہدا ویاہ ہویا سی-"

"ہویا سی جاں نہیں ہویا سی ایہہ تاں اوہو ای جانے-"

"پر ایہہ کدے نہیں دسدی کہ اوہ اتھے اپڑی کیویں-"

"اچھا، جنگل وچ بھجدیاں بھجدیاں پھیر کیہ ہویا؟" میں پُچھیا-

"سڑکے سڑک تُری آوندی نوں بنجاریاں دا اِک ٹولہ ملیا جیہڑا تھاں تھاں نچ گا کے روٹی ٹُکر کماوندا سی- کہندی سی، میں وی اوہناں دے نال نال جان لگ پئی، تھاں تھاں کھیڈ تماشہ کرن لگی، میں نچدی ساں بی بی جی، مینوں نچنا بڑا ای چنگا لگدا سی، پنڈ وچ، میلیاں ٹھیلیاں وچ، کِنا کِنا چر نچنا، میں تھکدی ای نہیں ساں...... میں بنجاریاں دے نال پنڈ پنڈ گھمدی پھردی، کدی پہاڑاں تے، کدی میداناں وچ، کدی دریا دے کنڈھے، مینوں بُہت چنگا لگدا سی- بنجارے جتھے کِتھے وی ڈیرہ لاوندے میں وی اوہناں دے نال رہ پیندی......"

سُناوندیاں سُناوندیاں سرسوتی بھین ہسن لگ پئی-

"کیوں ہسدی کیوں ایں؟"

سرسوتی آپنا رجسٹر بند کردیاں بولی، "مینوں کہندی سی، بی بی جی، ایہہ جیہڑے بنجاریاں دے گیت نیں بڑے واہیات، لچر تے بے شرم ہوندے نیں، اِک اِک بول دے دو دو مطلب نِکلدے نیں- ایس ٹولے دے اِک بنجارے نال میری اکھ لڑ گئی- اوہ بنجارہ مینوں بُہت چاہوندا سی بی بی جی، بڑا گبھرو جوان سی، پتلیاں پتلیاں مُچھاں،

چِٹا گورا، میرے توں تے وارے وارے جاندا سی، مینوں کہندا سی، چل ایتھوں بھج چلیے، اسی آپنی وکھری ٹولی بناواں گے، توں تے میں- شہر شہر، پنڈ پنڈ، گھماں پھراں گے، بُہت کہندا سی، پر اوہدی بنجارن نوں ساڈی گل دا پتہ لگ گیا، اوہ میرے پچھے پے گئی، ایہہ بنجارے جے پچھے پے جان تے جانوں مار کے چھڈدے نیں- اوس ٹولے دی اِک بڈھی بنجارن نے مینوں سمجھایا، ایتھوں بھج جا نہیں تے اوہدی بنجارن تینوں زہر دے کے مار دے گی، تے پھیر میں اوتھوں بھج آئی......"

سرسوتی نے آپنا ویروا سُنایا، تے ودھا بھین بولی، "آپنے دوژن دا جیہڑا قصہ اوہنے مینوں سُنایا اے اوہ تے کُجھ ہور ای اے-"

" اچھا اوہ کیہ اے؟" میں کاہلی نال پُچھیا-

"مینوں تے ایہہ دسدی سی کہ اوہ سارا سارا دن کھیتاں وچ کم کردی رہندی، اِک دِن گھر پرتدیاں کویل ہو گئی- کہن لگی، "ساڈے گواہنڈھی پنڈ دا اِک مُنڈا، روز ساڈے پنڈ دے چکر ماردا، ساڈے کھیتاں دی وٹ اُتے آ کے بیٹھا رہندا، کدیں مینوں بِکیاں بِکیاں ڈھیماں ماردا، کدیں کوِتا سُناوندا- اوس دِن جدوں میں چر کی گھر جا رہی ساں اوہ میرے پچھے پچھے ٹُر پیا، پھیر نیڑے آ کے بولیا، "ڈلاری، چل کِتے نس چلیے-" میں کہیا، 'میں کیوں نساں؟' اوہ بولیا، 'جے توں میرے نال اِنج نہیں چلیں گی تے میں منتر ٹونا کر کے تینوں آپنے وس وِچ کر لاں گا' میں کہیا، 'کر ٹونا، کر لے مینوں آپنے وس وِچ-' کہن لگا، 'کراں گا، کراں گا، کراں گا-' اوس مُنڈے تن ہریاں مرچاں مینوں دِتیاں، خبرے کِسے کھیت وِچوں توڑ کے لیایا سی، میں سوچیا ایہناں مرچاں نال مینوں وس وِچ کرے گا؟' کہن لگا، 'ایہناں مرچاں نوں مُٹھ وچ ای بند رکھیں، ادھی رات نوں جدوں تیری اکھ کھُلے گی، توں میرے وس وچ ہو ویں گی، تد توں آپنے آپ گھروں نِکل کے میرے کول آویں گی، میں پنڈوں باہر والے کھوہ تے بیٹھا تیری راہ

اُڈیکاں گا۔' ہنیر ے پے میں گھر اپڑی، ماں بُہت تتی ہوئی، ماں نوں وی ایویں ای تاء چڑھ جاندا سی، میرے ہتھ وچ برچاں ویکھ کے پُچھن لگی، 'کتھوں لئیاں نی ایہہ برچاں؟' میں کیہ دسدی کِنے دِتیاں نیں؟ اوہنے میرے کولوں برچاں کھوہ لئیاں تے وِچھ کے میریاں اکھاں وچ پا دِتیاں، میں ساری رات تڑپھدی رہی، جدوں میں اُٹھی، چانن ہَھنڈدا پیا سی، میں چُپ کر کے بوہا کھول کے باہر نِکل آئی تے بھجدی ہوئی سِدھی کھوہ تے اپڑی۔ پر اوتھے کوئی وی نہیں سی۔ بی بی جی، کیہ پتہ اوہ ساری رات مینوں اُڈیکدا رہیا ہووے...... بس، بی بی جی، پرت کے پھیر میں آپنے گھر نہیں گئی، گھروں نجھ آئی۔ اوہ مُنڈا مینوں بُہت یاد آوَن لگ پیا سی، بی بی جی، میں سوچیا، کیہ پتہ اوہنے سچ مُچ ای مینوں آپنے وس وچ کر لیا اے۔ کیہ پتہ۔ بی بی جی، جے میری ماں اوس دِن برچاں میریاں اکھاں وچ نہ پاؤندی تے خبرے سچ مُچ میں اوس مُنڈے دے وس وِچ ہوندی تے اج اوہدے نال گھمدی پھردی موجاں مان رہی ہوندی۔ کیوں بی بی جی؟''

''گھروں نس کے گئی کِتھے؟''

''کہندی سی...... میں سڑکو سڑک تُری جا رہی ساں، کہ پچھوں اِک لاری آئی، میں لاری نوں ہتھ دِتا، لاری کھلو گئی، میں اوہدے وچ بہہ تے گئی، پر بی بی جی، میرے کول بھاڑا دین لئی تاں اِک دھیلا وی نہیں سی، لاری والا مینوں دھکے مار کے تھلے اُتارن لگا۔ اِک ریٹھے جوان بندے نے جیہڑا میرے پچھے کھلوتا سی، پیسے کڈھ کے میرا بھاڑا بھر دِتا۔ اوہنوں جد پتہ لگا کہ میرا کوئی تھاؤں ٹِکانہ نہیں تے آکھن لگا، 'میرے نال چل شہر وِچ کِتھے دھکے کھاندی پھریں گی، جدوں تیرا کوئی ٹِکانہ بن جائے، چلی جائیں، میرے نال میری ماں وی رہندی اے۔ میں اوہدے نال ٹُر پئی، اوہ میرے نالوں عُمر دا بُہت وڈا سی، بی بی جی، میں تے نِکی جیہی ساں، میرے نال بڑے لاڈ

کردا، باہروں آؤندا تاں مینوں آپنی جھولی وچ بٹھا لیندا، کدیں وی باہروں خالی ہتھ نہ آؤندا، میرے لئی مٹھیائیاں تے ہور ون سونیاں شیواں لے کے آؤندا۔ باہر وی گھماؤندا، میلے ٹھیلے، ہر تھاں مینوں نال لے جاندا۔ سوہنے سوہنے کپڑے سواں کے دیندا، اوہ ڈرائیور سی، بی بی جی، ٹرک چلاؤندا سی، اِک شہروں دوجے شہر مال لے کے جاندا۔ اِک وار مینوں وی آپنے نال لے گیا۔ کہندا سی، تینوں سارا دیس وکھاواں گا، اوہنے مینوں بڑیاں سیراں کرائیاں۔ دلی، شملہ، ہردوار، بنارس پتہ نہیں کِتھے کِتھے میں اوہدے نال گھمدی پھردی رہی۔ پر اوہدی ماں میری وَیرن ہو گئی، جدوں اوہ گھروں چلا جاندا تاں اوہدی ماں میرے کولوں گھر دے سارے کم کرواؤندی۔ میں بھانڈے مانجھدی، بوہکر دیندی، کپڑے دھوندی، پر اوہ مینوں کھان نوں کُجھ نہ دیندی تے جدوں اوہ گھر آ جاندا تاں میرے لاڈ لڈاؤندی، 'بھجے کُٹن' اِک دِن میں اوس بندے نوں آکھیا، چل ایتھوں کِتے ہور ٹُر چلیئے، پر بوہے پچھے کھلوتی اوہدی ماں نے سُن لیا، بس پھیر تاں اوہ چُڑیلاں وانگ میرے پچھے ای پے گئی۔ اوہدے کم تے ٹُر جان پچھوں کئی وار تاں اوہ بلدا بلدا چو میرے مونہہ دے اینا نیڑے لے آؤندی جیویں مینوں ساڑ ای سُٹے گی، پھیر اِک دِن میں اوتھوں نس آئی، میں ڈر گئی بی بی جی، کیہ کردی؟ اوہ چُڑیل جو میرے پچھے پے گئی سی......''

''کیویں کیویں دے جھوٹھ گھڑدی اے!'' روشی ہس کے بولی۔

''اوہدا ایہہ قِصہ ایتھے نہیں مُکدا۔'' وِدھا بھین آکھن لگی، ''اگے وی بڑا کُجھ اے۔''

''اگے کیہ اے؟''

''کہندی اے، ورھیاں بعد اوس بندے مینوں ایتھے لبھ لیا...... بی بی جی، اِک دِن میں آپنی کوٹھری دے باہر سج بن کے بیٹھی ساں، میں سر چُک کے ویکھیا تاں اوہ

موہرے کھڑا سی، ہائے، توں کدھروں آ گیا ایتھے؟ اوہنے مینوں لبھ لیا، بی بی جی، میرے موہرے کھلوتا کھلوتا رو پیا- مینوں بُہت چاہوندا سی بی بی جی- پھیر اوہ ایتھے میرے کول میری کوٹھڑی وچ آوَن لگ پیا، دو دو دِن ایتھے پیا رہندا، اوہنے ایس شہر وچ کرائے دی اِک تھاں وی لے لئی- میں کدے کدائیں لُک لکا کے اوہدے کول وی چلی جاندی- میرے تے بڑا مردا سی- اِک وار اوہ بیمار ہو گیا، اوہنے مینوں ہسپتال توں سُنیہا گھلیا- میں اوہدے کول ہسپتال جاندی رہی- اوہدے متھے تے پٹیاں رکھدی- مینوں کہندا، 'ڈلاری توں میرے متھے تے آپنا ہتھ رکھنی ایں تے مینوں بڑا سُکھ مِلدا اے، وار وار میرا ہتھ چُمدا- میرے تے بڑا مردا سی بی بی جی-"

'ہُن توں اوہنوں مِلن نہیں جاندی؟" میں اوہنوں پُچھیا تے کہن لگی، اِک دِن میں اوہنوں مِلن گئی تاں اوہدے گھر دے بوہے اگے جُتیاں دا ڈھیر ویکھ کے میں سمجھ گئی کہ اوہدے گھر والے اوہنوں مِلن آئے نیں، میں پرت آئی، تے پھیر اوتھے نہیں گئی......"

"ڈلاری اپنے قصے سُنا چُکی اے کہ کُجھ پتہ نہیں لگدا کیہڑے قصے وچ کِنا جھوٹھ اے تے کِنا سچ!" سرسوتی نے آکھیا-

"تُسی کدی پُچھیا نہیں؟"

"اِک واری پُچھیا سی، تربک کے اکھاں پاڑی میرے مُونہہ وَل اِنج ویکھدی رہی جیویں بُھنے اجڑوا ہے ڈونگھی نیندروں جاگی ہووے- پھیر میں نہیں پُچھیا کدی-"

تھوڑے چِر لئی تے اسی سارے چُپ ہو گئے تے پھیر ہولی ہولی اوہدی اُتلی پدھر تے اوہدے من اندر وسدی اوہدے سُفنیاں دی رنگلی دُنیا دا نکھیڑ کرن لگ پئے-

"اِک گل تے پکی اے کہ اوہ نِکی عُمرے ای ایتھے اپڑ گئی ہووے گی- تے آپنے ہر سُفنے، ہر کہانی تے ہر قصے اندر اوہ بھجدی رہی، رُکھاں تے چڑھدی رہی، نچدی

گاؤندی رہی- نِکے ہوندیاں توں ای اوہ بڑے شوقی تے الھڑ سُبھاء دی رہی ہووے گی-"

میں ایہہ گل کر ای رہیا ساں کہ دوروں ٹُری آؤندی ڈلاری تے نظر پئی- اوویں ای بے پرواہ، گودی وچ اِک نِکا جیہا کتورا چُکیا ہویا، نیڑے آئی تے وِدھا بھین نے پُچھیا، "ایہہ کیہ چُک لیائی ایں ڈلاری؟"

ڈلاری کتورے دی کنڈ تے ہتھ پھیردی ہوئی بولی، "کتورا ایہہ بی بی جی، پان والے کھوکھے دے ساہمنے پھردا رہندا اے- میں جدوں وی جانی آں میریاں لتاں نوں چمبڑ جاندا اے-"

"تیرے نال لاڈ کردا اے ڈلاری"، وِدھا نے مچکر لائی، "تینوں بُہت چاہوندا اے-"

ایہہ سُن کے ڈلاری دے مُکھ تے مُسکان کِھلر گئی، اوہدا مُکھ نکھر اُٹھیا- "میں جدوں وی کھوکھے تے جاواں ایہہ نس کے میرے کول آ جاندا اے تے میرے پیراں نوں چُمن چٹن لگ پیندا اے، مینوں بڑا چنگا لگدا اے، ہُن ویکھنا سارا دِن میری کوٹھڑی وچ ٹپدا پھرے گا-" کہندیاں اوہدی کنڈ تے ہتھ پھیردیاں آپنی گلھ اوہدی کنڈ تے پھیرن لگ پئی- تے پھیر گواچی ٹورے، ٹُردی آپنی کوٹھڑی دی راہے پے گئی- تھوڑا پرے جان تے وِدھا بھین بولی، "کُجھ دِن پہلاں ڈلاری میرے کول آئی تے کہن لگی، 'بی بی جی، مینوں کمیٹی وچ جمعدارن دے کم تے نوکر کروا دے-' میں پُچھیا، "توں جمعدارن دا کم کریں گی ڈلاری؟ بائی تینوں ایتھوں جان دیوے گی؟" ڈلاری نے آکھیا، "تُسی آکھو گے تے جان دیوے گی، پھیر میرے نیڑے ہو کے گُھسر مُسر کردی بولی، "اودھر اِک جمعدار اے بی بی جی، تھوڑے دِناں توں ای ایس گلی دی صفائی کرن لئی آوَن لگا اے-" میں کہیا، "ہاں ہے تے سہی-" کہندی اے، "میرے

پچھے پیا ہویا اے-" میں پچھیا، "کیہ کہندا اے؟" تے کہن لگی، "اوہ کہندا اے، توں ایتھے جمعدارن دی نوکری کر لے تے پھیر اسیں کجھ دِناں بعد ایتھوں نس جاواں گے، سدھے ہردوار جاواں گے، میں اوتھے چھابڑی لا لواں گا تے توں نچ گا کے پیسے کمائیں- اوہ بڑا میرے پچھے پیا ہویا اے، بی بی جی، جمعدارن دی نوکری تے لوا دے نامینوں....."

اسیں سارے وِدھا بھین دے مُونہہ ول ویکھ رہے سی-

"پھیر؟"

"پھیر کیہ؟" وِدھا بھین بولی، "میں اوس جمعدار نوں پچھ لیا، جوان مُنڈا اے، ویکھن نوں وی چنگا اے، ایہہ تھوڑے دِناں توں ای ایس گلی دی صفائی کرن آون لگا اے- میں پچھیا، تے کہن لگا، میں تے اوہدے نال کدی گل وی نہیں کیتی، بی بی جی، میں تے اوہنوں جاندا وی نہیں-' پھیر سِر نیواں کر کے بولیا، 'بی بی جی، میں بال بچہ دار بندہ، آپنے بیوی بچیاں نوں چھڈ کے ایس رنڈی نال بھج جاواں گا؟"

ہُن تائیں ڈلاری، تھوڑے نال لاڈ پیار کردی ہوئی کنڑی دے بوہے کول اپڑ چکی سی، گواچی نورے ٹُردی اوہ اندر ول مُڑ گئی، تے روہنی بولی، "آپنی کوٹھڑی وچ بہہ کے قصے کہانیاں گھڑدی رہندی اے-"

میرے مُونہوں نِکلیا، "آپنی کوٹھڑی دے ہنیرے وچ رنگ بھردی رہندی اے-"

□

قتُون

"رنگی کو نارنگی کہیں، بنے دُودھ کو کھویا" دُور اندیش "بھگت کبیر" آپنی گُجھی اکھ نال بندے دے اندر ہون والے پاڑ تے ناکرے نوں ویکھ لیندا اے-

کدی کدی ساڈے شہراں دی رنگی پھکی، بے رنگی تے ادھورانی زندگی وچ اُگھڑن والے پاڑ تے ناکرے نوں ساڈی کُھلی اکھ وی نہیں ویکھ سکدی-

جیویں: وستیاں وچ ڈونگھی چُپ تے سُنج مسان، وڈے وڈے دنگے فساداں ویلے ہی ہوندی اے-

دنگے فساد دے دِناں وچ سُورج دے اُچیا ں اُچیاں چباریاں تے ممٹیاں دے اوہلے ہوندیاں ای شہر وچ چُپ ورت جاندی- سڑکاں بزاراں وِچوں بساں، ٹانگیاں، ریڑھیاں تے گڈاں دی کھڑ کھڑ گھڑ گھڑ پاں پاں تے 'بچ کے بی بی، ہٹ کے بھاء جی'، غیب ہو جاندی- چھابڑی والیاں دا رَولا سُنائی نہ دیندا، ہٹیاں اندر دِن بھر گاؤندے ریڈیو، گراموفون وی گُونگے ہو جاندے- گھراں وچ دبکے بیٹھے لوک گل گل تے سہم تے تربک جاندے تے جے کُجھ کناں وچ رڑکدا تاں اوہ سڑکاں، گلیاں دے فرشاں تے پلِیاں دی السائی نور نال بُوٹاں دی رگڑ تے ٹھک ٹھک دا کھڑاک ہوندا-

اوہنیں دِنیں شہر دی ساری رونق، بھیڑ بھڑکا سبھ قتون دے حُکم نال شام نوں چھ وجے مُک جاندا- مطلب، پورے چھ وجے، خاص کر جدوں لوکیں سارا دِن دفتراں تے کماں کاراں توں ویہلے ہو کے تے کھیسے وچ پیسے پا کے خرچن لئی نِکلدے- مندے نال اُنجے دُکانداریاں ٹھنڈیاں مٹھیاں سن تے اُتوں ایہہ چھ وجے دی روک-

نکے نکے دُکانداراں دے تے سمجھو جیویں گُڑا پے جاندا اے-

رام سرن داس نوں ٹھیک گاہکی چین ویلے آپنی ہٹی بند کر کے گھر پرتنا پیندا تاں کئیاں ای بدمعاشاں اوہدے دھڈ وچ اُسلوٹے لیندیاں- اوہ شہر دے غنڈے بدماشاں نوں گاہلاں کڈھدا جیہناں دے کارن ایہہ ساریاں مُصیبتاں کھڑیاں ہوئیاں نیں- اوہ سرکار نوں وی مندا بولدا جیہدے حُکم نال شاموشام چُپ ورت جاندی تے سبھ توں ودھ وٹ چڑھدا اوہنوں آپنے نصیباں تے- شہر وچ دنگے فساد ہوندے ای کیوں نیں؟ تے حالیں اوہنے ہُنے ہُنے آپنی ہٹی وی ڈھیر نویں سودے نال بھری سی-

رام سرن داس ادھی رات تائیں بجلی دے چانن نال چم چم کردے بزار وچ آپنی نکی جیہی ہٹی تے بیٹھا بزار وچ پھردے لوکاں نوں گھوردا تے جیویں ای کسے دی نِگاہ ہٹی تے پے جاندی تے اوہ فٹافٹ دھون اُچی کر کے پُچھدا، ''کیہ چاہیدا اے جی؟'' تے اوہنوں بڑی ٹھنڈ پیندی- اوہدے لئی سورج ڈھلدیاں ای شاموں شام گھر پرتن دی مجبوری ڈاڈھے دُکھ دا کارن بندی-

رام سرن داس نے بے دِلی نال گھر پرت کے بے منی نال روٹی ٹکر کھادھا، کُجھ تازہ ہوا لین لئی اوہ آپنے تِن منزلے مکان دی چھت تے برساتی مُوہرے وِچھے سمان دے خالی ڈبے، گھر دی ٹُٹ بھج، واڈھو نِک سُک، کاٹھ کباڑ دا ڈھیر سی، منجی ڈاہ کے دی نِزی ٹکاں وچ گُھٹ کے لما پے گیا-

بخت جدوں رُسدے نیں تے پھیر اوہناں دی بدبختی دا کوئی حد بنا نہیں رہندا- مَٹھی مَٹھی ٹھلدی ہوا دی ٹکور نال منجی تے لمے پئے رام سرن داس دیاں اکھاں بند ہون لگ پئیاں- ایس مَٹھی مَٹھی جھلدی ہوا دے اِک بُلے نال چلم وچوں اِک چنگ اُڈ کے کول پئے کاٹھ کباڑ دے ڈھیر اُتے جا پئی- مَٹھی مَٹھی ہوا نے پکھا جھلدیاں چنگ نوں اُشکل دِتی تے لانبو بھڑک پیا-

رام سرن داس نوں ڈھوئیں کارن ساہ لین وچ اوکھت ہوئی تے اوہ ہڑبڑا کے اُٹھ کھلوتا، دھواں تے لانبو ویکھ کے اوہدے مونہوں چیک نِکل گئی تے اوہ دھڑم کر کے منجی تے ڈِگ پیا، پھیر اُٹھیا تے بوندل کے رَولا پاؤن لگ پیا،''اگ اگ-''

رام سرن داس دے مکان دے دوہاں پاسے گلیاں سن- گلیاں دی وِتھ کوئی دو ٹو ہتھاں توں ودھ نہیں ہووے گی پر تیجی منزل دے کوٹھے توں ایہہ دو ہتھ گلی ٹپن دا جگرا کِسے کِسے دا ہووے گا- اگ دا رولا سُن کے گواہنڈھی آپنیاں آپنیاں کوٹھیاں تے آ کے حوصلہ ودھان دے نال نال اُچی اُچی صلاح مشورہ وی دین لگ پئے- گھر دیاں زنانیاں تے نیانے چیکدے روندے پلدے کدی اُتے، کدی تھلے دوڑن بھجن لگ پئے- ایس رَولے وچ رام سرن داس دی رہندی کھوہندی مت وی ماری گئی-

گھر وِچ جِنا وی پانی گھڑیاں مٹیاں جاں بالٹیاں وچ سی سارا اگ اُتے پا دِتا پر اگ بھکھ دی گئی- بہتا پانی گھر وچ نہیں سی کیوں جو رات نو وجے سرکاری نلکیاں چوں پانی آونا بند ہو جاندا سی-

گواہنڈھیاں دے کوٹھے توں کِسے رائے دِتی،''ڈاکٹر کیاں دے جا کے اگ بُجھان والے بمبے نوں فون کرواؤ-'' رام سرن داس دبڑ دبڑ پوڑیاں اُتر کے تھلے آیا، گلی وِچ پیر رکھدیاں ای دماغ وِچ آیا،''کرفیو-'' اوہ پرتیا تے بوندلیا ہویا پوڑیاں چڑھن لگ پیا- پنجرے وِچ تڑے ہوئے گالڑ وانگ اوہ اُتے تھلے پھیرے پاؤن لگ پیا- گھر وچ بھکھ دی مُونہہ زور اگ تے گلی وِچ کرفیو- گواہنڈھیاں وچوں کِسے اگ توں ڈرایا دھمکایا تے کِسے حوصلہ ودھایا- کوئی اُپاء نظر نہ آوندا ویکھ کے رام سرن داس ڈاکٹر کیاں توں فون کرواؤن گھروں نِکل ٹُریا-

رام سرن داس اجے گلی دی نکر تائیں ای اپڑیا سی کہ بجلی کڑکی،''ہالٹ!''

رام سرن داس ویکھیا، گورا سپاہی اوہدے مُوہرے کھلوتا اے-

رام سرن داس نے آپنے دوہاں ہتھاں دا اشارہ آپنے گھر ول کردیاں رون ہاکی واج وچ آکھیا، ''اگ حضور اگ!'' تے پھیر ٹر پیا-

''ہالٹ!'' کڑک ہور اُچی ہو گئی تے گورے سپاہی نے آپنی دھمکی سچ کرن لئی آپنے ہتھاں وچ پھڑی بندوق دی نالی رام سرن داس دی ہِک ول کر دتی-

رام سرن داس دی بولدی بند ہو گئی، اوہدے پیراں تھلیوں جیویں دھرتی کھسک گئی ہووے تے اوہ بیٹھاں ای بیٹھاں کِتے انھے کھوہ وچ لہندا جا رہیا ہووے، پر دوجے پل ای اوہدا چیتا پرت آیا تے اوہ ہتھ بنھ کے منتاں کرن لگ پیا، ''حضور چھوٹے چھوٹے بچے، گھر وچ اگ......''

گورے سپاہی گھور کے ویکھدیاں اِک اجیہی گھوری وٹی جیویں اوہ کجھ سمجھیا ای نہیں جاں سمجھنا ای نہیں چاہوندا- دوویں اِک دوجے ول ویکھدے اِک دوجے دے مُوہرے کھڑے سن- گورا سپاہی چیتے وانگوں چوکس، آپنے شکار نوں نسن نہ دین لئی تے رام سرن داس آپنے بچاء لئی پچھلیاں لتاں وچ پُوچھ دبائی کنبدے ہوئے گیدڑ وانگ-

گشتی لاری بزار وچوں لنگھ رہی سی، گورے سپاہی دے اشارے نال کھلو گئی، رام سرن داس نوں لاری وچ دھک دِتا، رام سرن داس حال دُہائی پاؤندا رہیا تے لاری چلدی رہی-

گشت کرن والی لاری وچ دیسی تھانیدار صاحب بیٹھے ہوئے سن- رام سرن داس دی بولی اوہناں نوں سمجھ تے آ رہی سی پر دُکھ پیڑ نہیں، ''چُپ کر کے بہہ-'' اوہناں رام سرن داس نوں حُکم دِتا، ''چُپ کر، تھانے جا کے رپٹ لکھاویں، اینویں رَولا نہ پا-''

لاری ڈرائیور اِنسپکٹر صاحب نوں کوئی کرارا جیہا قِصہ سُنا رہیا سی- دو وار چُپ رہن دی تاکید کیتی پر رام سرن داس چُپ کیویں رہ سکدا سی، اخیر اِک ٹھکویں چپیڑ نے اوہدا مُونہہ بند کیتا- لاری کئیاں بزاراں دا چکر لاؤندی ہوئی تھاں تھاں توں گرِفتار ہوئے

اوکاں نوں لے کے کوئی دو کُو گھنٹیاں مگروں تھانے اپڑی-

مُنشی جی نے ملزماں نوں اگڑ پچھڑ اِک لائن وچ کھلہار دِتا تے واری واری اِک اِک دی رپٹ تے حُلیہ روزنامچے وچ درج کرن لگ پئے- پندراں آدمیاں دی لائن وچ رام سرن داس اٹھویں تھاں کھڑا سی- اوہ آپنی واری آؤن توں پہلاں ای دُہائی پاؤن لگ پیا...... ''حضور میرے گھر اگ لگی ہوئی اے، پانی لئی کوئی ٹیلی فون......''

اوہنوں دو وار چُپ رہن دا تے آپنی واری تے بولن دا حُکم دِتا گیا- پر رام سرن داس دھرتی نوں چُھو، ہتھ جوڑ دُہائی دئی جا رہیا سی- مُنشی جی نے تیوڑی لائی، ''سالا، اسیں ایتھے سرکاری کم کرن بیٹھے آں تے توں ماں...... گھر وچ اگ لا کے اوارہ گردی کردا پھریں، اسیں تیرے پیو دے نوکر آں؟'' فون کرن دے ایس جواب تے وی رام سرن داس دی دُہائی بند نہ ہوئی- سَوڑے پئے مُنشی جی نے سنتری نوں حُکم دِتا ذرا ایس سالے دی عقل تے ٹکانے کر-

سنتری نے رام سرن داس دی کنڈ تے دو ٹھڈے مارے پر رام سرن داس امداد لئی ہور اُچی دُہائی پان لگ پیا- رَولے نال مُنشی جی نوں کم وِچ اوکھت ہون لگ پئی- اخیر سنتری نے اِک ٹِکاواں ٹھڈا رام سرن داس دی وکھی وِچ جڑیا، اوہدے سنگھ وچوں نِکلدا رَولا ادھ واٹے ای رُک گیا تے ساہ لین وِچ اوکھت کر کے رام سرن داس نُوں ہچکی لگ گئی-

رپٹ لِکھن دا کم چلدا رہیا- چَوداں بندیاں دِیاں رپٹاں درج ہون مگروں رام سرن داس نُوں واج پئی- اوہ حالے تائیں برانڈے دی تھمی نال کنڈ لائی وکھی پھڑی بیٹھا ہچکیاں لے رہیا سی-

مُنشی جی دے حُکم نال رام سرن داس نُوں پانی دِتا، دو چار گھٹ پین نال اوہدی ہچکی رُکی- مُنشی جی تے ہور لوکاں دے بار بار پُچھن تے وی رام سرن داس دے

مُونہوں کوئی گل نہ نِکلی، بس اوہدے بُل کنبدے رہے۔

مُنشی جی نے وٹ کھا کے روزنامچہ ٹھپ دتا، ''چلیا سی بھین...... غُنڈا بن کے اوارہ گردی کرن، ہُن کیویں ڈڈو وانگوں کُھبھڑوے ہلاؤن ڈیہا اے۔ اوئے سالیا، جے ناں پتہ نہیں دیں گا تے تیرے پیو نوں فون کراں گے اگ بُجھاؤن لئی یا تیری ماں دے......؟''

رام سرن داس نے آپنا ناں پتہ دسیا......، فون کیتا......، جواب وی اوسے ویلے مِل گیا......

''اگ بُجھ گئی اے'' ......باقی دی اوکھی رات رام سرن داس نے ہوکیاں تے ہاواں نال لنگھائی۔

اگلے دِن کوئی اٹھ کو وجے دے لگ بھگ رام سرن داس دے گواہنڈھی، گواہنڈھ پگاؤن لئی اوہنوں ضمانت تے چُھڈاؤن لئی اپڑ پے پر ضمانت لوڑھے ویلے عدالت وچ مجسٹریٹ ساہمنے پیش ہوئے بِنا نہیں ہو سکدی سی۔

لوڑھے ویلے رام سرن داس نُوں باقی دے چوداں مُلزماں نال عدالت وچ پیش کیتا گیا۔ آنرری مجسٹریٹ ہر نوائی مُلزم ول ویکھے بِنا ہر اِک مُلزم نوں دو دو روپے جُرمانہ پائی جا رہیا سی۔ ایہو حُکم اوہنے رام سرن داس نوں وی سُنایا۔ رام سرن داس دے گواہنڈھیاں اوہدے ولوں وکیل وی کھڑا کر دِتا ہویا سی، وکیل صاحب بولے، ''حضور مُلزم صفائی پیش کرنا چاہوندا اے۔'' تے وکیل صاحب نے پچھلی رات رام سرن داس دے گھر اگ لگن دی صفائی پیش کیتی۔

مجسٹریٹ صاحب دی قُردی قلم کھلو گئی۔ اوہناں نوں صفائی بڑی جچ ویں لگی پر گھر وچ اگ لگن دے کارن بِنا پاس کرفیو وچ باہر نِکلن دی چھوٹ قنون دیندا اے جاں نہیں ایہدی کوئی مثال عدالت دے چیتے وچ اُبھر کے ساہمنے نہ آئی۔

مجسٹریٹ صاحب نے پریشانی وچ ڈُبے بھروٹے اُتانہہ تک کے آکھیا، ''تُوں دو روپے دے کے خلاصی کروانی اے جاں ترِیک پوانی اے؟ ......گواہیاں بُھگتانیاں نیں؟''

رام سرن داس دے ترِکھے کاروباری دماغ نے سوچیا، ......گواہیاں...... پنج ست پیشیاں...... وکیل دی فیس...... پھیر فیصلہ جاں ہائی کورٹ وِچ اپیل......

وکیل صاحب نے رام سرن داس دے کن وِچ ہولی جیہی گُھسر مُسر کیتی، ''قنون توں بری ہو جائیں گا، قنون تیری رکھوالی کرے گا۔'' رام سرن داس سوچیں پے گیا۔

مجسٹریٹ صاحب نے تھوڑا اُچی واج وِچ پُچھیا، ''بولو۔''

وکیل صاحب ول ویکھدیاں رام سرن داس دے مُونہوں نِکلیا، ''ہاں جی ٹھیک اے'' پر اوہدے ہتھ نے کھیسے وِچوں دو روپے کڈھ کے محرر ول ودھا دِتے۔

□

یش پال

وارث

ہندی کہانی ''اُتر ادھکاری'' دا اُلتھا

وان پور دے علاقے دی غریبی دے حساب نال ہری سنگھ دا ٹبر چنگا سوکھا تے کھاندا پیندا اے- اوہدے پیو تے چاچے نے جدّی بھوئیں دی ونڈ نہیں سی کیتی- چاچے دے دو مُنڈے، اوہدے نِکے بھراواں ہار سن- واہی بیجی دے کم لئی گھر وچ مرداں دا گھاٹا نہیں سی- اینی جیہی زمین اُتے کِنے کو لوک کم کردے؟ پہاڑاں دیاں نِکیاں نِکیاں پیلیاں وچ اک بندہ کم کرے جاں دو فصل دے جھاڑ تے کوئی فرق نہیں پیندا- مرد واہی بیجی کر کے زنانیاں دے متھے مڑھ دیندے تے واڈھی تائیں زنانیاں ہی سانبھ سنبھال کردیاں- مجھاں گاواں، بھیڈاں بکریاں دی رکھوالی تے ٹہل سیوا بال نیانے کر لیندے- اوہناں دے بدھے پدھرے جیون دیاں لگ بگ ساریاں لوڑاں اوتھے ہی پوریاں ہو جاندیاں- آپنے کھیت بنے دا دانا پھکا، گھر دا دُدھ گھیو تے آپنیاں بھیڈاں دی اُن نال گھر وچ کتیا اُنیا کپڑا- مرداں دے موڈھیاں توں لک تائیں گھر دے اُنے کمبل دا ''گاتا[1]'' لوہے دے اِک وڈے سوئے نال اڑنگیا رہندا- لکوں تھلے ڈھکن لئی ہتھ کو چوڑا جاں گٹھ کو چوڑا کپڑا لویٹی رکھدے- زنانیاں وی ایسے طرحاں دا گاتا تے تھلے موٹا گھگھرا پائی رکھدیاں- جے شوق چڑھیا تاں گاتے دے سُوئے نال چاندی دی جھیری لمکا لئی-

پہاڑی پنڈاں دے آپسی ورتارے تے کار ویہار وچ بے شک روپے پیسے دی لوڑ نہیں پیندی پر پھیر وی کُجھ کم تے لوڑاں اجیہیاں نیں جیہڑیاں روپے پیسے بنا

پوریاں نہیں ہوندیاں جیویں سرکاری مالیہ، گہنے، ویاہ شادی دا رواج تے کدے کدائیں عدالت کچہری دے رپھڑ- وان پور وچ کوئی ایسی پیداوار جاں وپار نہیں جیہڑا نقد روپیہ پیسہ ایتھے لیائے- جنا کُجھ ایتھے اُگدا اے جاں پیدا ہوندا اے ایتھے ہی کھپ جاندا اے پر پھیر وی وان پور وچ روپیہ پیسہ آوندا اے- کُجھ تے ''نِگا[2]'' دیاں صفاں دی وِکری نال تے باقی دا سرکاری خزانے وچوں سپاہیاں دیاں تنخواہاں تے پنشناں دے رُوپ وچ-

وان پور دی پہاڑی پٹی واہوا کھنڈی ہوئی اے، کھیت پیلیاں تے وستیاں گھٹ نیں- جنگل تے پہاڑ ودھیرے- سرکاری خزانے وچوں لگ بھگ ورھے دے ورھے دو کُو لکھ روپیہ تنخاہواں تے پنشناں دے روپ وچ ایتھے آوندا اے- ایس روپے دا مُل وان پور آپنے جواناں دیاں جاناں تے لہُو دے کے تاردا اے- وان پوریئے جوان اُچے لمے، کسے ہوئے پٹھیاں والے گُٹھ جُسے، نڈر، دلیر تے سِدھڑ ہون کارن برٹش سامراج دی فوج لئی بھرتی کرن والے افسر اوہناں نوں بڑے چاء تے لوبھی نِگاہ نال ویکھدے- ایس علاقے وچ متے کوئی وِرلا ورلا ٹبر ہووے گا جِس فوج نوں جوان نہ دِتے ہوون- وان پوریاں کول روپیہ کمان دا ہور کوئی راہ وی تے نہیں-

وان پور وِچ شادی ویاہ نِکی عُمرے ہی ہو جاندے- ہری سنگھ دا ویاہ وی چھوٹی عُمرے ہو گیا- اوہدی منگیتر جدوں باراں ورھیاں دی ہوئی تے اوہ سوہرے آ گئی- گھر تے کھیت بنّے دے کم کار لئی دو ہتھ ہور رل پئے- ہری سنگھ توں نِکے دو ہور چاچے دے پُتر بھرا وی سن- بھیناں ویاہیاں گئیاں تے نونہاں آ گئیاں- ہری سنگھ وِیہاں ورھیاں دا ہویا تاں رانی کھیت جا کے انگریز بہادر دی فوج وِچ بھرتی ہو گیا-

ہری سنگھ دے پیو تے چاچے دی بھلی نبھدی رہی پر ٹبر وچ وادھا ہویا تاں کھٹ پٹ ہوون لگ پئی..... ہری سنگھ دے چاچے دے مُنڈے آکھدے، ''واہی بیجی دا

سارا کم تاں اسیں کر نے آں..... کہن نوں زمین سانجھی اے..... تائے دا مُنڈا پلٹن وچ بھرتی ہو گیا اے..... تایا اوہدی ساری تنخواہ آپنے کھیسے وچ پالیندا اے۔''

ہری سنگھ دے پیو نے سوچیا پئی جے میں ہُن مُنڈے دی کمائی نال کوئی پیلی بھوئیں مُل لواں تاں اوہدے وچ دوسرے وی بھائیوال ہون گے۔ اخیر پنچایت وچ بہہ کے ونڈی پا لئی۔

ہری سنگھ ورھے دے ورھے چُھٹی آوندا تے آپنی ووہٹی ''مانی'' دی نکھردی جوانی ویکھدا۔ ہری سنگھ دی ووہٹی نوں سولھواں لگا تاں اوس ورھے ہری سنگھ چُھٹی نہ آیا۔ لاگے پنڈاں دے وی گھٹ جوان چُھٹی پرتے۔ ہری سنگھ چُھٹی تے نہ آیا پر پٹواری کیاں ولوں اوہناں دے گھر سُنیہا آیا: ''ہری سنگھ لام تے سمندروں پار ٹُر گیا اے۔ ڈاکخانے جا کے اوہدی تنخواہ لے آؤ۔ ہری سنگھ جنا چر لام تے سمندروں پار رہے گا ایویں ای ڈاکخانیوں تنخاہ ملدی رہے گی۔''

مانی نے آپنے مرد دے سمندروں پار ٹُر جان دی خبر سُنی تاں اُداس ہوگئی۔ پر اُداس جاں دُکھی ہو کے بہن نال کیویں سردا؟ گھر بار دے کم کار تاں کرنے ای پیندے نیں، غمی ہووے جاں خوشی۔ اکھوں اوہلے بھاویں اِک کوہ، بھاویں سو کوہ۔ اُنج وی تے اوہ ورھے دے ورھے مہینے کھنڈ لئی ای آوندا سی۔

دو ورھے ہور بیت گئے۔ مانی اُتے اجیہی جوانی نکھری..... جدھروں لنگھدی خشبواں کھلیردی جاندی تے ویکھن والیاں دیاں رالاں لمک پیندیاں۔ بھاویں ایس پنڈ دے تے آلے دوالے دے پنڈاں دے جوان وی فوج وچ بھرتی سن پر پھیر وی مرداں دا کال تے نہیں سی۔ مانی لوکاں دیاں بات پاؤندیاں اکھاں دا مطلب وی سمجھدی سی..... ہولی ہولی اوہدیاں اکھاں وی جواب سوال کرن لگ پئیاں۔ دن بھر دے بھج توڑ کم کار وچ بھورا کو ہاسے بھخیڑے نال اوہدا تھکیواں لہہ جاندا۔ گھر وچ

بڈھڑے بڈھڑی نوں ہرے کد تائیں بُوتھا لکائی پھردی؟

مانی دا سس سوہرا اوہنوں گھر بار دے کم کار تے پشواں دے بج گال مندا بولدے رہندے۔ ہُن اوہدی سس لوکاں نال گل بات تے وی نوکاں مارن لگ پئی۔ کُجھ چر تے مانی نے ایس سبھ کاسے نوں کناں ریڑے ماری رکھیا پر جدوں اوہدے اندر باہر آون جاون تے وی روک ٹوک ہوون لگی تاں پھیر اوہ وی بُوتھا وٹ کے اگوں جواب دین لگ پئی۔

''جے گھر وچ نہیں رہن دینا تاں سِدھے سِجاء دس دیو۔ اُنج وی سواہ تے مٹی اے میرے لئی ایس گھر وِچ۔ اوہ آئے گا تے جو تہاڈی مرضی اوہنوں کہہ لینا۔ دو روٹیاں ای تے کھانی آں، جے ایہہ وی تہاڈے تے بھاریاں نیں تے آکھ دیو، میرے نین پران سلامت نیں دُنیا بڑی وڈی اے۔''

پر پھیر وی اوہدے سوہرے اوہنوں ڈرایا دبکایا۔ ونیں اوہ پشواں لئی گھا پٹھا لین گئی رات تائیں نہ پرتی تاں اوہدا سوہرا نالدے پنڈوں اوہدا منت ترلا کر کے پرتا لیایا۔ بڈھڑا بدنامی توں ڈر گیا: مُنڈا لام تے گیا اے، تے جے ایہہ کدھرے اُڈ گئی تاں اندر باہر دے کم، پشواں دی سانبھ سنبھال کون کرُو۔ پانی، بالن، گھاہ پٹھا؟ گھر وچ تاں کوئی نیانا وی نہیں اسیں تاں پانی دے گُھٹ ہتھوں ترس جاواں گے۔

چار ورھیاں مگروں لام مکی، کُجھ سپاہی پرت آئے تے کُجھ نہ پرتے۔ ہری سنگھ وی نہ پرتیا پر اوہدی لگی بدھی تنخواہ ملدی رہی۔ پھیر خبر ملی کہ ہری سنگھ لام تے پھٹڑ ہو گیا اے، ہسپتال وچ اے، ول ہو کے آ جائے گا۔

اِک دن مانی دے سوہرے دے ڈھڈ وچ مروڑ اُٹھیا تے ویکھدیاں ویکھدیاں پورا ہو گیا۔ بڈھڑی واہکاں توں واہی بیجی کروا کے نونہہ نال رل کے باقی دی سانبھ سنبھال کردی، مانی دا من نہ ٹکدا۔ تھکیویں نال سریرٹٹ بھج کے کھلر کھلر جاندا۔ اوہ

من نوں مار دی پر ہمسائے خاص کر ''جوہار'' اوہنوں بے قرار کر دیندا- اوہ بے وس ہو جاندی-

مانی پھیر نالدے پنڈ ٹر گئی، جوہار اوہنوں ''ڈھانئی3 '' بٹھاون نوں راضی سی، پر مانی دی سس نے ''پنی4 '' دے رنگروٹی حوالدار کول پُج کے ہال دُہائی پائی؛''میرا پُتر سرکار لئی آپنی رت ڈولھدا پھردا اے تے لوکیں اوہدی ووہٹی نوں اُدھال کے لے گئے، سرکار ساڈا اینا وی دھیان نہیں رکھے گی؟ رنگروٹی حوالدار نوں وی چنگا نہ لگا کہ جوہار، مانی تے کلا ہی مل مار بیٹھے...... حوالدار نے جوہار نوں تڑی لا دِتی...... ہُن مانی نال موج میلہ کرن لئی تاں ہر کوئی اُلر اُلر آوندا پر اوہنوں آپنے گھر بٹھاون دی کسے نوں ہمت نہ پیندی-

ہری سنگھ برٹش سامراج دی رکھوالی لئی وڈی لام وچ لڑدا ہویا لگ بھگ لڑائی مکن دے سمے پھٹڑ ہو گیا- اوہدی وِتھ تے لگن والے پھٹ واہوا پیچیدہ سن- پھیر لڑائی وچ ورتی زہریلی گیس دا اثر وی اوہدے اُتے بُہت ڈُونگھا سی- ڈیڈھ کو ورھا فوجی ہسپتال وچ اوہدا علاج ہوندا رہیا- اوہ تُرن پھرن جوگ تاں ہو گیا پر مرد نہ رہیا- انگریزی سرکار نے اوہدی وفاداری تے لڑائی وچ پھٹاں نال ناکارہ ہوون کارن ادھ وچکار ہی نوکری وِچ ہی پوری پنشن دے کے فوج وچوں اوہنوں جھنڈی کر دِتا-

ہری سنگھ پورے ساڈھے چونہہ ورھیاں مگروں گھر پرتیا- پرت کے ویکھیا...... اوہدا بڈھا پیو ہمیش لئی وچھوڑا دے گیا اے- گھر وچ اوہدی ماں، اوہدی ووہٹی تے اِک اوہدا منڈا وی اے- آپنی غیر حاضری وچ جمیا منڈا ویکھ کے ہری سنگھ دی غصے نال چیک نکل گئی، سوچن لگا،' میرا پُتر ہوندا تاں لگ بھگ چونہہ ورھیاں دا ہوندا پر ایہہ نیانا تاں دونہہ کو ورھیاں دا اے؟' ہری سنگھ دی ماں نے ہر پلدیاں آکھیا،'' تے میں کیہ کردی؟ میں ای جانی آں ایس چڑیل نوں میں کیویں نوڑھ کے رکھیا اے...... دفع

کر ہٹی پا ایس سبھ کاسے تے...... توں وی تاں اوس ویلے ٹُر گیوں جدوں اوہدی جوانی دا وا وروالا چھایا...... تینوں نہیں پتہ برساتاں، ہنیریاں وچ رُکھ جڑوں نہیں اُکھڑدے...... ہُن ڈھنگ نال رہو...... منڈا اے، جوان وی ہوئے گا، وڈا ہو کے تیرا ای پُتر اکھوائے گا......''

ہری سنگھ جیویں جیویں ایس بارے سوچدا اوہدے ہر وچ وا ورولے اُٹھدے- اوہدا ورتارا مانی نال انج دا سی جیویں جیلر دا مُجرم نال...... مانی ہر سُٹی چُپ رہندی جاں رون لگ پیندی...... جتھوں تائیں ہوندا اوہ چِتی توں اوہلے رہ کے گھر بار دے کماں کاراں وِچ جُٹی رہندی...... ہری سنگھ کدیں کدیں مانی نوں دو چار جڑ وی دیندا، مانی سہہ جاندی...... پر ہری سنگھ دا تاء ودھی جا رہیا سی...... اوہ مانی دی ہر گل، ہر کم تے تپ کھلوندا...... گل گل نال منڈے نوں ماردا کُٹدا......

مانی سبھ سہہ جاندی پر نمانے بے دوشے نوں مار پیندی اوہدے توں سہہ نہ ہوندی- مانی نے ہری سنگھ نوں منڈے نوں مارن توں ہٹکیا تاں ہری سنگھ ہور تپ اُٹھیا......،''میں ہُنے تیرے تے ایس حرامی دے ٹُکرے کر کے باہر رُڑے تے سُٹناں......''

ہری سنگھ پچ پچ کچھلے اندر چھت دیاں بالیاں وچ اڑنگی کُہاڑی لین اندر دوڑیا- مانی دے شریر وچوں جیویں کسے ساری رت نچوڑ لئی ہووے، پر ایہہ ہری سنگھ اگے منت ترلا پاون دا ویلا نہیں سی...... آپنے منڈے نوں چک ہک نال لا اوہ پورے واہ نال گھروں باہر نکل دوڑی-

ہری سنگھ جتھ وچ کُہاڑی لئی جد باہر آیا تاں مانی منڈے سنے جا چکی سی- تریکھی نسی جاندی جوان مانی نوں ہُجنا پھٹڑ ہری سنگھ دے وسوں باہر سی- اوہ کھلوتا کچیچیاں وٹدا رہیا..... ''بھج گئی...... خیر پرت لین دے سو'' کہندیاں کُہاڑی دے دستے تے

اوہدے ہتھ ہور پکے ہو گئے۔

مانی ہنیرا پئے تائیں وی نہ پرتی...... ماں نے دو ناپاں سیک دتیاں پر ہری سنگھ توں کھا نہ ہوئیاں۔ اوہ منجی تے کھیس وچھا کے لما پے گیا تے کُہاڑی سرہانے رکھ لئی۔ اوہ سوچدا مانی توں اوہدی بدکاری دا بدلہ لیتے بنا جیونا حرام اے۔ ادھی رات تائیں مانی نہ پرتی تاں ہری سنگھ نوں پک ہو گیا، ہُن نہیں پرتے گی۔ اوہنے سوچیا،'جوہار کیاں دے ہی گئی ہووے گی...... ہرجائی نوں آپنے گھر نہیں رکھاں گا۔'

اگلے دِن وی مانی نہ پرتی تے اوہنے سُونہہ لئی...... اوہ سچ مُچ جوہار کیاں دے ہی سی۔ اوہ جوہار کیاں دے جا اڑیا۔ جوہار تے اوہدا بھرا کُہاڑیاں لئی اوہدے ساہویں ہو کھلوتے۔ ''بول کیہ کرلیں گا؟''

ہری سنگھ نے آکھیا،''چنگا پنچاں وچ ہی نیاں ہووے گا۔''

ہری سنگھ نے پنچایت بٹھائی، پنچاں نے حُقے تماکو تے ''جاگ[6]'' دا چس مانن پچھوں نیاں کیتا. مانی ہری سنگھ دی ویاہی زنانی اے، جوہار مانی نوں ڈھانئی بٹھاؤنا چاہوندا اے تاں ہری سنگھ دی عزت یعنی زر، زیور دا سو روپیہ ڈنڈ بھرے۔

ہری سنگھ نے بھری پنچایت وچ جوہار توں سو روپیہ لے کے آپنی عزت تاں بچا لئی پر ہِک اندر لگا پھٹ نہ بھریا۔

پر جیون تاں ہتانا ہی اے۔ اوہ چُپ چپیتا واہی بیجی دے کیس کاریں تے پشواں دی سانبھ سنبھال وچ جُٹ گیا۔ کلّے بندے توں ودھیرا کم...... اوہ دِنے راتیں جُٹیا رہندا پر پھیر وی پورا نہ ہوندا۔ اوہدے لئی ایہو چنگا سی بڈھی ماں تے پُتر دِن کٹن لگ پئے۔ نہ اوہ آپس وِچ بولدے تے نہ ہی کسے دوسرے نال۔

مانی نوں گیاں تن ورھے بیت گئے۔ ہری سنگھ ہر پاسیوں دھیان ہٹا کے زمین تے پشواں ول جُٹ گیا۔ سرکاری قنون موجب اوہنے آپنی بھوئیں نال لگدے بے توئے

بِدھے پدھرے کر کے''بنج تالی[7]'' کھیت بنا لئے۔ آپنیاں دوہاں مجھاں دا دُدھ گھیو ویچ ویچ کے، تِن ورھیاں دی پنشن دے پیسے جوڑ جوڑ کے آپنے شریکاں دے وی کھیت خرید لئے۔

پنڈ دے لوکیں اوہدیاں ایہناں کاریاں تے گلاں اُتے ہسدے،''اکلی تے جان اے، کیہدے لئی اینا اوکھیاں ہو ہو کے پیا مردا اے؟ چرس دی اک چلم تے پیسے خرچدیاں تاں ایہدی جان نِکلدی اے۔'' شریکاں نے وی ایہہ سوچ کے زمین سستی ویچ دِتی کہ مُفت وچ پیسے دے رہیا اے کیوں نہ لیئے؟. ایہدے اکھ میٹدیاں ہی زمین مُڑ آپنی...... دس نہیں تاں پندراں ورھے ہور جیوں لئے گا...... پھیر تاں بھوئیں بھانڈا، پیسہ دھیلا ساڈی اولاد دے ہی کم آوے گا۔ ایہدے کیہڑا کوئی اگے پچھے ہے؟ ہک تے دھر کے تے لے نہیں جائے گا؟

''ہری سنگھ ایس عُمرے ڈھانئی لئی زنانی لبھ رہیا اے''، پنڈ والے تے اوہدے شریک ایہہ خبر سُن کے بڑے حیران ہوئے۔ پوہ دے دِنیں جدوں واہی بیجی تے ہور اندر باہر دا کوئی کم نہیں ہوندا، ہری سنگھ پنج ست دِناں لئی 'رنگوز' ول ٹُر گیا۔ پرت کے مہینے پچھوں اوہ پھیر پنجاں ستاں دِناں لئی گیا تے سچ مُچ تیئیاں چوِیاں ورھیاں دی بیار جیہی، لِسی پر سوہنے نین نقشاں والی زنانی نال لے آیا۔

پنڈ والے تاں حیران ہوئے ہی پر ہری سنگھ دے شریکاں دی ہِک تے جیویں کِسے پتھر رکھ دِتا ہووے۔ ہری سنگھ نے پنچایت وچ آکھیا اوہ ہرجانہ بھر کے یعنی زر زیور دی رقم تار کے زنانی لیایا اے۔ جد لوکاں ہرجانے دی رقم تِن سو سُنی تاں اوہناں دے مُونہہ ٹڈے رہ گئے۔

'کپ کوٹ' دے نیڑے ہری سنگھ نے اک رات جیہڑے واہک دے ڈیرے تے کٹی تے رات نوں حُقہ پیندیاں آپنی پریشانی اوہنوں دسی سی،''اوہدے کول زمین

اے، ڈھور ڈنگر اے، بھیڈاں بکریاں نیں، پر اوہ جدوں پلنن وچ سی تاں لوک اوہدی
زنانی پنا تکئے۔ اوہ ہُن پھیر آپنا گھر وساونا چاہوندا اے۔''

ہری سنگھ دے نجمان نے آپنے سر تے ہتھ ماریا تے آپنی ہتا سنائی،''میں آپنی
دھی گشلی ٹرماپنڈ دے کھاندے پیندے گھر ویاہی، وچاری دے دو نیانے وی جمے پر
دیوتا دی مرضی نال پورے ہو گئے، اوس حرامی نے دوجا ویاہ کر لیا تے میرے دھی نوں
دور کسے پنڈ آپنیاں زیناں تے جا سُٹیا، اوس ویلی نوں شراب پین دی تے جوا، کھیڈن
دی بھیڑی لت وی سی، قرضے لئی اوہنے اوہ زیناں ویچ دتیاں تے گشلی نوں اوہدی
سوکن دے لے آیا، سوکن اوہنوں وکیھ نہیں سکھاوندی، آکھدی،'' آپنے جمے تاں کھا
گئی، ہُن میرے کھان آئی اے۔'' اک دن اوہناں دوہاں رل گشلی نوں بڑا ماریا۔
وچاری روندی پِٹدی پیکے آ بیٹھی اے۔

ہری سنگھ نے گشلی دے مرد نوں ہرجانے دی رقم تار کے گشلی نوں آپنے گھر
وساون لئی حامی بھر لئی تے بڈھے نوں آکھیا،''توں جا کے گشلی دے مرد نال گل کر تے
میں رقم دا بندو بست کر تاں۔''

گشلی دا مرد، زنانی توں جان تے چھڈاونا چاہوندا سی پر لالچی ہوون دے کارن
اوہنے ہرجانے دی رقم بہت زیادہ منگی۔ ہری سنگھ نے پنچاں دے مُوہرے ہرجانے
دی رقم کھری کر دِتی تے گشلی نوں نال لے آیا۔

ہری سنگھ دے گھر آ کے گشلی نکھر اٹھی۔ اوہدے مُکھ تے لالی لشکن لگ پئی۔
اوہ ہسدی مسکاوندی گھر باہر دے کم کردی۔ ہری سنگھ وی اوہنوں ہتھاں تے چُکی
پھردا، پر اولاد ہوون دی کوئی نشانی وکھالی نہ دیندی۔ پنڈ دے مُنڈے تے مرد اوہدے
نال بھرجائی دا رشتہ گنڈھ اوہنوں مخول راہیں تے سینتاں راہیں پتاؤن دا جتن کردے۔
اوہ آپنا من مار کے مونہہ پھیر لیندی۔ پنڈ دیاں زنانیاں ہری سنگھ دے لک وچ وجی

گولی دی گل اوہنوں وار وار دس کے چھیڑ دیاں،''ہری سنگھ نے تاں اینویں ہی ویاہ کیتا
اے۔''

گشلی کول اِکو ہی جواب ہوندا،'' تے پھیر تُہانوں کیہ؟''

ایس ورھے پوہ دی بیائی کرن پچھوں ہری سنگھ الموڑا گیا۔ اوہنوں ایس گل دا
چانن سی کہ ڈاکٹر لوکاں نوں تے چیڑا چیر پھاڑ کرنا ہی آوندا اے ہور کُجھ نہیں جاندے
پر دیسی ویداں حکیماں کول تاں انجیہاں جڑی بوٹیاں نیں پئی جو چاہون کر دین۔ اِک
جدی پُشتی وید جی نے اوہدے توں اکی روپے لے کے اِکی دِناں لئی اِکی پُڑیاں
دتیاں،''لکڑ لوہا ہضم پتھر وچ چھیک......''

پنڈ پرت کے لوکاں دے ہاسے مخول دی پرواہ نہ کردیاں ہری سنگھ نے گشلی دا
بانجھ پن دُور کرواؤن لئی دیوتا دا ''جاگر[8]'' وی کروایا۔ گشلی چُپ رہی...... کیہ کردی؟

''دیوتا دی کرنی دا کیہ انت!''

جدوں اِک ہور ورھا سُکا ہی لنگھ گیا تاں ہری سنگھ نے گشلی نوں سمجھایا،''بالیشور
دے دیوتا دی سبھ توں وڈی مانتا اے۔ توں اوتھے جا کے دِیوا بال آ۔''

گشلی نے اوہنوں سمجھایا،'' کیوں اینویں لوکاں توں گلاں کرواؤنا ایں، تیرے جد
ست جوگی ہوئی اے تاں ہُن پھیر کیہ ہو سکدا اے؟''

ایس جواب نال ہری سنگھ دی تسلی نہ ہوئی، ایہہ زمین جائیداد کیہدے لئی اے؟
اوہ اولاد چاہوندا اے...... اوہنوں اولاد دی اوویں ہی لوڑ سی،''جیویں ''مہاراجہ دشرتھ[9]''
نوں آپنا تخت سانبھنا رہ جان دے خوف توں تے ''مہاراجہ شانت نو[10]'' نوں آپنی جند
دے مک جان دے ڈر توں'' تے پھیر اوہ نر اولاد لئی اینی کھیچل کیویں نہ کردا۔

اوہنے گشلی نوں سمجھایا،''ایہہ سارا پیار، مکان، زمین، ڈھور ڈنگر، دوجیاں لئی چھڈ
جاواں گے؟''

وساکھ۔ ''پُورنیما11'' دے دن بالیشور مہادیو دی پوجا دا زور پوری سِکھر تے ہوندا اے۔ ہری سنگھ نے گشلی نوں نال لیجا کے اوس سے دیوا بالن دی شکھنا شکھ لئی، پر ماڑے بخت، اک زہری جیہا کنڈا اوہدے پیر وچ چُبھن کارن اوہدا پیر سُج گیا تے اوہدے توں تُرنا اوکھا ہو گیا۔

ہری سنگھ نے گشلی نوں سمجھایا، ''دیوتا دے دوارے شکھی شکھنا دا پک جے نہ پوریا تاں دیوتا رنج ہو جائے گا، پھیر خبرے کیہڑی مُصیبت ساڈے اُتے آ ٹُٹے، توں اکلی ای چلی جا، توں دیوتا دے دوار جارہی ایں اوہ آپے تیری راکھی کرے گا۔ بالیشور وچ میلہ وی اے، توں لہنگے لئی کپڑا تے ہتھاں کناں لئی وی کُجھ خرید لئیں۔ ڈرن دی کوئی لوڑ نہیں، انگریزی راج اے، ہر ویلے سڑکاں اُتے آوا جائی رہندی اے، ''دوکاناں12'' وچ مُسافر تے ٹھہردے ہی نیں، اوکھیاں ہون دی کوئی لوڑ نہیں، جنے مرضی پیسے لے جا، دس، ویہہ، پنجاہ، آپنا ایہہ سبھ کُجھ کیہدے لئی اے؟ جے گھر وچ چانن ہی نہیں تاں پھیر ایس دھن دولت، زمین جائیداد دا کیہ فائدہ؟''

اکھیاں اِیڈے لمے پندھ تے ٹُردیاں گشلی دا من ڈول رہیا سی، پر جے مرد ای نہیں مندا تاں اوہ کیہ کردی؟ وچاری ٹُر پئی، جیہڑے راہ ہری سنگھ دے نال ٹُرنا توں آئی سی اوسے راہ تھوڑی دور ٹُردیاں اوہنوں الموڑا نوں جان والیاں زنانیاں تے مرداں دا اِک جتھہ مِل گیا تے پھیر راہ وچ میلے جان والے ہور لوکیں وی رلدے گئے۔

وساکھ پورنیما دے دِناں وچ بانجھ زنانیاں بلدا دیوا آپنی تِک وچ لے کے مندر دے ساہمنے اٹھ پہر پانی وچ کھلو کے بلدے دیوے ول اِک سار تکدیاں رہندیاں۔ ایس اوکھے چلّے نال زنانیاں دیاں لتاں پیر سُن ہو جاندے..... سر بھون لگدا..... اوہ ڈول جاندیاں۔ ڈِگ پیندیاں۔ چلہ ٹُٹن دے کارن دیوتا دا وردان نہ مِلدا، سگوں دیوتا دے عذاب دا وی ڈر رہندا۔ ایسے کارن چلہ کٹن والی زنانی دے گھر دا کوئی نہ کوئی جی ہر ویلے اوہدا دھیان رکھدا تاں جو اوکھے ویلے لوڑ پین تے اوس دی امداد کر سکے۔

گشلی تاں اکلی سی اوس دا دھیان کون رکھدا؟ اوہ تاں آئی وی دیوتا توں اولاد منگن سی، دیوا لے کے پانی وچ کیوں نہ کھلوندی؟ جدوں ہور زنانیاں بلدا دیوا تِک وچ رکھ کے مندر دے ساہمنے پانی وچ جا کھلوتیاں، اوہ وی جا کھلوتی۔

تِک وچ بلدے دیوے دی لو، ول لگاتار ویکھدیاں گشلی نوں کِنے ای پہر لنگھ گئے۔ اوہدے آلے دوالے کھلوتیاں جوان کُڑیاں تے زنانیاں ڈولن لگ پئیاں. کوئی روندی کوئی چیکاں ماردی۔ اوہناں دے انگ ساک اوہناں نوں سہار لیندے۔ گشلی نوں کون سہاردا؟ اوہ پتھر دی مُورت وانگوں کھلوتی رہی۔ رات دے پچھلے پہر اوہنوں جاپیا جیویں برف دے تکھے پھل نال اوہدیاں پنّیاں وڈھیاں جارہیاں ہوون، اوہ لکوں وڈھے رُکھ وانگ بُنے ڈِگ پے گی، اوہنے آپنے بُل تے دند پیچ لئے، ''اوہ نہیں ڈِگے گی۔'' اوہنوں لگا اوہدا سریر ڈول رہیا اے، اوہنے پک کر لیا اوہ نہیں ڈِگے گی......

اوہنوں لگیا مندر آپنی تھاں توں ہل رہیا اے..... کِسے پکھو وانگ پانی دے چارے داہ اُڈاریاں مار رہیا اے، پہاڑ پنگھ وانگ ہُلارے لے رہیا اے، پر پھیر وی اوہ بُڑبُڑاوندی رہی، ''نہیں ڈِگاں گی، نہیں ڈِگاں گی..... اوہ سچ مُچ ڈِگن لگی تے اوہنے مدد لئی آواز ماری نہ بُل ہِلے تے نہ ہی آواز نِکلی..... اوہنوں آپنی تِک وچ بلدا دیوا دِسنوں بند ہو گیا..... ہنیر گُھپ گھیر اوہدے ساہمنے کھنڈ گیا..... ایہہ ڈِگی..... پر نہیں..... جیویں اوہ سنبھل گئی ہووے۔ کِسے اوہنوں تھم لیا ہووے۔ اوہنوں لگیا جیویں دیوتا نے مندر وِچوں آ کے اوہنوں تھم لیا اے۔

جدوں زور زور نال ٹل، گھڑیال تے سنکھ وجن لگے تاں اوہنوں لگیا کہ اوہدی تِک وچوں دیوا ہٹ گیا اے تے کوئی اوہنوں گھسیڑ کے پانی وِچوں باہر لیجا رہیا اے،..... کِسے نے اوہنوں گُھٹ کے پھڑیا ہویا اے،..... اوہنوں زمین تے بِٹھا دِتا گیا،..... کوئی

دبا دب اوہدے پیر تے پنیاں جھس رہیا اے- اوہ سبھ کُجھ محسوس رہی سی ویکھ رہی سی پر نہ تے اوہدے ہتھ ہل رہے سن نہ ٹِل-

گشلی دے کنیں آواز پئی...... "لے پھڑ چاہ پی لے" تتی تتی چاہ اوہدے ٹِل چھو کے جیبھ توں تِلکدی ہوی سنگھ تائیں اپڑی...... اوہنے گھٹ بھریا تاں اوہدے ٹِل ہور گھٹ بھرن لگ پئے-

گشلی نوں چنگی طرحاں ہوش آیا تاں اوہنے ویکھیا جو اِک مرد اوہدا سر گھٹ رہیا اے کدی اوہدے پیر تے پنیاں گھٹ نپ رہیا اے- اوہ سنگھڑ کے کٹھی ہو گئی- مونہوں کُجھ نہ بولی پر اوس مرد دے ہتھ پرے کر دِتے-

مرد ہس کے بولیا، "جے میں نہ پھڑدا توں ڈِگ نہیں سی پینا؟"

گشلی نے ادھ کھلیاں اکھاں نال اوہنوں ویکھ کے نیویں پا لئی جیویں کہہ رہی ہووے...... 'ٹھیک آکھنا ایں توں بڑی مہر کیتی اے میرے تے-'

سورج پیاں رشماں دھرتی تے کھلر گئیاں سن- کوسی کوسی دُھپ نے گشلی نوں بڑا ارام دِتا، اوہ سورج ول کنڈ کر کے دُھپے لمی پے گئی-

اوہ مرد آپنا کمبل اوتھے ہی چھڈ کے چلا گیا پر جھبدے ہی پرت آیا، پتر اُتے رکھیاں گرم گرم جلیبیاں اوہدے اگے رکھ کے اوہنے آکھیا، "لے کھا لے، شریر رتا کو نگھا ہو جائے گا-"

گشلی دُھپے مندر دے حاطے دی کندھ نال ڈھاسنر لائی بیٹھی جلیبیاں کھان لگ پئی- ہُن ہوش آون تے گشلی نے اوس مرد نوں پچھانیا- پچھلے دو پڑاواں توں اوہ مرد سنگت دے نال ہی پندھ کر رہیا سی- گشلی نوں اکلیاں ویکھ کے اوہنے پُچھیا سی، "توں اینی دُوروں اکلی کیویں آئی ایں؟"

اوس ویلے گشلی نے رُکھا جیہا جواب دِتا سی، "ایویں ہی آئی آں- تینوں کیہ؟" پر

ہُن گلاں کردیاں گشلی اوہنوں سبھ کُجھ دس دِتا-

دوپہر تائیں گشلی چنگی بھلی ہو گئی تاں اوس بندے آکھیا، "چل اُٹھ ذرا میلہ ویکھیے-"

کوئی وی زنانی بنا مرد میلے وچ گھم پھر نہیں سی رہی- گشلی وی اوس مرد نال میلہ ویکھن لگ پئی، اوہ خوش سی جو دیوتا دی پُوجا ٹھیک طرحاں پوری ہو گئی اے- اوہنے لینگے لئی کپڑا خریدیا، گلٹ دے گہنے خریدے تے پتل دا پانی چڑھیا گلوبند وی- اوہ بندہ راکھا بن کے گشلی دے نال پھردا رہیا تاں جو اوہنوں کوئی ٹھگ نہ لئے، جیویں اوہ گشلی دا آپنا مرد ہو وے- گشلی نوں سنگ آؤندی پر چنگا وی لگدا- اکلیاں پھرنا وی تے چنگا نہیں سی-

ڈونگھی رات تائیں دوویں میلہ ویکھدے رہے- تھاں تھاں بلدے گیساں کارن گشلی نوں انج جاپدا جیویں دِن نالوں وی ودھ چانن ہو وے- اوس بندے گشلی نوں سیب، پُوڑیاں تے مٹھیائیاں کھوائیاں- پھر پھر تھک جاندی تے ساہ لین اوس بندے دے نال ہی بہہ جاندی، پھیر اُٹھ کے گھمن پھرن لگ پیندی، تھاں تھاں تماشے ویکھدی، میلہ ویکھن دا ایہو جیہا سواد گشلی نے سارے حیاتی نہیں سی چکھیا-

نیندر نے زور پایا تاں گشلی جتھے دے مُسافراں نوں لبھن لگ پئی جنہاں دے نال اوہ آئی سی- 'کنیر سنگھ' نے...... ایہو ہی اوس بندے دا ناں سی، آکھیا، "کیوں لبھنی ایں اوہناں نوں اوہ کیہڑے تیرے سکے سن-" چارے پاسے رُکھاں تھلے لمے پئے لوکاں ول اشارہ کر کے اوہنے آکھیا: "اسیں وی ایسے طرحاں اِک پاسے پے جانے آں-"

"نہیں" گشلی دے مونہوں نکلیا، اوہنوں ڈر جیہا لگیا سی-

کنیر سنگھ نے مجبورا کو ضد کیتی، "میری اینی کو گل وی نہیں مندی-" گشلی کُجھ نہ

بولی تے اوہنے دھیما جیہا ہو کے مخول نال آکھیا،'' تے پھیر ایڈی مُصیبت جھل کے دیوا کیوں بالیا سی؟ دیوتا دا وردان خالی جائے گا؟''

گشلی نوں لج وے نشے وچ ہجی کنبنی جیہی آ گئی۔ ''ہٹ'' اوہ نیویں پاؤندیاں مونہہ پھیر کے چُپ ہو گئی۔

اگلے دن چنگا سورج چڑھے دوویں میلیوں نکلے تاں گیت گاؤندی سنگت نال نہیں...... پچھے پچھے ...... وکھرے وکھرے، گشلی جاندی سی جو اوہنے کوہاں دا پندھ کر کے مُڑ ہری سنگھ کول ہی پرتنا اے، پر ایس بندے دا ساتھ اوہنوں بڑا نگھا لگ رہیا سی۔ اوہدا بولنا...... اوہدی تکنی...... اوہدے مُڑھکے دی سوہندی سوہندی باس، مرداں ورگی۔

گشلی نوں لگ رہیا سی جیویں دیوتا دی تپسیا نال ملیا وردان اوہدے اُتے چھاں کر کے اوہدے شریر نوں بھاری تے اُبھاری کر رہیا اے۔ ایہہ بھار اوہنوں پیارا لگ رہیا سی جیویں بھاریاں نوماں تے گبھنیاں دا بھار ہو وے۔ راہ وچ بیٹھن دی تھاں ویکھ کے اوہ وار وار بہہ جاندی۔ اوہ میلے وچوں اینی نشیائی ہوئی تُری سی کہ بڑی اوکھیائی نال اِکو ہی پڑاء پار کر سکے۔

اگلے دن گنیر سنگھ نے بڑے ہجے نال آکھیا،''ہُن توں دان پور دیاں سَوڑیاں پہاڑیاں وچ کتھے جائیں گی؟ میرے گھر چل، میری پہلی گھروالی پچھلے ورھے، ڈُوڈھ ورھے دا مُنڈا چھڈ کے مر گئی اے، اوہنوں وی پالیں تے آپنے پُتر نوں وی، میرے کول پنجیہہ نالی زمین اے، مجھ اے، گاں اے، بلد اے۔ تینوں، دیوتا نے مینوں بخشیا اے، چل، چل کے میرا گھر وسا۔ میں تینوں نہیں جان دیاں گا۔''

گشلی رو پئی پر ایس رون وچ مان تے سُکھ جھاکدا سی۔ پھیر اُداس ہو کے بولی، ''نہیں، میں تے جاواں گی، اوہ بڑا ہی بھلا مانس اے، دُکھی ہوئے گا، اوہنے میری

''ڈھانئی'' دے تن سو بھرے نیں۔''

گنیر سنگھ نہ منیا،''اوہ تیرا مرد اے؟ تیرا مرد تاں میں آں۔ میں دُکھی نہیں ہوواں گا؟ میں بھراں گا تیری ''ڈھانئی'' دا ہرجانہ، بھاویں جنی مرضی زمین ونڈنی پے۔'' گشلی نوں آپنے کلاوے وچ کس کے بولیا،''بول میرا گھر اُجاڑیں گی؟ میری نہیں ایں توں؟''

گشلی توں کُجھ وی نہ بول ہویا، اوہ چُپ دی چُپ رہی۔ وار وار اوہنوں ہری سنگھ دی کھچ پیندی، پر گنیر سنگھ دی مان بھری ضد دا دِیوا اوہدے اگے اک اولا جیہا چانن کھلیری جاندا۔ اوہ گنیر سنگھ دے نال تُری جا رہی سی۔ من دان پور ول جان لئی اُچھلدا تے پیر اوہنوں گنیر سنگھ دے پنڈ ول دھروئی لیجا رہے سن۔

باراں دِن بیت گئے، گشلی بالیشور توں نہ پرتی تاں ہری سنگھ نوں چِنتا نے آ گھیریا۔ پندراں دِن بیتے تاں اوہ بُہت ہی پریشان ہو گیا۔ من نوں تسلی دیندا،'خبرے راہ وچ کِتے ماندی پے گئی اے، دونہہ چونہہ دناں تائیں پرت ہی آئے گی۔' اوہنوں ساری ساری رات نیندر نہ پیندی سوچدا 'کیہ بنیاں اوہنوں؟ کتھے تُر گئی؟ ایتھے پنڈ وچ وی تاں لوک اوہنوں سینتاں ماردے سی...... ہے تاں بڑی بھلی مانس؟ اخیر ہے تاں زنانی۔

ہری سنگھ نوں پک ہو گیا کہ گشلی چلی گئی اے تے نری اوہدی زنانی ہی نہیں گئی، دیوتا توں ملیا اوہدا وارث ''پُتر'' وی نال ہی چلا گیا اے۔ فوج وچ لگے پھٹاں کارن آپنی شریک تھوڑ تے بے وسی تے وی دھیان پیندا پر آپنے حق دا خیال سر کڈھ موہرے آ کھلوندا 'زنانی تاں میری اے' اوہنوں ایہہ وی ہرکھ سی جو میں بھری گود مائی نوں گھروں کڈھ دِتا، اج اوہدا مُنڈا کیڈا وڈا ہو گیا اے۔ وگ چاردا کیڈا چنگا لگدا اے۔ اوس مُنڈے نوں ویکھ کے اوہدی ہِک اندر موہ چھالاں ماردا پر ہُن اوہدی گل بلا

کے آپنا کھنڈو کھلیرن دا کیہ فائدہ-

ہری سنگھ دا پیر ہُن ول ہو گیا سی، اوہ گُشلی دی سُونہہ لین بالیشور دی راہے پے گیا، پندراں وناں پچھوں تھکیا ٹُٹیا تے اُجڑیا پُجڑیا مونہہ لکائی کلم کلا ہی پرتیا- کھیتاں وچ تیار کھلوتی فصل چھنڈ کے پُتے دن گھروں باہر وی نہیں سی رہ سکدا- اوہدی بڈھڑی ماں دے ہتھ پیر وی ہُن اوکھے ہلدے- اوہ دس پندراں کوہاں دے گیڑے وچ ہی گُشلی دی سُونہہ لیندا رہیا- جیٹھ دی بجائی پچھوں، پشواں دی راکھی بڈھڑی دے متھے مڑھ کے، رگھوز والے پاسے چالیہاں کوہاں دا گیڑا مار آیا، پر بے مُرادا-

اوہدی برادری تے پنڈ والیاں اوہنوں سمجھایا جیہڑی زنانی تیرے نہیں وسدی اوہدے پچھے کھجل ہون دی کیہ لوڑ اے؟ اِک گل دی ساریاں حامی بھری، جیہڑا گُشلی نوں آپنے گھر رکھے اوہ ہری سنگھ دا ہرجانہ ضرور بھرے، پر گُشلی دی کوئی اُگھ سُگھ وی تاں ملے بالیشور توں کیہڑا اوہنوں کتھے لے اُڈیا اے؟ تے جے الموڑا، رانی کھیت راہیں ہلدھانی پار کر کیہ پتہ تھلے "دیش13" وچ اُتر گئی اے؟ شہر دیاں گُنجلاں تے بھیڑ وچ کوئی بندیاں دی گنتی ہو سکدی اے؟ جاں گُشلی دا تھوہ ٹکانہ لبھ سکدا اے؟ پر ہری سنگھ ہتھ تے ہتھ رکھ بیٹھن نوں تیار نہیں سی- ہری سنگھ دے انگ ساک ایس گلوں بے فکر سن جو اوہدے اولاد تاں ہو ہی نہیں سکدی، پر اوہدا مونہہ رکھن خاطر گُشلی دا تھوہ ٹکانہ لبھن لئی تیار ہو گئے-

گُشلی نوں گیاں سوا ورھا بیت گیا- لاگلے پنڈ سووٹ دا باہمن رکرپا دت، پدھورا گڑھ اک گواہی بھگتان گیا تاں پرت کے اوہنے ہری سنگھ نوں خبر دتی، میں کٹیرا پنڈ دے لاگیوں لنگھ رہیا سی تاں گُشلی پنڈھیاں دی بھری سر تے چُکی وٹ تے ٹُری جاندی مینوں ملی سی- میں پُچھیا، "کیویں لنگھ رہی اے؟" پہلے تاں کُجھ نہ بولی پھیر اوہدیاں اکھاں وچ اتھرو بھر آئے، رون ہاکی اواز وچ بولی، "جد تائیں اوتھے ساں تاں ٹھیک

سی، ہُن آ گئی تاں آ ہی گئی"، تیرے لئی کہندی سی، "بندہ تے وچارہ بھلا مانس اے، پر جگ جاندا اے، 'انگ بھنگ' اے-"

میں کہیا، "ہری سنگھ دا ہرجانہ تاں اوہنوں ملنا چاہیدا اے"، تاں بولی، "جیہڑا مینوں لے کے آیا اے اوہ ہرجانہ کیویں نہیں بھرے گا- پلے نہیں ہووے گا تاں زمین ویچ کے بھرے گا، دس ہُن میرے کیہ وس اے؟" اوہدی گودی مُنڈا وی اے...... اوہدے مرد دا ناں، تھوہ ٹکانہ سبھ لے آیاں- عدالت وچ ہرجانے دا داعوئی کر دے...... زنانی دا کیہ اے، اوہ تاں اوہدے وس گئی...... اوس توں اوہدے اک مُنڈا وی اے- ہُن توں اوہنوں کنیر سنگھ دی ہی زنانی سمجھ، پر تیرا ہرجانہ تاں ضرور ملنا چاہیدا اے، تِن سو گھٹ رقم نہیں ہوندی-"

ہری سنگھ نے ساری گل بڑے دھیان نال سُن کے کہیا، "ویکھاں گا مہاراج-"

واڈھیاں دا ویلا سی، ہری سنگھ دڑ وٹ گیا، لوکاں سمجھیا من مار بیٹھا اے پر ہری سنگھ نہیں سی منیا، موقعہ ویکھ آپنے پنڈ دے چار سیانے نال لے کٹیرا اپڑ گیا-

کنیر سنگھ نے آکھیا، "بھائی میں جھگڑا نہیں کردا، توں انگ بھنگ ایں- زنانی آپنی خوشی میرے نال آئی اے- پنچایت جو کہے ہرجانہ بھرن نوں تیار آں-"

ہری سنگھ نے سر ہلاوندیاں آکھیا، "میں ہزار روپیہ دی ہرجانہ لین نوں تیار نہیں، میں تے آپنا مُنڈا لین آیاں-"

"تیرا مُنڈا"، حیرانی نال کنیر سنگھ دیاں اکھاں تے مونہہ اڈیا رہ گیا-

اخیر پنچایت بیٹھی، ہری سنگھ چھڑا مُنڈا ہی منگ رہیا سی-

پنچاں نے کہیا، "مُنڈا تینوں کیویں دوا دیئے؟ تیرے گھروں زنانی دے اِک ورھے جان پچھوں تاں مُنڈا ہویا اے، تیرا کیویں ہو گیا؟ زنانی تیرے نال جان نوں راضی نہیں- کوئی بھ گاں تاں ہے نہیں جو تیرے نال بنھ ٹوریئے- ہاں ہرجانہ تیرا حق

بندا اے-''

ہری سنگھ نے پنچاں توں نیاں منگیا،''پنچو جد تائیں میرا ہرجانہ نہیں ملیا، زنانی میری ہی رہی، ہرجانہ بھرن پچھوں جے مُنڈا ہوندا تاں میرا نہیں سی-''

پنچاں نے کہیا،''زنانی تاں تیری سی پر تیرے گھر تاں نہیں سی رہندی-''

ہری سنگھ نے پھیر نیاں دی دُہائی دتی، اوہنے زمین تے لکیر کھچ کے کہیا،''پنچو نیاں کرو،لکیر دے ایس دا، میری زمین تے لکیر دے پارلے دا، گنیر سنگھ دی، میرے کھیت دی گگڑی دی ول ودھ کے گنیر سنگھ دے کھیت وچ چلی گئی، بولو پنچو گگڑی کیہدی ہوئی؟ جیہدی ول اوہدی گگڑی جیہدی زنانی اوہدا نیانا، ہرجانہ بھرن توں پہلاں زنانی گنیر سنگھ دی ڈھانئی مندے او تاں نیانا اوہدا...... میں تاں آپنا مُنڈا منگداں، مُنڈے دی ماں آونا چاہوندی اے تے جم جم ہر متھے،نہیں آونا چاہوندی تاں اوہدا من، میں ہرجانے دا اِک پیسہ وی منگاں تاں میرے لئی گاں دا لہو- پنچو ایہہ پرمیشور دا نیاں اے،نہیں تاں انگریز بہادر دی عدالت تاں ہے ای- پنچ نیاں نہیں دین گے تاں ہری سنگھ انگریز دی عدالت وچ جائے گا- میرا گھر بار اے، زمین جائیداد اے، میں مُنڈے بنا مر جاواں؟ مرن ویلے پانی دی لپ کون دئے گا مینوں؟''

پنچاں نے اِک دوسرے دا مونہہ ویکھدیاں من لیا جے زنانی ہری سنگھ دی اے تاں مُنڈا وی اوسے دا ای ہویا-

گشلی اِک پاسے بیٹھی سی، پنچاں دا نیاں سُن کے چیک مار کے رو پئی، اوہنے مُنڈے نوں چھاتی نال گھٹ لیا،''میں آپنا مُنڈا کسے نوں نہیں دیاں گی-''

ہری سنگھ دی آواز وچ غصہ نہیں سی، تڑی نہیں سی، پنچاں دا نیاں جتن دی آکڑ وی نہیں سی- بڑی ہی نرمی نال اوہنے گشلی نوں سمجھایا،''بھاگوانے، کیہڑا تیرے کولوں تیرا مُنڈا کھوہ رہیا اے؟ آپنے گھر چل،توں اوس گھر دی مالکن ایں-''

ہری سنگھ آپنے اِک ورھے دے وارث نوں بڑے موہ تے چاء نال گھُٹی خوشی خوشی دان پور ول ٹُریا جا رہیا سی، گشلی اوہدے پچھے پچھے اِنج ٹُری جا رہی سی جیویں سجر سوئی گاں، اوہدا بچہ چُکی اگے اگے ٹُرے جاندے گُجر دے پچھے ٹُری جا رہی ہووے-

□

(1) پہاڑی لوکاں دا پہناوا- (2) اک بوٹے دا ناں- (3) بنا ویاہ مُل تار کے لیاندی ہوئی زنانی جیہڑی ویاہی ہوئی زنانی واکن ہی رہندی اے- اوس علاقے دا عام رواج جیہنوں بھیڑا نہیں منیا جاندا- (4) پہاڑی علاقہ- (5) جنگِ عظیم- (6) چاولاں دی شراب- (7) زمین دی مِنتی دے ناں جیویں مرلہ، کنال، بیگھہ- (8) کسے منت جاں مُراد لئی ساری رات جاگ کے پُوجا پاٹھ کرنا- (9) رام چندر دے پتا- (10) مہا بھارت دی کہانی راجا ''شانت نو'' توں ہی شُروع ہوندی اے، جیہدی نر اولاد کوئی نہیں سی- (11) پورے چن والی رات- (12) نِکے نِکے کمرے جیہناں وچ مُسافر ٹھہردے نیں- (13) وڈا شہر-

یشپال

دلیری

ہندی کہانی ''سوما کا ساہس''

مسز رام پیاری چڈھا آپنی وڈی دھی کُسم دی گومائی دا سدّا دین مسز گرگو ول آئی تے مسز گرگو نے یقین دوایا، ''لے بھلا میں کیویں نہیں آواں گی؟ خیر نال کُسم جیویں تیری دھی اوویں میری دھی۔''

رام پیاری چڈھا نے آکھیا، ''اوس دن اوہ کیہڑی کُڑی سی تیرے گھر آئی ہوئی؟ کیہ ناں سی اوہدا...... خبرے...... ہاں، سوما- اوہنوں وی نال لئیں، کیڈا سوہنا گاؤندی اے، بڑی مِٹھی واج اے اوہدی، آہنڈھ گواہنڈھ دیاں کُڑیاں تے کُسم دیاں سہیلیاں وی آؤن گیاں، تیری مہر نال ذرا رونق لگ جائے گی''، پکّی کردیاں رام پیاری نے آکھیا- ''میرے ولوں بھاکدی اوہنوں سدّا وی دے دئیں-''

مسز گرگو نے یقین دواندیاں بڑے مان نال آکھیا، ''فکر نہ کر میں اوہنوں وی نال لے آواں گی، میرا کہیا تے اوہ موڑ ای نہیں سکدی-''

لالہ رام داس چڈھا دے گھر کُسم دی گومائی دا کٹھ واہوا جمیا ہویا سی، مکان دے باہر وار مردانہ بیٹھک وچ برادری دے لوکیں تے سجن بیلی بیٹھے رج گیاں وڈھ رہے سن- ایناں اوکھیاں تے بھیڑیاں ویلیاں وچ کُڑی لئی چنگا لایق ور لبھ لین اُتے چڈھا دی وڈیائی کردیاں لوکیں مُبارکاں تے ودھائیاں دے رہے سن- پچھلے اندر زنانیاں دی بھیڑ، رنگ برنگیاں چم چم کردیاں ساڑھیاں، سارے اندر وچ چارے پاسے کھنڈیا زنانہ رولا، ہر کوئی بولی جا رہیا اے، دوجے دی گل سُنن دی کسے نوں وی کوئی پرواہ نہیں- ڈلھکاں ماردے زیوراں تے رنگلیاں ساڑھیاں دی ایس نُمائش تے رولے وچ، اکھاں وچ تے بُلاں اُتے مِٹھی جیہی مُسکان لئی اک پاسے چُپ بیٹھی سوما انج لگ رہی سی جیویں رتیاں نال بھری چنگیر وچ اک چِٹا موتی- جیویں اوہدی چُپ مُسکان سی اوویں ای اوہدی گیروے رنگ دی لال کناریاں والی ساڑھی، کناں وچ سِپ دے ٹاپس تے ہتھاں وچ پلاسٹک دی اک اک لال چوڑی-

رام پیاری پراہونیاں دی سیوا دی فکر وچ کملی ہوئی پھردی سی- اوہدا دھیان اک پاسے بیٹھی سوما اُتے پیا تے اوہ اجڑواہے بولی، ''ہائے ہائے توں کُجھ گوں نا، تیرے لئی تے ولیہہ وی منگوا رکھیائے-''

سوما نے مُسکاندیاں مسز گرگو ول ویکھیا تے سہج نال بُل کھولے، ''مینوں گاؤنا کتھے آؤندا اے-''

مسز گرگو نے بڑے مان نال رام پیاری دی حمائت کردیاں آکھیا، ''ہاں ہاں ضرور گویں گی، ہائے اینا سوہنا تے گاؤندی اے-- میں تے کہنی آں کِنا چنگا ہووے جے کُسم دوجیاں کُڑیاں نوں وی سکھاوے-''

ہارمونیم دا سُر زنانیاں دے رولے نالوں ودھیر اُچا ہویا تے اندر بیٹھیاں زنانیاں اچنبھے نال اکھاں ٹڈی تے مونہہ اڈی ٹھوڈی تے اُنگلی رکھ، اچن چیت ولیہہ وجان والی ول ویکھن لگ پئیاں-

سارے اندر وِچ چُپ ورت گئی...... سوما تھوڑی جیہی جھکی شرمائی...... پھیر مسز گرگو ول تکدیاں صلاح تے اِجازت لین دی رلی مِلی آواز وِچ پُچھیا، ''کیہ گاواں؟''

'' کُجھ وی سُنا دے، چل اوہی سُنا دے جیہڑا اوس دِن سُنایا سی-'' مسز گرگو نے جواب دِتا تے بڑی آکڑ نال دھون اُچی چکی...... ساڑھی دا پلہ سنواریا تے آپنی وڈیائی دا

اٹھ ویکھن لئی گانا سُنن لئی تیار بیٹھیاں زنانیاں ول چارے پاسے جھات پائی- ایس علاقے وچ اوہناں دی بڑی جان پچھان تے آدر سی- اوہناں دے گھر والے بیرسٹر گرٹو دی وڈی مانتا سی تے اوہ اُچی پدھر دے وکیل ہون دے نال نال کئیاں سنستھاواں دے آگو تے کرتا دھرتا وی سن-

سوما نے ہلکی جیہی اواز وچ کھماچ دا سُر چُکیا تے پھیر تیرو وچ گاؤن لگ پئی- گانا، حیرانی نال بھرے اندر وچ کھنڈ گیا- گانا مُکاؤن پچھوں سُنن والیاں تے چارے پاسے جھات پائی تاں پتہ لگا جو شدھ راگ سُن کے کسے زنانی نوں وی کوئی خوشی نہیں ہوئی پر مردانہ بیٹھک وچ بیٹھے مرد لوکاں وچ سوما دے ایس سنگیت دا وڈا مُل پیا- راگاں دی سمجھ نہ ہون تے وی زنانیاں نوں سُنن دا چاء چڑھیا ہویا سی، سُر تال دی جانکاری بھاویں نہ وی ہووے تاں وی گاؤن دی آواز تاں کناں نوں مٹھی تے من نوں سُہاندی ہے- کُسم دے نال کالج وچ پڑھدی اوہدی اِک سہیلی نے اگے ودھ کے سوما نوں آکھیا،''بھین جی ہور سُناؤ نا-''

کُسم دی ماں تے مسز گرٹو نے وی ہور سُناؤن دی حمایت کیتی- سوما نے ویلے تے تھاں نوں مکھ رکھ کے اِک چلتر جیہا فلمی گیت چُھیا،''تُمہیں نے مُجھ کو پریم سِکھایا'' سُندیاں ای ہر زنانی دے ٹِل آپنے آپ ہلن لگ پئے، جوان کُڑیاں دے من اندر یاداں تے خواہشاں دیاں ٹکناڑیاں نال مکھ لشک پئے-

سوما نے اجے گیت مُکایا ای سی کہ تھلیوں بالاں دیاں چیکاں سُنائی پئیاں- مسز گرٹو ''ہائے میں مرگئی کیہ ہویا'' کہہ کے چھجے ول بھجی، ساریاں زنانیاں وی اوہدے مگر نسیاں، سوما دی چھیتی چھیتی واجہ بند کر کے چھجے تے آ گئی-

لالہ رام داس نے منگنی دے ایس کٹھ لئی سدے ڈھیر سارے لوکاں دی روٹی ٹک دے پربندھ لئی تھلے ویڑھے وچ بوہے لاگے اِک چُلھا بنوا دتا، پُوڑیاں تلن لئی حلوائی

آیا، دوپہر دی روٹی دا کم اوکھیاں ہو کے لوڑھے ویلے تائیں مُکیا، کڑاہی چُلھے توں تھلے لاہ کے حلوائی چلا گیا- ویڑھے وچ دو منجے، میدے نال لبڑی خالی بوری، حلوائی دے بیٹھن لئی پیڑھی تے ہور نِک سُک پیا سی- اوتھے ای بال کھیڈن لگ پئے- تھلے ویڑھے وچ بالاں نوں روک ٹوک کرن والا تاں کوئی ہے نہیں سی- کھیڈ کھیڈ وچ بال ویڑھے دے کھبے دا گاں دی کُھرلی کولوں سُکی ٹوڑی دیاں مُٹھاں بھر بھر چُلھے وچ سُٹدے، سواہ بیٹھاں کوئلے اجے بھکھدے سن، تتی سواہ اُتے سُکی ٹوڑی اگ پھڑ لیندی، نِکیاں نِکیاں چنگاں ہوا وچ تاریاں وانگ اُڈدیاں تے نیانیاں نوں بڑا مزہ آؤندا- کُجھ بال بوری توں میدہ ہونجھ ہونجھ کے چُلھے وچ سُٹن لگ پئے، اک بال نے بوری ای چُک چُلھے وچ وگا ماری، بوری نے بھبا کے نال اگ پھڑ لئی، اگ دے لانبو تے اُڈدے وڈے وڈے چنگیاڑیاں نے ویڑھے وچ گھلن والے پوڑیاں دے بوہے نوں آپنے ولیویں وچ لے لیا، تے کِسے طرحاں اِک چنگیاڑا کول ای کھیڈدی کُسم دی سبھ توں نِکی بھین ''شنتو'' دے فراک تے جا ڈگا تے ململ دے فراک نوں اگ لگ گئی- بالاں دیاں خوف نال چیکاں نِکل گئیاں-

کُسم دی ماں نے کُڑی دے لیڑیاں نوں اگ لگی ویکھی تے اوہ چیک مار کے بیہوش ہو گئی- دوسریاں زنانیاں وی چیکاں مارن لگ پئیاں- چیک چہاڑا سُن کے لالہ رام داس تے دُوجے مرد وی آ گئے تے اُچی اُچی نوکراں نوں واجاں مارن لگ پئے- پراہونیاں دی ٹہل سیوا توں تھک ٹُٹ کے نوکر تھے بیڑی دا دم لان تے ذرا لک سِدھا کرن لئی ایدھر اودھر کھسکے ہوئے سن-

گھر دی بناوٹ کُجھ اِنج دی سی کہ ویڑھے دا فرش سڑک نالوں نیواں تے سڑک والے پاسے بنے کمریاں دی کُرسی سڑک نالوں اُچی ہون کارن ویڑھے تے گھر دا میل

بھرف اُتوں ویڑھے وچ اُتردیاں پوڑیاں راہیں سی- ویڑھے وچ گاں دے باہر اندر آن جان لئی تے سامان لیان لیجان لئی اِک بوہا نالدی گلی وچ کھلدا سی- اوارہ مجھ گاں جاں کتے، بلی نوں اندر آن توں ڈکن لئی تے بالاں نوں باہر نہ جان دین دے کارن نوکر باہرلے بوہے دا اُتلا کُنڈا چڑھا گئے سن-

تھلے ویڑھے وچ اِک بالڑی دے لیڑیاں نوں اگ لگی ہوئی سی تے دوجے بال خوف نال چیکاں مار رہے سن، اُپر چھجے اُتے کھلوتے مرد زنانیاں دے کلیجیاں دا رنگ بھریا ہویا سی تے اوہ بے وس کُجھ وی نہیں سن کر سکدے- اِک دو مرداں نے تھلے اُترن دا جتن کیتا پر پوڑیاں وچ دھوں بھر جان کارن تے بوہے دے بلدے ہوئے طاقاں اگے اوہناں دا واہ نہ چلیا- 'رسی لیاؤ، ''دھوتی'' ساڑھی لمکا کے تھلے اُتر جاؤ-' صلاح مشوریاں دا رولا تے خوف نال ڈریاں زنانیاں دیاں چیکاں سارے پاسے کھِنڈ گئیاں- نکے تے بجلی دے زمانے وچ رسیاں دا گھراں وچ کیہ کم؟ کُجھ لوک پلنگاں دی نوار جاں منجیاں دی دوین اُدھیڑن دا سوچن لگے- ایس سبھ کاسے توں پہلاں کسے نوں پتہ لگدا سوما نے چھوٹے چھجے دے جنگلے نال لمک کے ویڑھے وچ ڈِھگے ہوئے منجے اُتے چھال کُدھ ماری-

سوما کد کے منجے توں اُٹھی تے اگ لگی ہتھ پیر ماردی بالڑی نوں چُک کے آپنی ساڑھی دے پلے وچ لویٹ لیا- ایہہ ویکھدیاں ای ڈر خوف نال زنانیاں دیاں چیکاں تے مرداں دا رولا ٹھل گیا- اینے وچ نوکر وی آ گئے، بھر بھر پانی دیاں بالٹیاں اگ اُتے سُٹیاں تے پلاں وچ اگ بُجھ گئی-

ڈر خوف نال سہمی بالڑی نوں آپنی ساڑھی وچ لویٹی، مرداں تے زنانیاں دیاں خوف نال مُڈیاں اکھاں دے ساہمنے سوما پانی چکو ٹپدی پوڑیاں چڑھدی اُتے آ گئی- ٹکوی دا پنڈا اگ نال تھاں تھاں توں لوہیا گیا سی ایس لئی جھبدے ای ڈاکٹر نوں سد

گھلیا-

گومائی دا کُجھ مسوسیا گیا، کُسُم دی ماں نوں ہوش آیا تے اوہ اتھرو پونجھدی دھی دے سرہانے آ بیٹھی-

کُجھ پلاں پچھوں ایس ماڑے واقعے نال ورتی چُپ ٹُٹی، ہولی ہولی گھسر پھسر تے پھیر چھیتی زنانیاں دی گل بات نال چارے پاسے رولا پے گیا- زنانیاں تے مرد ویلے کویلے اگ لگن، اگ بُجھان، اگ نال سڑن، مرن تے بچن دیاں کہانیاں مرچ مصالحہ لا کے اِک دوجے نالوں ودھیا کر کے سُنا رہے سن تے جاں پھیر سوما دیاں صفتاں کر رہے سن-

سارے لوک ساریاں دی ویکھی گل اِک دوجے نوں دس رہے سن- سوما کیویں جنگلے نال لمکی تے کیویں ویڑھے وچ کُدی، تھلے منجے تے ڈِگن ویلے اوہدی ساڑھی دا پلہ موڈھے توں کھسک گیا تے گوڈیاں تائیں لتاں دی ننگیاں ہو گئیاں- جنگلے تے کھبا پیر پہلے رکھیا سی جاں سجا؟ سوما نے اینی اُچی تھاں توں چھال ماری تے وڈیری عمر دیاں زنانیاں تے جوان کُڑیاں دے دِل دی دھڑکن ودھ گئی سی تے اوہناں نے خوف نال آپنیاں اکھاں بند کر لئیاں سن-

سوما آپنے متھے توں پانی نال بھجے وال پچھے ہٹا، پانی نال نُچڑدے آپنے کپڑے سنبھالی، پیڑ تے دہشت نال کنبدی بالڑی دے متھے تے پیار نال ہتھ رکھ کے اوس نوں تسلی دے رہی سی، چارے پاسیوں صفتاں دی واچھڑ مُونہہ تے چین نال اوہدیاں اکھاں لج نال نیویاں ہو ہو جاندیاں-

سوما دیاں تعریفاں سُن کے مسز گرُو نے دھون اکڑا کے آکھیا، ''ایہہ وچاری تے بڑی چنگی اے، مُصیبت وچ سی، ایہدا گھر والا ساڈے مُنشی ہے، ''صاحب'' نے ایہناں تے ترس کھا کے رکھ لیا، پُرانا مُنشی تے کوئی ہور اے، میرے گھر آئی تے میں صاحب

نوں کہیا، وچارے ماڑے لوک نیں، ایس زمانے وچ چیہہ (30) پینتی (35) روپیاں وچ کیہ بندا اے؟ غریب چنگی پڑی لکھی وی اے، کیسے سکول وچ ای کم کُم دوا دیو، میرے گھر تے وچاری آؤندی ای رہندی اے۔"

مسز گرگو دے آپنے موہنوں آپنی ای تعریف کرن دی بِکے وڈے کیسے نوں وی خوشی نہ ہوئی۔ اوہناں دی گل مُکدیاں ای سوما دی دلیری تے گاؤن دیاں تعریفاں پھیر ٹُر پئیاں۔ بکیاں بکیاں بالڑیاں اُکا ای اوہدے نیڑے آ کے اوہدی گودی وچ ہتھ رکھ اوہدے موہنہ ول تکن لگ پئیاں۔ جوان کُڑیاں اوہدی ساڑھی دے کپڑے نوں ٹوہ ٹوہ کے ویکھدیاں آکھن لگیاں، "کیڈی سوہنی ساڑھی اے، ایس طرحاں دی کتھوں ملے گی؟" کُسم دی اِک سہیلی تارا نے سوما دے کناں وچ پائے بُپ دے ناپیاں دی صفت کردیاں پُچھیا، "بھین جی ایہہ کتھوں لئے جے؟ سچ مچ بڑے ای سوہنے نیں۔"

سوما لئی زنانیاں دی بھیڑ وچ اِنج بیٹھنا اوکھا ہو گیا۔ مُونہہ تے ای آپنیاں صفتاں سُن سُن اوس نوں لج آ رہی سی۔ جنگلے توں چھال مارن نال اوہدے پیر وچ موچ جیہی وی آ گئی سی جیہدی پیڑ وی اوہنوں اوکھیاں کر رہی سی۔ اوہنے آپنی ایس پیڑ دا کسے نوں نہ دسیا بھاویں اوہنوں تکلیف بُہت سی۔

اوہنے آپنی گِلی ساڑھی ول اشارہ کر کے کُسم دی ماں نوں آکھیا، "بھین جی کوئی ہور دھوتی دے دیو تے میں ایہہ بدل لواں، تُہانوں پھیر موڑ جاواں گی۔"

رام پیاری آپنی بھُل تے شرمندہ ہو کے بولی، "ہائے ہائے دھوتی کوئی تیرے نالوں چنگی اے، میں واری واری جاواں دھوتیاں دا کیہ گھاٹا؟ ہائے میں مر گئی مینوں تے دھیان ای نہیں آیا، چل بلو، چل اُتے چل، الماری کھول دینی آں آپنی مرضی دی ساڑھی کڈھ لے۔" اوہ اُٹھی تے پیار نال سوما دے لک دوالے آپنی بانہہ لویٹ، جپھا جیہا مار کے اوہنوں لے ٹُری۔ سوما آپنے پیر دی سٹ دا پتہ لگن دی لج توں بچن لئی

بڑی اوکھت نال آپنا لنگا، لکاؤندی سوما دی ماں نال اُتے چلی گئی۔

سوما نے اِک سادی جیہی نیلے کنارے دی ساڑھی بدلی تے کُسم دی ماں توں آپنے پیر دی سٹ تے بنھن لئی پُرانے کپڑے دی لیر منگی۔ سوما دے پیر دی سٹ دا جان کے کُسم دی ماں دے کلیجے دا رُگ بھریا گیا۔ سوما نوں اوتھے ای بٹھا کے اوہدے پیر تے لاون لئی "آمبا ہلدی تے بجی" رلا کے کُٹن لگ پئی۔ سوما تھلے جا کے زنانیاں دی بھیڑ وچ تماشہ بنن دی تھاں آپنا پیر نپی اُتے ای بیٹھی رہی۔

سوما، کُسم دی ماں دے نال اُتلے چبارے وچ آ گئی سی پر پھیر وی تھلے زنانیاں وچ اوہدے بارے ای گل بات ہوندی رہی۔ بُہن کُڑیاں وچ ایس گل تے بحث سی کہ سوما نے جنگلے نال لمک کے چھال ماری سی جاں جنگلے دی بنی تے پیر رکھ کے؟ دوسری نے آکھیا...... پکا گانا اوہ پروفیسر ساٹھے نالوں وی ودھیا گاؤندی اے۔ جھگڑا ایس گل تے وی چل رہیا سی جو چھال ماردیاں اوہنوں سبھ توں پہلاں کینے ویکھیا سی؟

مسز گرگو نے پان دا نواں بیڑہ آپنی کھبی گلھ وچ ٹھنیا، "تھاں تھاں کھلبل ہو رہی سی، صاحب نوں کہہ کے میں تھاں دوائی رہن لئی، اُنج تے کوئی مُونہہ نہیں سی لاؤندا۔ میرا کیہ جاندا سی، چلو، کسے دا بھلا ہو جائے۔"

پر پھیر وی سوما دی دلیری، گانا تے مٹھی آواز دیاں صفتاں دا زور نہ ٹُٹیا۔ بحث ایہہ ٹُری ہوئی سی، کیہڑا اوہنوں پہلاں آپنے گھر بُلائے؟ اکو ای مُدے تے لگاتار گل بات ٹُری رہن توں کھجھ کے مسز گرگو نے نفرت نال آپنے بُل پیچ کے کہیا، "لے، جے ایڈی دلیر نہ ہوندی تے پھیرے لئے پتی نوں لت مار کے دوسرا کیویں کر لیندی؟ ہور کیہ؟"

مسز گرگو دی ایس گل نال چارے پاسے چُپ ورت گئی۔ رام پیاری دے ساکاں وچوں لگدی اوہدی اِک جٹھانی گُراں دئی نے جھریاں دے جال نال بھری ٹھوڈی نوں

آپنے انگوٹھے تے اُنگلی وچ پھڑ کے آپنیاں چیچیاں اکھاں نوں جھکا کے پُچھیا، ''کیہ؟''

مسز گرڈو نے آپنے کھبے ہتھ نال تلوار وانگوں ہوا وچ چیر پھاڑ کر دیاں آکھیا، ''نہیں تے ہور کیہ، سارے دلی وچ مشہوری ہوئی، کچہریاں تائیں تاں گل اپڑ گئی سی۔''

اوہنے تلوار وانگوں ہتھ دا پینترا پھیر بدلیا، ''پر سٹر ڈوریا میرے صاحب دے یار دوست نیں، اوہناں بچ بچا کروا دتا نہیں تے دوہاں نوں جیل ہو جاندی۔ ایہہ سبھ کُجھ دلیری نہیں تے ہور کیہ اے۔ بڈھے نوں چھڈ گھروں بھج گئی۔ ڈوریا صاحب نوں ترس آ گیا تے اوہناں نے ایتھے میرے صاحب کول بھیج دتا نہیں تے خبرے کیہ خون خرابہ ہوندا۔ ڈوریا صاحب دے ای کہن تے آریہ سماج مندر وچ نویں کھسم نال ویاہ کروا دتا نہیں تے تھاں تھاں کھیہ کھاندی پھردی۔ بھکھے مردے دوویں۔ صاحب نے پرتاب چند نوں آپنے کول رکھ لیا تے ایہنوں میں سکولے لوا دتا۔''

گراں دئی نے آپنے ہتھ ملدیاں آکھیا، ''ایہہ رام پیاری جو نہ کرے سو تھوڑا۔''

گنگو بوآ، گراں دئی ای دی عمر دی سی اوہنے آپنے دوویں ہتھ آپنیاں دوہاں گلھاں اُتے رکھ کے آکھیا، ''ست نام، ست نام، تے ایہو جیہی زنانی دی سنگت وچ بٹھا کے سانوں ساریاں نوں کھوا دتا۔'' تے وٹ نال اوہدے ٹل کنبن لگ پے۔ کئی ورھیاں تائیں پوہ دے پالیاں وچ وِتل دا لوٹا جاں ڈول لیجا کے اوہدا راوی وچ نہاتا سبھ ازایاں ہو گیا۔ اوہنوں ہور وٹ چڑھ گیا تے پچھن لگی، ''کتھے ہے رام پیاری جھاتا پھوکی؟''

گراں دئی اُٹھ کھلوتی تے اُچی اُچی بولن لگ پئی، ''کتھے میرا'' لہنگا'' ساہمنے کِلی نال تے منگیا سی، ہائے ہائے کیہنے تھلے ڈیگ دتا اے، خبرے کیہدے کیہدے پیراں ہیٹھ آ کے مدھولیا گیا اے؟''

گراں دئی دی دھی بشنی وی ایتھے ای شہر وچ ویاہی ہوئی سی، اوہنوں وی سدیا ہویا سی، اوہنے جدوں ایہہ کہانی سُنی تے آپنے نکے مُنڈے نوں مردانہ بیٹھک وچ

دھکدیاں آکھیا، ''جا آپنے بھائیے نوں جلدی بُلا۔''

کُلسُم دی سہیلی تارا ٹپا ٹپ اُپر دوڑ گئی۔ رام پیاری کُٹی ہوئی ہلدی بھی چھنی وچ پا کے لبڑیاں اُنگلیاں اوہدے کنڈھیاں نال پُونجھ رہی سی۔ تارا نے کول بیٹھ کے ساری کہانی اوہدے کن وچ روڑھ دتی۔ پیراں بھار بیٹھی رام پیاری چتڑاں بھار فرش تے ڈھے پئی تے ہلدی بھی دی چھنی فرش تے مُودھی جا پئی۔ اوہنے آپنے متھے تے ہتھ ماریا، ''ہائے رام جی'' تے گوڈیاں تے ہتھ رکھ کے اُٹھی۔ متھے اُتے ریشمی ساڑھی اُتے ہلدی بھی نال لبڑے ہتھ دا چھاپہ لگ گیا۔ اوہ بڑی اوکھیائی نال پوڑیاں اُتر کے تھلے آئی۔

تھلے کھلبلی مچی ہوئی سی، وڈ وڈیریاں جان لئی تیار کھڑیاں آپنیاں چُنیاں چدراں تے کالے لہنگے جھاڑ پھنڈ رہیاں سن۔ ویاہیاں وریاں خامخاہ آپنے نیانیاں دی جھاڑ جھمب کر رہیاں سن۔ مرد آپنی لاعلمی تے شرمندہ پُچھ رہے سن، ''ہویا کیہ اے؟''

پان دے بیڑیاں دی بھری تھالی قالین تے مودھی ہو ڈگی، پان پیراں تھلے مدھے جان کارن قالین دے نال وچھیاں چدراں دی خراب ہو گئیاں۔ ڈرپوک طبیعت والا لالہ رام داس آپنی گوگڑ تے ہتھ رکھی ایہہ سبھ کُجھ ویکھدا رہیا پر اجڑوا ہے اُٹھ کے جان والے پراہونیاں نوں پچھن جاں روکن دی اوہنوں ہمت نہ پئی۔

لالہ رام داس دے گھر، پچھے رہ گئیاں زنانیاں تے گویاں اجے تائیں اوہو سوما دیاں ای گلاں وڈھی جا رہیاں سن۔ تارا نے آپنے ٹکاں اُتے ہتھ رکھ کے آکھیا، ''ہائے میں مر گئی، ایہدی ہمت تے ویکھو، چھال کڈھ ماری، ایہہ وی نہیں سوچیا کہ ساڑھی دا پلہ اُچا نیواں ہو جائے گا، ہیں، سارا چِٹی کوٹ نظر آ رہیا سی۔''

بشنی نے کہیا، ''اگ لگے اجہے حوصلے تے ہمت نوں، مرداں توں ودھ گئی، ویڑھے دیاں پوڑیاں چڑھ کے اُتے آ رہی سی، نہ سر تے نہ موڈھے تے ساڑھی،

بلاؤز ویکھیا سی؟ پانی نال بھج کے کیویں چمبڑیا ہویا سی، سارے مرد ویکھدے رہے، نہ بابا نہ میرے کولوں تے ایہہ نہیں ہو سکدا بھاویں جان نکل جائے۔"

گوپالی نے اُنگلی دی چنج مکھ تے رکھ کے آکھیا، "ہائے، مینوں تے مرداں کولوں بڑا خوف آؤندا اے۔" ستوں نے آپنی ہک تے ہتھ رکھ کے دعویٰ کیتا، "میرا تے گوپالی نالوں وی ودھ تراہ نکلیا سی۔"

تھلے جا کے آپنیاں تعریفاں سُنن تے تماشہ بنن دی تھاں سوما نے سوچیا، اُتے ای چنگی آں۔ گُنّم دی ماں پیر تے بنھن لئی کپڑا لین گئی لگ بھگ ادھے گھنٹے تائیں وی نہ پرتی۔ پیر دی پیڑ ودھی جا رہی سی۔ سوما نوں سمجھ نہیں آ رہی سی کہ گل کیہ اے؟

پندراں کو منٹ ہور لنگھ گئے کوئی اوہدی سُدھ بُدھ لین نہ آیا۔ تھلیوں زنانیاں دے رولے دی آواز آ رہی سی۔ اوہ سوچن لگی، اُتے اکلیاں بیٹھیاں واہوا چر ہو گیا اے، میری کسے نوں فکر ای نہیں، ایہدے نالوں تے چنگا اے مینوں کوئی سواری منگوا دین، گھوگھٹ میں گھر جا کے آپنے پیر دی ملہم پٹی ای کر لاں۔ رام داس دے نکی عمر دے نوکر نے اُتے آ کے سوچیں پئی سوما نوں دسیا، "بی بی جی تھلے تہاڈے لئی ٹانگہ کھلوتا اُڈیک رہیا اے۔"

سوما ہکا بکا رہ گئی۔ میرے لئی سواری آ گئی اے؟ ایہدا مطلب اے میں چلی جاواں۔ حیران پریشان، کندھ دا آسرا لے کے ڈاڈھی اوکھیائی نال پوڑیاں اُتر کے سوما تھلے آئی۔

اُجڑی پُجڑی رونق وچ جیہڑیاں زنانیاں پچھے رہ گئیاں سن، سوما نوں ویکھ کے اِنج مُونہہ پرتا لیا جیویں اوہ اوہنوں جاندیاں ای نہ ہون۔

سوما اجے تائیں آپنیاں جِھتاں دے کارن تُجھ شرما رہی سی۔ ایس بے دیدی دے کارن اوہدا من ڈُبن لگا۔ کُجھ وی اوہدے پلے نہیں سی پے رہیا؟...... سوما مکان دی

اُچی بُری دیاں پوڑیاں اُتر کے ٹانگے ول ودھ رہی سی کہ باری وچ کھلوتی سس گُرنو دا پھکا پر تیور تُر اوہدے کنیں پیا، "میں کوئی آپنی مرضی نال لے کے آئی ساں؟ توں ای تے کوئی وِیہہ وار مینوں کہیا سی۔"

سوما دیاں اکھاں ہنجواں نال بھج گئیاں پر اوہنے ہنجواں نوں باہر ڈھلن نہ دِتا...... ہُنے تے اوہدی دلیری دیاں جِھتاں ہو رہیاں سن......

□